

A detailed oil painting of August Schauman, an elderly man with a long, flowing white beard and hair. He is wearing a dark suit and a white shirt with a high collar. He is looking slightly to the right of the viewer with a serious expression. The background is dark and textured, suggesting an interior setting with a bust on a pedestal to the right.

FRÅN ETT ÅRTIONDE I FINLAND

Jens Grandell

AUGUST SCHAUMAN,
REPUBLICANISM
OCH LIBERALISM 1855-1865

SOCIETAS SCIENTIARUM FENNICA

Finska Vetenskaps-Societeten, grundad 1838, är Finlands äldsta vetenskapsakademi, som publicerar forskning, utdelar stipendier och pris, tar initiativ och håller möten med föredrag. Societeten inledde 1996 ett publiceringssamarbete med syskonakademin Suomalainen Tiedeakatemia.

Vuonna 1838 perustettu Suomen Tiedeseura on Suomen vanhin tiedeakatemia, joka julkaisee tutkimuksia, myöntää tutkimusavustuksia ja palkintoja, tekee aloitteita ja järjestää kokouksia. Seura aloitti 1996 julkaisuyhteistyön sisarjärjestönsä Suomalaisen Tiedeakatemian kanssa.

The Finnish Society of Sciences and Letters, founded in 1838, is the oldest scholarly academy of Finland. It publishes research, awards research grants and prizes, takes initiatives and organizes meetings. In 1996 the Society established cooperation with its sister organization the Finnish Academy of Sciences and Letters.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk

Serien, som grundades år 1857, publicerar undersökningar om Finlands natur, befolkning och samhällsförhållanden. Utkommer med oregelbundna intervaller. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk utges inom ramen för publiceringssamarbetet med Suomalainen Tiedeakatemia.

Vuonna 1857 perustettu sarja julkaisee Suomen luontoa, väestöä ja yhteiskuntaoloja käsitteleviä tutkielmia. Ilmestyy epäsäännöllisin välein. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk julkaistaan osana Suomen Tiedeseuran ja Suomalaisen Tiedeakatemian välistä julkaisuyhteistyötä.

The series, founded in 1857, publishes monographs dealing with the nature, population and social conditions of Finland. Appears at irregular intervals. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk is part of the publishing cooperation between the Finnish Society of Sciences and Letters and the Finnish Academy of Sciences and Letters.

Redaktör – Toimittaja – Editor
Stig-Olof Londen
Institutionen för matematik och systemanalys
Aalto universitetet
PB 11000, FI-00076 Aalto
stig-olof.londen@aalto.fi

Försäljning – Myynti – Dealer
Tiedekirja/Vetenskapsbokhandeln
Snellmaninkatu/Snellmansgatan 13
FI-00170 Helsinki/Helsingfors
tiedekirja@tsv.fi, www.tsv.fi

Grafisk design och ombrytning: Minna Etsalo

BILD PÅ PÄRMEN
Gunnar Berndston, Porträtt av
redaktör August Schauman, 1893.
Finlands Nationalgalleri.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 213

Jens Grandell

FRÅN ETT ÅRTIONDE I FINLAND

**AUGUST SCHAUMAN,
REPUBLICANISM
OCH LIBERALISM 1855-1865**

Helsingfors 2020

Grandell, Jens 2020. Från ett årtionde i Finland - August Schauman, republikanism och liberalism
1855–1865

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 213, 267 pp.

ISBN 978-951-653-447-6 (tryckt version)

ISBN 978-951-653-448-3 (open access)

ISSN: 0067-8481

© Finska Vetenskaps-Societeten – Societas Scientiarum Fennica, Jens Grandell

Abstract

From the mid-nineteenth century onwards, the political culture in Finland started to shift towards a more modern path. This turn was widely influenced by western liberal and republican languages. Although the history of liberalism in Finland has been broadly discussed in previous historical research, the discussion has often lacked a clear understanding of the concept of liberalism. This has in turn lead to a deficit in the understanding of republicanism as part of the Finnish political landscape. This thesis addresses these questions by studying how a liberal and republican language was formulated and disseminated in Finland around the middle of the nineteenth century.

The underlying notion of the theses is to nuance and broaden the understanding of the ideological turn that took place in Finland during the second half of the nineteenth century. The three main research questions that I pose are: 1) In what kind of spatial, social and historical context did August Schauman's liberal and republican language take form? 2) Which ideological elements were included in Schauman's worldview, and what does this say about the Finnish ideoscape around the mid-nineteenth century? 3) What strategies did Schauman use for the dissemination of ideas and what does the relationship between public and private thinking look like in a nineteenth-century context?

The methodological framework is built around a biographical understanding of history. The individual perspective together with a source close reading reveals a nuanced thought landscape, which is something that has been overlooked in previous research. By regarding the individual, in this case the journalist August Schauman, as a representative of his times and as a prism in which the times are reflected, it is possible to highlight elements of history that would otherwise be challenging to capture. Studying one of the key public voices in nineteenth-century Finland, August Schauman, this thesis shows how ideas are formulated on a personal level, processed within different collectives and in interaction with the surrounding society.

Using newspapers, letters, and published memoires, I show the dynamics that describe the movement of ideas during the nineteenth century and how republicanism alongside with liberalism was part of the Finnish spectrum of ideas. In Finland, it was not until the 1860s that the term liberal was applied to domestic conditions. In the intellectual discussion that had taken place before this, one can, as I show in this thesis, find elements of republican thought, which, on the other hand, is not surprising given that republicanism lent central features to early liberalism. August Schauman's republicanism is brought to the fore by studying him in relation to time and space and by making him part of the public discussion of Finland's future.

Key words: liberalism, republicanism, 19th century, biography, ideas, history of ideas, concepts

Jens Grandell
jens.grandell@yahoo.com

Innehåll

Förord 8

Inledning 11

Ämne och frågeställning 14

Källor och metod 18

Forskningsläge och begreppsliga perspektiv 26

August Schauman i en historiografisk kontext 35

I MÄNNISKOR OCH RUM

Hemmet och familjen 46

Staden – den mentala byggarbetsplatsen 46

Carl Schauman och det svenska arvet 55

Professorn, amanuensen och magistern – bröderna Schauman 60

Vid det kejsrerliga universitetet 69

Studierna 69

Studentavdelningar och idébildning 73

Idén och platsen 79

Föreningar och vänner 79

Politiska rum 86

II IDÉER OCH TRADITIONER

Fennofili 96

- En resa till Savolax 97
- Finska Litteratursällskapet 103
- Porthans skrifter 110
- Bevakning i pressen 113

Skandinavism, fennomani 117

- Resor i Skandinavien 117
- Förhållandet till emigrantfinnarna och till den svenska pressen 130
- Språk och nation 137
- Fennomanierna 148

Liberalism och republikanism 154

- Traditionerna 154
- Republikanska uttryck 160
- Turist i den europeiska idéterrängen 164

III OFFENTLIGHET OCH INFLYTANDE

Tidningarna – åsikter och affärer 172

- August Schaumans olika tidningsprojekt 173

Bärande teman 207

- Finland och Ryssland 207
- Tryck- och yttrandefrihet 211
- Italien 220

Avslutning: Ett årtionde som förändrade Finland 230

Källor och litteratur 236

FÖRORD

När jag satte mig ner för att skriva en forskningsplan för en doktorsavhandling år 2008 kunde jag inte ännu ana vilket äventyr som stod framför mig. Nu tolv år senare är det med stor lättnad, men också med ett mått av vemod, som jag lägger ned pennan. Jag har skrivit hela avhandlingen vid sidan av mitt jobb på Svenska litteratursällskapet i Finland och kan i ärlighetens namn medge att jag inte bara en gång varit nära att kasta in handduken. Det som ändå alltid har fått mig att gå vidare har varit intresse för ämnet, en ovilja att lämna saker på hälft och en uppmuntrande närmiljö, såväl akademisk som personlig. Jag riktar inledningsvis ett stort tack till Henrik Knif och Marja Jalava som har förhandsgranskat avhandlingsmanuskriptet och delat med sig av sina insiktsfulla synpunkter. Henrik Knif tackar jag också för att ha ställt upp som opponent.

Mitt akademiska hem har ända sedan jag inledde mina magisterstudier år 2000 varit Helsingfors universitet och den historiska lärostolen. Jag riktar ett stort tack till professor Henrik Meinander, som jag har haft nöjet att både studera och arbeta för. Med ditt vänliga och sakkunniga sätt har du tillsammans med min andra handledare lektor Björn Forsén lett forskarseminariet och guidat mig in på det ämne som jag nu disputerar på. Ditt intresse för August Schauaman och för 1800-talets mentala landskap har utan tvekan varit en förutsättning för mitt arbete med denna avhandling.

Björn Forsén vill jag tacka för väl underbyggda och befogade kommentarer under såväl forskarseminariet som slutskedet av forskningsprocessen. Tillsammans med Henrik har ni utgjort ett behövligt bollplank och skapat en forskarmiljö där allas ord är viktigt och där alla har fått en möjlighet att uppöva sina forskarfärdigheter. Lektor Henrika Tandefelt, som vikarierat för Björn under de senare åren av mitt skrivande, har på ett fint sätt plockat upp stafettpippen och bjudit på av sitt engagemang och historiska sinne.

Ett forskarseminarium kombinerat med en picknik under en varm vårdag på Sveaborg år 2016 kommer jag att ta med mig som ett av de trevligaste minnena från min tid som doktorand. Henrika tackar jag också för insiktsfulla och välbehövliga kommentarer till avhandlingens avslutning,

Om Helsingfors universitet har varit mitt akademiska hem så har Svenska litteratursällskapet varit mitt yrkesmässiga dito. Där har jag kommit i kontakt med flera personer av stor betydelse för denna avhandling. Först och främst vill jag lyfta fram Rainer Knapas, som jag år 2006 inledde ett samarbete med kring Zacharias Topelius *Finland framställt i teckningar*. Redan tidigt fick jag inse vilket privilegium det är att jobba med Rainer. På ett lågmält och engagerat sätt har du delat med dig av ditt kunskapsförråd utan like, alltid med stor respekt för den som fortfarande är i början av sin forskarbana. I ditt sällskap är det okej att inte veta allt, så länge man är intresserad av att ta reda på. Ett ord som du ofta använder med förakt är lärdomsprål och du lyckas verkligen leva upp till motsatsen. Våra samtal hemma hos dig i Eira tar jag med mig som värdefulla minnen av doktorandlivet när det var som mest givande.

En doktorsavhandling är inte bara resultatet av en persons forskarmöda, utan bakom den finns ofta flera personers insatser och olika instansers värdefulla ekonomiska bidrag. Eliel Kilpelä och Jennica Thylin-Klaus har ställt upp med att läsa igenom hela manuskriptet, vilket jag tackar för. Det är en lyx att kunna räkna redaktörer bland sina vänner. Forskarseminariet har varit ett stående sammanhang i min tillvaro en längre tid. Sammansättningen av seminariet har förstås förändrats över tid, men ändå kan en viss kärngrupp noteras. Hit hör inte minst Aleksi Ahtola, Julia Dahlberg, Sophie Holm, Magdalena af Hällström, Nina Johansson och Kasper Kepsu. Tack till er alla för givande diskussioner och trevlig samvaro.

För finansieringen av arbetet har jag att tacka Ella och Georg Ehrnrooths stiftelse, Nylands Nation, Svenska kulturfonden och Svenska litteratursällskapet i Finland. Utan det här stödet hade det aldrig blivit en avhandling. Finska Vetenskaps-Societeten vill jag tacka för möjligheten att publicera min avhandling i den anrika serien *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* och Stig-Olof Londén för samarbete kring utgivningen. Jag riktar också ett tack till Nationalbiblioteket, som i slutskedet av mina studier försåg mig med ett arbetsutrymme i de vackra Engelska salarna. Tack också till de andra forskarna på Nationalbiblioteket som lättade på forskarmödan med lunchdiskussioner som gällde allt mellan himmel och jord, förutom avhandlingar.

Till slut vill jag tacka min familj. Varje dag bidrar ni med perspektiv och livserfarenhet förutan vilka en god text inte kan bli till. Den här avhandlingen tillägnas Siri, August och Hanna. Mina föräldrar Rolf och Rita tackar jag för att ni alltid har trott på mig och stött mig i mina val. *Success in life is to be able to live your life in your own way.*

Bortre Tölö, den 25 juni 2020

Jens Grandell

INLEDNING

Jo, derom kan jag ge besked,
Om, herrn så vill, ty jag var med.

– ”Fänrik Stål”¹

I den finskspråkiga tidningen *Kyläkirjaston kuvalehti* från år 1896 berättas det om en händelse som hade ägt rum cirka 30 år tidigare. Finlands mark hade 1865 ersatt den ryska rubeln som betalmedel och det ville man fira genom att hedra mannen bakom initiativet, Johan Vilhelm Snellman. En lång procession rörde sig genom den helsingforsiska terrängen med den blivande nationalfilosofens hem vid Georgsgatan som mål. Till följet sällade sig, till allas förvåning, en högre man med långt skägg och egendomlig min. Han kändes allmänt igen som redaktören för det nygrundade *Hufvudstadsbladet* och Snellmans träto-broder, August Schauman. När folkhopen väl framme vid Snellmans gård stämde upp i leverop förblev Schauman tyst, men då festföremålet trädde fram på balkongen blottade Schauman av respekt sitt huvud.² I den här tidsbilden kan man utläsa ett centralt drag i finländskt 1800-tal. Den diskussion som fördes i tidningarnas spalter kokade tidvis över och resulterade i personliga påhopp, men i grund och botten var man ute i ett gemensamt ärende. Både Snellman och Schauman arbetade för befastandet av Finland som en från Ryssland separat stat, men deras uppfattningar om hur det här på bästa vis skulle göras avvek markant från varandra.

I finländsk historieskrivning har liberalismens tidiga historia i storfurstendömet

¹ Citatet ur J. L. Runebergs dikt ”Fänrik Stål”, *Fänrik Ståls sägner* (1848), inleder August Schaumans memoarer *Från sex årtionden i Finland* (1892–1893).

² *Kyläkirjaston kuvalehti* 1.9.1896.

Finland ofta behandlats i ganska vaga termer. Historiska aktörer beskrivs som liberaler utan en närmare definition av vad som avses med liberalism, samtidigt som man tenderat att förbise hur liberala idéer har spridits till Finland. Forskningen om liberalismen i Finland är fragmenterad och det är svårt att bilda sig en helhetsbild av det liberala idéländskapet kring 1800-talets mitt. Forskningens tyngdpunkt har i stort sett legat på tiden efter det som kan betraktas som liberalismens genombrott i början av 1860-talet och på grupperingen kring det liberala pressorganet *Helsingfors Dagblad*.³ Denna utgångspunkt har gett upphov till en blind fläck i historieskrivningen vad gäller den finländska liberalismens rötter. Till saken hör också att liberalismen på det partipolitiska fältet efter 1880-talet har varit relativt svag i Finland, varav följer att den ur forskningssynpunkt har behandlats styvmoderligt. Det finns till exempel ingen historia över liberalismen i Finland, i motsats till de flesta andra västländer.⁴ Under en kort tid – från 1850-talets mitt till 1870-talets slut – spelade liberalismen trots allt en betydande roll i det finländska politiska landskapet, men utan direkt arvtagare på 1900-talet stod liberalismen utanför det forskningsintresse som skulle motsvara dess roll under Alexander II:s regeringstid.⁵

Perioden mellan 1860 och 1880 kan karaktäriseras som liberalismens blomstringstid i Finland. Liberala idéer fick då genom *Helsingfors Dagblad* så starkt fotfäste i Finland att man 1880 var redo att grunda ett eget liberalt politiskt parti, vars program publicerades i finländsk press den 5 december samma år.⁶ Vägen från 1800-talets första hälft, då uttryck för liberalism först började manifesteras i Finland, till denna punkt var trots allt snarig och förgrenar sig i flera olika riktningar. Särskilt från och med 1850-talet försökte man anpassa liberalismens idévärld till finländska förhållanden samtidigt som idébildningen blev allt aktivare med influenser inhämtade från såväl Skandinavien, södra och mellersta Europa som Amerikas förenta stater.⁷ En rik europeisk och nordamerikansk tanketradition, såväl republikansk som liberal, beträffande idealsamhällets organisering började uttryckas på flera olika håll samtidigt, inte minst inom universitetet, studentavdelningarna och tidningspressen. Liberalt och patriotiskt lagda personer tänkte i liknande banor, men skillnader i ålder, bakgrund och ideellt bagage gav upphov till olika betoningar och handlingsstrategier. Före 1860-talets politiska ”islossning” fanns det ingen egentlig liberal rörelse i Finland, men nog liberalt och republikanskt sinnade personer. Det var dessa personers verksamhet som möjliggjorde 1860-talets liberala genombrott.

Samtidigt som nya politiska begrepp, eller ”språk”, importerades till Finland anpassades de till rådande förhållanden. I den här bemärkelsen uppfattar jag liberalism och republikanism som språk som började talas av likasinnade människor och som erbjöd en

³ Se t.ex. Knif 1980, Landgrén 1995 och Engman 2016.

⁴ Om svag liberalism i Finland se Turunen & Stenius 1995. Samtidigt är det skäl att påpeka att även om det liberala partiet inte blev någon framgång, så levde den liberala traditionen trots allt vidare hos andra politiska partier. Se Engman 2016, 123–124 och Vares 2000 och 2002, passim.

⁵ Se t.ex. Knapas 1999, 357.

⁶ Se t.ex. ”Det liberala partiets program”, *Hufvudstadsbladet* 5.12.1880. Programmet kom att utsättas för sträng kritik av Johan Vilhelm Snellman i *Morgonbladet* varefter det relativt snart splittrades och huvudsakligen uppgick i svekomanin.

⁷ Jouko Teperi har i sin historia om Viborgska avdelningen poängterat att studentliberalismen fick olika betoningar i de olika avdelningarna beroende på varifrån influenserna geografiskt sett hämtades. Se Teperi 1959, 236, 244–245.

specifik uppsättning begrepp och idéer anpassade till att pådriva förändring och som legitimerade anspråken på politisk makt. Överföringen av ett politiskt språk från en kontext till en annan innebar en innovation när det modifierades och anpassades till en ny situation. I olika samhälleliga kontexter fick också de olika begreppen varierande betoningar och betydelse, vilket innebär att liberalt och republikanskt språk tog sig olika uttryck beroende på omgivande idéländskap och politisk kultur. Dessutom påverkades den här importprocessen av geografiskt avstånd – ju längre bort importören befann sig från liberalismens och republikanismens ursprung desto mer problematisk blev överföringen. Till svårigheten att i Finland ge spridning åt liberalt och republikanskt språk bidrog dessutom avsaknaden av ett parlamentariskt liv fram till år 1863, censurförhållandena och en stark idealistisk filosofisk tradition som gick tillbaka på det tidiga 1800-talet. Men å andra sidan var Finland i nära beröring med länder som Sverige, där liberalismen hade slagit igenom redan under 1800-talets första hälft. I Sverige fanns också politiskt aktiva finska emigranter som bidrog till att binda Finland närmare samman med liberalismens och republikanismens kärnområden på den europeiska kontinenten. Att finnas i närheten av ett språks influensområde underlättar i regel överföringen av språket i fråga.⁸

Ofta tänker man sig olika ismer som ett slags paketlösningar som bjuder på en färdig uppsättning idéer för idealsamhället och som relativt problemfritt kan flyttas från ett land till ett annat. Den här uppfattningen är, som man lätt inser, bristfällig och passar lika dåligt för att beskriva läget i dag som den passar för att beskriva 1800-talet. Kring mitten av seklet var det liberala idéländskapet i storfurstendömet Finland ännu skissartat och öppet för olika impulser. Aktörerna inom det här landskapet definierade inte sig själva som liberaler – inte åtminstone före 1860-talet – och i deras idévärld kunde också ingå begrepp och föreställningar från republikanismen, vilket jag kommer att visa i den här avhandlingen. Med avstamp i den här ideologiska öppenheten anser jag att begreppet ”språk” lämpar sig väl för att beskriva hur liberalismen i Finland snarare än att komma till uttryck som en ism börjar integreras i den politiska kulturen som ett språk som lånar olika grundbegrepp från liberalismen men också från andra ismer, såsom republikanismen. Det här är något som inte egentligen har diskuterats i den tidigare forskningen, trots att det i de kontinentaleuropeiska politiska partiernas språkbruk var mera regel än undantag att liberalismen lånade uppfattningar från republikanismen och vice versa.⁹ Man kan med fog säga att försöken att skapa en liberal tidsaxel har skytt förekomsten av republikanskt språk i finländskt 1800-tal. Jag kommer senare i inledningen att återkomma till en närmare diskussion om begreppen liberalism och republikanism.

⁸ För ”importen” av politiska begrepp och språk se Kurunmäki 2004, 195 och 2013. Se också Sheehan 1978, 1; Nolte 2004, 187–188; Nygård 2008, 13–17; Espagne 1999, 5.

⁹ Om det här se Nolte 2004, 188; Olofsson a, 2; Edgren & Olofsson 2016.

Ämne och frågeställning

I den här avhandlingen är mitt syfte att genom journalisten och lantdagsmannen August Schauman (1826–1896) undersöka hur ett liberalt språk börjar utformas och ges spridning i Finland kring mitten av 1800-talet. Jag är intresserad av att utforska hur det liberala idélandskapet såg ut innan liberalismen slog igenom som en mer sammanhållen politisk riktning och som ett uttalat program under 1860-talet. Idélandskap uppfattar jag med utgångspunkt i Arjun Appadurais begrepp 'ideoscapes' som en sammanlänkning av föreställningar, begrepp och bilder med ursprung i upplysningen. Idélandskapen kan hänföras till kampen om makt och de är således politiska till sin karaktär. De politiska landskapen bidrar i sin tur till att forma den politiska kulturen i och med att centrala begrepp såsom 'frihet', 'välfärd', 'rättigheter' och 'representation' får olika betoningar i olika nationella kontexter. Det är kring de här nyckelbegreppen som den politiska kulturen organiseras. Av det här följer att det liberala idélandskapet kommer att se olika ut beroende på det omgivande samhället, men också beroende på omvärlden. När människor reser, läser och flyttar från ett land till ett annat uppstår osynliga band som binder samman olika kulturella kontexter och som påverkar överföringen och tillämpningen av politiska språk i en lokal kontext.¹⁰

Ur det liberala idélandskapet växte så småningom en ny liberal politisk kultur fram som blev tongivande för Finlands historia efter 1800-talets mitt. Med begreppet politisk kultur har historikern Lynn Hunt velat förklara summan av de värden, förväntningar och underförstådda regler som formar de kollektiva avsikterna och handlingarna. Den politiska kulturen anger ramarna för det som är politiskt möjligt. Här är det enligt Bo Lindberg inte bara idéerna som är viktiga, utan också verksamheter, institutioner, seder och traditioner kan ses som faktorer som formar den politiska kulturen. Nils Erik Villstrand har på ett beskrivande sätt jämfört politisk kultur med ett flyttbart "normativt järnstaket" av tongivande konventioner som styr hur politik görs i ett samhälle.¹¹ Förstått så här sker det i det att ett liberalt språk börjar användas i Finland först en förändring på ett mentalitetsplan gällande vad som anses möjligt, självklart, viktigt, och först sedan sker en förändring i hur man handlar. Med hjälp av begreppet politisk kultur kan man alltså belysa hur ett liberalt och republikanskt språk genom olika arenor och aktörer införlivas i det bredare finländska politiska språkbruket. Den här mentala skiftningen förebådar det moderna medborgarsamhället, och det är till den brytpunkten jag förlägger min analys.

För att förklara den liberala vändningen i finländsk historia har jag valt att närma mig ämnet biografiskt, vilket betyder att jag kommer att analysera liberalt och republikanskt språk i Finland i mitten 1800-talet genom en av centralfigurerna under den tidigliberala

¹⁰ Appadurai 1990, 299–301.

¹¹ Hunt 1984, 10–11 och Villstrand 2005, 116–117. Henrika Tandefelt har understrukit att begreppet politisk kultur har flera betydelser och att det inom forskningen har tillämpats med olika betoningar, men att det ändå finns en gemensam nämnare i det att man med begreppet har berikat den politiska historien med nya aktörer, arenor eller kanaler. Tandefelt 2007, 6–7.

tidsperioden. Med det här avser jag tiden kring 1800-talets mitt då ett liberalt språk började slå igenom på olika håll och fick ett bredare genomslag. Den här perioden avslutas med lantdagen 1863 då liberalismen redan hade blivit ett begrepp, om än ett omstritt sådant, i det finländska politiska landskapet. Utgående från denna premis strukturerar jag avhandlingen kring tre forskningsfrågor: 1) I vilken rumslig, social och historisk kontext formade sig August Schaumans liberala och republikanska språk? 2) Vilka element ingick i Schaumans idévärld och vad berättar det om det liberala idélandskapet i Finland i mitten av 1800-talet? 3) Vilka strategier tillämpade Schauman för idéspridning och hur ser förhållandet mellan det offentliga och det privata tänkandet ut?

Jag har valt att strukturera och ringa in mitt ämne med hjälp av en tematisk indelning som avspeglar de tre forskningsfrågorna, vilket betyder att kronologin inte är den ordnande principen för framställningen. I det första kapitlet fokuserar jag på den ideologiska gemenskap som August Schauman var en del av och på den miljö som den uppkom i. Som bakgrund till det här ligger uppfattningen att det är i umgänget med andra människor och i samspelet med platser och miljöer som tankar och idéer föds. Med August Schaumans ideologiska gemenskap avser jag den krets som stod Schauman närmast och som delade en gemensam värdegrund. Här ingick såväl vänner och kolleger som hans bror Berndt *Otto* Schauman (1821–1895). En förståelse av den här gemenskapen är viktig för analysen i de följande huvudkapitlen, i vilka jag kommer att behandla samhällssynen och offentligheten. För att kunna analysera de här senare kategorierna och placera in dem i ett större sammanhang måste man vara förtrogen med den sociala och rumsliga kontext som August Schaumans tankar och idéer emanerade från och om den idéhorisont som angav ramarna för en av de tidiga liberala sinnade gemenskaperna i Finland.

Det första huvudkapitlet inleds med en betraktelse över August Schaumans uppväxt i den unga huvudstaden Helsingfors och över familjehemmet och den namnkunniga brödraskaran han var en del av. Här ingår flera av de element som angav tonen för Schaumans senare verksamhet och som band honom samman med 1840-talets fennofili och med Finlands svenska arv och ett västerländskt rättstänkande. Jag sällar mig genom detta fokus till den nya forskningsinriktning inom idéhistorien som betonar hemmets och de informella och privata familjenätverkens betydelse för utformningen och spridningen av idéer.¹² Av bröderna är det särskilt Otto Schauman som spelar en framträdande roll i August Schaumans liv som ideologisk samtalspartner och som kollega på den journalistiska banan. Med Julia Dahlbergs ord kan man konstatera att syskon ofta utgör viktiga aktörer inom den enskilda individens nätverk eftersom de fungerar som stöd och förebild för samhällsaktivitet.¹³ Därefter undersöker jag den ideologiska gemenskap som började ta form under August Schaumans studietid vid Kejserliga Alexanders-Universitetet för att sedan övergå till att behandla Schauman som en del av den framväxande offentligheten och som yrkesmänniska. Av dessa olika umgängen utkristalliserades en liberala sinnad krets, som hade

¹² För mera om denna forskningsinriktning se Dahlberg 2018, 20.

¹³ Dahlberg 2018, 29–30.

en formativ betydelse för August Schaumans verksamhet som publicist, lantdagsman och föreningsmänniska.

Efter människorna riktar jag blicken mot platserna och rummet och deras betydelse för den liberala idébildningen i Finland kring mitten av 1800-talet. August Schauman var påtagligt medveten om platsen och dess betydelse, vilket innebär att det finns mycket i hans texter som på ett konkret sätt antyder växelverkan mellan plats och idé. Plats är i den här bemärkelsen inte vilket ställe som helst utan ett ställe som människan har försett med betydelse.¹⁴ I Helsingfors är det framför allt universitetet, caféerna, parkerna, boulevarderna och klubbarna som fungerar som fixpunkter i den liberala geografin samtidigt som själva staden utgör ett centralt element i förståelsen av det liberala idélandskapet. Också rörelsen i rummet har en politisk slagsida, uttryckt till exempel genom stadsplanering och olika reseförbud som medborgarna fick finna sig i. Under de år som är fokus för min avhandling gjorde August Schauman flera resor till såväl de nordiska länderna som den europeiska kontinenten. Hans brev hem är ett talande uttryck för platsens och rummets betydelse för politisk idébildning. Som exempel kan nämnas hur Schaumans brev från Danmark summerar hans positiva inställning till folkets suveränitet, medan breven från Napoleon III:s Frankrike talar om hans syn på despotismen som ett förtryckande tillstånd för folket.

I avhandlingens andra huvudkapitel är analysen ordnad kring August Schaumans idévärld. Syftet är här att undersöka de ideologiska stråk som ingick i Schaumans språkbruk och att hänföra det här till liberalismens genombrott i Finland. I August Schaumans texter kan man iakta hur inflytanden från fennofil, republikanism och liberalism sammanblandas och bildar ett hållningssätt. Här är också den ideologiska gemenskapen relevant liksom det bredare politiska fältet i Finland. Inledningsvis behandlar jag fennofilin som ett av de tidigaste idékomplex som August Schauman kom i kontakt med, vilket skedde under studietiden på 1840-talet. Intresset för den finska kulturen och språket är viktigt att förstå för att kunna förklara Schaumans senare verksamhet. Andra centrala ismer som jag här tar upp till behandling är skandinavism, republikanism och liberalism. Schaumans något ambivalenta förhållande till skandinavismen är talande för hans position mellan den romantiska fennofilin, ett äldre republikanskt ideal och den framåtblickande liberalismen.¹⁵ I den här idékombinationen kan man finna förklaringar till hans ståndpunkt i historiskt sett definierande frågor såsom språkfrågan och Finlands förhållande till Ryssland och till Sverige.

Om August Schaumans intresse för finskt språk och finsk kultur pekar på en nationalistisk ståndpunkt så förklaras hans engagemang för republikanism och liberalism i sin tur av att de gav tillgång till ord och begrepp som lämpade sig för 1800-talets moderniserande medborgarsamhälle och för att berättiga en utbyggnad av Finland som en separat stat. Här fann Schauman ett politiskt teoribygge som stod i samklang med hans karaktär och syften

¹⁴ För begreppsliggörandet av plats se Cresswell 2004, icke-paginerad version på Google books (hämtad 26.10.2018).

¹⁵ Såsom Sven Lindman har konstaterat fick liberalism i Finland kring mitten av seklet karaktären av nationalliberalism som en följd av en blandning av liberalismens frihetsidéer och romantikens nationella intresse, samtidigt som han också ser att Hugo E. Pipping har en poäng i att 1860-talsliberalismen till en viss grad var en reaktion mot nationalismen. Lindman 1939, 109.

och som kompletterade den kulturmässiga fennofilin. För att belysa det finländska liberala idéländskapet kring seklets mitt och dess hittills outredda nyansrikedom visar jag i det här kapitlet genom August Schaumans liv och verk på hur dessa olika idékomplex kunde bearbetas av en individ inom en gemenskap. Samtidigt gör jag också en poäng av att August Schauman och hans meningsfränder under den studerade perioden inte framställde det som de stod för som liberalism eller republikanism, vilket betyder att jag lämnar den stora berättelsen åt sidan för att genom individerna försöka synliggöra nyanserna och variationerna.¹⁶

I avhandlingens tredje och sista kapitel står August Schaumans verksamhet i offentligheten i fokus. Här rör sig analysen inom de påverkningsfält som Schauman hade till sitt förfogande. Det rör sig om tidningspressen, lantdagen och föreningsvärlden. Syftet är att undersöka hur Schauman arbetade för att ge spridning åt sina åsikter och för att påverka den allmänna opinionen. Jag kommer också att utmönstra olika bärande teman i såväl tidningarna som lantdagen för att se vad som var viktigast för Schauman och hurdant språk han använde för sina resonemang. Analysen relateras kontinuerligt till de tidigare huvudkapitlens forskningsresultat för att se hur det mer privata förhåller sig till den offentliga sidan av August Schauman, och vidare för att se vad detta förhållande kan berätta om den studerade periodens offentlighet och dess begränsningar. Dessutom är jag intresserad av att se huruvida det sker en likriktning inom det liberala idéländskapet efter ingången av 1860-talet och det liberala genombrottet och om det republikanska stråket i så fall helt faller bort i samband med det.

Jag har valt att koncentrera mig på tidsperioden 1855 till 1865 eftersom det är en period som kännetecknas av intensiv samhälls- och idéutveckling, samtidigt som det ännu i historieskrivningen finns luckor gällande hur liberalismen då började göras till en del av opinionsfältet. August Schaumans biografi kan bidra till att fylla dessa tomrum eftersom mycket av det som skedde i hans liv var nära länkat till den samhälleliga utvecklingen på ett bredare plan. Tidsavgränsningen är på intet sätt absolut utan jag tillåter mig också att i viss mån överskrida de nämnda årtalen både bakåt och framåt. Perioden jag studerar möjliggör en mångsidig analys av hur olika aktuella idéströmningar såsom fennofilin, nationalism, liberalism och republikanism sammanvävdes på ett individuellt och kollektivt plan och hur detta kom till uttryck såväl privat som offentligt. Kronologiskt sett sträcker sig tidsrymden från Krimkriget till lantdagen 1863–1864. Perioden inrymmer den samhälleliga diskussion som möjliggjordes av liberaliseringen av den ryska politiken, som slutligen ledde till kronan på verket, lantdagens sammankallande 1863. Det här har i historieskrivningen kallats för liberalismens genombrott i Finland.¹⁷

I tidningarnas spalter diskuterades frågor såsom den ökade studentaktivismen på 1850-talet, de till Sverige överflyttade finnarna, språkfrågan, januariutskottet och slutligen lantdagen. Det allt mera intensiva offentliga samtalet bidrog i sin tur till partibildning

¹⁶ Här har jag låtit mig inspireras av studien *Liberalisme. Danske og internationale perspektiver* från 2013.

¹⁷ Se t.ex. Mörne 1925, Krusius-Ahrenberg 1934, Knif 1980 och Landgrén 1995. Beskrivningen förekommer redan 1905 i en artikel i *Hufvudstadsbladet* som en karakteristik på 1860-talet. Se *Hufvudstadsbladet* 22.12.1905.

i fennomaner och liberaler.¹⁸ Begreppet liberalism hade på den här tiden gått från att i 1830- och 1840-talets tidningspress närmast vara ett skällsord till att bli någonting som både fennomaner och det liberala så kallade dagbladspartiet gjorde anspråk på.¹⁹ I August Schaumans biografi inrymmer de behandlade åren en redaktörspost på *Morgonbladet* 1853–1855, en längre resa till kontinenten och till Sverige 1856–1858, grundandet av tidningen *Papperslyktan* 1858, efterträddandet av Zacharias Topelius som redaktör för *Helsingfors Tidningar* 1861 och slutligen grundandet av *Hufvudstadsbladet* 1864 och deltagande i lantdagen 1863–1864. I de här hållpunkterna förtäts August Schaumans samhällssyn, och genom en analys av den och genom att relatera den till en bredare samtidskontext, bidrar jag i den här avhandlingen till att bredda förståelsen av liberalismens och republikanismens historia i Finland.

Källor och metod

Är man intresserad av en så nyansrik bild som möjligt av den politiska idébildningen i 1800-talets Finland kan man givetvis inte enbart ty sig till vad som sades i tidningspressen och i överläggningarna på lantdagen. Gjorde man det så skulle man gå miste om mer djupgående idéer och tankegångar, sådana vars offentliga spridning länge förhindrades av förhandscensuren och av självcensuren.²⁰ Man är följaktligen hänvisad till källor av mer privat karaktär, källor såsom brev och dagböcker. Som en konsekvens av det här faller sig ett biografiskt angreppssätt naturligt, särskilt eftersom jag är intresserad av hur idéer tar form i ett socialt och rumsligt sammanhang och hur de görs till opinioner. Bakom en politiskt sett ”oskyldig” offentlig retorik kan dölja sig en till förhållandena sett radikal idévärld. I brev till likasinnade kunde man skriva sådant som: ”Ropa någongång på Marcus-platsen för min räkning: ’Ned med Österrike’, så att det hörs”, hänvisande till österrikarnas närvaro i Venedig, eller klandra universitetets rektor för kryperi – teman som inte skulle ha passerat i en av censuren förhandsgranskad tidning. Brevet öppnar på det här sättet en dörr till en intimare sfär med dess känslor och underliggande ideologier, vilket i sin tur

¹⁸ Se också artikeln ”Partier och s.k. partilöse” i *Helsingfors Dagblad* 23.12.1864 och Zacharias Topelius brev till August Schaumans 13.1.1862, som citeras på s. 196.

¹⁹ Särskilt i det officiella pressorganet *Finlands Allmänna Tidning* och i J. V. Snellmans *Saima* riktades kritik mot den utländska, ofta som ”kosmopolitisk” uppfattade liberalismen. Begreppet liberalism förekom ofta i dessa tidningar i samband med negativt laddade ord och det gavs en samhällsstörtande och världsfrånvärd antydning. Högst antagligen var det här en följd av minnet från franska revolutionens senare radikala fas, som kritiker av liberalismen tenderade att sammanblanda med revolutionens första liberala fas. Som en följd av det här synsättet stämpelades liberalismen som samhällsfarlig för en lång tid framöver. Själva begreppet myntades i syfte att misskreditera de spanska liberalerna i början av 1800-talet. Under motrevolutionens år gjordes liberalism till en symbol för ateism, våld och anarki vilket hade som följd att ordet sällan användes av liberaler. Senare, kring revolutionsåret 1848, attackerades liberalismen från både höger och vänster för att gynna blott de utvalda få, vilket kan ha bidragit till en motvilja bland liberaler att använda begreppet ”liberalism”. För det här se Rosenblatt 2018, 48–49, 63, 68, 83, 108. Se också Kurunmäki 2013 om fennomanernas inställning till begreppet liberalism från 1860-talet framåt.

²⁰ Man kan också notera att åsiktsbildningen i studentavdelningarnas handskrivna tidningar var påtagligt fri emedan dessa organ inte var underställda censuren. De här tidningarna fungerade ofta som en plantskola för framtidens tidningsredaktörer – som ett talande exempel kan föras Johannes Alftan och Carl Immanuel Qvist, som började med att skriva i radikal anda för viborgarnas ”Tidskrift för Wiborgska afdelningen” och sedermera redigerade den liberala tidningen *Wiborg*. Om självcensuren har Clas Ziliacus skrivit att den var ett nödvändigt komplement till den egentliga förhandscensuren eftersom tidningarna annars riskerade att bli försenade. Ziliacus & Knif 1985, 184.

August Schauman och Maria Amalia Kuhlman
ingick äktenskap 1867. Tillsammans fick paret fem
barn. Bild: Rembrandt (reprofotograf), Historiska
bildsamlingarna, Museiverket.

röjer information om tiden då breven skrevs och om deras skrivare och mottagare. August Schaumans och hans meningsfränders brevväxling från den här tiden – som inte tidigare har studerats i det här syftet – öppnar upp för ett annat språk än det offentliga och bjuder på inblickar i de tankegångar som låg bakom det som man kan ta del av i tryckt form. Det här är också signifikativt för en undertryckt medborgerlighet.²¹

I storfurstendömet Finland fanns det under 1800-talet såväl uttalade som outtalade ramar – censur och självcensur – som lade grunden för det offentliga samtalet. Av den här orsaken var man tvungen att spara vissa ämnen till den privata sfären. Den här sidan av åsiktsbildningen är ofta svårare att komma åt, men den har lyckligtvis lämnat spår i dagböcker och i brevväxling. Vad gäller den studerade tidsperioden och den studerade ideologiska kretsen ska ”privat sfär” inte uppfattas i en strikt bemärkelse, eftersom breven ofta var riktade till en läsarkrets bestående av en grupp likasinnade personer. Också den kretsen deltog i det offentliga samtalet och hade inflytande på idélandskapets utformning. Brevväxlingen mellan August Schauman och hans vänner och släktingar är i lika hög grad fråga om idébildning och idéspridning som om utväxling av nyheter och upplevelser. Samtidigt är det viktigt att hålla i minnet att brevcensuren, som utövades av postverket, också påverkade det som man kunde skriva i brev. Å andra sidan kunde man försöka kringgå censuren genom pålitliga brevleverantörer, men alltid var det förstås inte sagt att sådana fanns att tillgå.²²

I August Schaumans brev får man trots allt ta del av en mer oförtäckt idévärld än vad han kunde uttrycka offentligen. Av ett brev till brodern Otto Schauman framgår det vilka Augusts politiska förebilder var. Han berättar i brevet att han hängt upp porträtt av republikanerna och självständighetskämparna George Washington och Daniele Manin – på var sin sida av ”Maria”, som sannolikt är hans hustru Maria Amalia Kuhlman.²³ Valen av porträtt belyser August Schaumans politiska sympatier. Washington och Manin kan ses som en ingång till Schaumans politiska betraktelsesätt, samtidigt som de också uttrycker en mer allmän tendens i tiden.²⁴ Washington är förstås välkänd fortfarande i dag, medan Manins namn inte haft samma genomslagskraft. Han ledde en revolution i Venedig 1848 och lyckades för en kort stund skapa en från Österrike självständig venetiansk republik med utgångspunkt i republikanska ideal om friheter och ansvar. I Finland liksom i Europa i stort var engagemang för Italiens frihetskrig, vilket samtidigt implicerade ett ställningstagande mot det österrikiska imperiet och imperier överlag, rätt vanligt bland liberaler

²¹ Schulte & von Tippelskirch 2004, 6; A. Schauman till B. O. Schauman 9.4.1858, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. Runar Johansson, som har studerat 1800-talets skandinavism i Finland, har beskrivit privatbrevens från den här tiden som ”ofta nog överraskande öppenhjärtiga”, vilket jag kan hålla med om. Johansson 1930, 218.

²² Pietiäinen 1988, 330–332. Om det faktum att breven fortfarande genomlästes efter Krimkriget skriver August Schauman i ett brev till Edvard Bergh: ”Men, – hvarföre har jag ej skrivit Dig till? Jo, helt enkelt derföre, att jag efter inhändigandet af ditt bref från Lappo, alltför tydligen försedt med alla nödiga vittnesbörd om onödiga instrumenters och ögons inträggande i detsamma, beslutade att icke vidare begagna posten för korrespondens med Dig.” A. Schauman till E. Bergh 23.5.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

²³ A. Schauman till B. O. Schauman 7.4.1868, Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. August Schauman och Maria Kuhlman hade gift sig år 1867.

²⁴ Intressant nog döpte August och Maria Schauman sin första son till Georg, ett namn som inte förekommer i släkten. Man kan alltså våga sig på gissningen att USA:s förste president fungerat som inspirationskälla för valet av sonens namn.

och republikaner kring mitten av 1800-talet.²⁵ George Washington representerar å sin sida Amerikas förenta stater, dess självständighet från Storbritannien och dess republikanska statsskick, som August Schauman betraktade som det främsta i världen. Det är i sådana här metaforer som det finländska politiska landskapet kommer till uttryck under 1800-talet.

För att besvara mina forskningsfrågor anlitar jag såväl personligt som offentligt material. August Schaumans arkiv finns på Nationalbiblioteket i Helsingfors, där också många av dem som han brevväxlade med har sina arkiv (bland andra Edvard Bergh, Karl Collan och Otto Schauman). Den mest omfattande brevväxlingen är den mellan August och Otto Schauman, 364 brev från tiden mellan 1839–1895. Denna korrespondens är inte enbart intressant på grund av sin omfattning, utan också av den orsaken att Otto och August stod på något olika ideologisk botten. Mellan August Schauman och Karl Collan finns det 68 bevarade brev och mellan den förstnämnde och Edvard Bergh 27 brev.²⁶ Både Collan och Bergh var kolleger och nära vänner till August Schauman. Därtill finns det brev från andra personer i kretsen kring Schauman, som till exempel Edvard Strömberg, där jag endast har kunnat läsa breven till Schauman (27 st.) i och med att jag inte har kunnat lokalisera svarsbreven. Jag anlitar också brev mellan andra personer i August Schaumans närmaste omgivning, exempelvis mellan Karl Collan och Edvard Strömberg, liksom Zacharias Topelius familjekorrespondens. Den senare belyser särskilt August Schaumans tid på *Helsingfors Tidningar*.

I Schaumans egenhändiga brev framträder hans privata sida på ett avslöjande sätt, vilket också belyser hans offentliga sida. Med det här menar jag att sådant som han ger uttryck för i sina tidningar och i lantdagen inte sällan ges en mer ingående bakgrund i breven. Dessutom kan man i brevväxlingen följa med hur åsikterna utvecklas, och uttryckligen i ett samspel med det närmaste umgänget. Utöver August Schaumans egenhändiga brev är jag med andra ord också intresserad av breven till honom, vilket betyder att jag betraktar det här materialet som en brevväxling. Den här infallsvinkeln pekar på dynamiken vad gäller idébildningen och på hur idéer och influenser sprids inom den privata sfären. Det här är särskilt viktigt med tanke på det kringskurna offentliga samtalet med allt vad det innebar för idéspridningen i 1800-talets Finland. Här bör det också påpekas att August Schauman som brevskrivare ofta använde metaforer, som säkerligen öppnade sig för mottagaren, men som för dagens läsare kan vara svåra att genomsåda. Det är uppenbart att det ofta ligger ett politiskt budskap bakom detta metaforernas språk, men ibland är det helt enkelt säkrast att vara försiktig med tolkningarna för att undvika avgörande feltolkningar.²⁷

²⁵ Otto Schauman gav ut häftet *Till minnet af Daniele Manin och Venedig* 1869. För engagemanget för den italienska enhetsrörelsen i Finland se t.ex. Kurunmäki 2007, 66.

²⁶ 40 brev från Collan till Schauman och 28 från Schauman till Collan. 9 brev från Schauman till Bergh och 18 från Bergh till Schauman. Från August Schauman till Frans Schauman finns endast ett brev bevarat, skickat från Stockholm 1857. Edvard Berghs arkiv ägs av Svenska litteratursällskapet i Finland men förvaras på Nationalbiblioteket.

²⁷ I ett brev till Edvard Bergh klär August Schauman deras sätt att kommunicera i ord: "Ja, hvad vore icke för oss att språka om! Gud, hvilken massa! Det lönar sig knappt att börja i ett bref. Men vi kunna väl dock förstå hvarann i ett och annat genom några lätta antydningar endast." Bergh och Schauman hade en tid jobbat tillsammans med att ge ut *Morgonbladet* och under den tiden lärt sig detta antydningarnas språk, som också var beskrivande för nämnda tidning. A. Schauman till E. Bergh 26.5.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

För de offentliga uttrycken av August Schaumans samhällssyn anlitar jag tidningarna *Morgonbladet*, *Wiborg*, *Papperslyktan*, *Helsingfors Tidningar*, *Helsingfors Dagblad* och *Hufvudstadsbladet*. Därtill beaktar jag också de tidningar och tidskrifter som diskuterade samma frågor som Schauman. Alla dessa tidningar och tidskrifter finns i digitala och sökbara versioner på nätet under Nationalbibliotekets domän <https://digi.kansalliskirjasto.fi>. Dessutom finns de digitaliserade svenska tidningarna tillgängliga på adressen <https://tidningar.kb.se>. På samma sätt som med breven är jag intresserad av hur idéer testas och finslipas inom en kontext av utbyte och diskussion. Utöver tidningarna använder jag adeln och ridderskapets lantdagsprotokoll från lantdagen 1863–1864, som är den enda lantdagen som faller inom ramen för min avhandlings tidsram.

Som källor anlitar jag också August Schaumans memoarverk *Nu och förr* (1886) och *Från sex årtionden i Finland* (två delar, 1892–1893). Av det senare använder jag uttryckligen denna första upplaga, det förra har endast utkommit i en upplaga.²⁸ Schauman kallar själv *Från sex årtionden*, som behandlar tiden 1830–1861 (inte alltså sex årtionden som titeln antyder), för ”upptecknade lefnadsminnen”.²⁹ I dessa memoarer ligger fokus ofta på det omgivande samhället i stället för på individen, vilket är betecknande för memoaren som självbiografisk genre. Det har sagts om memoarer att de personliggör det historiska och historiserar det personliga. Om man jämför memoarer med självbiografier tenderar memoarförfattarna att vara mera måna om att göra sina liv betydelsefulla i förhållande till andra personer och i förhållande till sin omgivning i stället för att skapa betydelse genom individuella bedrifter. Det vanliga är att de kännetecknas av en strävan efter att bli en del av en offentlig historia och kultur. Memoarförfattarna brukar också ha en syn på historien som de annars anser att skulle bli förbisedd.³⁰ Det här sistnämnda syftet stämmer väl överens med hur liberalerna kan ha uppfattat att deras historiska arv höll på att glömmas bort i det sena 1800-talets politiska landskap.

Eftersom det är fråga om en egenhändig redogörelse för det förflutna försöker jag alltid i mån av möjlighet bekräfta det som behandlas i *Från sex årtionden* med hjälp av andra källor.³¹ Det säger sig självt att upphovsmannen till en självbiografi vill iscensätta sig själv på ett visst sätt,³² men det minskar inte på memoarens användbarhet för historiker. Den finsksinnade historikern E. G. Palmén (1849–1919) har ställt *Från sex årtionden* i relation till Edvard Berghs, en annan liberal tidningsman, skrifter om samma period och om Schaumans memoarer konstaterat att de inte försöker vara egentlig historieskrivning utan personliga levnadsminne av det bästa slaget. Palmén menar att Schauman stöder sig på egenhändiga anteckningar och därför inte gör liknande fel som man brukar stöta på i

²⁸ En andra upplaga utgavs av Georg Schauman 1922 med moderniserad men i övrigt oförändrad text. En översättning till finska, med Georg Schaumans utgåva som underlag, utgavs 1967 i serien "Ikivihreitä muistelmia". Före det hade den utgetts på finska 1901 och en andra gång 1924–1925.

²⁹ Schauman 1892, titelbladet. Varför memoarerna avklippes efter tre årtionden är oklart.

³⁰ Jolly (ed.) 2001, 595.

³¹ Georg Schauman skriver i den andra upplagan att verket baserar sig på August Schaumans anteckningar, brev, tidningar och ”annan litteratur”. Schauman 1922, v. I memoarerna citerar Schauman från sina dagböcker, som dock inte tycks ha bevarats för eftervärlden.

³² För en diskussion om iscensättning se Dahlberg 2018.

memoarer skrivna i efterhand. Därtill har Schauman med uppenbar strävan efter sanningsenlighet och med måtta framställt händelserna och vågat bekänna sina egna fel, skriver Palmén.³³ Palmén sätter på ett intressant sätt fingret på historiska aktörers hågkomster och på deras tendensmässighet, som han särskilt utpekar Edvard Bergh för. När det kommer till memoarer måste man därför vara särskilt noga med källkritiken och i mån av möjlighet verifiera skildringarna med andra källor. Å andra sidan är den återgivning av tidsandan som genomgår memoarerna av allra största värde. Samtidigt är det också en av memoarens fördelar att den kan berätta något om hur författaren vill bli ihågkommen i förhållande till utvecklingen under en särskild tid. Det här betyder att jag inte bara kommer att fästa uppmärksamhet vid vad August Schauman skrev utan även hur och varför.

Genom August Schaumans olika tidningar, genom föreningsverksamheten och genom lantdagsprotokollen kan man studera hur han uttrycker sina åsikter i offentligheten. Det är inget tydligt program som framträder här, utan snarare är det brottstycken som erbjuder ledtrådar till influenser från liberalism och republikanism. De här texterna och muntliga inläggen ingår emellertid som ett led i den idébildning och idéspredningsprocess som ledde till befastandet av liberalismen som begrepp och tradition i Finland och till en skiftning av den politiska kulturen mot ett rättsstatsparadigm.

Den metod som jag har valt för att besvara mina forskningsfrågor är som nämnt biografisk. Utgångspunkten är att genom en kombination av element från såväl intellektuell som existentiell biografi utforska ett idélandskap under en given tidpunkt. Jag har tagit fasta på antropologen Christer Lindbergs konstaterande att biografien kan bli mer än enbart en faktakrönika över ett liv genom att betrakta jaget som en subjektiv social, kulturell och intellektuell producent och distributör.³⁴ Samtidigt drar jag nytta av det biografiska perspektivets potential att belysa samspelet mellan individ och omgivning, vilket kan bidra till en fördjupad förståelse av hur ett liberalt språk implementeras i Finland under perioden ifråga. Såsom Ingmar Lundkvist för fram i sin avhandling om författaren och publicisten Torsten Fogelqvist kan en persons liv och verk betraktas ”som en mikrokosmos i vilken de stora omvandlingarna avspeglades”.³⁵

Genom att behandla det individuella livet som en lins eller ett mikroskop fungerar biografins forskningsmetod som en motvikt till abstrakt kausalitet och begreppshistoria.³⁶ Vidare kan man säga att den biografiska metodens styrka ligger i att den kan användas för att belysa olika tendenser som karakteriserar en viss tid. Författare av vetenskapliga biografier med bland andra Birgitte Possing i spetsen har gjort gällande att den historiska biografien också kan beskrivas som en prisma i vilken historiens ljus refrakteras och perspektivet lyfter centralfiguren till en representant för tiden, en historisk situation, en typ, ett socialt fenomen eller för en kultur.³⁷ Å andra sidan kan det ligga en risk i att för starkt hävda en

³³ Palmén 1899, 757.

³⁴ Lindberg 1998, 44.

³⁵ Lundkvist 2005, 10.

³⁶ Renders, Haan & Harmsma 2017, 5.

³⁷ Possing 2013, 8.

enda individs förklarande potential, vilket betyder att jag också kommer att ge utrymme åt August Schaumans samtalspartner – både personer och tidningar.

En individ fungerar inte enbart som en passiv reflektionsyta, utan hon påverkar också själv händelsernas gång. Därför är det nödvändigt att förklara både en person och en miljö, vilket Gunnar Eriksson kallat för livsverksbiografins dubbla uppgift.³⁸ Det är samspelet mellan det subjektiva och det objektiva – mellan individen och samhället – som berättigar den vetenskapliga biografien. Om förhållandet miljö-individ har Christer Lindberg skrivit att det är biografins förmåga ”att låta två dimensioner mötas och analyseras på nytt – att i efterhand konfrontera det objektiva med det subjektiva för att analysera interaktionen, se hur tankar, föreställningar och valmöjligheter formulerades, hur besluten fattades och vilka omedelbara och påföljande konsekvenser de medförde” som gör den till ett samhällsvetenskapligt verktyg.³⁹

Det är först i och med det moderna samhället som biografien har fått de kännetecken som beskriver den mer djuplodande biografien, där biografen ofta söker motstridigheterna och genom dem försöker ge en mer mångfacetterad bild av den biografierade. Eva Österberg har i uppsatsen ”Individen i historien – En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault” poängterat att det enligt Anthony Giddens är i och med det moderna projektet som jaget blir en kategori för systematisk intellektuell bearbetning. Samtidigt påpekar Österberg att intresset för individen i historien också har sina förklaringar i sådant som berör vetenskapliga trender och tendenser. Man talar allt mindre om att förklara strukturer och generella mönster, i stället har man börjat försöka förstå människors strategier i deras mångfald och variation.⁴⁰ Detta hänger också samman med det som man kommit att kalla för den biografiska vändningen, som har ägt rum sedan de stora teorierna förlorat sin dragningskraft efter 1990-talet och en mer individualistisk eller individualiserande tidsanda tagit vid.⁴¹

Den existentiella biografien har av Gunnar Eriksson beskrivits som en biografiform som har som syfte att komma underfund med hur en människa har varit i sitt personliga liv, hur hon levat detta liv, vad hon har haft för moralisk hållning, vad det är som gjort livet meningsfullt för henne. Den existentiella biografien söker efter intentionerna, inte orsakerna liksom psykobiografien, trots att dessa intentioner inte i varje ögonblick är medvetna. Det man dock kan se är en svärm av strävanden hos varje människa som pekar ut en riktning för hennes levnadssätt och sätt att tänka och hantera omvärldens företeelser. Man kunde med andra ord säga att man letar efter ett slags ändamål hos människan ifråga. Eva Österberg beskriver vidare den existentiella biografien som en biografiform som försöker vaska fram vad som varit en människas livsprojekt, vilket stämmer väl överens med mitt

³⁸ Eriksson 1989, 142–143. Se också Magnússon 2017, 48–49.

³⁹ Lindberg 1998, 42.

⁴⁰ Österberg 1996, 325.

⁴¹ Possing 2013. Idén om en biografisk vändning har också ifrågasatts, bl.a. av Irma Sulkinen, som menar att den historiska biografien är del av en pågående process och att begreppet vändning därför är för dramatiskt. Halldórdóttir, Kinnunen, Leskelä-Kärki 2016, 12.

eget forskningssyfte.⁴² Det som framgår med stor tydlighet av det privata materialet som jag anlitar är förhållandet mellan person och idéer. Det här är en dimension som jag ser som viktig att få med i diskussionen om hur politiska uppfattningar utformas.

Den intellektuella biografien, eller livsverksbiografien, fokuserar i motsats till den existentiella på en persons insats i samhället i egenskap av företrädare för ett särskilt fack. Denna typ av biografi behandlar två områden: den i inskränkt mening biografiska och det område som personen varit verksam i. Enligt Gunnar Eriksson ska dessa två tyngdpunkter sammanfalla, vilket betyder att man inte ska skilja på sak och person, eftersom personligheten kommer till uttryck i det utförda verket.⁴³ Genom att ta intryck av båda dessa biografiska metoder samtidigt kan man, liksom Eva Helen Ulvros talat för, behandla livsverket, men också viktiga val i livet när det gäller till exempel identitet.⁴⁴

Med hjälp av ett biografiskt angreppssätt är det med andra ord möjligt att synliggöra hur idéer formuleras på ett personligt plan, bearbetas inom olika kollektiv och bearbetas i samspel med rummet. Det här stämmer överens med mitt syfte att belysa liberal idébildning i mitten av 1800-talet. Det handlar också om att försöka kasta ljus på den dynamik som beskriver en viss ideologisk riktningens tillblivelseprocess, för vilket syfte biografins förmåga att singularisera historien lämpar sig väl då den kan kasta ljus på motsägelser som annars skulle hamna i skymundan. Här spelar sådana faktorer som individerna, miljön och den historiska kontexten naturligtvis en väsentlig roll. Enligt vetenskapshistorikern Mott T. Greene kan man genom ett biografiskt angreppssätt nå specifik kunskap om de bakomliggande orsakerna till en viss politisk utveckling under en bestämd tid och plats på ett sätt som inte vore möjligt genom att undersöka okroppsliga historiska ”rörelser”. Det som Greene talar om möjliggörs genom att låta motiv, idéer, händelser och uppfattningar hos en individ mötas. Vi får då andra alternativ än biografien om vi exempelvis vill ta reda på hur idéer har påverkat en politisk rörelse, menar Greene. Hos individen sammansmälter alla de faktorer som utgör utvecklingens kärnsubstans.⁴⁵

Jag vill också i den här avhandlingen försöka skissera en bild av August Schaubman som människa och av hans förhållande till sin omgivning. På sätt och vis kommer det här att ske som en biprodukt av att jag besvarar mina forskningsfrågor. Bland andra Erik Lönnroth har gjort gällande att det tillhör biografens plikter att ”kunna skildra människor som människor, levande att se, inte som nummer och abstraktioner och inte som automater, som handlägger ärenden”.⁴⁶ Det här tror jag själv är viktigt, av vilken orsak jag i min forskning – låt vara i mycket begränsad utsträckning jämfört med traditionell biografi – vill framföra en karakteristik över en människa, med allt vad det innebär. Såsom Christer Lindberg i sin antropologiska biografi över Erland Nordenskiöld framhållit låter sig ett liv inte pressas in i en snäv teoretisk modell, helt enkelt eftersom en sådan inte finns i det

⁴² Österberg 1996, 326.

⁴³ Eriksson 1997, 106–108.

⁴⁴ Ulvros 2007, 143.

⁴⁵ Magnússon 2017, 15; Greene 2007, 729.

⁴⁶ Lönnroth 1998, 76.

levande livet. Därför är det i stället nödvändigt att hela tiden hålla materialet i förgrunden och kontinuerligt ställa frågor till det.⁴⁷

Forskningsläge och begreppsliga perspektiv

Min forskningstematik återgår på det som i finländsk historieskrivning har benämnts det liberala genombrottet. Men för att kunna tala om ett liberalt genombrott behöver man i min mening klargöra vad som avses med liberalism – samtidigt som det redan här bör poängteras att det är fråga om ett mångtydigt begrepp med en lång historia. Det finns inget ”liberalt manifest” som på ett entydigt sätt skulle förklara vad det är fråga om. Om liberalism i dag kan anses vara ett flertydigt ord – det räcker med att nämna de olika betoningarna socialliberalism, nyliberalism, nationalliberalism, värdoliberalism och libertarianism – var läget inte mycket annorlunda på 1800-talet. Då fanns inte ännu de olika benämningarna, men ändå hade liberalismen flera betoningar och i Finland kretsade diskussionen kring vad som egentligen avsågs med liberalism. Agathon Meurman skrev år 1878 i den fennomanska tidningen *Uusi Suometar* om saken så här: ”Löytyneekö waltiotieteellistä sanakirjaa, joka tydyttävästi selwittäisi mitä nuo sanat ’liberali’ ja ’konserwatiwi’ merkitsewät? Tutkija niistä erehtyy, saati sitten suuri yleisö.”⁴⁸ Det här är signifikativt för den ambivalens som ännu så sent som på 1870-talet rådde i Finland gällande liberalismens väsen och för den kamp som fördes mellan olika politiska läger om vem som egentligen var liberal.

I studier som berör liberalismens historia är det vanligt att framhäva liberalismbegreppets undflyende karaktär. Slutsatsen brukar följaktligen vara att en entydig definition inte låter sig ges. Av den här orsaken är det i stället av nöden att försöka säga något om vad som karaktäriserar liberalismen och vad som håller ihop begreppet. Det brukar sägas att individen och hennes fri- och rättigheter står i centrum för liberalismen – det här är den oföränderliga grundsatsen då liberalismen som idékomplex har varit i ständig förändring och har anpassats till olika tider och platser. Samtidigt är det angeläget att hålla isär en modern individualistisk liberalismuppfattning från 1800-talets liberalism, vilket har understrukits av historikern Helena Rosenblatt i den tankeväckande studien *The Lost History of Liberalism* från 2018. Det som Rosenblatt menar är att de flesta liberaler var moralister och att deras liberalism inte hade någonting gemensamt med den atomistiska individualism som vi i dag förknippar med begreppet. Dessa tidiga liberaler ansåg att människan hade rättigheter på grund av att hon hade plikter och de varnade för de faror som var förknippade med egen nytta – här är Alexis de Tocqueville ett gott exempel med sitt betonande av medborgarnas samhällliga och politiska deltagande. I stället försökte liberalerna torgföra

⁴⁷ Lindberg 1995, 14–15.

⁴⁸ *Uusi Suometar* 20.4.1878. Meurman skrev under signaturen ”A. M.” ”Finns det männe en statsvetenskaplig ordbok som på ett tillfredsställande sätt förklarar vad de där orden ’liberal’ och ’konserwativ’ betyder? Forskaren misstar sig om dem, för att inte tala om den stora publiken.” Egen övers.

generositet, moralisk redlighet och medborgerliga värden. Med den här förståelsen av det tidigare 1800-talets liberalism närmar Helena Rosenblatt, som jag ser det, liberalismen med republikanismen.⁴⁹ Larry Sidentop har varit inne på samma spår som Rosenblatt när han har gjort gällande att vår förståelse av liberalism i för hög grad bygger på den anglo-amerikanska traditionen med dess metodologiska individualism. Michael Freeden talar följaktligen om liberalismens individualitet i stället för individualism.⁵⁰

Om liberalismens många nyanser har Anthony Arblaster skrivit att vi skulle feltolka liberalismens karaktär och underskatta dess kameleontförmåga om vi abstraherade för mycket från dess egentliga historia. Paletten av idéer som det liberalt orienterade kollektivet har förmått acceptera under tidens lopp är brett. Den här nivån av anpassning och tolerans har som följd att liberalismen i hög grad är polymorfisk och svärdefinierad. Den brittiske socialisten Harold J. Laski har i sin klassiska framställning av liberalismens historia, *The Rise of European Liberalism* från 1936 skrivit att liberalismen lika mycket är fråga om ett sinnestillstånd (*habit of mind*) som om en ideologi. Med det här vill Laski särskilt understryka liberalismens icke-doktrinära karaktär och framhäva att det i mångt och mycket är fråga om en attityd. Karl Popper har lite i samma anda framhåvt att liberalism som begrepp fungerar bäst odefinierat, eftersom en definition enbart väcker nya frågor om de begrepp som används för definitionen: frihet, individualism, förnuftstro, universalism, rättsstat och tolerans. Michael Freeden, vars lista på de liberala kärnbegreppen inbegriper frihet, individualitet, framsteg, rationalitet, det allmänna goda, sociabilitet och en begränsad och ansvarig makt, har för sin del framfört att de här begreppen som kännetecknar liberalismen kan få varierande betydelser i olika liberalismer, men att de ändå hjälper oss att identifiera liberalt tänkande och att skilja det från andra ismer.⁵¹

Från den ovan presenterade ideologiska bredden leds man till den slutsatsen att liberalism måste studeras som en del av en historisk kontext, eftersom det är kontexten som definierar det man studerar. Som sagt ska man inte abstrahera för mycket. Liberalismen existerar i samspel med det omgivande samhället och får sitt innehåll därifrån. Historikern Timo Vihavainen har insiktsfullt förklarat skillnaden mellan liberalism och radikalism på följande sätt: ”Liberalismi ei ole vain liberalismia jossakin absoluuttisessa mielessä. Se, mitä se on, riippuu siitä, mihin yhteyteen se sijoitetaan. Liberalismin vieminen arkaaiseen klaaniyhteiskuntaan tekee siitä hävittävää radikalismia [...]”⁵²

⁴⁹ Rosenblatt 2018, 4; Jainchill 2012, 85–86; Freeden 2015, 36; Jaume 1997, 7–21. Se också de Tocqueville 1974a&b, passim och Takeda 2018, 4. Takeda understryker att liberalismens rötter är politiska, inte ekonomiska.

⁵⁰ Sidentop 2012, 16; Freeden 2015, 61. I *Finlands Allmänna Tidning* kan man så tidigt som 1839 läsa att liberalismens ”fosterland” ansågs vara Frankrike. *Finlands Allmänna Tidning* 1.2.1839.

⁵¹ Arblaster 1985, 91; Langewiesche 1993, 60; Laski 1947, 15; Nycander 2009, 12; Freeden 2015, 38, 58–64.

⁵² ”Liberalism är inte bara liberalism i någon absolut bemärkelse. Det vad den är, beror på den kontext man placerar den i. Att föra liberalism till ett arkaiskt klansamhälle gör den till destruktiv radikalism.” Egen övers. Vihavainen 2017.

För att ytterligare understryka hur kontextbunden liberalismen är till sitt väsen kan man citera Alan S. Kahan:

A long intellectual family tree can be constructed for liberalism, reaching back to the Enlightenment and beyond. Nevertheless, such genealogy is not history. To juxtapose seventeenth-century Locke and nineteenth-century Guizot, for example, is to examine ideas constructed for essentially different purposes in an artificial context.⁵³

Det som jag följaktligen här vill betona är liberalismens beroende av rum och tid. I 1800-talets Belgien kommer liberalismens uttryck att se annorlunda ut än i 1800-talets Polen, för att inte tala om 2000-talets USA. De samhällliga och politiska förutsättningarna för liberalismens genomslag har varierat stort, vilket i sin tur har påverkat liberalismens regionsmässiga utbredning och gett olika betoningar i fråga om liberalismens kärnbegrepp. Så som jag redan har antytt är det viktigt att inte projicera en modern uppfattning av liberalism på 1800-talet.⁵⁴ Ett citat från år 1878 av filosofen och författaren Thiodolf Rein, som också han framhåller sin liberalismdefinitions ofrånkomliga vaghet, kan hjälpa oss på spåret gällande uppfattningen av liberalismen i Finland under 1800-talets senare hälft:

”Liberalismi” on meidän käsityksemme mukaan: se mielipide, joka, lähteneenä 18:nnen vuosisadan valistuskirjallisuudesta, vastoin valtion ja kirkon siihensaakkaista järjestystä, toi esiin sen vaatimuksen, että kaikki yhteiskunnan olot ovat järjestettävät sen perusteen mukaan, että kaikille yhteiskunnan jäsenille on suotava niin paljon vapautta kuin mahdollista, s. o. että heidän tekojensa suhteen saa olla pakkoa ainoastaan siinä määrässä, kuin yhteiselämä maan päällä sitä välttämättömästi vaatii.⁵⁵

⁵³ Kahan 2003, 15.

⁵⁴ För ett exempel på ett misslyckat försök att analysera liberalismens historia utgående från en modern uppfattning av begreppet se Sverker Oredssons recension av Johan Norbergs *Den svenska liberalismens historia* (1998) i *Scandia* 1999:65, 129–130. Se vidare Lundberg 2007, 387–388.

⁵⁵ Enligt oss är liberalism: den åsikt, ursprungligen ur 1700-talets upplysningslitteratur, i motsättning mot statens och kyrkans diktills rådande ordning, som lyfte fram kravet på att alla samhällets omständigheter bör ordnas enligt principen att samhällets alla medlemmar ska förses med så mycket frihet som möjligt. Det vill säga att det i förhållande till deras handlingar får finnas tvång endast i den utsträckning som är absolut nödvändig för att upprätthålla samhällelig ordning. Egen övers. Rein 1878, 74. För en diskussion om skillnaderna mellan liberalismbegreppets genomslag i England och Tyskland se Leonhard 2004.

I Thiodolf Reins uppfattning av liberalismen går John Stuart Mills tankar om den fria individen igen. Här är det framför allt fråga om den mer stringenta och individcenterade form som liberalismen fick från och med 1860-talet i och med Mills författarskap, som också kom att ha bärkraft i Finland.⁵⁶

Liberalismen beskrivs bland annat som ett nätverk av politiska och sociala modeller med idealet om en självansvarig person i dess mitt och som en politisk medelklassrörelse med målet att uppnå ett samhälle av självständiga individer.⁵⁷ Det är från den här utgångspunkten som det liberala engagemanget för frihet, tolerans och individuella rättigheter härleds. Den praktiska sidan av myntet är liberalismens engagemang för konstitutionalism och rättssamhället, vilka av liberaler betraktas som institutionella medel för att skydda och garantera individens eller medborgarens frihet. I Finlands fall var det här dessutom en fråga om ett framhävande av Finlands separata statsrättsliga ställning i förhållande till Ryssland, vilket gav den finländska liberalismen en konstitutionell slagsida.

Tanken om rättssamhället formulerades under den absolutistiska tidsåldern som en reaktion på de rådande förhållandena. Rättssamhället innebar ett slut på godtycket, som kännetecknade det absoluta styret. Rättssamhället representerade ett försök att ersätta ett förhållande där nycken styr med ett förhållande där lagen styr. Det här innefattade tanken om att lagen ska vara konsekvent och opartisk. Om något var tillåtet så var det tillåtet för alla. Lagen skulle också vara opartisk i anseende till klasser, rika och fattiga, den betitlade aristokratin och tiggaren. Och även om lagen alltid kan anses som ett hinder för frihet, var liberalerna färdiga att acceptera nödvändigheten av en sådan hämmande instans. För de flesta liberaler räckte det hur som helst inte med att rättsstaten garanterades utan dessutom krävdes det representativa institutioner genom vilka den allmänna opinionen kunde uttryckas och absorberas in i den politiska processen. Det liberala tänkandet är så här uppfattat till sin karaktär politiskt snarare än socialt eller ekonomiskt.⁵⁸

Liberalismen nådde olika nivåer av framgång beroende på en mängd faktorer, såväl historiska, samhälleliga som politiska. Dieter Langewiesche har framfört att liberalismens styrka eller svaghet var en återspeglning av institutionernas och den offentliga sfärens utvecklingsgrad. Observationen är intressant, inte minst med tanke på förhållandena i Finland. Kunde det relativt sena liberala genombrottet i Finland delvis förklaras som en följd av en långsam utveckling av ovan nämnda faktorer? Dessutom påpekar Langewiesche att liberalismen skördade sina största framgångar i länder där rörelsen erbjöd obestridd ledarskap åt den nationella rörelsen, liksom i Tyskland där liberalerna stod för organiseringen och

⁵⁶ Den första översättningen till svenska av Mills *On Liberty* från 1859 utkom år 1865 i Helsingfors.

⁵⁷ Liberalismen har dock inte varit en entydig medelklassrörelse, utan i till exempel Ungern var det statsmaskineriet och det ledande aristokratiska skiktet som under 1800-talet stod för det liberala genombrottet. Se Langewiesche 1993, 40, 44. Också i Finland var det adeln som tillsammans med borgerskapet stod för en liberal politik.

⁵⁸ Arblaster 1985, 15, 54, 58, 73–74 och Sheehan 1978, 43. Den finländska lagfarenhetsprofessorn J. Ph. Palmén hänvisar i verket *Juridisk handbok för medborgerlig bildning* från 1859 till de olika uppfattningarna om lagens roll i samhället. Han närmar sig snarare en republikansk uppfattning av lagarna som en förutsättning för politisk frihet än en liberal nödvändighetsuppfattning när han skriver: "Icke sällan röjer sig hos särskilda individer en vedervilja och missaktning emot lagen, liksom vore densamma mera att anses såsom en boja på den enskilde medborgarens frihet, än en välgärning för både honom själv och hela samhället." August Schaubman uttryckte för sin del ett gillande av Palméns utgångspunkter för det citerade arbetet i *Papperslyktan* 14.11.1859.

konceptualiseringen av den nationella rörelsen. Under 1800-talet var nationalism och liberalism nära sammanbundna och flera av de nationella rörelsernas ledare, liksom Mazzini, Kossuth och Bolivar, var inspirerade av liberala politiska idéer. Med avstamp i liberalismen ville de ersätta absolutism med ett liberalt konstitutionellt styrelseskick.⁵⁹ Också här pekar en jämförelse med Finland på en nackdel för liberalismens genomslag – i Finland var den nationella rörelsen inte på samma sätt en enpartisak utan i stället låg den både på liberalers och på fennomaners ritbord, även om betoningarna avvek från varandra.⁶⁰

Frihet som politiskt begrepp går trots allt längre tillbaka än liberalismen. Frihet som idé ingår också i den tidsmässigt äldre republikanska traditionen, som tack vare en lång verkningshistoria har lämnat outplånliga spår i det västerländska idélandskapet och även influerat liberalismen. Också republikanismens historia är mångskiftande, vilket inte minst förklaras med dess långa historia.⁶¹ Parallellerna mellan de liberala och de republikanska traditionerna är flera varav följer att det inte finns några vattentäta skott dem mellan. En republikan kunde mycket väl sympatisera med liberala idéyttringar. Att det är angeläget att studera kopplingarna mellan liberalism och republikanism är något som också Sudhir Hazareesingh har lyft fram i studien *Intellectual Founders of the Republic*.⁶² Skillnaderna finns närmast i hur frihet garanteras och i synen på förhållandet mellan individ och samhälle. Republikanismen ställer frågan hur man uppnår frihet bland människor som ofrånkomligen är beroende av varandra och besvarar den med medborgarskap. Frihet kan enligt den republikanska traditionen uppnås genom medlemskap i en politisk samfällighet, där de som är lika utsatta och som delar ett gemensamt öde tillsammans har en möjlighet att utöva ett mått av gemensam styrelse över sina liv. Frihet står i anslutning till deltagande i självstyret och till ett intresse för det gemensamma goda. Enligt statsvetaren Iseult Honohan ligger den avgörande skillnaden mellan republikansk och liberal teori just här. I republikansk politik är frågan om det gemensamma goda avgörande, medan neutral liberal teori utesluter substantiella frågor om värden och om det goda livet från politikens sfär, menar Honohan.⁶³ Å andra sidan kan det här kontrasteras med Helena Rosenblatts poäng att en stor del av liberalerna var moralister som framhävde att människan har rättigheter *eftersom* hon har plikter. Det här kan anses peka på den tidiga liberalismens rötter i det republikanska tänkandet.

Historikern Magnus Olofsson, som i sin forskning har undersökt Nyliberala partiet

⁵⁹ Arblaster 1986, 58; Kelly 2015, 336.

⁶⁰ Bland andra Jussi Kurunmäki har lyft fram kopplingen mellan den unga liberalismen i Finland och tidsperiodens spirande nationalism. "Snellmans och Georg Forsmans (Yrjö Koskinens) 'fennomaner' var alltså inte på något sätt ensamma i sin iver för nationernas sak", skriver Kurunmäki. Kurunmäki 2007, 66. Se också Kurunmäki 2004, 202–209, där Kurunmäki utreder fennomanernas och nationalliberalernas nationalitetskamp. Vidare Kurunmäki 2013, passim.

⁶¹ Kalyvas & Katznelson 2008, 176 ff. Precis som liberalismen har republikanismen antagit olika skepnader i olika historiska situationer, vilket har gett begreppet en definitionsmässig flexibilitet. Honohan & Jennings 2006, 8. Se också Lerner 2011, 12–14 och Viroli 2002, 6, 58.

⁶² Olofsson a, 2; Edgren & Olofsson 2016; Hazareesingh 2001, 5–6. Också Andrew Jainchill har poängterat det faktum att republikanism och liberalism i historisk utövning kunde mötas och ömsesidigt influera varandra på viktiga sätt. Det här gällde framför allt för Frankrike. Jainchill 2012, 76. I samma anda har Kalyvas & Katznelson fört fram att republikanismen inte försvann i och med uppkomsten av konstitutionell liberalism, utan att den levde kvar i form av republikanska värden, känslor och orienteringar som blev en integrerad del av liberal politik. Kalyvas & Katznelson 2008, 179.

⁶³ Honohan 2002, 1. Se också Badersten 2002, 128 för en diskussion om individ och stat i republikansk och liberal teori.

i Sverige med betoning på dess republikanism, bjuder på följande definition av republikanism, som jag anlitar som förklaringsmodell i den här avhandlingen:

(1) en tro på folksuveränitet och representativt styre, (2) en tro på rätten till nationens självbestämmande, (3) en betoning av individens roll som aktiv medborgare, och (4) en politisk syn på frihet. Republikaner i denna mening menar att individen bara kan vara fri om folket är fritt, och styr sig självt genom valda representanter. För republikaner, till skillnad från liberaler, är inte lagar och regeringsmakt ett hinder för frihet, utan, givet att lagarna är rättvisa och regeringsmakten utövas på folkviljans grund, förutsättningen för politisk frihet. Det gör också att liberaler och republikaner gör delvis olika analyser av värdet av allmän (eller iallafall bred) politisk rösträtt: för liberaler är massan ett politiskt problem, för republikaner ett fundament för politisk makt.⁶⁴

Av det ovanstående inser man att republikanism inte handlar om ett fixerat tanke-system, utan att det för 1800-talets människor framför allt representerade ett öppet system av idéer och värden.⁶⁵ Tar man i hänsyn det republikanska idékomplexet i en analys av det finländska politiska landskapet kring mitten av 1800-talet är det inte svårt att få syn på parallellerna. Vid en läsning av August Schaumans skriftställer blir det här särskilt tydligt. Men man måste också söka spår av republikansk hållning på mera abstrakta plan, eftersom det i 1800-talets Finland var ännu svårare att stå för republikanska ideal än liberalistiska dito. I Schaumans fall handlar det om ett allmänt upphöjande av republiken, särskilt Schweiz, och om ett hyllande av republikanska statsmän. I det här ingår också republikanismens tro på nationellt självbestämmande som en viktig del. I liberalismen har den här idén inte på samma sätt varit avgörande.⁶⁶ De republikanska referenserna hos August Schauman gäller särskilt 1850-talet, medan John Stuart Mills liberalism får ett mer markant inflytande från och med 1860-talet.

För en rikare och mer nyanserad bild av liberalismen i Finland är det viktigt att undersöka den dynamik som beskriver det liberala språkets utveckling. Uttryck för den republikanska traditionen som en del av liberalismens historia har inte tidigare uppmärksammats i någon större utsträckning i finländsk historieskrivning. Jag utgår från att de republikanska manifestationerna är förhållandevis dolda – just på grund av sin omöjlighet

⁶⁴ Olofsson a, 3. Nyliberala partiet verkade på 1860- och 1870-talen och dess verksamhet sammanfaller således med den period jag undersöker. Det här betyder att Olofssons definition av republikanismen lämpar sig väl också för min forskning. Hazareesingh, 9; Nabulsi 1999, 8.

⁶⁶ För republikanska dygder och en republikansk uppfattning av medborgarskap se Hart 2002, 3–4, Iseult & Jennings 2006, 11 och Badersten 2002, passim; Viroli 2002, 69–78.

i en finländsk kontext – men trots det är de ändå värda att undersökas för att ytterligare peka på hur nära Finland var länkat till ett bredare internationellt sammanhang och till västerländsk idébildning överlag. Helt som Magnus Olofsson har konstaterat om svenskt 1800-tal att det vore märkvärdigt om där inte fanns republikanska influenser kan det samma sägas för Finlands del.⁶⁷ Eftersom begreppen liberalism och republikanism står i centrum för den här avhandlingen kommer jag senare att återkomma till en vidare diskussion om dem.

Historiens drivkrafter utgörs inte enbart av idéer, tanketraditioner och kulturer utan också av topografi, logistik, den byggda miljön och samfärdsleder. Människan kan inte skapa någonting utan att först vara på en plats – varför den platsen är grundläggande för skapandet av mening och av samhället. Plats är primärt för att det är det upplevda faktumet av vår existens, menar slavisten Karl Schlögel.⁶⁸ Vi står i en ständig växelverkan med vår omgivning, med rummet och platsen, av vilket följer att de här kategorierna är intressanta ur ett historiskt perspektiv. Plats uppfattar jag i enlighet med den vanligaste definitionen av begreppet, enligt vilken platsen är ett ställe som människor har försett med betydelse. Så här förstådd är plats en lokalisering som människor har ett förhållande till på ett eller annat sätt – eller med andra ord: plats är en betydelsefull belägenhet.⁶⁹ Geografen Yi-Fu Tuan har definierat plats i relation till rummet: rummet ser han som en arena för handling och rörelse, medan platsen beskrivs av uppehåll, vila, att bli, och att bli involverad.⁷⁰ Att platser är betydelsefulla innebär i vidare bemärkelse att människans förhållande till dem berättar om tiden, och det är den här omständigheten som den rumsliga vändningen inom historieskrivningen avser att ställa i fokus.

Platserna finns i rummet, och rörelserna mellan olika platser är därför också av intresse. Politiskt sett har rörelsen ofta haft stor betydelse, vilket bevisas av överhetens olika försök att kontrollera rörelsen genom maktpåbud eller genom stadsplanering. Därför kan rörelse också uppfattas som uttryck för motstånd och protest. Att röra sig på fel ställe eller vid fel tidpunkt kunde ha politisk betydelse.⁷¹

Eftersom förhållandet mellan den fysiska och den sociala dimensionen utgör ett viktigt element i förståelsen av idébildningen ser jag det som relevant att också undersöka August Schauman i förhållande till platsen.⁷² En mottaglighet för den rumsliga aspektens relevans kan fungera som ett värdefullt hjälpmedel i en analys av det liberala idélandskapet

⁶⁷ Olofsson b, 1–2. Också i Jussi Kurunmäkis artikel "Ulkomaiset mallit ja poliittinen traditio 1860-luvun alun suomalaisessa keskustelussa valtiopäivistä" kan man läsa om att man i Finland i den politiska diskussionen kring 1860-talet opererade med tankegångar lånade från republikanismen. Se Kurunmäki 2004, 208–209.

⁶⁸ Karl Schlögel anför här efter Marie Cronqvist 2014, 10; Withers 2009, 642.

⁶⁹ Samtidigt bör man komma ihåg att också begreppet 'plats' är omdebatterat och någon överenskommen förståelse av begreppet finns inte, vilket Charles W. J. Withers har beskrivit som både en möjlighet och en begränsning vad gäller användningen av begreppet. Detsamma gäller för det närliggande begreppet 'rum'. Withers 2009, 638.

⁷⁰ Withers 2009, 640.

⁷¹ Cresswell 2004, icke-paginerad version på Google books (hämtad 26.10.18); Linnarson & Hallenberg 2014, 9–10.

⁷² Mostafavi 2017, 9. Om August Schaumans rumsliga medvetenhet berättar följande citat ur ett brev från Köpenhamn till Otto Schauman: "Det är därför allt *sådant*, som jag ämnar beskriva. Till *sådant* måste ovillkorligen räknas den ort, der man vistas, rör sig och andas, ty frisk luft, rörelse och existens måste höra till 'kroppens nödort'. Men blott ur kroppslig synpunkt får jag då icke tala om Köpenhamn." A. Schauman till B. O. Schauman 8.10.1851, NB Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

i 1800-talets Finland. Platsen och rummet tillför detalj till vår förståelse av olika teman som till exempel produktionen, rörelsen, mobiliteten och receptionen av idéer och kan bidra med nya insikter. Inte bara August Schaumans resor till Köpenhamn, Stockholm och till kontinenten kan fördjupa och nyansera förståelsen av betingelserna för idébildningen, utan också staden Helsingfors, uppfattad som en betydelsebärande plats, är viktig i sammanhanget. Helsingfors är dessutom viktig som den miljö där Schauman levde och verkade i den bemärkelse att man kan tillskriva staden rollen som medborgarinteraktionens fysiska omgivning. Den upplevda platsen och rörelsen i rummet fungerar ofta som upphov till det som August Schauman skriver, av vilken orsak det finns orsak att göra plats och rum till en del av analysen. På det här sättet vävs fysiska platser in i historien tack vare den mening som har tillskrivits dem av historiens aktörer och den roll som de spelade som materiell scen för medborgerlighet och idébildning.⁷³

Forskningen om liberalismens historia i Finland är fröhhållandevis blygsam, vilket kan ses som en konsekvens av den svaga liberala traditionen i Finland. Gällande avsaknaden av forskning om republikanism i Finland är förhållandet ännu mera markant. Orsakerna till varför liberalismen inte lyckades hävda sig på det partipolitiska fältet i Finland är mångfasetterade. Förutom redan nämnda orsaker såsom den nationella rörelsens ledarskap och institutionernas utvecklingsgrad har Henrik Stenius och Ilkka Turunen lyft fram det starka hegelianska arvet i Finland. Stenius menar att den hegelianska traditionen tävlade med liberalismen om tolkningsföreträde i den politiska diskussionen, och liberalismen förlorade. Hegelianismen var stark i Finland jämfört med de andra nordiska länderna, vilket ledde till en diffus skiljelinje mellan hegelianism och liberalism. Stenius och Turunen säger att man endast kan finna mycket få personer i Finland som skulle ha försvarat någon form av ortodox liberalism – fast man utgående från den diskussion jag förde ovan förstås kan fråga sig vad som avses med ortodox liberalism. Eklekticism verkar ha varit en naturlig reaktion i en europeisk periferi likt Finland, menar Stenius och Turunen.⁷⁴ På samma sätt har Tuija Pulkkinen fört fram att diskussionen mellan liberaler och fennomaner omöjliggjordes av skillnaderna i deras politiska språk. Viktiga begrepp som frihet, civilsamhälle och stat betydde olika saker för liberaler och hegelianer, vilket medförde att de talade förbi varandra och sålunda förde separata diskussioner.⁷⁵ Samtidigt är det värt att fundera över i hur hög grad det här var en medveten strategi för att ta tolkningsföreträdet i besittning.

Henrik Stenius och Ilkka Turunen kommer i uppsatsen ”Finnish liberalism” till slutsatsen att finländsk liberalism är svag framför allt eftersom liberala politiker förhöll sig distanserat till populär mobilisering och eftersom folkliga rörelser aldrig kom att utveckla ett liberalt etos eller ett starkt konstitutionellt förhållningssätt. Däremot har den liberala traditionen lämnat ett framträdande spår i finländsk politisk diskurs och det handlar om konstitutionalism. Den här tanketraditionen går tillbaka på senare hälften av 1800-talet

⁷³ För en vidare diskussion om platsernas roll som skapare av historia se Cronqvist 2010, 10. Se också Badersten 2002, 169 och Mostafavi 2017, 13.

⁷⁴ Turunen & Stenius 1995, 51.

⁷⁵ Pulkkinen 1989, 116.

och har omfattats av alla sidor av det politiska spektret i Finland. I den ständigt pågående diskussionen om Finlands förhållande till Ryssland var det legalistiska argumentet viktigt och det kan alltså hänföras till liberalismens grundidé om rättssamhället.⁷⁶

Det som försvårar forskningen om liberalismen kring mitten av 1800-talet är begreppsanvändningen och den definitionsmässiga skillnaden mellan då och nu. Personer som agerade inom det politiska fältet kallade inte sig själva för liberaler – åtminstone inte före 1860-talet – eller ännu mindre för republikaner. Det har därför ankommit på forskningen att försöka placera in tänkandet under olika övergripande etiketter. Det här har medfört en ambivalent situation i syfte att skapa en sammanhängande liberal genealogi. För att få olika idéstråk att rymmas under ett liberalt paraply har en lös grupp personer omväxlande kallats för just liberaler, ungliberaler, skandinaver, dagbladister, kulturellt frisinnade, radikaler, ”de blodlösa” och Tölö-gruppen.⁷⁷ Betecknande är också att Toivo Nordberg i sin laudaturuppsats från 1957 visserligen konstaterar att liberalism betyder olika saker i olika tider men att han samtidigt jämför 1860-talets liberalism med sin egen tids högerradikalism. Raimo Savolainen använder i sin tur svekomaner, liberaler och skandinaver som synonymer i sin Snellmanbiografi från 2006 och i samma anda handlar kapitlet om liberalerna i Mikko Juvas översiktsverk över Finlands historia enbart om de unga radikala studenterna. Det liberala språk som under 1850-talets försökte göra sig hört i offentligheten lämnas däremot oftast oberört.⁷⁸ Det här pekar på det som Tuija Pulkkinen har satt fingret på, nämligen den finländska liberalismens lärdomsmissiga splittring. Hon ser också det här som en orsak till varför liberalismen som lärosystem är underforskat i Finland.⁷⁹

Vad gäller liberalismens genomslag i Finland kring mitten av 1800-talet är Lolo Krusius-Ahrenbergs doktorsavhandling *Der Durchbruch des Nationalismus und Liberalismus im politischen Leben Finnlands 1856–1863* från 1934 en grundsten för den senare forskningen. I avhandlingen behandlar Krusius-Ahrenberg nationalismens och liberalismens uppkomst i Finland under åren 1856–1863. I första delen av boken behandlar författaren reformpolitiken i Finland under åren 1856–1860 och i den andra delen förberedelserna för lantdagen 1863–1864. Krusius-Ahrenberg tar förutom nationalismen och liberalismen upp tidens administrativa förändringar och politiska ställningstaganden. A. R. Cederberg, som fungerade som opponent för avhandlingen, recenserade den för *Historiallinen Aikakauskirja*, där han vid sidan av de många förtjänsterna noterade att författaren kunde ha fäst mera uppmärksamhet vid att klargöra de ideologiska skillnaderna mellan de olika

⁷⁶ Turunen & Stenius 1995, 57–58.

⁷⁷ De refererade termerna används bland annat av Mikko Juva, Matti Klinge, Lolo Krusius-Ahrenberg, Lars-Folke Landgrén och Max Engman. Också i Henrik Knifs *Utrikeskorrespondens efter liberalismens genombrott i Finland* förknippas liberalismen främst med gruppen kring *Helsingfors Dagblad* och med dem som på 1850-talet hyste skandinavistiska sympatier. Se Knif 1980, 15 ff.

⁷⁸ Nordberg 1957, 25–26; Savolainen 2006, 581; Juva 1966, 291–297. Savolainens bok kom ut i en svensk översättning år 2019. Mikko Juva har i sin doktorsavhandling från 1850 fokuserat på det liberala genombrottet i religiositeten i Finland. L. A. Punttila nämner att alla aktiva liberaler förutom Frans Ludvig Schauman och några andra onämnda präster och adelsmän utgick från 1850-talets akademiska ungdom. Med det här förbiser han med andra ord det som bland andra A. Schauman, Karl Collan och Edvard Bergh gjorde för att etablera det liberala språket i Finland. Punttila 1947, 475.

⁷⁹ Pulkkinen 1989, 113.

partierna och vid att närmare definiera idériktningarna och deras representanter. Cederberg menar att läsaren lämnas med en flummig bild av hur de olika idériktningarna skiljde sig från varandra, vilket är lätt att hålla med om.⁸⁰ Vad Krusius-Ahrenberg i grund och botten avser med liberalism förblir oklart.

Efter Lolo Krusius-Ahrenberg har liberala idéyttringar i Finland framför allt studerats av Arvid Mörne, som fokuserat uttryckligen på pressen under 1800-talet, Mikko Juva, Matti Klinge, Henrik Stenius, Max Engman och nu senast av Jussi Kurunmäki med en begreppshistorisk infallsvinkel. I den historiska litteraturen om Finlands 1800-tal är liberalismen i det närmaste ett obligatorium och oftast bygger behandlingen på ovan nämnda författares verk. Men såsom redan har framgått är grundforskningen fortfarande inte alltför omfattande. Det här har också konstaterats av Vesa Vares, som har forskat om finländsk liberalism och det ungfinska partiet från slutet av 1800-talet och framåt. Beskrivande är också att en stor del av litteraturen om den finländska 1800-talsliberalismen är svenskspråkig, vilket särskilt gäller för 1900-talets första hälft.

I en historieskrivning som framför allt har intresserat sig för tidsperioden efter 1860 kan man också observera att personer som på ett märkbart sätt bidrog till befastandet av den liberala konstitutionalismen ofta faller utanför liberalismnarrativet. Berättelsen om den finländska liberalismen är i hög grad reserverad för de unga oppositionellt sinnade studenterna. Personer som har blivit lämnade utanför narrativet är till exempel J. Ph. Palmén, J. V. Snellman i viss mån, J. J. Nordström och *Frans* Ludvig Schauman (1810–1877), vilka alla kan ställas i sammanhang med liberalismens historia i Finland. Det som jag menar är att liberalismen måste uppfattas bredare än vad man har gjort i tidigare forskning – liberalismen kommer i min mening inte enbart till uttryck i ansatser till politisk gruppering utan också i olika försök att skriva in Finland i en västerländsk frihetskontext. Hit hör också olika försök att lyfta fram den västliga rättstradition och det historiska sammanhang som Finland var en del av. Dessutom tillkommer det republikanska spåret, som hittills egentligen enbart har noterats av Jussi Kurunmäki.⁸¹

August Schauman i en historiografisk kontext

August Schauman är för senare generationer närmast känd som grundare av tidningen *Hufvudstadsbladet* (1864) och för sina tidningspolemiker med Johan Vilhelm Snellman. Under hela 1800-talet utvecklades och utvidgades det offentliga rummet i Finland, och samtidigt ökade också utrymmet för samhällelig debatt. Medborgarsamhället uppstod med universitetet, föreningsväsendet, tidningspressen och caféerna som arenor för offentlig

⁸⁰ Cederberg 1934, 210.

⁸¹ Kurunmäki 2004, 208–209.

diskussion.⁸² I tidningarnas spalter försökte man i mån av möjlighet föra en diskussion om frågor av gemensamt intresse. Revolutionsåret 1848 lämnade spår i det finländska idéländskapet, vilket tog sig uttryck i studentaktivism och en starkare politisk medvetenhet.⁸³ Den här utvecklingen började också sakteligen göra sig gällande i tidningspressen. Frågor som under 1800-talets senare hälft gav upphov till mer ingående debatt var bland annat språkfrågan, januariutskottet, Finlands statsrättsliga förhållande till Ryssland, skandinavismen och tryckfriheten – alla bekanta spörsmål som har kommit att känneteckna Finlands 1800-talshistoria.

De offentliga meningsutbytena mellan August Schauman och J. V. Snellman om språkfrågan och om januariutskottet, eller det ständerutskott som sammanträdde i Helsingfors i januari 1862 för att förbereda följande års lantdag, har försäkrat den förstnämnde en plats i den finländska historiografin. Det här betyder samtidigt att han i historieskrivningen närmast har kommit att betraktas som en företrädare för finländsk 1800-talsliberalism. En biografiskt upplagd analys av August Schauman under mitten av 1800-talet och ett transnationellt perspektiv kan däremot bidra med att nyansera bilden och hjälpa oss att förstå mångsidigheten i det intellektuella livet i Finland kring seklets mitt. Samtidigt erbjuder den här ansatsen en möjlighet att undersöka ett av de tidiga liberala kollektiven i Finland. En biografisk inblick i August Schaumans verksamhet är lika mycket en studie över 1800-talets Finland och Europa som det är över en individ. Det specifika blir med andra ord ett uttryck för det generella.

August Schauman växte upp i 1830- och 1840-talens mångkulturella Helsingfors, där han också bodde och verkade under största delen av sitt liv. I huvudstadssamhället hörde han till eliten och det adliga släktnamnet öppnade många dörrar för honom – dörrar som ännu var få förunnade att träda igenom. För honom, liksom för landets andra adliga söner, stod flera karriärmöjligheter till buds. Till Otto Schauman skrev han: "[...] alla de lysande banor som der utan stort besvär kunde stå en öppna".⁸⁴ En av de stora arbetsgivarna för medlemmar av adeln var ryska armén. Ett annat vanligt alternativ var en civil tjänst inom någon del av statsförvaltningen. Den här tidskaraktäristiken passar väl in på August Schaumans far, senatens kamrer Carl Schauman (1778–1852) – en man med goda kontakter med såväl universitetet som senaten. Han inledde sin karriär inom militären (den svenska) och flyttade sedermera över till Kejsrerliga senaten för Finland och ämbetsmannasidan. Carl Schaumans söner valde i samklang med tidens anda att avvika från den gamla familjetraditionen att tjäna som militärer.⁸⁵ Frans Schauman (1810–1877) blev teologie professor och biskop och Otto Schauman amanuens vid Universitetsbiblioteket och

⁸² Jag använder här, i likhet med bl.a. Henrik Stenius, det i finländskt språkbruk vanliga begreppet medborgarsamhälle, som i svenskt språkbruk motsvaras av civilsamhälle. Det lämpar sig särskilt bra för mina ändamål då det avspeglar det republikanska medborgaridealets centralitet i finländsk historia. Se Stenius 1987, 47.

⁸³ Eino Jutikkala och Kauko Pirinen har förlagt liberalismens rötter i Finland till just året 1848. Se Jutikkala & Pirinen 2002, 288. Frågan är dock öppen för diskussion och också andra tidsangivelser kan med fog försvaras. Se också Nordberg 1957, 6.

⁸⁴ A. Schauman till B. O. Schauman 21.11.1856, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁸⁵ Den förstfödde sonen Carl Hannibal Schauman (1806?–1829) var visserligen militär, men han avled redan 1829 under en marsch mellan Silistra och Schumia. För det militäras dalande dragningskraft (i Sverige) se Norby 2005, 38.

intendent vid Konstföreningen.⁸⁶

August Schaumans levnadsbana var trots allt den som avvek markantast från släktens tidigare traditioner. Han tog aldrig anställning (förutom en praktik vid Universitetsbiblioteket som varade en månad). I ett brev från Paris till brodern Otto klädde han sin avoghet mot tjänstemannabanan i ord:

Den [hans plan att i Paris börja skriva politiska komedier] är alls icke bygd på den osvikliga kalkylen af den eller den älskade och vördade förmannens eller lärarens då eller då inträffande död, icke alls på den säkra förhoppningen att kunna uttränga den intima vännen från den tjensten och den ifrån den – eller så vidare.⁸⁷

August Schauman var en av de första som kom att livnära sig enbart på tidningsvärvet i Finland och representerade på så sätt en ny journalisttyp i Finland.⁸⁸ Det var här han gjorde sin synligaste insats – inte minst med avseende på grundandet av *Hufvudstadsbladet*, som fortfarande existerar och är Finlands största svenskspråkiga tidning. Schauman beskrivs av ett engagemang för samhället, vilket tog sig uttryck i ett ständigt iakttagande och kommenterande av vad som skedde runtomkring honom. Den offentliga diskussionen och opinionsskapandet blev för honom ett ledmotiv. Han deltog som journalist i det publika samtalet mellan åren 1853 och 1885, samtidigt som han också bidrog till pressens utveckling. I grunden för Schaumans samhällsförståelse låg en uppfattning om pressen som arena för medborgerlighet. Inte minst syns det här i hans brevväxling från utlandsresorna där olika länders tidningspress ofta står i fokus för det som Schauman skriver hem.

Som redaktör var August Schauman välkänd av sin samtid, och många av de tidningar han jobbade med lyckades nå relativt stor spridning. Han var givetvis inte uppskattad av alla, men hans lätta, ställvis fräna, och ofta humorkryddade stil gjorde honom till en skribent som lästes på många håll. När han grundade *Hufvudstadsbladet* flyttade han i viss mån över det politiska kommenterandet till lantdagen, men också i denna tidning hittar man ställningstaganden i dagsaktuella frågor. *Hufvudstadsbladet* var i högre grad en lokaltidning än Schaumans tidigare tidningar. Han lyckades göra den till den mest lästa svenskspråkiga tidningen i huvudstaden och samtidigt också till ett lukrativt företag.⁸⁹ Med *Hufvudstadsbladet* förnyade Schauman i många avseenden den finländska pressen; han införde bland annat utbärning på morgonen direkt till prenumeranterna och satsade

⁸⁶ I den här texten kommer jag att använda de förnamn som användes av bröderna Schauman, nämligen Frans, Otto och August.

⁸⁷ A. Schauman till B. O. Schauman 21.11.1856, NB Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. I ett brev till Edvard Bergh skrev han i lite samma anda: "Och jag skådar mot framtiden nästan lika lugnt och tryggt och belåtet som en docent vid kejsrerliga alexandersuniversitetet, som en kopist vid kejsrerliga senaten, eller något annat storverk." A. Schauman till E. Bergh 26.8.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

⁸⁸ Se också Knif 1987, 66.

⁸⁹ Tommila et al. 1988, 144–145.

på annonsförsäljningen. Tidningen var en omnibusavis i europeisk anda och skulle enligt grundaren innehålla något för envar. Linjen följde den liberala, men tidningen var inte politiskt bunden. En grupp liberalt sinnade tidningsmän hade redan 1861 grundat *Helsingfors Dagblad*, som fungerade som språkrör för den finländska liberalismen och som ett slags inofficiellt partiorgan.

I politiken deltog Schauman för i samtliga lantdagar mellan 1863 och 1891, alltid med fullmakt från andra ätter eftersom hans bror Otto företrädde ätten Schauman. I lantdagen stod August Schauman samma liberala linje som i pressen och på så sätt kompletterade de här forumen varandra i idéspidningen.⁹⁰ Impulser för sin parlamentariska hållning hade Schauman hämtat framför allt från Köpenhamn och i viss mån också från Stockholm. I *Helsingfors Tidningar* återkom Schauman vid upprepade tillfällen i början av 1860-talet till finnarnas brist på erfarenhet i parlamentarisk diskussionskultur. För honom själv var resorna en skolning i det parlamentariska livet. Det här ett konkret belegg för hur viktiga rörelserna i det europeiska rummet var för Finlands utveckling mot ett modernt samhälle.

Senare var August Schauman också verksam på det lokalpolitiska planet, där han hade en synlig roll i Helsingfors stadsfullmäktige från och med dess grundande 1875. Föreningsväsendet var den tredje arenan där Schauman rörde sig och där han fann ett rum för sitt samhällsengagemang. I Finska Litteratursällskapet, Akademiska Läseföreningen, Industriföreningen och nykterhetsrörelsen kom man tillsammans för att befordra en patriotisk anda och för att ge stadga åt Finlands statliga ramar. Föreningsväsendet i kombination med tidningspressen och lantdagen utgör det institutionella ramverket för den här avhandlingen. De var alla förutsättningar för ett liberalt genombrott och genom att placera August Schauman i detta ramverk kommer jag att bidra med fördjupad kunskap om liberalismen och republikanismen i Finland.

Den umgängeskrets som August Schauman höll sig till under den studerade perioden kännetecknas av fennofil, skandinavism och liberalism – eller med andra ord av en nationellt engagerad grundton. I umgänget med likasinnade kände sig Schauman som bekvämast, och för dem öppnade han sig i samtal och brev. I den bevarade korrespondensen med vänner och släktingar blir Schaumans ton tidvis mycket personlig och han kan på ett för honom beskrivande sätt ge uttryck för besvikelser, misslyckanden, förargelser och förhoppningar. Att han var en person som helst gick sin egen väg och inte gärna identifierade sig med större grupperingar gjorde honom också utsatt för kritik från många håll. Hur han handskades med detta får man också en antydning om i brevväxlingen.

Till det yttre har August Schauman karaktäriserats som en reslig figur med god hållning, ståtligt skägg och ett olympiskt skratt. Han kallades allmänt för ”skägget Schauman” av sin samtid. Förstått ur ett kulturhistoriskt perspektiv kan man tolka det kännsypaka skägget som någonting mer signifikativt än enkel ansiktsbehåring. ”Ansiktsbehåring är politiskt”,

⁹⁰ Enligt Lolo Krusius-Ahrenberg hörde August Schauman till det liberala partiets tongivande företrädare, tillsammans med bland andra brodern Otto Schauman. Krusius-Ahrenberg & Tuominen 1981, 629. Eftersom jag endast kommer att studera den första lantdagen i vilken Schauman deltog kan jag inte uttala mig om Schaumans roll i ”det liberala partiet”.

August Schauman (t.v.) med helskägg som symbol för opposition och manlighet tillsammans med studenterna Jakob Karl Emil Chydenius och Edvin Nylander. Bild: 1850-talet, Liebert P. Chr. (fotograf), Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

har kulturhistorikern Christopher Oldstone-Moore konstaterat i verket *Of Beards and Men* från 2015. Fram till de misslyckade revolutionerna 1848 var ett helskägg någonting som markerade radikalitet och trots mot den samhälleliga ordningen. Efter 1830 års franska revolution var mustascher och skägg ett allmänt attribut för såväl europeiska socialister som liberaler i opposition mot konservatism och den traditionella ordningen. Så här förstått blir Schaumans skägg en ytterligare markör för hans egensinnighet och politiska hållning – skägget var någonting mycket medvetet, hårig nonkonformitet, som bland annat kostade honom ett deltagande vid tronföljarens besök på det kejserliga palatset i Helsingfors 1851.⁹¹

Någon biografi över August Schauman har tillsvidare inte utkommit, och som redan konstaterats har han i historieskrivningen närmast presenterats som en tidig representant för liberalismen i Finland.⁹² Hans idévärld har följaktligen inte varit föremål för närmare analys. Schauman figurerar visserligen i flera verk om 1800-talets politiska historia, men det är mer eller mindre samma bild som presenteras.⁹³ Viktiga teman i den här bilden är nationalitetsdebatten med J. V. Snellman och debatten om januariutskottet med lika-så Snellman. Också Schaumans invändning mot Zacharias Topelius kejsarloyalism under Krimkriget sammanbinder det som skrivits om Schauman.⁹⁴ Gällande den presshistoriska forskningen finns det många referenser till August Schauman, men det mesta av det är sådant som inte direkt tangerar mitt forskningsämne.⁹⁵ Forskningen om de personer som idémässigt stod Schauman närmast är likaså i det närmaste obefintlig.⁹⁶

Det första som skrevs om August Schauman i ett sammanfattande syfte var minnesteckningarna i samband med hans död 1896. Generellt sett kan man konstatera att de har mycket gemensamt – ofta som en följd av genrens konventioner – men man hittar också vissa nyansskillnader. Det som sammanlänkar texterna är utan tvekan bilden av Schauman som en betydelsefull tidningsman. Man uppskattar hans förmåga att på 1850-talet då censuren var som strängast undgå den genom olika textuella innovationer. I andra hand framställs Schauman som utgivare av källutgåvor och som lantdagsman. Vad han drev för ärenden inom politiken får man dock inte veta. Den politiske Schauman förblir en gåta i dessa minibiografier, vilket kan tolkas som ett tecken på tidens spända politiska klimat. Det kan också ses som ett uttryck för liberalernas ”oanvändbarhet” i den tidens kamp mellan fennomaner och svekomaner. Också föreningsmannen med förkärlek för järnvägar, den finska kulturen och nykterhetsfrågan får nöja sig med en dold roll i nekrologerna.⁹⁷

⁹¹ *Typografibladet* 15.9.1896; *Hufvudstadsbladet* 20.6.1926; Oldstone-Moore 2015, 2, 160, 171, 171.

⁹² För ett urval se Krusius-Ahrenberg 1934, von Törne 1935, Klinge 1967, Tommila et al. 1988 och Engman 2016.

⁹³ Lars-Folke Landgrén kallar i sin doktorsavhandling om *Helsingfors Dagblad* August Schauman för ungliberal, vilket i min mening är något missvisande samtidigt som det pekar på den svävande situationen gällande olika definitioner av liberalismen i Finland. Se Landgrén 1995, 20.

⁹⁴ Raimo Savolainen behandlar August Schauman i sin Snellmanbiografi i det närmaste som en motpol till Snellman, vilket är allmänt förekommande i historieskrivningen om den här perioden. Savolainen utgår i sin analys av Schaumans tänkande i för hög grad från hans beskrivning av den svenska lektören under ungdomen. Se Savolainen 2006, 584–586, 689–698. En mera ingående analys av nationalitetsdebatten mellan Schauman och Snellman finns i Kurunmäki 2007.

⁹⁵ Se bland annat Landgrén 1995, Tommila et al. 1988 och Zilliacus & Knif 1985.

⁹⁶ Här slyftar jag framför allt på Karl Collan, Edvard Bergh, Otto Schauman och Edvard Strömberg.

⁹⁷ *Kotka* 3.9.1896, *Nya pressen* 2.9.1896, *Borgå Nya Tidning* 1.9.1896, *Uusi Suometar* 29.8.1896 och *Hufvudstadsbladet* 30.8.1896.

Den första längre texten om August Schauman som publicerades var också den en minnesteckning. Det var statsarkeologen Johannes Reinhold Aspelin som i tidskriften *Suomen Matkailijayhdistyksen vuosikirja* 1897 ville hedra en av föreningens upphovsmän. Aspelin belyste på så sätt en sida av Schaumans verksamhet som helt och hållet hade lämnats oberörd i tidningarnas levnadsteckningar. I texten binder Aspelin ihop Schaumans arbete för turismens utvecklande i Finland med den samtida utvecklingen av transporterna i storfurstendömet. Resultatet blir ett slags yrkesbiografi i miniatyr, där intresset är riktat på ett verksamhetsområde, men där man trots allt finner det individuella sammankopplat med det allmänna, med tidens idéströmningar. Trots att Aspelins artikel tillhör genren äreminnen bidrar den med viktig information vad gäller förståelsen av August Schauman som samhällsaktör.

Efter att J. R. Aspelin publicerat sin minnesruna försvann August Schauman intressant nog mer eller mindre från historiografen för en längre tid, vilket delvis kan ha sin förklaring i historievetenskapens splittring i fennomanska och svekomanska läger. I denna kontext var Schauman mindre intressant. Ser man på den finländska biografiska litteraturen från sent 1800-tal och från 1900-talet är det allt som oftast personer som kan hänföras till någotdera lägret som fått stå i fokus.

Följande gång Schauman är i blickfånget är i sonsonen Henrik Schaumans uppsats ”August Schauman och hans lantdagsfullmakter”, publicerad i *Historisk Tidskrift för Finland* 1958. Här studerar Henrik Schauman de olika lantdagsfullmakter som August Schauman tilldelades för att kunna delta i lantdagens arbete i och med att hans äldre bror Otto representerade ätten Schauman. I uppsatsen belyser Henrik Schauman sin farfar inom den politiska sfären genom de olika lantdagsfullmakterna. Några av de frågor som engagerade August Schauman tas i närmare granskning och han skrivs samtidigt in i den liberala linjens historia på ett mer konkret sätt än vad som gjorts tidigare.

Samma år utkom också en annan studie av Henrik Schauman rörande farfadern. I ”August Schauman inför valet av levnadsbana” fungerar en brevväxling mellan August och Otto Schauman förd under den förras utlandsresa 1856–1858 som utgångspunkt.⁹⁸ Det rör sig om en kort mellanakt i August Schaumans liv som fick sin början 1857 när den äldre brodern hörde sig för om Augusts framtidsplaner. Till svar fick han att August ämnade börja skriva komedier och därför tänkte stanna utomlands en längre tid. Ur en historiografisk synpunkt är denna studies främsta behållning det källmaterial som använts. Henrik Schauman belyser en detaljfråga genom den bevarade brevväxlingen mellan bröderna Schauman, vilken också är en central källa för denna avhandling. Denna brevväxling är intressant i flera avseenden och har bland annat använts i senare forskning för att kasta ljus på August Schaumans väg till tidningsman.

Till hundraårsjubileet av *Hufvudstadsbladet* publicerades historiken *Hufvudstadsbladet under 50 år. 1864–1914* av Egidius Ginström. I den behandlas August Schaumans tid

⁹⁸ Uppsatsen publicerades i *Böcker och människor. Hyllningsskrift till Carl-Rudolf Gardberg 9 september 1958*.

på tidningen rätt ingående, och man kan också se den som den första texten som i viss mån utgör en biografi över Schauman. Ginström inleder sin behandling med att teckna bakgrunden till *Hufvudstadsbladets* grundande och lyfter här fram bland annat familjekretsens betydelse för August och den viktiga roll som utlandsresorna spelade för hans framtida verksamhet. Som källa använder Ginström främst August Schaumans memoarer. Eftersom det är fråga om en tidningshistorik är det naturligt att Ginström håller sig till att beskriva tidningsmannen Schauman. Ginström skildrar utvecklingen av tidningspressen i Finland under senare delen av 1800-talet med August Schauman som ett slags sammanhållande länk. Ginström tar fasta bland annat på tidningens medarbetare, nyhetsanskaffningen, de ekonomiska förutsättningarna, kommunikationerna och konkurrensen. Också Schaumans tryckeriverksamhet belyses och det bekanta temat Schauman och censuren får även här en betydande roll. Ginström lägger också vikt vid att redogöra för viktiga teman i *Hufvudstadsbladets*, vilket tjänar till att nyansera bilden av Schaumans samhällsengagemang. Bland annat framställs Schauman som införare av den aktiva journalistiken i Finland i och med att han under hungeråren på 1860-talet i sin tidning på olika sätt behandlade denna kris. Ginström har också anlitat otryckt material som till exempel kassakladd för att ge en inblick i Schaumans vanor och livsstil.

August Schaumans verksamhet vid sidan av och efter tidningskarriären beskrivs i all korthet och man får veta att han sysselsatte sig med lantdagen, kommunala frågor, Turistföreningen och Finska artisternas och litteratörernas pensionsförening. Om dessa aktiviteter konstaterar Ginström: ”Dock väjde allt detta lätt i jämförelse med de memoarverk som han efter skilsmässan från HBL skrev och publicerade [...]”.⁹⁹ Användbarheten av Ginströms text i vetenskapligt syfte reduceras av att den är populärt hållen och inte försedd med källhänvisningar. Vidare förekommer där ett antal sakfel som kan leda till vilseledande slutsatser. Bland annat omtalas August Schauman som sin ätts företrädare på lantdagen, vilket inte var fallet. I beskrivningarna av Schaumans avgång från *Morgonbladet* respektive *Helsingfors Tidningar* vacklar källkritiken och Ginström har i för hög grad förlitat sig på Schaumans egna memoarer. Detta resulterar i en förenklad bild, där Schaumans val och ageranden inte problematiseras i den grad som skulle fordras för att man ska kunna bilda sig en uppfattning om hans motiv och personlighet.

Följande längre betraktelse av August Schaumans liv och verk ingår i en översättning av *Från sex årtionden i Finland* till finska från 1967. Det är Lauri Hyvämäki som står bakom den. Genast i början ger han en beskrivning av Schaumans fysiska gestalt och anger på det sättet tonen för boken: ”[...] suoraryhtinen herrasmies, jonka asu oli huoliteltu ja ulkonäkö mieleenpainuva: silinterihattu, samettikauluksinen viitta, suupielessä pitkä sikari; miehekäs ja henkevä profiili, pitkä aallokas punervaava vivahtava täysparta [...]”.¹⁰⁰

Också här är det tidningsmannen Schauman som står i fokus, trots att memoarerna

⁹⁹ Ginström 1964, 98.

¹⁰⁰ En gentleman med rak hållning, vars klädsel var vårdad och utseende imponerande: cylinderhatt, slängkappa med krage av sammetstyg, i mungipan en lång cigarr; en manlig och spirituellt profil, långt och vågigt helskägg med dragning åt rött. Egen övers. Hyvämäki 1967, 7.

egentligen handlar ganska lite om honom som redaktör. Hyvämäki laborerar med de sedan gammalt etablerade uppfattningarna om Schauman – ”ordets riddare, tidningsman till själ och hjärta och liberalismens fanbärare”.¹⁰¹ Det som trots allt ger Hyvämäkis text en något avvikande prägel i jämförelse med Ginströms är den mer nyanserade beskrivningen vad gäller Schaumans avsked från tidningarna *Morgonbladet* och *Helsingfors Tidningar*. I det första fallet anlitas S. G. Elmgrens tryckta dagböcker för att nyansera Schaumans egen beskrivning, och för att läsaren också ska tillåtas ta del av tillkortakommanden hos Schauman. I det andra fallet ges en utförligare beskrivning av händelserna i samband med polemiken med Snellman om januariutskottet och resultatet beskrivs som ”melkoinen nolaus” för Schauman.¹⁰²

Egidius Ginströms tidningshistorik är en av de huvudsakliga källorna för Hyvämäki, vilket säkerligen är orsak till att tyngdpunkten ligger på tidningsbanan. Också den övriga verksamheten nämns, men inget egentligt nytt lyfts fram. Det är mycket som inte ryms med i denna korta översikt, och bland annat saknar man information om föreningsmannen och om den sociala människan. Schauman beskrivs ofta som en känd personlighet med vittförgrenat kontaktnät, men ingenstans får man veta vad detta hade för konsekvenser och i fall han utnyttjade dessa kontakter i något syfte.

I de biografiska uppslagsverken *Suomen kansallisbiografia* och *Biografiskt lexikon för Finland* ingår en översikt över August Schauman skriven av etnologen Bo Lönnqvist. Lönnqvist framhåver bland annat Schaumans ställning i språkfrågan och har till exempel valt att lyfta fram den resa som Schauman gjorde sommaren 1845 till Savolax och att han var Finska Litteratursällskapets kassör. Andra hållpunkter i Schaumans liv som Lönnqvist har valt att ta fasta på är hans övriga utgivning, lantdagsarbetet och föreningsverksamheten. Schauman beskrivs här som en anhängare av kulturlivet med ett brett intresse för föreningsliv. Liksom Ginström i sin historik beskriver Lönnqvist Schauman som introduktör av den aktiva journalistiken i Finland – en titel som i rättvisans namn borde reserveras för Zacharias Topelius.

Henrik Meinander har i en festskrift tillägnad Nils Erik Villstrand skrivit om det som han kallar för Schaumans känslolandskap på 1880-talet med utgångspunkt i essäsamlingen *Nu och förr* från 1886. Också i detta verk intar språkfrågan en central position, vilket visar att denna fråga engagerade Schauman även på äldre dagar. Andra teman som Meinander belyser för att skapa en bild av Schaumans sätt att betrakta världen är Leo Mechelins omdebatterade bok *Précis du Droit Public du Grand-Duché de Finlande* och Schaumans väg in på den publicistiska banan förstådd genom hans resa till Stockholm och Köpenhamn 1851–1852. Också Schaumans beskrivning av invigningen av järnvägen till Uleåborg lyfts fram i Meinanders text, vilket samtidigt ger prov på Schaumans intresse för nämnda transportmedel och vidare för turismens utvecklande. Meinanders betoning av den åldrande Schaumans känslolandskap tjänar som ett slags komplement till de tidigare texterna både

¹⁰¹ Hyvämäki 1967, 7.

¹⁰² En verklig blamåge. Egen övers. Ibid. 17.

genom val av tema och genom val av källmaterial. Verket *Nu och förr* har i den tidigare historieskrivningen tenderat att hamna i skuggan av memoarverket *Från sex årtionden i Finland*.¹⁰³

¹⁰³ Meinander 2012.

I

MÄNNISKOR OCH RUM

HEMMET OCH FAMILJEN

Staden – den mentala byggarbetsplatsen

Altså åter Helsingfors! Helsingfors, den trånga staden, den kalla staden med sitt lampsken och sin månskensvärme. Hit strömmar landets varma blod att behörigen svalkas och stelna till ett vackert purpurfärgadt gelée. Hit skyndar kärnan af landets framtid att emot sjelfständighetens stålsköld tillbyta sig egoismens kattsjäl, underdånighetens Proteusmask.

Här följer man med strömmen – och hvart? Den fria forskningens väg mot intelligensens höjder? – Det vore en för hög rigtning för wederbörandes styfva nackar. – Mensklighetens väg mot framtiden? – Politiken unnanbedes. Hwart då?¹⁰⁴

Storfurstendömet Finlands huvudstad var ett definierande rum för studenterna vid Kejserliga Alexanders-Universitetet. Helsingfors delades, upplevdes och formades av alla som i Finland ville uppnå högre lärdomsgrader och anträda en karriär inom kyrkan, statsförvaltningen eller universitetet. Universitetet hade så sent som 1828, efter Åbo brand året innan, flyttats från den gamla svenska huvudstaden till Helsingfors. Vid tidpunkten för August Schaumans födsel, den sjunde juli 1826, låg universitet fortfarande på sin ursprungliga hemort. Ungefär samtidigt var invånar-antalet i Helsingfors cirka 10 000

¹⁰⁴ Ur Zacharias Topelius dagbok lördagen den tredje februari 1838. Topelius 2018, URN:NBN:fi:sls-7127-1525330923 (hämtad 29.11.2018).

medan det vid ingången till 1840-talet hade stigit till 13 000.¹⁰⁵ Det här kan jämföras med de närmaste storstäderna Stockholm med cirka 80 000 invånare år 1830¹⁰⁶ och S:t Petersburg med 435 500 invånare¹⁰⁷. Antalet studenter vid universitetet i Helsingfors rörde sig kring 430–440 ända fram till 1840-talet, varefter medeltalet stannade på cirka 410 studenter under hela 1840-talet.¹⁰⁸ Det var med andra ord en rätt exklusiv grupp, som trots den relativt blygsamma numerären tillsammans med lärarna utgjorde ett synligt inslag i stadsbilden.

Ni skall kanske icke finna det oväntadt, om jag säger, att Helsingfors i det hela mera bär karakteren af universitetsstad än af hufvudstad. Af det bullersamma bråket och stojet, som är förbundet med ett parlamentariskt samhällsskick, generas man icke här. Men ungdomen är sig lik öfverallt; den är rörlig och expansiv; hvad den känner måste ge sig luft, hvad den tänker vill den öfversätta i handling, och i alla händelser vill den åtminstone komma något buller åstad.

Så här skrev August Schaumans vän och meningsfrände Edvard Bergh i *Åbo Underrättelser* om Helsingfors studentikosa prägel år 1859, samtidigt som han på ett för tiden typiskt sätt bakade in en liten pik om avsaknaden av parlamentariskt liv i Finland. Det var just med sådana här formuleringar man stretade emot censuren och testade dess gränser.¹⁰⁹

Skapandet av kontakter och vänskapsband var en viktig del av studielivet. Dessa band kunde bestå livet ut, och bidrog ibland till att utstaka de unga studenternas framtida banor. I sina memoarer har Thiodolf Rein (1838–1919) gett en träffande beskrivning av studielivet på 1800-talet: "[...] en tid under hvilken man fick fritt egna sitt arbete åt sådant som intresserade en och umgås med kamrater, till hvilka man slutit sig på grund af inbördes sympati."¹¹⁰ För skapandet av vänskapsband och ideologiska gemenskaper var studietiden ofta av central betydelse. Det här syns inte minst under 1850-talet då de mest högljudda regeringsmotståndarna utgick från en sammansvetsad grupp universitetsstudenter. På 1840-talet var det framför allt fennofilin som förenade flera studenter i ett slags idémässigt samfund med språket och kulturen som ideologiskt kitt. Efter att ha deltagit i Savokarelska avdelningens årsfest 1845 på Hotel Bellevue i Helsingfors skrev August Schauman till Karl Collan: "Ja, de Finska talen, vet du, de väckte sensation. Ficandts tal,

¹⁰⁵ Hornborg 1950, 11. Dessa siffror inbegriper inte den ryska och övriga utländska befolkningen i staden.

¹⁰⁶ <http://urbanhistory.historia.su.se/cybercity/stad/stockholm/bild/stockholm1AbefB.gif> (senast sedd 26.4.2013).

¹⁰⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Saint_Petersburg (senast sedd 26.4.2013).

¹⁰⁸ Klinge 1967, 5–6.

¹⁰⁹ Av hela stadens befolkning upptog studenterna bara några procent, se Strömberg 1989, 303. *Åbo Underrättelser* 2.12.1859, under pseudonymen "Ralph Knocker".

¹¹⁰ Rein 1918, 90.

(hans var det första Finska) ljöd som englaröster i mitt öra, och troligen [inte] endast i mitt, ty man såg rörelse, ja nästan tårar, i de flestas ansigten, till och med i gubbarnas.”¹¹¹ Det här är en beskrivande framställning av 1840-talets akademiska fennofil och av dess breda genomslag, i vilken platsen, idén och känslan binds samman för att likt ett fotografi fånga ett ögonblick i tiden.

Helsingfors präglades under 1800-talet av snabb uppbyggnad till följd av förverkligandet av Johan Albrecht Ehrenströms nya stadsplan. En ny reglering av staden var ett resultat av en stor brand 1808 och av stadens upphöjelse till huvudstad 1812. Man reste nu en pompös och ståtlig huvudstad för att manifesteras storfurstendömet nya geopolitiska ställning. På det här sättet främjades klippandet av banden till det svenska arvet genom att ge staden en modern stadsplan med en kejsarlig arkitektur samtidigt som de synliga minnena från tiden före 1809 gjordes allt mindre framträdande. Det var den nya huvudstadens uppgift att ge uttryck för en politisk vändning, varför den också skulle se annorlunda ut än en svensk stad.¹¹² Vid mitten av 1830-talet var den svenska staden så gott som utplånad.¹¹³ Den här strategin kan ses som ett led i överhetens strävan att kontrollera rummet genom iakttagbara markörer, vilket också nya gatunamn och gatuskyltar var en del av. På det här sättet tydliggjorde överheten för dem som rörde sig i rummet vem som i sista hand hade makten.

Det mest centrala området i detta nya Helsingfors var utan vidare Senatstorget med kyrkan, universitetet och senaten; byggnader som tedde sig som jättar i förhållande till de kringliggande träbyggnaderna och de halvfärdiga trädgårdsplanteringarna.¹¹⁴ Någon parlamentsbyggnad fanns det inte, vilket kan tolkas som att den statliga underkastelsen var befäst i stadens fysionomi. Den första lantdagen kom att sammanträda på Riddarhuset i Kronohagen som stod färdigt 1862 – visserligen centralt beläget, men i någon mån bär platsen prägeln av att vara senatsborgens bakgård. Andra områden som hade tagit form på 1830- och 1840-talen var Salutorget, Södra Esplanaden fram till Skillnaden (där den Schaumanska familjen hade sitt hem)¹¹⁵, Trekantiga torget, Lilla Robertsgatan, och kvarteren öster om Kaserntorget till Unionsgatan. Nystaden, det som i dag räknas till Rödbergen, mellan Bulevarden och Stora Robertsgatan var fullt bebyggd ända fram till Fredriksgatan. Väster om detta fanns Kampen, bebyggd mellan området norr om Bulevarden ända till Eriksgatan, i öst gränsande till Henriksgatan (dagens Mannerheimvägen). Norr om detta område fanns Kampmalmens exercisplaner, och söderut Sandviken med gardeslasarettet och Sinebrychoffs bryggeri. På södra sidan om Bulevarden, skild från den övriga staden,

¹¹¹ A. Schauman till K. Collan 2.4.1845, Coll. 317.4, Karl Collan, NB, Helsingfors.

¹¹² Engman 2009b, 195. Badersten har talat om "maktens projektion i terrängen" för att beskriva den autokratiska politikens dominans över det offentliga rummet. Se Badersten 2002, 323–324.

¹¹³ Hakala 1998, 91. Språkmässigt var Helsingfors till sitt yttre ännu länge en svenskspråkig stad. Gatuskyltarna var på svenska och ryska, och först år 1862 inkom Finska Litteratursällskapet med ett förslag att vid sidan om ett annat språk använda finska i samband med gatuskyltarna. Det skulle dock dröja ända fram till 1900 förrän finska namn fastslogs i Helsingfors detaljplan. Terho 1981, 31–64.

¹¹⁴ Klinge 1967, 4.

¹¹⁵ Gård nr 6 i kvarteret Örnen, där Dianaparken ligger i dag. Otto Schauman fortsatte att bo där efter faderns död. År 1859 bodde August på Bergsmansgatan, gård nummer 5. Se Perinnönjakoon ja huutokauppaan liittyviä papereita, Coll. 199.3, Carl Schauman, NB, Helsingfors och *Adress-kalender för Helsingfors stad 1859*.

fanns Rödbergen med främst torvbetäckta fiskare- och sjömanskojor. Gloet dränerades och vattnet flyttades från Esplanaden i riktning mot norr och Kajsaniemi planterades. Kronohagen, som var bebyggd sedan långa tider vid Elisabetsskvären (eller Elisabetstorget som det hette dåför tiden), var en avlägsen stadsdel men med invånare tillhörande stadens främsta skikt. Också det område som kallades Kärret låg i Kronohagen, och sträckte sig från Senatstorget till Estnäsområdet. Det område som längst fick vänta på förnyelse var det vackert belägna Skatudden, om vilket Edvard Bergh i februari 1860 skrev till *Åbo Underrättelser* att ”sedan den engång blifvit reglerad, utan tvifvel kommer att blifva den vackraste stadsdel i Helsingfors.”¹¹⁶

Helsingfors var på den här tiden en stad i vardande där expansionen och byggverksamheten fyllde platsen med liv och dynamik. ”Allt här var nyfödt, allt ännu omorgnadt, må jag få säga, allt i första görningen: en ny hufvudstad, ett nytt samhälle, en ny stat, en ny nation, en ny litteratur. Barndom på alla håll, hvart minnet än vänder sig”, skrev August Schauman om Helsingfors på 1830-talet.¹¹⁷ Ingenting var ännu givet och framtiden stod öppen – nationsbygget och idébygget fann en läglig grogrund i detta ofärdiga rum. Historikern Eliel Kilpelä har träffande beskrivit den här tidens Helsingfors som ”en stad som på många håll var en stor byggarbetsplats både fysiskt och mentalt”.¹¹⁸

August Schauman, som alltid hade ett särskilt observant öga för sin hemstad, ställde i *Hufvudstadsbladet* utvecklingen av den fysiska staden i sammanhang med den mentala utvecklingen:

Det nuvarande Helsingfors har till sitt inre lif mycket tycke af en yngling, som är stadd i målbrottet. Samma osäkerhet, samma blandning af man och barn, som yttrar sig i en sådan ynglings röst, – samma obestämdhet i karakteren, samma wacklande emellan det ena och det andra, möter en på nästan alla håll, då man företager sig att närmare betrakta lifvet inom vår lilla hufvudstad, uti dess olika företeelser. Ingenting är säkert, karakteristiskt, konstant, allt skiftar ifrån det ena till det andra, vexlar från i dag till imorgon, allt är i görningen, och af hvad som är har man ännu svårt att säga hvad som skall blifva.

Så är det hvarhelst man sig vänder: i affärlifvet, i kommunallifvet, i det politiska lifvet (om man alls får tala om ett sådant), och framförallt – i sällskapslifvet.¹¹⁹

¹¹⁶ Schauman 1892, 28–31; Wenman 1990, 39 och *Åbo Underrättelser* 21.2.1860. E. Bergh skrev till *ÅU* under pseudonymen ”Ralph Knocker”.

¹¹⁷ Klinge 2012, 307; Schauman 1886, 43–44.

¹¹⁸ Kilpelä 2018.

¹¹⁹ *Hufvudstadsbladet* 7.1.1865.

Det ryska inslaget i Helsingfors var markant, framför allt genom de i stadens kaserner belagda soldaterna. Gardesbataljonen inhyste 600 man år 1830 och tio år senare 1 000 man och Åbo kasern antagligen en lika stor numerär. I det på Skatudden 1833 placerade Första finska sjöekipaget ingick något över 1 000 man.¹²⁰ På samma sätt som studenterna satte det ryska inslaget sin prägel på livet i staden. August Schauman skriver i anslutning till det här i memoarerna hur han som barn tillsammans med sina vänner om somrarna brukade ta sig till Kampmalmen för att där beskåda de dagliga bataljons- och kompaniexerciserna, vid vilka kroppsliga straff inte var ett ovanligt inslag. I *Nu och förr* drar han sig vidare till minnes ”Ramsays och Wendts, de dåvarande gardes-chefernes, fruktansvärda stämmor” och det ”militäriska buller” som brukade utgöra Kampens sonora landskap.¹²¹ Det var alltså inte blott det synliga landskapet som skulle bekräfta den nya politiska riktningen, utan också ljudligt blev det här manifesterat i stadsrummet.

Allt det här kan ses som ett led i den ryska överhetens strävan att ta rummet i besittning. Genom en synlig militär närvaro påminns invånarna i staden konstant om de politiska realiteterna. Att anlägga en garnison i staden kan ses som en form av platsskapande med vilket överheten fixerar rummets användning och innebörd.¹²² På samma sätt var också kejsarbesöken ett led i att markera Finlands nya ställning som ryskt storfurstendöme, vilket kunde orsaka konfliktfyllda känslor hos stadens studenter.¹²³ Den ryska närvaron var tydlig, men den var också en del av vardagen och ett faktum att leva med; ”[o]m Moskoviterne anser jag mig ej precis ha något att anmärka”, skrev August Schauman våren 1845 brevledes till Karl Collan. Collan betraktade å sin sida ”den ömtåligaste näsa för allt hvad med Ryss-olja öfverstrukit är” som österbottningarnas bästa egenskap.¹²⁴ I memoarerna tecknar Schauman en bild av den upplevda rädsla som låg som ett töcken över hans ungdoms Helsingfors och om hur man bildligt talat sov med ögonen öppna.¹²⁵ Av det här får man en antydning om det upplevda finsk-ryska förhållandet kring seklets mitt. Men samtidigt är det skäl att inte överdriva de här känslorna, som man till exempel kan kontrastera med Schaumans ord i *Från sex årtionden* om att man var ”långt ifrån alldeles missnöjd med den nya ställning, i hvilken landet hade inträdd. Förhållandena ’efter det ryssen kommit i

¹²⁰ Hornborg 1950, 220.

¹²¹ Schauman 1892, 113 och Schauman 1886, 56.

¹²² För en diskussion om platsskapande se Linnarsson & Hallenberg 2014, 15–16. Se också Badersten 2002, 177 om kontrollen över rummet.

¹²³ Endast motvilligt hurrade studenten Zacharias Topelius för Nikolaj I under dennes besök i Finland 1833. Se Kipelä 2018. J. J. Chydenius ger å sin sida en belysande bild av hur en liberalt sinnad student tolkade Alexander II:s besök i Helsingfors år 1856. Han skriver till Edvard Bergh: ”Jag har dessa dagar neml. varit ett par gånger i sällskap med en hop professorer, hvaribland Cygnaues, Snellman o.s.v. Man har naturl. ej talat stort om stort annat än H. M. och dervid har jag gjort följande reservation. En autokrats bästa skydd emot all opposition o.s.v. ligger just deri att han gör eller pretenderar att göra allt sjelf. Ty äfven de mest tänkande menniskor tyckas på ett märkvärdigt sätt gripas och röras deraf att han har så mycket att göra. Man förläter honom allt blott derföre att hans tid är så upptagen; man upphör aldrig med att beklaga honom och man upphör aldrig med att utbreda sig på det vidlyftigaste om detta; och man tyckas alldrig [sic] komma på den idéen [sic] att det just derföre vore allt skäl i världen att ändra detta förhållande, låta majestätet göra litet mindre och menniskorna sjelf sköta sig litet mera. Den aflägsnaste tanke å detta håll förspörjes aldrig, utan man stannar alltid vid att häpna, beklaga, och beundra. Det är derföre äfven en ganska god politik af en monark att då och då göra sådana små resor, som denna [...] då är han säker att lemna efter sig en hop beundrande och beklagande narrar som ’visst aldrig vill göra en så *betungad* och dock så *nådig* man något emot”. J. J. Chydenius till E. Bergh 28.3.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

¹²⁴ A. Schauman till K. Collan 2.4.1845, Coll. 317.4, Karl Collan, NB, Helsingfors och K. Collan till A. Schauman 15.1.1845, Coll. 201.2, August Schauman, NB, Helsingfors.

¹²⁵ Schauman 1892, 12, 21.

landet' voro ju också i många afseenden bättre än de i 'svenska tiden' hade varit." Mycket hade på ett konkret plan blivit bättre än förr, inte minst levnadsstandarden, och det hade inte gått samtiden obemärkt förbi.¹²⁶

Trots den förnimbara ryska närvaron var förhållandet mellan stadens invånare och soldaterna gott, därmed dock inte sagt att det aldrig skulle ha skett sammandrabbningar. De sammanstötningar som faktiskt inträffade mellan studenter och rysk militär berodde trots allt oftast på den förstnämnda parten.¹²⁷ Också August Schauman skriver i memoarerna att förhållandet mellan finnar och ryssar i Helsingfors i allmänhet var gott, även om det hände att mindre hyfsade studenter med sitt beteende satte "hela fäderneslandets ställning och välfärd på spel".¹²⁸ Schauman menade däremot att om man bara ville komma överens med ryssarna så var det inte svårt.¹²⁹ Men samtidigt var det inte enbart ryska militärer som syntes i stadsbilden, utan också ryska handelsmän var länge ett stående element i staden. Av stadens köpmannakår var cirka en tredjedel ryssar och 1840 var andelen uppe i 40 procent. De utgjorde således ett synligt och välbekant element i det normala stadslivet.¹³⁰ Det ryska inslaget i staden skapade också ett behov av en ortodox kyrka, och följaktligen uppfördes en sådan vid Unionsgatan 1826.

Att Helsingfors gjordes till huvudstad förde med sig att det snabbt uppstod ett större behov av offentliga rum. De bemedlade stadsborna blev fler och de behövde någonstans att umgås utanför hemmet. För att svara på detta behov grundades en rad olika inrättningar i staden. De drevs ofta av utlänningar, inte sällan schweizare, vilket bidrog till att öka stadens kosmopolitiska prägel. Man kunde ta sig något uppfriskande hos Florio Catani, Christian Menn, Raget Bandy eller hos Johan Kestli, vilka alla drev värdshusrörelser av bättre slag, riktade till den växande skaran ståndspersoner i huvudstaden. På värdshuset samlades studenter och annat stadsfolk för att utbyta skvaller och tala om ditt och datt, men inte om politik – "politiken unnanbedes", som Topelius uttryckte saken i sin dagbok år 1838.¹³¹ Jag återkommer senare till detta. På 1830-talet kom också brunnsverksamheten i gång på allvar i Helsingfors då affärsmannen Henrik Borgström 1834 grundade ett bolag för finansiering och genomförande av en brunns- och badinrättning.¹³²

Badhuset, som ritades av C. L. Engel, stod färdigt 1838 och två år senare uppfördes det egentliga Brunns huset, ritat av samma arkitekt. Under Krimkrigets första år upplevde denna inrättning en blomstringstid emedan den ryska societeten var belagd med reseförbud utanför kejsardömetns gränser. Också Societetshuset, som byggdes 1831–1833, var ett centralt etablissemang för den festsugna stadsbefolkningen. Husets framgång stod i klar

¹²⁶ Schauman 1892, 10–11.

¹²⁷ Hornborg 1950, 223.

¹²⁸ Schauman 1892, 15. Citatet reflekterar på ett intressant sätt det som August Schauman själv implicit anklagades för av Zacharias Topelius under Krimkriget. För mer om detta se s. xyz ff.

¹²⁹ Schauman 1892, 15.

¹³⁰ Klinge 2012, 295.

¹³¹ Ur Zacharias Topelius dagbok lördagen den tredje februari 1838. Topelius 2018, URN:NBN:fi:sls-7127-1525330923 (hämtad 29.11.2018). Tio år senare verkar det dock redan ha gått att tala politik på caféerna, vilket August Schaumans beskrivning av hur han och några andra tog del av och diskuterade revolutionen i Paris 1848 på Clopatts konditori i Helsingfors visar på. Schauman 1892, 364–365.

¹³² Hirn 2007, 25, 67.

relation till uppgången inom Helsingfors övriga nöjes- och turismvärld under 1830- och 1840-talen, då den rysk-baltiska turismen var som livligast.¹³³ Till den nya nöjeskulturen hörde också anläggandet av parker och promenader, till vilka räknas främst Kajsaniemi och Brunnsparken, men senare också Djurgården i Tölö. Alla dessa parker tjänade olika syften och besöktes av olika sociala grupperingar. För en politisk offentlighet utgjorde parken en potentiell plats, som genom sin naturliga miljö fungerade som ett slags oöverblickad arena för möten och samtal, vilket My Helsing har lyft fram i en antologi om politiska rum. Att parkernas utformning gärna skulle vara så naturlig som möjligt talar August Schauman om i en artikel i *Papperslyktan* – just ingen var intresserad av att besöka den rätvinkliga och noggrant ansade Botaniska trädgården invid Kajsaniemi. Kajsaniemiparken, ”äkta finsk” till sin utformning, framstår däremot i Schaumans beskrivning som en gemensam och delad plats för alla helsingforsare, såväl hög som låg. På det här sättet utgjorde parken fröet till det pluralistiska samhället i den bemärkelsen att man där kunde engagera med det ”andra” och följaktligen med upplevelsen av olikhet, vilket är en förutsättning för ett pluralistiskt samhälle.¹³⁴ Närmare förverkligandet av ett jämlikhetsideal torde man inte komma i 1800-talets Helsingfors än i just parken, och att därför kalla den för ett republikanskt rum är kanske inte alltför långsökt.

Den utvidgning av det offentliga rummet som skedde i Helsingfors under 1800-talets första hälft kan uppfattas som ett uttryck för den allt mer borgerliga kulturen under kejsar Nikolajs tid (1825–1855).¹³⁵ För idébildningen var de utvidgade premisserna för en borgerlig offentlighet avgörande i och med att de tillät ett aktivare idéflöde i form av mera intensiv rörelse i rummet och ett utvecklat nätverk av politiskt sett potentiella platser. Den strukturerade staden med sina bulevarder och parker gjorde det lättare för människor att röra sig inom den och att mötas och byta tankar. Det vore svårt att tänka sig 1800-talets liberala idébildning utan staden och offentligheten, varför det här också är viktigt att ta hänsyn till staden som en meningsbärande och meningsskapande plats. Dessutom kan man också dra en parallell mellan stadsrummets dynamik och det liberala tänkandets framstegstro, som jag hänvisade till i inledningen.

Universitetet omvandlade så småningom Helsingfors till landets bildningscentrum och studenterna som strömmade dit gav staden dess särprägel, vilket Topeliuscitaten i början av detta kapitel illustrerar. Från universitetet utgick de idéer som gav upphov till den nationella väckelsen i storfurstendömet. Ett evenemang som hade stor bärkraft vad gäller den nationella kontexten var universitetets 200-årsjubileum som firades 1840. Att det var fråga om en viktig händelse för tidens finländska idébildning talar det faktum att August Schauman behövde över tjugo sidor för att behandla den i memoarerna, vilket torde vara mer än något annat enskilt ämne ägnas i samma verk.¹³⁶ Zacharias Topelius, själv närvarande vid festligheterna, beskrev festen i följande ordalag:

¹³³ Klinge 2012, 283.

¹³⁴ Helsing 2014, 235–254; *Papperslyktan* 23.5.1859; Mostafavi 2017, 13.

¹³⁵ Klinge 2012, 282–283.

¹³⁶ Schauman 1892, 131–153.

Krigens åskor hade upphört att dåna, deras blod hade förtorkat, i askan och gruset af deras förstörelser hade fredliga hyddor rest sina tak. Detta arma Finland, som lidit så mycket, så länge och så oförtjent, det andades ändtligen ut, det såg sina skördar blomma, och det kunde ändtligen hoppas att se dem mogna, innan de hunno förtrampas under fiendens hofvar. Med ett ädelmod, som glömmen en oförrätt i samma ögonblick den godtgöres, hade Finland hastigt förgätit alla sina lidanden; de kvarstodo i häfderna, deras minnen, på engång så vemodiga och så stolta, funno en efterklang i sång och saga, men deras bitterhet var glömd, försonande bjöd landet sin famn åt öster och vester; det ville äga deltagare i sin lycka, det ville värdigt visa sin tillgifvenhet för bildningen, dess ära, och för den institution som fostrat den. Det finska universitetet, invigdt den 15 Juli 1640, hade genomkämpat två århundraden, länge under stora försakelser, mången gång under stora olyckor. Sedan ett halft sekel tillbaka hade dess öden ljusnat; Finlands sista svenska monarker hade åt sånggudinnorna upprest en borgerlig boning till nödortoft försedd; dess första ryska hade åt muserna rest ett palats, begåfvadt med kejsarlig frikostighet. Nu firade universitetet sin andra jubelfest, denna högtid var hela landets, och den utgör Nylands gladaste minne.¹³⁷

På 1840-talet firades också en annan fest i Helsingfors med särskild betydelse för tidsperiodens romantiskt färgade nationalism, florafesten 1848. Båda dessa händelser var ett uttryck för den statstroga, lojala nationalismen, som syftade till att utveckla den egna identiteten i fredliga tecken genom att samtidigt upprätthålla goda band till moderlandet Ryssland. Från regeringens sida förhöll man sig något vacklande till de finska kultursträvandena; man ville inte hindra arbetet till förmån för det finska språket – eftersom det tjänade till att fjärma Finland från Sverige – men i den mån man kunde se strävandena som innehållande en politisk och demokratisk innebörd ville man kväva dem. Detta uttrycktes bland annat 1850 i förbudet att på finska trycka annan litteratur än religiös och ekonomisk.¹³⁸ Den romantiska nationalismen kom trots allt att bli kortlivad och utmanades snabbt av det liberala språkets frammarsch och av den politiserade fennomanin.

Olika skildringar av livet i Helsingfors under 1830- och 1840-talen präglas ofta av ett inslag av harmoni, den småborgerliga trivseln i biedermeieranda är rådande. Det borgerliga livet i de här texterna består av arbete, studier och social samvaro inom ramarna för strikt

¹³⁷ Topelius 1845–1852, 164.

¹³⁸ Hornborg 1950, 183. Matti Klinge har dock framfört att förbudet rent konkret endast hade symbolisk innebörd. Under åren 1852 och 1854 förbjöd censurkommittén inte en enda bok och 1854 upphävdes förbudet helt i sak. Klinge 2012, 393.

angivna sociala mönster.¹³⁹ En liten spricka i bilden kan man trots allt ana i form av den ryska militära närvaron, som Schauman i sina memoarverk satte fingret på. Det är egentligen först i och med revolutionerna i Europa 1848 som en mer tydlig förändring av den relativt ostörda nationella utvecklingen började göra sig gällande. Ett citat ur ett brev från Henrik Borgström d.y. till Edvard Bergh från den 14 januari 1850 talar om förhoppningar om en ljusare framtid som började framskymta kring mitten av 1800-talet: ”Måtte de frön till landets odling och kultur, som sekels nu ingångna sednare period gro och uppspira till en herrlig växt, hvilken despotismens osunda och qväfvande luft ej mer förmår uttorka!”¹⁴⁰ Citatet återspeglar på ett talande sätt det liberala och republikanska språk som användes av kretsen kring August Schauman, samtidigt som det understryker hur individuella aktörer i historien ger uttryck åt bredare historiska fenomen.

Litteraturvetaren Clas Zilliacus har beskrivit den här mentala skiftningen med följande ord: ”Det för rörelsen gemensamma var att rummet fråntogs sin invandhet och att tiden fick en ny betydelse. Den gamla praktikans cykliska liv – ’årsens lopp, alltid vardandes, år ifrån år’ – fråntogs sin harmoni genom allt fler tilldragelser, oförutsebarheter.”¹⁴¹ Polisen, som bestod av fotsoldater och kosacker, började efter revolutionsåret allt strängare övervaka de helsingforsiska studenterna på stadens gator och 1850 ökade också deras antal.¹⁴² Man kan här dra en parallell till Paul Ginsborgs studie om revolutionen i Venedig 1848 där han för fram att polisens kvävande närvaro i kombination med censuren på nytt underströk Venedigs brist på självstyre och dess underkastelse till Wien. Helt säkert hade den förstärkta polisiära närvaron i Helsingfors efter 1848 en liknande inverkan på stadens invånare då platsen allt kraftigare fungerade som symbol för överhetens kontroll.¹⁴³

Enligt en enkel lag om krafter och motkrafter växte sig motståndet starkare ju hårdare överheten försökte kontrollera rummet. Som bekant skedde ingen revolution i Finland, men däremot skapade revolutionsåret 1848 grogrund för politisk idébildning av mindre konfrontativ art. I Finland fanns det inte heller någon egentlig tradition av opposition mot överheten, vilket gjorde att reformsträvandena framför allt sökte sina former inom ett liberallegalistiskt spår. Det var en ständig balansgång från båda parter sida att inte ta ut svängarna allt för mycket, vilket man på de flesta håll insåg att skulle orsaka mera skada

¹³⁹ För mer om hur stadslivet tedde sig för det mer välbärgade samhällsskiktet se t.ex. Schauman 1886 och Topelius dagböcker från 1830-talet. Jag har valt att tala om det borgerliga livet eftersom gränserna mellan adel och borgare i Helsingfors var diffusa.

¹⁴⁰ Henrik Borgström d.y. till E. Bergh 14.1.1850, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

¹⁴¹ Zilliacus & Knif 1985, 227.

¹⁴² Schauman 1892, 10–11; Silvennoinen & Keskinen 2004, 43; Klinge 2012, 375. För den striktare övervakningen efter 1848 se också Jalava 2006, 201–201. J. Ph. Palmén skriver i ett brev den 19 december 1850 till sin svärfader: ”En ny frukt av vår Vice Cancellers och Gouverneurs förkärlek för Policeväsendet röjer sig uti den nya vidtomfattande organisation Helsingfors stads Police erhållit. Hvem skulle väl kunnat inbilla sig, att vår lilla stad skall behöfva [här räknar Palmén upp tjänsterna som övervakningsväsendet bestod av], så måste det väl medgifvas, att icke blott människornas utan ock de oskälliga djurens förehafvanden på denna ort borde kunna vederbörligen utspioneras, till Regeringens fromma, så at icke ens en fluga eller mygga får företaga sig att i hemlighet och olofligen nysa eller göra något annat naturens tarf utan rapport.” Citerat efter Palmén 1915, 230.

¹⁴³ Ginsborg 1979, 10. Se också citatet av J. Ph. Palmén i föregående not.

än nytta.¹⁴⁴ De världspolitiska händelserna kring mitten av seklet spelade trots allt dem som hoppades på förändring i händerna och händelserna 1848 och Krimkriget några år senare kom att innebära en aktivering inom det liberala idélandskapet. En omdaning av den finländska politiska kulturen började komma igång med tätare impulser från liberalt och republikanskt språk. Gränserna för överhetens tolerans testades kontinuerligt och kom efterhand att tänjas, åtminstone temporärt, vilket öppnade upp för intensivare samhällelig diskussion med påföljande optimism och framtidstro.

Carl Schauman och det svenska arvet

Den Schaumanska släkten är en militärsläkt härstammande från Kurpfaltz. Till Finland kom den via Östersjöprovinserna. Släkten naturaliserades i Sverige 1686 och introducerades 1697 på svenska riddarhuset. På riddarhuset i Finland immatrikulerades ätten 1818. Liksom flera av släktens medlemmar beträdde August Schaumans far Carl Schauman (1778–1852) soldatbanan. Vid Carlbergs krigsakademi i Stockholm tjänstgjorde han som kompaniofficer innan han befordrades till fänrik på stat vid Åbo läns regementes lätta infanteribataljon 1802. Fyra år senare gifte han sig med Johanna (Jeanette) Lovisa Hoeckert, dotter till kyrkoherden i Nousis, Josef Hoeckert, och Kristina Helena Ithimæus. Paret bosatte sig på Niuskala fänriksboställe i S:t Marie socken, där deras första barn, Carl Hannibal, föddes.¹⁴⁵

Då krig bröt ut mellan Sverige och Ryssland 1808 kommenderades Åbo läns regementes rusthålls- eller lätta infanteribataljons vargering till Sveaborg. Dit begav sig också Carl Schauman i egenskap av officer vid bataljonen. I samband med att fästningen kapitulerade den 3 maj samma år hemförlovades alla officerare och soldater. De som svor trohetsed åt ryska kejsaren betraktades så som landets övriga invånare, medan de som vägrade ansågs vara krigsfångar. Till dem som vägrade hörde Carl Schauman, liksom de flesta andra i hans ställning, och följaktligen skickades han som krigsfånge till Kaluga i Ryssland. Efter att fred slöts i Fredrikshamn den 17 september 1809 kunde han återvända till Niuskala efter 15 månaders fångenskap.¹⁴⁶ Följande år erhöll han avsked från krigstjänst av Karl XIII och valde i likhet med de flesta andra finska officerare att stanna i Finland. Från

¹⁴⁴ Till exempel förklarade universitetets vicekansler Johan Reinhold Munck vid ett tillfälle under det turbulenta året 1857 för Alexander II att han var övertygad om att studenterna kunde styras tillbaka till den "äkt-finska redbara vägen" bara man avstod från spioneriet och de enskilda inrapporteringarna, som hade riktats mot ungdomen. Se Johansson 1930, 292. Också professor Snellman insåg betydelsen av att inte straffa studenterna för hårt efter studentspektaklet *Dramatiskt ditt och datt* (1858), som drev med generalguvernören, med Snellman och med Fredrik Cygnaeus. Jalava 2006, 244.

¹⁴⁵ Rosenqvist 1927, 2–3 och *Helsingfors Tidningar* 3.4.1852. Frans Ludvig Schaumans biograf Vilhelm Rosenqvist har karaktäriserat Carl Schauman som en "redbar, samvetsgrann och principfast man med vördnad för religion och kyrka." Han var allmänt omtyckt av de som kände honom och han "ansågs innehava grundliga insikter." Hustrun Jeanette Schauman skildras av Rosenqvist som religiös, vilket var ett arv från barndomshemmet och från fadern. Rosenqvist lyfter också fram Carl Schaumans fångenskap som en "saknadens och längtans tid", som var ägnad att "fördjupa livsåskådningen hos de båda makarna". Rosenqvist 1927, 4. Man kan med andra ord konstatera att parets barn växte upp i ett religiöst hem, vilket åtminstone återspeglas i Frans Ludvig Schaumans livsbana, men inte så mycket i de två yngre brödernas liv.

¹⁴⁶ Rosenqvist 1927, 3–4.

1810 till 1815 tjänade Carl Schauman som regementsskrivare vid Åbo läns regemente och därefter arbetade han inom Kejsarliga senaten för Finland först som kamrerare vid Militie-expeditionen, och efter dess upplösning 1841 vid Finansexpeditionen. Där stannade han till 1843 då han tog avsked vid 65 års ålder. Kammarrådstitel hade han erhållit redan 1826. Utöver dessa huvudsakliga uppgifter utförde han en mängd andra uppdrag inom statens tjänst.¹⁴⁷

Carl Schauman var också känd för att äga ett av de bäst försedda biblioteken beträffande juridisk och svensk historisk litteratur i Finland, vilket även var av betydelse för barnen i familjen.¹⁴⁸ I memoarerna lyfter August Schauman fram faderns bibliotek och omtalar särskilt det stora intresset han hyste för den historiska litteratur som fanns där. I en senare diskussion om Finland som konstitutionell stat skulle Schaumans kännedom om den svenska historien också komma till nytta. I fråga om hur Finlands grundlag skulle tolkas hänvisade man gärna till historien, vilket ofta syns i Schaumans journalistik och i hans yttranden vid lantdagen.¹⁴⁹ I Finland var lejonparten av den historiska litteraturen under 1800-talets första hälft fortfarande svensk – ett förhållande som bidrog till att upprätthålla de mentala banden till det forna moderlandet.¹⁵⁰ Att J. V. Snellman i tidningen *Saima* propagerade för en rent inhemsk historieskrivning hade därför sina naturliga skäl. En levande nationalanda förutsatte en historia som belyste det egna folkets öden ur ett nationellt perspektiv, ansåg Snellman.¹⁵¹

Jeanette Schauman avled redan 1836, då familjens yngsta son August var blott tio år gammal. Vilhelm Rosenqvist nämner i sin biografi över Frans Schauman hur fadern Carl efter Jeanettes död hade förälskat sig i Jeanette Gylich, Frans hustru Dika Schaumans något äldre syster. Enligt Rosenqvist uppstod en konflikt mellan far och son när Frans försökte övertala Carl att inte fullfölja sina äktenskapsplaner. Till Jeanette Gylich testamenterade Carl Schauman 1 300 rubel silver, som enligt Jeanette var en ansevärd del av barnens arv. Till saken hörde dessutom att det ena av dessa barn inte var medvetet om arvet. Det här syftar enligt Rosenqvist på August Schauman. Hur barnen reagerade på faderns beslut är inte bekant.¹⁵² 1 300 rubel var visserligen en ansevärd summa pengar, men arvlösa blev barnen för all del inte. Samtliga syskon ärvde en lika stor summa, 4 312 ½ rubel, vilket i dagens värde (2020) skulle motsvara ungefär 95 000 euro. Den här summan gjorde det möjligt för August Schauman att föra ett ur privatekonomisk synpunkt bekymmerslöst liv.¹⁵³

¹⁴⁷ *Helsingfors Tidningar* 3.4.1852 och Schauman 1902, 22.

¹⁴⁸ *Helsingfors Tidningar* 3.4.1852. Biblioteket har sedermera, utökat av August Schauman, donerats till Åbo Akademi. Där utgör det en av bibliotekets mest värdefulla samlingar. I samlingen finns bl.a. 30 volymer 1500-talstryck och 221 volymer 1600-talstryck.

¹⁴⁹ Se till exempel en diskussion om bevillningsfrågan i *Finlands Allmänna Tidning* 11.8, 6.10.1862 och *Helsingfors Tidningar* 2.9.1862 och August Schaumans utredning av Finlands grundlag i *Helsingfors Tidning* 27.12.1862.

¹⁵⁰ Schauman 1892, 8–9.

¹⁵¹ Se t.ex. Snellman i *Saima* 1.8.1844.

¹⁵² Rosenqvist 1927, 125.

¹⁵³ "Slut liquid", Perinnön ja huutokauppaan liittyviä papereita. Coll. 199.3, Carl Schauman, NB, Helsingfors. Värdet uträknat med Finlands banks myntmuseums värderare <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN> (19.3.2019).

August Schauman har i memoarerna skildrat barndomshemmet och dess betydelse för den för intryck mottagliga ynglingen. Hemmet besöktes ofta av Carl Schaumans vänner från såväl styrelseverken som universitetet och också av brodern Frans och syst-rarnas bekantskaper, som Schauman beskriver som ”ungherrar, både academici, militärer och civile tjänstemän”.¹⁵⁴ Zacharias Topelius beskriver i sina minnen umgängeskretsarna i Helsingfors vid århundradets början som strängt bundna till sociala grupper. Ur S:t Petersburgs synvinkel var det viktigt att det fanns en bildad, i tidens strömningar bevandrad, tämligen förmögen, fransktalande och skrivande överklass. Denna klass fanns först och främst inom senaten, det som har kallats för senatoraristokrati. Denna grupp bestod inte enbart av själva senatorerna, utan här ingick också ämbetsmännen, liksom August Schaumans far Carl Schauman. Kontaktnätverk var viktiga om man var mån om att höra till de tongivande kretsarna. De skapades och upprätthölls bland annat genom umgänge och yrkesval, men de gick också ofta i arv.¹⁵⁵ Inom den Schaumanska familjen kan man exemplifiera detta med förhållandet mellan familjerna Nordenskiöld och Schauman; bergsöverintendenten Nils Nordenskiöld var nära vän med Carl Schauman medan hans son Adolf Erik Nordenskiöld kom att stå August Schauman nära.

Vanliga samtalsämnen inom familjens krets var historiska ämnen såsom 1808–09 års krig och den svenska tiden. Kriget fick inte diskuteras i offentligheten, men minnet av det levde hur som helst vidare, främst privat knutet till berörda deltagare och släkter och till slagfälten.¹⁵⁶ Hur man uppfattade den svenska tiden bland familjens äldre medlemmar beskriver Schauman på följande sätt: ”[...] och när man talade derom, kom ofta en den stilla undergifvenhetens suck öfver den talandes läppar: det var en hänsvunnen tid, som aldrig skulle komma åter!”¹⁵⁷ Det var en känsla av att finna sig i sitt öde, men att samtidigt blicka bakåt med en viss saknad. Den här sinnesstämningen stämmer dessutom väl överens med den borgerliga harmoni som beskriver den här tidens Helsingfors. Det fanns ingenting samhällsstörtande i den Sverigenostalgi som gjorde sig gällande hos familjer likt den Schaumanska, men däremot nog en politisk dimension i form av en konstitutionell minneskultur. Det här skulle inte minst tydliggöras i August Schaumans framlyftande av veteranerna som en av samhället bortglömd grupp. I *Papperslyktan* framhävde han kopplingen mellan 1809–09 års veteraner och det faktum att Finland hade fått behålla sina lagar och sitt samhällsskick. Det här visar på ett konkret sätt hur August Schauman kombinerade olika aktuella teman med ett liberalt språk för att underbygga liberalismens genomslag.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Schauman 1892, 4.

¹⁵⁵ Klinge 2012b 307–309; Norrby 2005, 81–85.

¹⁵⁶ Engman 2009, 296.

¹⁵⁷ Schauman 1892, 8.

¹⁵⁸ *Papperslyktan* 31.12.1860. Se också Britt-Marie Villstrands uppsats ”Veteraner på piedestal femtio år efter 1808–09 års krig” i *Historisk Tidskrift för Finland* 2014:1 och Jalava 2006, 242–243. Jalava för fram att veteranerna på samma sätt som de senare krigens veteraner blev ett medel för politisk propaganda.

August Schauman värnade om arvet från den svenska tiden och minnet från 1808–09 års krig. På bildens syns han på Konstnärsföreningens årsfest 1866 längst till vänster iklädd uniform från kriget. Bild: Helsingfors stadsmuseum.

Från familjehemmet fick August Schauman med sig en levande känsla för det svenska kulturarvet och en föreställningsvärld som byggde på idén om Sverige som mentalt sett närliggande. ”På det viset var Sverige fortfarande så godt som ens fädernesland”, sammanfattar Schauman intresset för den svenska historien i barndomshemmet.¹⁵⁹ Det här var en vanlig uppfattning bland Finlands svenskspråkiga elit under 1800-talet, men vid faktiska besök i det gamla moderlandet gick det ibland upp för finländarna att idealen kanske trots allt inte motsvarade verkligheten.¹⁶⁰ Max Engman, som har forskat om ”det långa farväl- et” från Sverige, har framfört att det redan under de första åren efter 1809 öppnade sig en klyfta mellan Sverige och Finland.¹⁶¹ I det schaumanska hemmet var närheten till det svenska arvet mera en nostalgisk underton än någon form av längtan tillbaka till den gamla ordningen. Genom läsning av svensk litteratur var man på ett mentalt plan hemmastadd i det svenska, men generellt sett handlade det om Sverige före 1809, inte om det moderna Sverige. Också för Carl Schauman torde framtiden ha varit nationell, vilket ett medlemskap i Finska Litteratursällskapet från 1835 vittnar om.

¹⁵⁹ Schauman 1892, 8–9.

¹⁶⁰ Zacharias Topelius talar i sina historieföreläsningar om hur finnar som besöker Sverige snart kommer till insikt om att vara på främmande mark: ”Men Finnar i Sverige känna sig snart vara främlingar der. Jag har omtalat våra emigranter. Jag vädjar till allas erfarenhet. Det är dock någonting annat, som möter oss, det är icke vi sjelfva, det är icke vårt land.” Topelius 2017, Första föreläsningen.

¹⁶¹ Engman 2009, 226.

Historikern Raimo Savolainen har i Snellmanbiografen *Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä* från 2006 i min mening övertolkat betydelsen av August Schaumans läsning av den svenska historiska litteraturen, som Savolainen ser som grunden till Schaumans ideologiska hållning och som förklaring till motsatsförhållandet mellan Schaudman och Snellman. Den här tolkningen härleder sig visserligen från Schaumans egna ord i *Från sex årtionden*, men som jag redan har antytt så ger memoarerna som enda källa tidvis en missvisande bild. Den här bilden passar onekligen väl in i narrativet om fennomaner mot skandinavistiska liberaler, men samtidigt är det en förenkling som bidrar till att överskugga nyanserna i det finländska idélandskapet kring mitten av seklet.¹⁶² Läser man till exempel August Schaumans brev från Stockholm så framträder konturerna tydligare och det svenska kulturella bagaget från ungdomen ifrågasätts på ett annat sätt än vad som framgår av memoarerna.

Samma tendens att betrakta liberalism och fennomansk nationalism som varandras motpoler finner man hos Hugo E. Pipping och L. A. Puntila, som relativt onyanserat har tolkat liberalismen i Finland som en från Sverige härstammande ideologi som anammas av en grupp studenter besvikna på nationalitetsrörelsens förmenta konservatism. Puntila menar att de här studenterna inte insåg nationalitetsrörelsens djuprotade samhällelighet och att liberalismen i Finland i den meningen var en reaktion på nationalitetstanken.¹⁶³ Problemet med den här tolkningen är att den drar ett likhetstecken mellan liberalism och en viss grupp studenter, och att den inte innehåller någon reflektion över vad som avses med liberalism. För dagens läsare blir problemet ännu mer akut i och med att man först borde försöka göra sig ett begrepp om vad som avsågs med liberalism under 1900-talets första hälft då Pipping och Puntila skrev sina verk. Av det här följer att ovan nämnda analys i det närmaste är oanvändbar vad gäller studiet av det liberala språkets etablering i Finland – även om den är intressant som en indikator på 1900-talets politiska attityder. Följande den här uppdelningen, fennomaner mot ”svekomaner”/liberaler, drar Raimo Savolainen i sin Snellmanbiografi en tydlig skiljelinje mellan det liberala och det fennomanska samtidigt som han hänför liberalismen till samma studentgrupp som Pipping och Puntila. Den här tolkningen är på inga sätt felaktig, men den är ändå en förenkling och den förbiser att också fennomanerna företrädde ett liberalt språk, bland annat i motståndet mot censuren. Max Engman har för sin del framfört att de flesta liberaler under Krimkriget förhöll sig återhållsamt till en återförening med Sverige och han har i den bemärkelsen separerat liberalismen från den skandinavistiska studentaktivismen under kriget. Den här tolkningen ligger mera i linje med hur jag uppfattar liberalismen i Finland kring mitten av 1800-talet.¹⁶⁴

¹⁶² Savolainen 2006, 692.

¹⁶³ Puntila 1944, 26; Pipping 1921, 195.

¹⁶⁴ Savolainen 2006, 580–581; Engman 2016, 66.

Professorn, amanuensen och magistern – bröderna Schauman

Av Carl och Jeanette Schaumans sammanlagt elva barn överlevde sju till vuxen ålder. Av dessa var fyra pojkar och tre flickor. Den äldste sonen, officeren Carl Hannibal, avled redan 1829 vid 22 års ålder,¹⁶⁵ vilket betydde att familjenamnet fördes vidare av de tre sönerna Frans, Otto och August. Av döttrarna var Johanna Vilhelmina den enda som gifte sig. Hon ingick äktenskap med den österbottniske prästen och lantdagsmannen Henrik Heikel, som också verkade som censor i Åbo¹⁶⁶. De två andra döttrarna dog relativt unga, Sofia Teresia blev 32 år och Antoinette Lovisa 21 år. Som bröder är Frans, Otto och August intressanta i och med att de tillsammans belyser ett brett perspektiv på den finländska huvudstadselitens 1800-talshistoria. De företräder tidsperiodens centrala sfärer i storfurstendömet, förutom senaten – titlarna i rubriken för detta kapitel har jag hämtat från en auktionsförteckning över Carl Schaumans lösöre.¹⁶⁷ Det här medförde att de tillsammans förfogade över ett kontaktnät som innefattade tidens inflytelserika kretsar. Det var onekligen en fördel att vara medlem i en vittförgrenad adelsläkt eftersom det gav ett stort socialt primärt nätverk, som kunde användas såväl som skyddsnät som för att rekrytera borgenärer och karriärmentorer. Med hjälp av syskonens nätverk kunde man dessutom utvidga det egna kontaktnätet, vilket var syskonskapets stora fördel på den här tiden. Det här betydde att August Schauman förfogade över ett stort socialt kapital.¹⁶⁸

Bröderna Schaumans val av levnadsbanor passar inte särskilt bra in på bilden av adeln i 1800-talets finländska samhälle, särskilt inte de två yngre brödernas. Den militära banan var fortfarande populär bland de adliga sönerna då Frans, Otto och August gjorde sina karriärval.¹⁶⁹ Den äldsta av Carl Schaumans söner, Carl Hannibal, som ”hade gripits av släktens gamla krigarhåg”, beträdde ännu den traditionella banan inom det militära.¹⁷⁰ Han utdimitterades som primus från kadettkåren i Fredrikshamn 1827 och fick sitt namn upptecknat på den vita marmortavlan för utmärkta framsteg. Efter fullgjord utbildning tjänstgjorde han som fänrik vid 30:de ridande artillerikompaniet och hade som stationsort Derechin, i dagens Vitryssland. Det sista av Carl Hannibals bevarade brev är daterat oktober 1828 i Kovno (Kaunas). Han hade då ansökt om avsked från armén, för att enligt Vilhelm Rosenqvist inte mera behöva höra på förolämpningar och ovet.¹⁷¹ Han återinträdde dock i militärtjänst i maj 1829 som underlöjtnant vid 19:e ridande artillerikompaniet och deltog i kriget mot Turkiet. Ett par månader senare försvann han spårlöst under en marsch mellan Silistra och Sjumen, något som Frans Schaumans biograf Rosenqvist antog ha ”framkallat allvarliga tankar” hos den biograferade.¹⁷² Möjligen dämpade Carl Hannibals bortgång de andra brödernas håg för det militära.

¹⁶⁵ <https://gw.geneanet.org/rafaelo?lang=en&n=schauman&oc=0&p=carl+hannibal> (hämtad 29.10.18).

¹⁶⁶ *Åbo Tidningar* 20.6.1840.

¹⁶⁷ Perinnönjakoon ja huutokauppaan liittyviä papereita, Coll. 199.3, Carl Schauman, NB, Helsingfors.

¹⁶⁸ Norrby 2005, 70, 80; Dahlberg 2011, 215. Socialt kapital definierar Norrby som "[...] summan av de resurser, som är förbundna med ett varaktigt socialt nätverk, av att tillhöra en grupp."

¹⁶⁹ Se Schauman 1892, 16–18.

¹⁷⁰ Schauman 1892, 16.

¹⁷¹ Rosenqvist 1927, 12.

¹⁷² Rosenqvist 1927, 12.

Frans Ludvig Schauman, Bernhard Reinhold 1871.
Bild: Helsingfors universitetsmuseum/Timo Huvilinna.

B. Reinhold

Det var alltså inte inom det militära som denna generation av släkten Schauman kom att utmärka sig. Den näst äldste sonen, Frans (1810–1877), studerade vid Kejsarliga Alexanders-Universitetet i Helsingfors, liksom hans två yngre bröder kom att göra. Här slog släkten in på en ny bana; från det militära till det akademiska. Frans gjorde en lyckad karriär och slutade som biskop i Borgå. Före det hade han hunnit verka som professor i kyrkohistoria, i biblisk exegetik och teologisk moral, samt i pedagogik och didaktik och i praktisk teologi. Han var dekanus vid teologiska fakulteten 1853–1865 och universitetets prorektor 1855–1865. Liksom de två yngre bröderna var Frans lantdagsman och politiskt bevandrad, något som förenade alla tre bröder. År 1856 hade Frans i ett tal vid universitetet med anledning av Alexander II:s kröning lyft fram nödvändigheten av att sammankalla lantdagen, även om han tvivlade på att så skulle ske.¹⁷³ Talet väckte misshag bland överheten, i denna avhandling förstådd som den byråkratiska statsapparaten med sina tjänstemän och den ryska förvaltningen och kejsaren i bakgrunden, men samtidigt upplivades diskussionen om organiseringen av det politiska livet. I sin kyrkoadministrativa teori följde Schauman principerna i den liberale teologen Friedrich Schleiermachers förmedlingsteologi och förespråkade en självständig kyrka, åtskild från områden som socialvård och utbildning.¹⁷⁴

Den stora ålderskillnaden (sexton år) mellan Frans och August Schauman betydde att de inte kom att stå varandra lika nära som de två yngre bröderna.¹⁷⁵ Frans framstod snarare som ett slags fadersfigur för de yngre bröderna – August tilltalade alltid sin äldste bror vid namn i stället för att han skulle ha duat honom i deras brevväxling. Av brevväxlingen mellan August och Otto Schauman framgår det att August hyste stor respekt för Frans, men att det samtidigt fanns en viss distans dem emellan.¹⁷⁶ Stoltheten över broderns yrkande på lantdagens sammankallande är påfallande i August Schaumans brev till Otto. Han skriver 1857 från Paris:

Detta tal af Frans, – hvilken verkan skall det ha? Derpå har jag mycket tänkt. Skall det verkligen i Finland bringa ärligheten till aktning och heder? Då är det talet för Finland mycket viktigare än öppnandet af Saima kanal. Frans ära af det [...] blir dock alltid stor. Hurudan min glädje och min stolthet deröfver varit, kan jag icke uttrycka. Blir det tryckt, blir det icke tryckt, – skaffa det åt mig

¹⁷³ Talet finns bl.a. återgivet i Bergh 1884, 12–18.

¹⁷⁴ Artikel om Frans Ludvig Schauman i *Biografiskt lexikon för Finland*.

¹⁷⁵ Om det här talar också den ringa brevväxlingen mellan August och Frans Ludvig Schauman.

¹⁷⁶ Se t.ex. A. Schauman till B. O. Schauman, 16.10.1856 och 29.1.1857, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. Det värde som August satte på den äldste broderns åsikter framgår av ett brev från Johan August von Essen till August Schauman. För att framhäva sin ståndpunkt ber von Essen August Schauman fråga Frans, som "jag vet att Du äfven mycket värderar", om inte denne också var av samma åsikt som von Essen. J. A. von Essen till A. Schauman, Coll. 201.2, August Schauman, NB, Helsingfors.

ostympadt. Jag betalar gärna hurudant postporto som helst.¹⁷⁷

Det är det enda ärliga ord som Finland sedan 1809 om sig sjelf fått höra, och som sådant skall det talet alltid kvarlefva i vördnad och heder, då något som känslan af dygd och sanning hos ett folk aldrig förgås.¹⁷⁸

Om Frans och August Schauman skildes åt av ett åldersgap så stod de två yngre bröderna desto närmare varandra. Också sett till personlighet verkar August och Otto ha påmint mera om varandra jämfört med den mer vetenskapligt analytiske Frans. Vilhelm Rosenqvist, som i biografen över Frans i korthet har behandlat brödernas förhållande har sammanfattat det som ”broderlig vänskap”.¹⁷⁹ Det här är säkert en adekvat beskrivning, men det handlar nog inte bara om ett broderligt band utan också om ett ideologiskt sådant. Antagligen skulle August Schauman ha prisat den äldste broderns ställningstagande för lantdagen även om de inte hade varit bröder – de förenades av en liberalt konstitutionell samhällssyn.

Vad beträffar teologen Frans Schauman och Augusts religiösa hållning är källmaterialet mera fåordigt. Om man trots allt förenar de olika ledtrådarna, som främst finns i tidningsmaterialet, kan man dra slutsatsen att August Schauman var positivt inställd till kyrkan som institution och till den evangeliska tron som traditionsbärare och samhällsligt kitt. En vink om hur han förhöll sig till trosfrågor kan man få av en inlänad artikel i *Morgonbladet* 1854 av den franske liberalen Édouard de Laboulaye. Den huvudsakliga poängen i Laboulayes text är att det är försynen som leder utvecklingens gång samtidigt som han ställer sig negativ till individualism och en filosofisk förklaringsmodell som placerar individen ensam i händelsernas mitt. Allt talar för att det här var ett betraktelsesätt som också August Schauman skrev under. Det finns heller ingenting i det bevarade materialet som skulle tyda på något slags kritik av kyrkan eller religion.¹⁸⁰

Om August Schaumans förhållande till den äldste brodern ter sig som korrekt och vördnadsfullt kan man säga att hans förhållande till Otto Schauman var mer komplext – uppenbarligen stod de nära varandra men samtidigt fanns där hela tiden en ideologisk spänning. Mellanbrodern Otto Schauman framstår på basis av samtidsvittnen ofta som en livlig och originell person. Vännen Jac. Ahrenberg ger i verket *Människor som jag känt* (1904) en uttrycksfull karaktärsteckning av denne August Schaumans äldre bror. Ahrenberg framställer honom som en person med originalitetsbegär och översittarmanér, vilket

¹⁷⁷ A. Schauman till B. O. Schauman 16.10.1856, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. I samma brev omtalar han också att han i professor Edvard af Brunérs tal: ”fann några tankar, så från hjertat kommande och så skönt uttryckta, att jag icke kan annat än skatta dem ofantligt högt.” Brunér talade bl.a. om den hoppingsgivande tid som stod för dörren i och med Alexander II, om tryckfrihet och om den största dygden av alla, fosterlandskärleken. Se *Helsingfors Tidningar* 12.11.1856.

¹⁷⁸ A. Schauman till B. O. Schauman 29.1.1857, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

¹⁷⁹ Rosenqvist 1927, 196. I *Från sex årtionden* skriver August Schauman att han vid tiden för studentexamen hade få nära vänner som en följd av att han hade fått privatundervisning. Till dessa få nära vänner räknar han brodern Otto Schauman 1892, 188.

¹⁸⁰ *Morgonbladet* 20.3.1854.

verkar vara en allmänt accepterad beskrivning.¹⁸¹ Ett utdrag ur ovan nämnda verk anförs här för att belysa hur Otto Schauman uppfattades av sin samtid:

Vid denna period af Schaumans lif var han ännu mera abrupt och kantig i sina rörelser, het och omotiverad i sina yttranden än på äldre dagar. Han hade ett egendomligt sätt att kasta hufvudet bakåt då han talade samt att på ett kuriöst sätt skjuta fram hakan och sluta hvarje längre replik med ett smackande läte. I samtal var han full af paradoxer, som han envist försvarade, hela hans uppträdande i dräkt och later var en gammal öfverliggares. Att bemöta hans hugskott och omotiverade infall var knappast möjligt. Han tog icke reson, och det kunde hända, att han slumrade bort från alla argument. Han led nämligen af en besynnerlig sömnsjuka, som lät honom taga sig en lur hvar som helst, på ett föredrag, en konsert, en disputation eller en bjudning. Det lider intet tvifvel om, att där låg en stor portion själfviskhet i detta hans fria uppträdande och i tidigare år äfven ett visst originalitetsbegär, det roade honom emellertid att hållas för ett original.¹⁸²

Den yngste brodern August Schauman verkar orubbligt ha sett upp till Frans medan Otto i den bevarade korrespondensen riktar pikar mot både den yngre och den äldre brodern. Det att Frans Schauman avancerade i karriären och blev allt mer omtalad såg inte Otto som enbart positivt.¹⁸³ Han verkar ha oroat sig för att den äldre brodern skulle bli högfärdig som en följd av all uppmärksamhet. I ett brev till August Schauman från den 1 maj 1857 skriver han: ”Av samma orsak måste jag lämna allt det jag har att säga om Frans nuvarande ställning så ovan som nedan; det är en sak som jag noga tänkt på och noga känner, ehuru ej till min odelade belåtenhet. Hovgunst och folkgunst farliga saker bägge två – – –.” Senare har tillagts ovanför strecken med fin stil, tydliggen av brevskrivaren själv, ”för en svag karaktär”.¹⁸⁴ Det här yttrandet säger nog mera om den som skrev det än om den som det berör. Det stämmer väl överens med bilden av Otto Schauman som en person som aldrig verkar ha varit intresserad av att vara omhuldad av den stora allmänheten.

¹⁸¹ Om Ottos personlighet se t.ex. ”Berndt Otto Schauman”, *Wiborgsbladet* 29.3.1895, ”Yliopiston rehtorin puhe”, *Keski-Suomi* 17.9.1895, ”Kuollut” 1.4.1895, *Suomalainen* och ”Dödsfall”, *Finlands Allmänna Tidning (FAT)*, 29.3.1895. I alla dessa dödsannonser omtalas Ottos något avvikande karaktär, i t.ex. *FAT* talas det om ”en viss knagglighet i lynnet”.

¹⁸² Ahrenberg 1904, 192–193. Att Otto Schauman brukade somna mitt i olika sociala situationer bekräftas också av Edvard Strömberg i ett brev till Karl Collan, i vilket han skriver om ett samtal mellan Schauman och J. V. Snellman och hur den förra ”alldeles tycker lagt af sin vana att somna mitt i talet”. E. Strömberg till K. Collan 6.7.1858, Coll. 317.4, Karl Collan, NB, Helsingfors.

¹⁸³ Rosenqvist 1927, 194–195.

¹⁸⁴ B. O. Schauman till A. Schauman, 1.5.1857, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

För att vidare belysa förhållandet bröderna Schauman emellan kan man återgå till Jac. Ahrenbergs skildring av Otto Schauman. Ahrenberg menar att det svallade en krigares blod i Ottos ådror, vilket ska ha varit ett arv av anfädren. Han fick aldrig pröva sitt mod på slagfältet, men gjorde det i stället i de mer fredliga förhållandena i 1800-talets Helsingfors. Enligt Ahrenberg var brodern Frans Schauman den enda person som Otto egentligen hade respekt för. Liksom August Schauman duade han inte sin äldre bror, och ännu som medelålders man satte han sig inte gärna ned i Frans närvaro. En förklaring till Ottos likgiltighet inför konventioner och umgängesregler finner Ahrenberg i det faktum att Otto undervisades hemma av brodern Frans, liksom också August. Av den här orsaken blev han inte införstådd i det sociala umgängets outtalade regelverk som ung, då man är som mest mottaglig för olika intryck. Efter att Otto Schauman blev myndig reste denne, enligt Ahrenberg, extremt svensksinnade student 1842 till Sverige för att ta värvning i svenska armén. Ett uttalande av den av Otto högt uppskattade svenske läkaren och professorn Israel Hwasser att man i mån av möjlighet ska stanna i sitt eget land, i kombination med hemlängtan, ska dock ha förmått den unge Schauman att resa tillbaka till Helsingfors.¹⁸⁵

Varför ingendera av de tre bröderna Schauman kom att beträda den militära banan liksom fadern kan tvivelsutan till stor del förklaras med deras uppväxt i Helsingfors och med den där rådande tidsandan. Enligt Göran Norrby kan man se att stadsboende har en tendens att underlätta en brytning med traditionella yrkesval. Dessutom framhåller han att det för familjens yngsta medlemmar kan vara lättare att avvika från det förväntade eftersom det största trycket ofta ligger på det äldsta barnet. Carl Hannibal Schauman hade redan fungerat som en ventil för de militära förväntningarna, och dessutom hade det slutat illa för honom. Den nya tidsanda som var en följd av adelns dalande samhällliga roll förde också med sig att sådana adelsmän som aldrig velat bli eller som inte passade som officerare, kunde avstå från det alternativet. I Finland fortsatte dock det militära att locka allt mer folk, även från de förnämsta kretsarna, åtminstone ända fram till 1850-talet. Den trenden följdes hur som helst inte av bröderna Schauman. I memoarerna skriver August Schauman i en uppenbart nedvärderande ton om de finländare som valde att tjäna sitt levebröd på militärväsendet. Att göra en så icke-militär karriär som möjligt kan med andra ord tolkas som en form av protest mot det ryska kejsarväldet.¹⁸⁶

Från 1849 till 1867 var Otto Schauman verksam som amanuens vid Universitetsbiblioteket. Enligt Ahrenberg sade han upp sig på grund av missämja mellan honom och bibliotekarien Karl Collan.¹⁸⁷ Ottos politiska åsikter hade gått från ungdomens skandinavism till kejsartrohet och fennomani. Under Krimkriget stod han och August för diametralt olika ståndpunkter – S. G. Elmgren noterar i sin dagbok för den 11 juli 1855: ”Sedan Topelius rest bort för sommaren, redigeras nu Helsingfors Tidningar ad interim af Otto

¹⁸⁵ Huruvida Otto Schauman verkligen skulle ansluta sig till Sveriges armé är oklart. Dödsannonserna nämner enbart studier vid Uppsala universitet. ”Berndt Otto Schauman”, *Wiborgsbladet* 29.3.1895, ”Yliopiston rehtorin puhe”, *Keski-Suomi* 17.9.1895, ”Kuollut” 1.4.1895, *Suomalainen* och ”Dödsfall”, *Finlands Allmänna Tidning (FAT)*, 29.3.1895; Ahrenberg 1904, 195–196.

¹⁸⁶ Norrby 2005, 92, 112 och Schauman 1892, 17–18.

¹⁸⁷ Ahrenberg 1904, 197.

Schauman. Han gör det i gement Rysk anda, såsom synes deraf att han i dag smädade den aflidne lord Raglan, äfvensom af annat. Fordom ultraliberal, t.o.m. rabulist och atheist, har Otto Schauman numera slagit om till ultraservilism och Russomani.¹⁸⁸ Zacharias Topelius berättar i en av sina krönikor hur Otto Schauman efter en incident där högsta ort hade kommit till hans försvar skämtsamt började kallas för ”kejsarns vän”, medan August Schauman började kalla sig för ”kejsarns väns bror”.¹⁸⁹

I det politiska samtalet mellan August och Otto Schauman är det tydligt att deras sympatier låg på olika håll. Två korta brev från krigsåret 1854 vittnar om det ideologiska avstånd som fanns dem emellan på den här tiden. I det första brevet ger August Schauman brodern en utskällning för att han tydligen för öppet hade talat om Augusts ”politiska tänkesätt”. Det här är betecknande för den oro som övervakningssamhället och den kringskurna yttrandefriheten skapade, samtidigt som det pekar på hur övervakningen bidrog till att underblåsa de liberala strävandena i Finland. Otto Schauman svarade i sin tur att broderns skugggrädsla var överdriven och att det inte fanns orsak att frukta. Oroade sig August för att hans tidning *Morgonbladet* skulle dras in av myndigheterna, på samma sätt som J. V. Snellmans *Saima*, oroade han sig i onödan, menade Otto, som svarade med följande pik: ”Ånej, den äran vore för stor, om ock icke skadan vore det. – Politiska tänkesätt!”¹⁹⁰ Här ingår säkert ett mått av broderlig jargong, men alldeles tydligt fanns det ett ideologiskt avstånd mellan bröderna. Samtidigt är det just tack vare släktbandet och den delade idébakgrunden som deras förhållande kunde bestå. Det innebar att de här två olika hållningarna kunde mötas och föra en kontinuerlig diskussion. ”Med oförliknigt tålamod” fördrog Otto Schauman ”sin kvicka och spirituella broder Augusts sarkasmer, vitzer och calembourer öfver Ottos fennomanska åsikter [...]”, skriver Jac. Ahrenberg.¹⁹¹

En förklaring till Otto Schaumans politiska hållning söker Ahrenberg i hans oppositionslystnad och i hans strävan efter att framstå som originell. Han var och förblev konservativ och aristokratisk, av vilket följde en monarkisk lojalitet, menar Ahrenberg.¹⁹² Enligt Sven Gabriel Elmgren, som stod nära både August och Otto Schauman, hade de mycket olika personligheter. I sin dagbok beskrev Elmgren Otto Schauman som Augusts ”i alla hänseenden olika beskaffade bror”.¹⁹³ Av den bevarade brevväxlingen framgår det ändå att det rådde ett förtroligt förhållande mellan bröderna. Mellan dem fanns en förståelse, som de inte alltid upplevde att fanns i kretsen kring dem. Till exempel skriver August Schauman i ett brev till Otto i juli 1851 inför hans förestående resa till Köpenhamn: ”Jag tror

¹⁸⁸ Elmgren 1939, 164.

¹⁸⁹ Topelius 2004, 156–158. Under de oroliga åren 1848–1849 ansvarade Otto Schauman för *Suometars* utrikesrapportering, vilken han enligt Matti Klinge skötte med en klar sympati för republikanska och nationella strävanden. Hans svenskspråkiga texter översattes främst av August Ahlqvist. Klinge 2012, 375; Vesikansa 1997, 21.

¹⁹⁰ A. Schauman till B. O. Schauman 1.8.1854, Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors och B. O. Schauman till A. Schauman 1.8.1854, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

¹⁹¹ Ahrenberg 1904, 212. Också i lantdagsprotokollen kan man läsa om bröderna Augusts och Ottos divergerande politiska hållning. Se t.ex. *Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Första Häftet*, 1864, 322–334.

¹⁹² Ahrenberg 1904, 197.

¹⁹³ Elmgren 1939, 270.

ingen människa har trott eller tror att min resa blir af (ja du möjligen) – utom jag.”¹⁹⁴ Om deras olika ståndpunkt i frågan om 1850-talets skandinavism och de svenska emigranterna skrev Otto Schauman: ”Om den sistnämnda stora frågan för dagen hade jag visst att säga oändligt mycket, men då vi stå på så olika botten frukta jag att vidröra detta ömtåliga kapitel.”¹⁹⁵ Förhållandet bröderna August och Otto Schauman emellan berättar mycket om hur de var som människor, hur de uppfattade omvärlden och hur de positionerade sig som en del av den.

Det förtroliga förhållandet mellan Otto och August Schauman verkar ha hållit livet ut, och bland annat kom Otto att bli en regelbunden skribent i broderns tidning *Hufvudstadsbladet*. De hade båda ett idealiserande förhållande till venetianaren Daniele Manin och till hans republikanism och antiimperialism, vilket är en stark ideologisk länk dem emellan. De sammanbands också av arbetet vid lantdagarna, där båda talade för en liberal reformpolitik, liksom också deras äldre broder Frans Schauman. August och Otto Schauman rörde sig inom samma fysiska och mentala rum och delade flera bekantskaper, men de skildes åt av oförenliga politiska lojaliteter vad gällde Snellman, Ryssland, Sverige och 1850-talets studentopposition. De var ständigt medvetna om det här, av vilken orsak Otto Schauman under broderns utrikesvistelse 1856–1858 överlät det politiska lägesrapportrandet från Finland åt August Schaumans meningsfrände Karl Collan.¹⁹⁶ Trots att bröderna August och Otto Schauman inte hörde till samma ideologiska gemenskap, åtminstone inte till den inre kärnan, är det viktigt att inkludera deras förhållande i analysen eftersom de stod så pass nära varandra och eftersom deras korrespondens berättar mycket om deras respektive idévärldar. I diskussion med sådana som tänker olika måste man ibland förklara sig mera ingående än vad man behöver göra med likatänkande.

I det föregående har jag undersökt sambandet mellan rummet, den sociala miljön och ideologin. August Schaumans växte upp i en adlig militärsläkt i en huvudstad i vardande, vilket kom att präglade hans verksamhet som skribent och påverkare. I Helsingfors fanns inga gamla anor som skulle ha knutit staden till någon tidigare tradition eller kultur, utan snarare stod rummet öppet för nya impulser och för en ny framtid. Schaumans Helsingfors beskrivs av byggandets dynamik, den ryska närvaron, en framväxande medborgerlighet och en större rörlighet i rummet. Stadsrummet var på inga sätt statiskt utan utvecklades hela tiden och fick sin karaktär av framstegets idé. I det här mentala och fysiska landskapet fann också det moderna liberala språket en lämplig grogrund – staden och liberalismen

¹⁹⁴ A. Schauman till B. O. Schauman 31.7.1851, NB Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

¹⁹⁵ B. O. Schauman till A. Schauman 9.6.1857, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

¹⁹⁶ B. O. Schauman till A. Schauman 23.12.1856, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

korsbefruktade varandra. Det Schaumanska hemmet präglades med officeren Carl Schaudman av det svenska minnet och av släktens militära arv, men samtidigt levde man med i det uppvaknande finskhetsintresset och i förverkligandet av en nationell framtid. Parallellt med att det västliga rättsarvet framhövdes inom familjekretsen deltog man på olika sätt i förstärkandet av den finska kulturella identiteten. Den här kopplingen mellan det nationella och det svenska förflutna bildade en utgångspunkt för August Schaumans liberalism och republikanism. För att komma vidare från den tidigare ofta uttryckta uppfattningen om vattentäta skott mellan liberaler och fennomaner är det i min mening viktigt att förstå den här kombinationen av romantiskt färgad nationalism och västerländsk konstitutionalism.

VID DET KEJSERLIGA UNIVERSITETET

Studierna

I de nya universitetsstatuterna från 1828 bekräftades det att också de som enbart hade erhållit privatundervisning kunde ansöka om inträde till universitetet, vilket hade varit ett vanligt förfarande ända sedan universitetets grundande. Det här var viktigt bland annat för att skolväsendet ännu på 1830-talet så gott som uteslutande var inriktat på prästutbildning.¹⁹⁷ Enligt universitetets statuter hade varje person med akademisk slutexamen rätt att utfärda betyg med vilket man kunde söka inträde till universitetet. Eftersom skolorna i Helsingfors inte hade ett särdeles gott rykte om sig var det således vanligt att barn tillhörande stadens högre sociala skikt tog denna väg till studentexamen. August Schauman skriver däremot att han för egen del gärna hade genomfört sin skolgång i det 1831 grundade privata Helsingfors Lyceum, där största delen av hans och hans brors vänner var elever.¹⁹⁸ Hos familjen Schauman var det som nämnts i stället den äldre brodern, filosofie magister Frans, som fungerade som lärare för både August och Otto. Den 14 december 1842 erhöll August Schauman studentgraden med vitsordet laudatur med 25 röster, och därmed var han färdig att skriva in sig vid Kejserliga Alexanders-Universitetet i Helsingfors. Dagen beskrev han som ”en av de viktigaste dagar i mitt lif”.¹⁹⁹

August Schauman studerade vid filosofiska fakulteten med sikte på den polyhistoriska och allmänvetenskapliga kandidatexamen och magistergraden. Det var uttryckligen på den filosofiska fakulteten som universitetets nationella och ideologiska uppgifter vilade, och den kom därför att värnas om under storfurstendömet.²⁰⁰ Zacharias Topelius,

¹⁹⁷ Klinge et al. 1989, 284.

¹⁹⁸ Schauman 1892, 72–73.

¹⁹⁹ Schauman 1892, 188.

²⁰⁰ Klinge et al. 1989, 393.

J. V. Snellman, Fredrik Cygnæus och Elias Lönnrot förknippas alla med den här fakulteten. Filosofie kandidatexamen var under August Schaumans tid vid universitetet en grundexamen, i vilken samtliga elva ämnen vid fakulteten skulle ingå. För magistergraden krävdes förutom avlagd examen i fakultetens alla ämnen också en examen i teologi, ett skrivprov i latin (*pro exercitio*) och ett annat skrivprov *pro gradu*, som skulle visa på kunskaper i latin och kännedom om vetenskaperna. Studenterna deltog i både allmänna och privata föreläsningar, av vilka de senare hade blivit allt vanligare tack vare det ökade antalet adjunkter och docenter vid universitetet.²⁰¹

August Schauman deltog enligt egen utsago främst i professor Johan Gabriel Linséns föreläsningar om de romerska auktorerna, vilka under Linséns sjukfrånvaro fortsattes av adjunkten Nils Abraham Gylden. Vidare deltog han i Edvard af Brunérs privata föreläsningar, där Horatius satirer och epistlar tolkades och kommenterades.²⁰² En annan viktig figur vid den filosofiska fakulteten var professorn i grekisk litteratur Axel Gabriel Sjöström, som med sina översättningar av *Odyssén* hade ett stort inflytande på den samtida diktningen.²⁰³ Ett stort antal studenter fick agera respondenter och opponenter för hans översättningar, och dessa disputationstillfällen var uppenbarligen omtyckta händelser bland studenterna. Schauman skriver hur han med ”gamman” besökte ”de ofta nog förekommande exercitie-disputationsakter, der den icke så lite dryge och argsinte gubben hade att försvara sina på ett befängdt svenskt språk gjorda översättningar af Euripide’s tragedier emot opponenter, som icke ville annat än göra hela dessa akter till komedier af burleskaste slag.”²⁰⁴ Andra föreläsande professorer Schauman nämner i memoarerna är Gabriel Rein med sina föreläsningar om Finlands historia, ”varma och värderika”, och professorn i lärdomshistoria Alexander Blomqvist, som föreläste om estetik. Läser man Schaumans brev får man däremot en något annorlunda bild av de här föreläsningarna. Till Otto Schauman framställde han Reins föreläsningar på följande sätt:

Icke afhör jag särdeles många, ty jag tror att hvad t.ex. en Rein på en timma skriker om Grekiska Frihetskriget el. Finlands historia under Gust. IV. Adolph, kan jag läsa ur en bok, vida bättre framställt, på tjugo minuter, och slipper då ändå på köpet det omaket att höra hans rådbråkade Ryskt-Tyskt-Finska uttal samt skräll- och skärande föredrag.²⁰⁵

²⁰¹ Grandell 2017.

²⁰² Schauman 1892, 213.

²⁰³ Klinge et al. 1989, 398.

²⁰⁴ Schauman 1892, 213. Disputationerna efterliknade universitetets, med respondenter, opponenter och övriga formalia.

²⁰⁵ A. Schauman till B. O. Schauman 20.3.1843, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

Tillsammans med vännen Karl Collan deltog August Schauman i lektor John Wellmers undervisning i engelska, ”hufvudsakligen dock blott för uttalets skull”.²⁰⁶ Intresset för det engelska språket, som under den här tiden ännu var få unnat att behärska, antyder den anglosaxiska kultursfärens tilltagande dragningskraft – inte minst den nordamerikanska. Senare kom August Schauman också att läsa engelska för Georg August Wallin.²⁰⁷ Universitetsföreläsningarna summerar Schauman med att konstatera att det inte fanns något ”lifvande eller lyftande” i dem, men att de trots allt var det bästa som erbjöds på den tiden.²⁰⁸ För hans ideologiska utveckling kan studierna vid den filosofiska fakulteten inte ha varit avgörande, men helt och hållet kan man ändå inte avskryva deras betydelse i och med att de var en fördjupning i det klassiska arvet med allt vad det innebar med tanke på republikanskt och liberalt språk.

Under 1840-talet intog fennofilin en framträdande plats i mången students föreställningsvärld. Intresset för den finska kulturen och det finska språket hade till en början varit romantiskt färgat engagemang för folkdiktning och filologi, medan det under 1840-talet i och med J. V. Snellmans *Saima* började anta skepnaden av folkbildande med en politisk dimension. Samtidigt som *Saima* började tryckas utkom också den finskspråkiga tidningen *Maamiehen ystävä*, med likaså Snellman som redaktör för de fjorton första numren och därefter Joachim Zitting fram till 1850. Under tidningens första tre månader utstakade Snellman tidningens linje, som gick ut på att bilda folket, samtidigt som han framförde sitt program i populär form och satte igång en modell för informationsspridning som baserade sig på debatt. Redan under tidningens andra år hade den nått en spridning på 1 048 exemplar.²⁰⁹ Fyra veckor efter *Maamiehen ystäväs* utkomst hade den enligt August Schauman enbart 115 prenumeranter och stod inför konkurs i fall den inte lyckades värva fler prenumeranter. Detta föranledde studenter att bilda bolag för att tillsammans prenumerera på, och på det sättet stöda, landets enda finskspråkiga tidning. Också August Schauman ingick i ett sådant bolag, vars medlemmar dessutom bestämde sig för att inhämta kunskaper i finska ur tidningen.²¹⁰ Att studenter på det här sättet började intressera sig för att lära sig finska var förutom en tendens i tiden ett tidigt steg mot en politiserad fennomani.

Hösten 1844 började Matthias Alexander Castrén föreläsa om finska språkets grammatik. Föreläsningarna följdes också av August Schauman, som mer och mer greps av tidens fennofili. I memoarerna skriver han: ”Mer än någonting annat verkade de mäktiga, klara och lugna ord, hvarmed denne imponerande man framhöll hvad finska språket betydde för oss som nation, på mig och på mången annan.”²¹¹ Castréns föreläsningar motiverade Schauman till att börja studera finska mer systematiskt, vilket han bland annat gjorde med hjälp av Gustaf Renvalls språklära och Elias Lönnrots i tidskriften *Suomi. Tidskrift för fosterländska ämnen* införda bidrag till finska språkets grammatik. Utöver dessa bokstudier

²⁰⁶ Schauman 1892, 213–214.

²⁰⁷ Schauman 1893, 17–18. Wallin använde nordamerikansk litteratur, såsom Washington Irving, som studiematerial.

²⁰⁸ Schauman 1892, 214.

²⁰⁹ Tommila et al. 1988, 126–127.

²¹⁰ Schauman 1892, 243.

²¹¹ Schauman 1892, 243.

tog han privatundervisning av Zacharias Cajander, som i sin undervisning använde *Kalevala* och *Kanteletar*.²¹² Tillsammans med den österbottniska studenten Oscar Toppelius kom August Schauman vårterminen 1845 överens om att samma sommar resa till Savolax för att bosätta sig där under semestern och förbättra sina praktiska kunskaper i finska. Också andra studenter uppgjorde liknande planer, vilket talar om studenternas allt mer proaktiva fennofil.²¹³ Jag återkommer senare till Savolaxresan.

Sju år efter inskrivningen vid universitetet var August Schauman färdig med sina studier. Han hade enligt den då ännu ikraftvarande modellen utfört *pro exercitio* och *pro gradu* på latin och tenterat hos filosofiska fakultetens alla tolv professorer. Filosofie kandidat blev han den 28 maj 1850 med tretton röster, och magistergraden erhöll han vid promotionen den 19 juni. Med egna ord beskrev han akten på följande sätt: ”En dylik akt var just icke, lika litet som några andra ceremonier, efter mitt sinne. Men promotionerna voro ju ett slags nationalfester, som, åtminstone då för tiden, icke kunde ersättas med annat.”²¹⁴ Schauman var inte ensam om att tänka så här – samma idé finner man också uttryckt i *Helsingfors Dagblad* 1864, där det konstateras att den dåmera utvecklade associationsandan och det politiska livet gjort promotionerna överflödiga i en politisk bemärkelse.²¹⁵ Metaforen uttrycker föreställningen om Yrjö Koskinens statsnattsidé från 1864 och användes inte minst för att framhäva betydelsen av parlamentarismens genombrott år 1863.

Under de sju år August Schauman var inskriven vid universitetet i Helsingfors var det mycket annat vid sidan om de egentliga studierna som upptog en students tid och intresse. Man samlades framför allt inom nationerna, eller avdelningarna som de då hette, och senare också i Akademiska Läseföreningen för att diskutera och debattera, men också för att leva studentliv och skapa viktiga kontakter med tanke på framtiden. Många var också de som åkte på längre utomlandsresor för att bekanta sig med tidens strömningar och insupa nya idéer. Studietiden betydde också för flera studenter en tid då man utvecklade ett intresse för samhällliga frågor, och det var inte ovanligt att de vänskapsband som knöts i dessa tecken följde med ännu länge efter studietiden. Beträffande August Schauman kan man iakttä hur han under studietiden blev en del av en ideologisk gemenskap i samband med Savokarelska avdelningens funktion som det främsta ideologiska rummet för 1840-talets fennofil. Den här spirande stundetaktiviteten kan också tolkas som ett led i förändringen av den politiska kulturen mot en bredare medborgerlighet och motsvarade i den bemärkelsen också ett republikanskt ideal om medborgarnas engagemang för samhällets bästa.

²¹² Schauman 1892, 243–244.

²¹³ Schauman 1892, 244; A. Schauman till B. O. Schauman 12.7.1845, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

²¹⁴ Schauman 1892, 388–389.

²¹⁵ *Helsingfors Dagblad* 1.6.1864.

Studentavdelningar och idébildning

Vårterminen 1843 skrevs August Schauman in i Åbo avdelning, vilket förklaras med familjens härstamning från Åbo och med att den i Åbo födde brodern Frans Schauman hade tillhört denna avdelning och under många år verkat som dess kurator. Det hörde till adelsprivilegierna att fritt välja avdelning, eller att helt stå utanför avdelningsväsendet om man så ville. På den tiden då August Schauman skrevs in i Åbo avdelning var den konservativt sinnade Gabriel Geitlin, professor i orientaliska litteraturen, dess inspektor, medan Johan Otto Strömberg var t.f. kurator. Sven Gabriel Elmgren valdes till kurator 1844. August Schauman beskriver i memoarerna avdelningen som obetydlig både till storlek och till studentliv. Han deltog själv sällan i mötena, eftersom han inte ville utsättas för inspektorns övningar i latin.²¹⁶ Idén med nationsmötena var att genom dem lära studenterna att diskutera och behandla gemensamma ärenden, vilket i sin tur uppfyllde nationernas fostrande och sociala funktion.²¹⁷ Det som däremot enligt Schauman var positivt med avdelningen var att den hade ett välförsett bibliotek och tillgång till litterära tidskrifter, vilket till stora delar var den nya kuratorn Elmgrens förtjänst.²¹⁸ Akademiska Läseföreningen inledde sin verksamhet först 1847, vilket betydde att avdelningarnas egna bibliotek fram till dess utgjorde en viktig funktion som lånebibliotek åt studenterna.

Som kurator tillförde Sven Gabriel Elmgren Åbo avdelning ett nytt mått av politiskt liv. I memoarerna tilldelar August Schauman Elmgren beröm för att han med sin oppositionsanda gav avdelningen rörlighet.²¹⁹ Elmgren hade under sin studietid stiftat nära bekantskap med den svenska litteraturen och säger sig själv så småningom ha blivit anhängare av svensk liberalism. I en avhandling som han framförde vid avdelningen, talade han för idén om mänsklighetens fortgående utveckling från en nivå till följande, varefter han kom att stå i en konstant opposition till avdelningens konservativa flygel och framför allt till inspektorn Geitlin. Elmgrens fennomanska och antirycka hållning resulterade inte omedelbart i en väckelse i hans anda bland avdelningsmedlemmarna, men däremot föll den i fruktbar jord. Det påvisas av aboaternas läsintresse som framför allt upptogs av Hegel och av andra inom samma tradition. För Otto Schaumans fennomanska vändning var J. V. Snellman avgörande samtidigt som hans nationskamrat Elmgren fungerade som ideologisk inspiratör. I fråga om inställningen till Ryssland kom Otto Schauman trots allt att sälla sig till Snellmans linje snarare än till Elmgrens.²²⁰ Brodern August Schauman stod däremot i den här frågan närmare Elmgren, och det ligger nära till hands att denne kurator

²¹⁶ Den här verksamhetsformen höll på att försvinna under 1800-talet, och t.ex. hade Savokarelska avdelningen från och med höstterminen 1842 börjat med föreläsningar föredragna på basis av egenhändigt skrivna avhandlingar. Hakala 1998, 96; Tunturi 1961, 34–35; Schauman 1892, 207–208.

²¹⁷ Hakala 1998, 96.

²¹⁸ Schauman 1892, 207–208; Tunturi 1961, 34–35.

²¹⁹ August Schauman skriver i memoarerna: "Den som dock någon gång kunde framkalla lif vid mötena genom att själfständigt, redigt och sundt uttala åsiger i en eller annan nära liggande fråga, var den på teologisk grad studerande mag:r Sven Gabriel Elmgren [...]": Schauman 1892, 207–208.

²²⁰ Tunturi 1961, 33–39. A. Schauman beskriver i memoarerna hur idéländskapet under hans studietid dominerades av hegelianismen. Mellan raderna kan man läsa att han själv intog en avvaktande inställning till den tyska idealismen, men att man på grund av den allmänna entusiasmen för dessa läror inte offentligen kunde visa det. Schauman 1892, 218.

med sin oppositionella hållning också i övrigt har varit August Sschaumans ideologiska inspiratör. Det finns tydliga paralleller i deras tänkesätt, men också stora avvikelser.

Om Åbo avdelning i det stora hela tedde sig relativt andefattig så fanns det samtidigt andra avdelningar som upplevdes som mera lockande och som fick ta emot allt fler medlemmar. En av dessa var den Savokarelska, som efter publiceringen av *Kalevala* började framträda i en nationalromantisk dager. Till populariteten bidrog också kuratorerna Fabian Collan och efter honom Herman Kellgren. Ingen annan avdelning hade lika många studenter härstammande från andra rekryteringsområden som den Savokarelska på 1830-talet, vilket tyder på avdelningens dragningskraft bland landets studenter.²²¹ Bland adliga söner från Nyland var också Savokarelska avdelningen i ropet, vilket enligt Schauman berodde på att Nyländska avdelningen på den tiden betraktades som simpel och borgerlig. Det var med andra ord till den Savokarelska avdelningen man skulle höra om man var mån om den sociala iscensättningen av sig själv.²²²

Också August Schauman kom att stå Savokarelska avdelningen nära, eftersom flera av hans vänner var medlemmar. Här syns framför allt Karl Collan, som tillsammans med Schauman och några andra savolaxare kom att utgöra ett samhällsaktivt koteri kring 1840- och 1850-talen. I memoarerna skriver Schauman hur han ”som stum åhörare” njöt av att ta del av de äldre studenternas diskussioner inom studentkåren. Främst drar han sig till minnes diskussioner mellan Fabian Collan och sydösterbottningarnas kurator Rudolf Israel Holsti och också nordösterbottningarnas Zacharias Topelius. Därtill räknar han upp de tongivande personligheterna inom dåtidens studentvärld: Herman Kellgren, Robert Tengström och Karl Konstantin ”Agesilaus” Tigerstedt med flera. Här var alla enligt Schauman fennomaner, ”men alla voro ungefär lika goda fennomaner”.²²³ Splittringen inom det fennomanska fältet hade inte ännu tagit vid, och alla ansåg sig arbeta för samma sak. Det är uppenbart att August Schauman på äldre dagar, när han nedtecknade sina memoarer, uppfattade studietiden som ett slags idyll – en tid då det var enklare och mer okomplicerat att vidhålla den inställning i språkfrågan han kom att stå för livet ut. Man hade helt enkelt inte ännu börjat fundera på vad som skulle ske med svenskan i Finland efter att finskan intagit sin berättigade ställning.

När universitetet flyttade till Helsingfors 1828 fanns det tre särskilda sydvästfinska avdelningar: den Borealiska avdelningen, Åbo avdelning samt Satakunda avdelning. Dessa avdelningar var dock så pass små och deras medlemsantal så litet att deras verksamhet inte motsvarade de anspråk som ställdes på självständiga studentavdelningar. Topelius skrev om de små avdelningarna i *Helsingfors Tidningar*:

²²¹ Klinge et al. 1989, 302.

²²² Schauman 1892, 210.

²²³ Schauman 1892, 216–217.

Erfarenheten har tillräckeligen ådagalagt, att små och fåtaliga afdelningar, om de ock lyckas att någorlunda vaka öfver sina medlemmars sedliga uppförande, ingenting förmå, när det gäller att lifva, lyfta och förädla studentlivet samt motarbeta den dödande egoism, som ställer utkomst, rang och vinning högt öfver både vetenskap och fädernesland och hvilken, om den väl får fatta rot hos blomman af landets bildade ungdom, en dag med sina maskstungna frukter skall förgifta samhället.²²⁴

Också myndigheternas ängslighet inför stora avdelningar hade avtagit med tiden, vilket ådagaläggs av de två österbottniska avdelningarnas sammanslagning 1844. Som en följd av detta började Åbo och Borealiska avdelningarna fundera på att gå samman, och så småningom kom man så långt att man också började inbegripa Satakunda i planerna. I ett brev till Karl Collan skrev August Schauman att sammanslagningen utgick från Åbo avdelning, som ”ville uppsluka” de motsträviga borealerna.²²⁵ Tillsammans ingick de i februari 1846 till konsistorium med anhållan om att bli förenade i en enda avdelning. På så sätt bildades den Västfinska avdelningen i april samma år med Gabriel Geitlin som inspektor och Sven Gabriel Elmgren som kurator (båda två från den forna Åbo avdelning). Det totala medlemsantalet blev inte särskilt stort trots att det var tre avdelningar som förenades; Västfinska avdelningen var fortfarande mindre än till exempel den Savokarelska.²²⁶

Den 15 maj 1846 firades en stor föreningsfest på Brunnhuset i Helsingfors, där bland andra den före detta professorn i folk- och statsrätt samt nationalekonomi Johan Jakob Nordström var en av hedersgästerna. Nordström var omtyckt bland många student tack vare att han vid en tid när ytterlig politisk försiktighet rådde var en av de djärvaste oppositionella rösterna med liberal och konstitutionell framtoning. Runar Johansson har skrivit att Nordströms lärarverksamhet bidrog till ”att hålla sinnena vakna” – ett yttrande som visserligen också pekar på 1930-talets idéhorisont.²²⁷ Om Nordström skrev August Schauman i sin dagbok: ”Det fröjdar mig ännu, att vi egnade honom denna hyllning; ödet har så besörjt, att vi ej mera ha någon stor man att hylla!” Brevledes yttrade han för Otto Schauman sin förargelse över att Nordström från överhetens sida hade getts anledning att ta avsked från universitetet.²²⁸ I de fennofila studenternas uppskattning för Nordström kan man se ett uttryck för hur nationalism och en liberal uppfattningsvärld, hur olika företeelser de än var, kom samman i Finland redan på 1840-talet. Det här är värt att understrykas

²²⁴ *Helsingfors Tidningar* 2.5.1846.

²²⁵ A. Schauman till K. Collan 1.3.1845, Coll. 3174, Karl Collan, NB, Helsingfors.

²²⁶ Schauman 1892, 320.

²²⁷ Tarkiainen 1993, 101; Johansson 1930, 226.

²²⁸ Schauman 1892, 323 och A. Schauman till B. O. Schauman 12.7.1845, Coll. 198.9, B. O. Schauman, NB, Helsingfors. Också Karl Collan ger uttryck för de känslor som väcktes bland finska studenter till följd av Nordströms avsked. Till August Schauman skriver han 8.2.1845 syftande på Nordström: "Adjö mon plaisir!?" K. Collan till A. Schauman 8.2.1845, Coll. 201.2, August Schauman, NB, Helsingfors.

för att nyansera bilden av liberalismen som väsentligen antinationalistisk.²²⁹ Den Åbobör-
dige liberalt sinnade poeten J. J. Wecksell skrev följande versrader år 1860 och bidrog för
egen del till den ideologiska mytbildningen kring Nordström:

Till Herr Riksarkivarien D:r J. J. Nordström.

Du Finlands son! uppå de jord
Du engång åter står,
Du kämpe för det fria ord,
All kärlek värd – vår ära, spord
I fjärran nejders vår.

En skål för dig, för varje son,
Som vet att rikt och väl,
Om ock sin hembygd fjärran från,
Dock gälda fritt därtill sitt lån
Med hjärta och med själ.²³⁰

August Schauman kom sedermera ofta att besöka den till Stockholm 1846 över-
flyttade J. J. Nordström. När Schauman vistades som sjukling i Stockholm 1857–1858
lånade Nordström honom sitt hus och försåg honom med allt annat vad han behövde.
I memoarerna kommer Schauman med värme ihåg riksarkivarien Nordström och hans
gästvänlighet.²³¹ I Finland var uppfattningarna om Nordström delade; antingen såg man
honom, liksom J. V. Snellman gjorde, som ett slags landsförrädare som övergett sitt land,
eller så hyllade man honom, liksom de liberalt sinnade, för hans försök att till Finland för-
medla ett liberalkonstitutionellt ideal och för att ha talat för tryckfriheten.²³² Jag kommer
ännu senare i den här avhandlingen att ha orsak att närmare knyta an till J. J. Nordström.

Andra akademiska miljöer där August Schauman påträffas under studietiden är
Akademiska Läseföreningen, som hade grundats 1846 och inlett sin verksamhet följande
år – ett år före Europas galna år.²³³ Tanken bakom föreningen, till vilken universitetets
lärare, tjänstemän och studerande ägde tillträde, var att man där skulle få ta del av nya

²²⁹ Matti Klinge har i verket *Ylioppilaskunnan historia* sammankopplat liberalism och anti-nationalism liksom Marja Jalava har förklarat August Schaumans position i det finländska ideologiska landskapet som antinationalistisk. Klinge 1967, 87; Jalava 2006, 247. Constantin Iordachi framhåver i verket *Liberalism, Nationalism, and Minorities* att nationalism och liberalism i 1800-talets historiska praktik var nära sammanbundna och ofta uppgick i varandra för att ge upphov till nationalliberalism. Han betonar vidare att man särskilt i centrala och östra Europa inte kan separera liberalismens historia från nationalismens historia. Iordachi 2019, 8–9.

²³⁰ Wecksell 1919, 4.

²³¹ A. Schauman till B. O. Schauman 23.11.1857, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors; Schauman 1892, 363.

²³² Se Havu 1945, 208. I Sverige knöts Nordström sedermera till det konservativa lägret och han kom att motsätta sig ständsriksdagens upplösande. Se artikel om Nordström i *Svenskt biografiskt lexikon* och Krusius-Ahrenberg 1945, 124.

²³³ *Helsingfors Tidningar* 4.11.1846.

både utländska och inhemska tidningar och tidskrifter.²³⁴ Förvaltningen sköttes av en femmannakommitté, där Gabriel Rein, Karl Vilhelm Törnegren, Adolf Edvard Arppe, Zacharias Topelius och S. G. Elmgren ingick under första året. På föreningen läste man tidningar, diskuterade nyheter och fick sig något att äta, vilket bland annat skulle tjäna syftet att hålla studenterna borta från annat fördärligt studentliv. Topelius kommenterade 1847 i *Helsingfors Tidningar* hur väl föreningen hade kommit igång och hur nöjd han var över den anda av samhällsintresse som där rådde. Han noterade med en för tiden typisk pik att ”all (loflig) frihet existerar”. Det var med andra ord ingen revolutionär studentklubb.²³⁵

Från utlandet hade man tillgång till tidningarna *Journal des Débats*, *Revue des deux Mondes*, *Augsburger Allgemeine Zeitung*, *Illustrierte Zeitung*, *Magazin für die Litteratur des Auslandes*, *das Inland*, *Fædrelandet* och några svenska tidningar och tidskrifter. Från Finland hade man tillgång till alla periodiska tidskrifter. När man ser till titlarna som erbjöds på Läseföreningen inser man att det var en viktig skola för den som var intresserad av politik och samhälle och av den allmänneuropeiska utvecklingen.²³⁶ Flera av de ovan nämnda titlarna liksom *Journal des Débats* och *Fædrelandet* representerade en liberal världsbild och den senare kom att spela en viktig roll under 1840-talet som förenande oppositionstidning i kampen för en fri författning i Danmark.²³⁷ Att man som student i Helsingfors fick läsa de här tidningarna var av stor betydelse för tidens idébildning.

Att August Schauman trivdes inom föreningens krets framgår av memoarerna, där han noterar följande: ”Med stort välbehag erinrar jag mig verkligen läseföreningens första år och de många angenäma stunder jag der tillbragte.”²³⁸ Redan 1850 började föreningens verksamhet i viss mån begränsas av myndigheterna, som hade börjat betrakta den, liksom alla andra föreningar, med misstänksamhet efter händelserna 1848.²³⁹ I ett brev till universitetets vicekansler J. M. Nordenstam skrev ministerstatssekreteraren Alexander Armfelt:

Men som denna förening, liksom hvarje annan god och nyttig inrättning, med tiden kan, med förglömmande af sitt ursprungliga ändamål, afvika derifrån, och erhålla en annan riktning, har Hans Kejserliga Höghet funnit för godt förordna, att ej mindre Eders Excellens såsom universitetets Vice-Canceller, än Universitetets Rektor, Inspektörer och förmän för afdelningarne skola

²³⁴ Schybergson 1917, 93.

²³⁵ *Helsingfors Tidningar* 3.2.1847.

²³⁶ Att Z. Topelius i en artikel i *Helsingfors Tidningar* anklagade studenterna vid Läseföreningen för ointresse inför händelserna ute i Europa 1848 fick österbottningarnas bågare att rinna över och att kräva Topelius på en förklaring. Som en följd av detta sade Topelius upp sitt medlemskap i Österbottniska avdelningen. Lagerlöf 1920, 281–282.

²³⁷ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/faedrelandet-extrablad-712-1839/> (hämtad 22.10.2019).

²³⁸ Schauman 1892, 339.

²³⁹ Schauman 1892, 339; Johansson 1930, 226; Schybergson 1917, 97.

uppmärksamt vaka öfver föreningen, och i fall densamma framdeles ej mer skulle svara emot ofvanföre omförmälda ändamål, eger Eders Excellens den-samma, såsom onyttig, genast tillsluta och derom till högre ort inberätta.²⁴⁰

Alexander Armfelts ord är talande för den oro som under dessa år började göra sig gällande på myndighetshåll i Finland, och som för sin del vidare bidrog till att underbygga behovet av ett liberalt språk som motvikt till det autokratiska språket i storfurstendömet. Hit hörde också den redan omtalade skärpningen av den polisära kontrollen i Helsingfors och den påtagligare övervakningen av studenterna efter 1848.²⁴¹

Med bröderna Frans, Otto och August gick släkten Schauman över från det militära till det akademiska. Före Frans Schauman hade ingen medlem av släkten skrivit in sig i universitetets rullor, av vilken orsak det är befogat uppfatta den här markanta akademiska vändningen som en förändring av ståndssamhällets struktur. August Schauman blev på samma sätt som den äldste brodern magister från filosofiska fakulteten och han kom under studietiden i kontakt med fennofilin och en spirande nationalism. Om inte studierna i sig var av särskilt stor betydelse för Schaumans framtida inriktning, så var däremot det omgivande studentlivet desto viktigare. Vid avdelningarna och föreningarna kom man samman med likatänkande och otvunget uppstod olika ideologiska gemenskaper. Centrala i sammanhanget var också de ideologiska förebilderna vid universitetet – sådana som S. G. Elmgren och J. J. Nordström, vilka med sin oppositionella hållning fungerade inspirerande på liberalt och republikanskt sinnade studenter. Det här bekräftar ytterligare min poäng om hur separata intressen såsom fennofili, som uttrycker en nationalistisk ståndpunkt, och liberalism, om än fortfarande ganska vagt uttryckt, kunde mötas hos 1840-talets studenter. Det liberala idéländskap som började ta form under den här tiden kom i hög grad att påverkas av den här utvecklingen.

²⁴⁰ Citerat efter Schybergson 1917, 97.

²⁴¹ Kravet på att bära studentuniform, pedellerna som övervakade studenterna och upphävandet av studentavdelningarna 1852 var ägnade att driva på missnöjet bland mängden student och akademisk medborgare. Se Schybergson 1917, 101, Palmén 1915, 229, 240–241, Ramsay 1927, 20–21.

IDÉN OCH PLATSEN

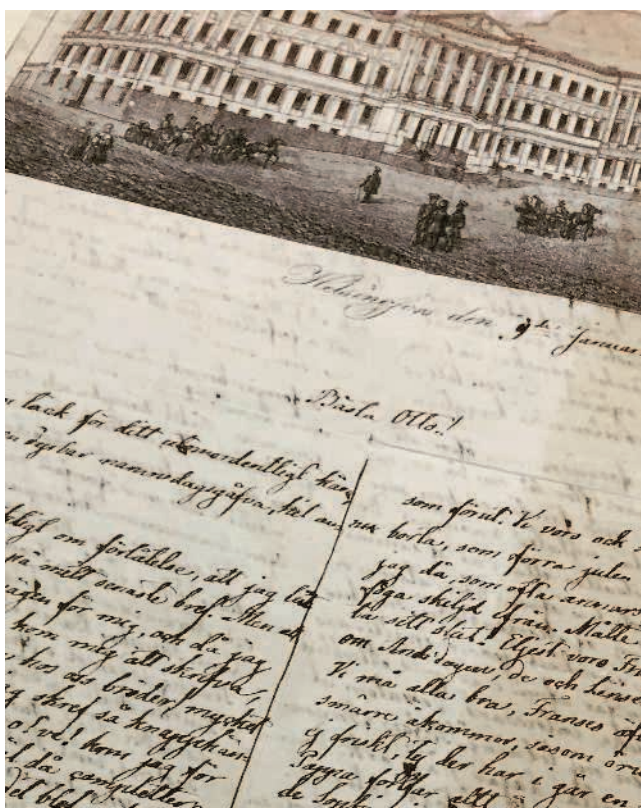
Föreningar och vänner

På 1850- och 1860-talen var antalet sällskap och föreningar i Finland inte ännu överhövan stort, men trenden visade på en uppåtgående kurva. Utvecklingen hängde ihop med utvidgningen av det offentliga rummet och medborgarsamhällets uppkomst. Föreningarna fungerade som forum där likasinnade kunde utbyta tankar och idéer, samtidigt som man verkade för att driva på den samhälleliga utvecklingen. Från det tidiga 1800-talets allmänna umgänge övergick man till att samlas kring mer avgränsade intressen, vilket drev på samhällsutvecklingen. Föreningsväsendet besatt enligt Henrik Stenius en oppositionell potential och samtidigt fungerade det i en liberal förståelse som en barriär mot despotism – Alexis de Tocqueville förklarade att despotismen förmår florera i en situation där människans belägenhet beskrivs av isolation.²⁴² Medborgarandan hade blivit ett ideal, och ett sätt att delta i den här utvecklingen var att ansluta sig till det fria associationsväsendet. Utvecklingen hängde ihop med uppkomsten av en bildad medelklass med intresse att överta den gamla adelns plats i det offentliga. I sin tro på liberala ideal såsom frihet, jämlikhet och välstånd gjorde den här medelklassen ingen principskillnad mellan adel och ofrälse personer; ofta var de själva medlemmar av lågadliga familjer och gifta utanför sitt stånd. Horisontell kommunikation över ständsgränserna var en av associationsväsendets stora nyheter. Genom deltagande i associationsväsendet kunde individen vid sidan om sitt ekonomiska kapital utöka det egna kulturella och sociala kapitalet.²⁴³

Såsom redan har framgått insåg också August Schauman associationsväsendets betydelse som påverkningsforum och som rum för en utvidgad medborgerlighet – till Otto

²⁴² Stenius 1987, 43; Jennings 2011, 370; de Tocqueville 1974b, 128.

²⁴³ Norrby 2005, 54. Se också Stenius 1987, 43, 45.

Brevväxling och det skrivna ordet intog en central plats i August Schaumans idébildning. Den mest omfattande korrespondensen förde han med brodern Berndt Otto Schauman. Bild: Jens Grandell.

Schauman skrev han 1851 från Köpenhamn: ”Nej, der pressen är fri, behöfver man ej mycket prata. Man behöfver der blott sällskap för att glädjas tillsammans.”²⁴⁴ Men när pressen liksom i Finland var kontrollerad fanns det ett behov för människor att komma samman. Precis som många andra studenter hade August Schauman erfarenhet av den här typens samhällsengagemang som gick tillbaka på studentavdelningarna vid universitetet. Dessutom hade han i egenskap av tidningsman etablerat kontakter till ett brett spektrum av Helsingforssamhället.²⁴⁵ Den allmänna opinionens konturer fick skarpa uttryckligen ge-

²⁴⁴ A. Schauman till B. O. Schauman 30.12.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

²⁴⁵ När August Schauman i *Papperslyktan* introducerade en av sina pseudonymer, Kopisten, presenterade han honom med följande beskrivning: ”Helsingfors och allt hvad där händer känner han som få, och det är hans styrka. Han är också med överallt, på embetsrummet, på gatan, på spektakler, på baler, på konserter, vid litterära soiréer, i ensklida sällskaper; han besöker konversationsklubben, boklädorna, värdshus och konditorier; han har nära bekanta ibland embetsmän i alla verk ibland officerare af alla vapen, ibland prester och läkare, ibland universitets- och skollärare, ibland studenter och magistrar, ibland handlande och fabrikanter och ibland den stora, vida fruntimmersverlden.” *Papperslyktan* 1.12.1858.

nom de personliga band som knöt ihop avdelningarna, föreningarna och pressen. Det här kan exemplifieras med Otto Schauman, aktiv i Västfinska avdelningen, Finska Litteratursällskapet, Finska konstföreningen och medarbetare i bland andra *Morgonbladet*, *Helsingfors Tidningar* och *Hufvudstadsbladet*.²⁴⁶ För dem som ville vara med och forma opinionen räckte det alltså inte med att skriva i tidningar, utan man måste också vara föreningsaktiv, särskilt då det inte fanns andra alternativ till politiskt liv.

Den första icke-akademiska förening som August Schauman blev medlem i var Finska Litteratursällskapet, där också hans far och hans båda bröder var medlemmar. Han antogs som medlem 1845 och blev vald till sällskapets skattmästare 1851, en post som han innehade i sex år. Under dessa år på 1850-talet deltog han i Litteratursällskapets verksamhet tillsammans med många av tidens mest framstående finshetsmän. Mötena brukade besökas av bland andra Gabriel Rein, J. J. Tengström, Matthias Akiander, S. G. Elmgren, M. A. Castrén, Fredrik Cygnæus, J. V. Snellman och Z. Topelius. Ur August Schaumans närmaste umgänge noteras brodern Otto Schauman, Herman Kellgren, Karl Collan och August Ahlqvist bland de regelbundna mötesdeltagarna.²⁴⁷ Att det delvis rör sig om samma personer som samarbetade med August Schauman kring hans tidningar talar om betydelsen av de personliga band som knöt ihop avdelningarna, föreningarna och pressen.

Från kretsen kring Finska Litteratursällskapet hittar man bekanta namn också i en annan rörelse som August Schauman var aktiv i, nämligen nykterhetsrörelsen. Gabriel Rein, Matthias Akiander, J. V. Snellman och Stepan Baranovskij invaldes den 27 augusti 1853 tillsammans med Schauman (kassör) i en kommitté som i Finland skulle handha utgivandet av den svenske läkaren och professorn Magnus Huss skrivelser om alkoholens skadliga verkningar.²⁴⁸ Kommittén stod genom dess medlemmar i ett nära förhållande till Finska Litteratursällskapet. Kommittén, som hade initierats av Baranovskij, var verksam från 1853 till 1860, då den överlämnade sin verksamhet åt sällskapet Kohtuuden ystävät, som upprättades efter Snellmans idé och stadgar.²⁴⁹ Jukka Ahonen, som har forskat i nykterhetsföreningen Raittiuden Ystäväs historia, har visat att kommittén för utgivning av nykterhetsskrifter tillkom under en tid då kritik i pressen mot hembränningen började bli allt mer frekvent. Dessutom menar Ahonen att man också genom att studera innehållet i de av kommittén publicerade skrifterna kan sluta sig till att deras syfte var att få till stånd en liberalisering av näringslivet genom förbudandet av hembränningen.²⁵⁰

Kommittén har också sammankopplats med det arbete som gjordes i början av 1850-talet för att få till stånd en lindring av censurförordningen från 1850 gällande utgivning av annan än ekonomisk och religiös litteratur på finska. Utgående från detta kan man enligt Ahonen anta att det arbete som kommittén utförde inte enbart drog till sig personer som ville förnya de nationalekonomiska grunderna, utan också sådana intellektuella som

²⁴⁶ Klinge 2012, 358.

²⁴⁷ Schauman 1893, 42–43.

²⁴⁸ Ahonen 2003, 26.

²⁴⁹ Schauman 1893, 86–87.

²⁵⁰ Ahonen 2003, 17.

Den savolaxiske studenten Karl Collan var en av August Schaumans närmaste vänner och meningsfrände. Bild: Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

tillhörde den tidiga finskhetsrörelsen.²⁵¹ Till de här av Ahonen framlyfta intressena vill jag ännu foga att nykterhetsrörelsen låg i linje med den allmänna trenden att sluta sig samman kring ett ärende för att driva på utvecklingen utanför staten. Bland annat hade Alexis de Tocqueville noterat hur nykterhetsrörelsen i Förenta staterna var ett exempel på den medborgerlighet som gjorde politik på medborgarnivå utan att engagera statsmakten. Annorlunda uttryckt ville man ta initiativet i egna händer och på det sättet utmana statens maktkapital, vilket i förlängningen pekar på hur den politiska kulturen höll på att förändras.²⁵² För August Schauman föll det sig naturligt att fatta intresse för den tidiga nykterhetsrörelsen eftersom den tangerade flera av hans intressen och representerade en form av samhällsengagemang på medborgarnivå – man kunde åstadkomma samhällelig förändring också utan statens inblandning framgår det av Schaumans artikel ”Om brännvinssuperiet” i *Morgonbladet* 1853.²⁵³

I linje med medborgaridealet hade associationsandan kring mitten av 1800-talet blivit ett uttryck för försök att styra den samhälleliga och politiska utvecklingen i önskad riktning. I sammanhang med det här kan man också ställa grundandet av Industriföreningen 1860.²⁵⁴ Denna förening, som inte har uppmärksammats av den tidigare forskningen, kan ses som ett organisatoriskt uttryck för de liberala strävandena i Finland från 1860 fram till lantdagen 1863–1864. Föreningens syfte var att främja den industriella och allmänekonomiska utvecklingen genom en egen tidskrift och genom olika föredrag och sammankomster. ”Industriföreningens ändamål är att söka väcka och underhålla ett allmännare intresse för industrins förkofran inom Finland”, löd den ordagranna syftesformuleringen. Projektet hade en tydlig samhällelig udd – i *Papperslyktan* talade man med en snellmansk vokabulär rentav om att väcka av en ”industriell nationalanda”.²⁵⁵ I Industriföreningens första ströskrifter förklarades vidare:

I hvilket nära samband ett folks industriella utveckling står med alla dess förhållanden, med dess välstånd och bildning, ja med dess inre frihet och politiska ståndpunkt, vore alltför vidlyftigt att här söka utreda, äfven om det icke för hvarje tänkande af sig sjelf vore klart. Ett verksamt ingripande uti folkets industriella utveckling är likabetydande med ett ingripande uti dess utveckling i allmänhet.²⁵⁶

²⁵¹ Ahonen 2003, 17.

²⁵² de Tocqueville 1974b, 132–133. Att också August Schauman var bekant med de Tocquevilles skrifter framgår av hans artiklar i *Papperslyktan*.

²⁵³ *Morgonbladet* 11.8.1853.

²⁵⁴ Industriföreningen höll sitt första sammanträde 16 april 1860. *Papperslyktan* 16.4.1860. Ordet industri definierades av föreningen som verksamhet innefattande all materiell verksamhet; jordbruk, manufaktur och handel. Se *Ströskrifter utgifna af Industriföreningen* I, 6–7.

²⁵⁵ *Papperslyktan* 21.10.1861.

²⁵⁶ *Ströskrifter utgifna af Industriföreningen* I, 5.

I första numret av *Ströskrifter utgifna af Industriföreningen* kan man vidare läsa om hur man inom föreningen tänkte om ekonomins betydelse för en nation. Slutsatsen är att politisk makt är en konsekvens av en blomstrande ekonomi, exemplen England och Frankrike lyftes fram som belägg. Ryssland däremot uppvisade potential – eventuellt kunde ekonomin någon gång i framtiden skänka riket den makt som dess armé hittills inte hade förmått göra. Intressant är att notera hur Ryssland och dess kejsare behandlades som helt separata enheter i förhållande till Finland. Gällande frågan i Manchesterliberalismens kärna om ekonomin bäst gynnas av statlig reglering eller av total frihet tar Industriföreningen ingen direkt ställning – den liberala ekonomin såsom den utövades i England var ännu för ung för att man skulle kunna dra några substantiella slutsatser. Också i Tyskland fanns en likartad skepticism gentemot total ekonomisk frihet bland liberalerna och man var inte ännu under första hälften av 1800-talet redo att helt överge statlig involvering i ekonomin. Kring mitten av 1800-talet fanns det helt enkelt ingen enhetlig liberal ekonomisk position. Föreställningen om att 1800-talet skulle ha varit en storhetstid för *laissez-faire*-konceptet är en översimplifiering och en förvrängning av historien. Det här framgår också tydligt av Industriföreningens skrifter.²⁵⁷ Även om Industriföreningen inte formulerade en national-ekonomisk ståndpunkt så hade man fingret på tidens puls – Adam Smiths liksom Turgots namn figurerar i artikeln ”Om industrins betydelse” som ett bevis på det här.²⁵⁸

Genom sin verksamhet ville Industriföreningen i en anda av aktivt medborgadelstagande verka för att inom existerande ramar styra landets utveckling mot ett modernt samhälle. I den här bemärkelsen är Industriföreningen ett bra exempel på hur föreningsväsendet placerar sig i det finländska idélandskapet på den här tiden. Man försöker ta initiativet i egna händer, och man kan här med Henrik Stenius ord således tala om en oppositionell potential.²⁵⁹ Industriföreningen väckte intresse bland liberala tidningsmän, och man såg den som en eventuell arvtogare till Konversationsklubben.²⁶⁰ Den blev trots allt kortlivad och redan i november 1864 skrev en annan liberal, Ernst Linder, i *Dagbladet* om att det vore önskvärt att återuppliva föreningen.²⁶¹ Den verkar aldrig riktigt ha funnit sin rätta form, redan tidigt visade sig intresset bland allmänheten vara blygsamt och möjligen bidrog lantdagsivern senare till att minska intresset för den här typens verksamhet.²⁶²

August Schauman, som i sina memoarer uppmärksammar Industriföreningen, påtalar att den genast från början betraktades med skepsis från myndighetshåll och det dröjde nästan ett år före den beviljades verksamhetstillstånd. Föreningen förbjöds också att

²⁵⁷ Se också Sheehan 1978, 30 och Rosenblatt 2018, 105, 109.

²⁵⁸ ”Om industrins betydelse”, *Ströskrifter utgifna af Industriföreningen*, passim.

²⁵⁹ Stenius 1987, 43.

²⁶⁰ Konversationsklubben, som år 1861 hade 125 medlemmar, förde enligt en artikel i *Papperslyktan* en tyndare tillvaro i början av 1860-talet. Den verkar ha varit mycket snarlik den äldre Akademiska Läseföreningen med den relevanta skillnaden att den var öppen för en vidare krets. Skribenten i *Papperslyktan* uttalar sin häpnad över att Konversationsklubben inte höll sig med *Revue des Deux Mondes* – som antagligen den enda tidningsklubb i världen, lade han till. Han påpekar också hur viktigt det är att i huvudstaden ha en möjlighet att bekanta sig med de utländska politiska tidningarna och med alla inhemska tidningar, särskilt i en tid då intresset för dagsaktuella händelser blev allt mer påtagligt. *Papperslyktan* 28.10.1861.

²⁶¹ *Papperslyktan* 28.10.1861 och *Dagbladet* 7.11.1864.

²⁶² August Schauman skrev i *Helsingfors Tidningar* om att Industriföreningen trots sina 120 medlemmar inte uppvisade något desto mera liv, möjligen p.g.a. icke-ändamålsenliga lokaler invid Esplanaden. *Helsingfors Tidningar* 7.11.1861.

grunda filialavdelningar på andra orter i landet, vilket man anhållit om. Tydligt hade Industriföreningen förväntat sig ännu strängare ommöblering i stadgarna.²⁶³ Det här ser jag som ytterligare ett tecken på föreningens politiska slagsida. I det här fallet är det intressanta hur som helst inte det som Industriföreningen åstadkom utan snarare det som den representerade. Redan av medlemsförteckningen kan man sluta sig till att föreningen var en samlingsplats för reformintresserade personer i storfurstendömet vid 1860-talets ingång. Här fanns de flesta personer som på något sätt deltog i det liberala projektet representerade: August Schauman, Carl Qvist, Henrik Borgström, Edvard Strömberg och Ernst Linder, J. J. Chydenius, för att bara nämna några.²⁶⁴ Ur det här perspektivet kan Industriföreningen ses som ett tidigt försök att samla likatänkande personer under mer organiserade former för att ge struktur åt den politiska liberalismen. I *Papperslyktan* projekterade man i linje med det här föreningen som en børs, en klubb, ett gille och ett organ som skulle driva industriidkarnas intressen.²⁶⁵

I sammanhang med Industriföreningen kan man också ställa tidskriften *Litterär Tidskrift*, som bröderna J. J. och A. H. Chydenius, Karl Collan och Gustaf Frosterus började ge ut 1863 och som kunde betecknas som den liberala kretsens litterära organ. Titeln till trots är det fråga om en samhällsgranskande publikation med ett innehåll bestående av ”populära framställningar af vetenskapliga ämnen; artiklar i politiska och sociala frågor; skönlitterära uppsatser och skildringar från olika länder; litterära kritiker och anmälanden; redogörelser för vetenskapliga förhållanden vid universitetet samt för inhemska sällsкаpers verksamhet, äfvensom månadsöfversigter af viktigare politiska tilldragelser utom och inom landet”. Tanken med tidskriften var att ersätta det nedlagda *Litteraturbladet*.²⁶⁶

Provhäftet av *Litterär Tidskrift* inleds med en artikel av A. H. Chydenius som bär den talande rubriken ”Finlands inträde i det politiska lifvet”. Sambandet med lantdagens sammankallande är tydligt och Chydenius skriver i en anda fylld av framtidstro: ”Med ett ord: det litterära intresset har blifvit tillbakaträngdt af det politiska; det finska folket har beträddt den politiska banan.”²⁶⁷ Yttrandet, som kan anses vara aningen förhastat, visar tydligt på hur den liberala kretsen uppfattade det politiska läget efter 1863. Tidskriften slutade att utkomma redan tre år senare på grund av brist på prenumeranter, men det till trots berättar *Litterär Tidskrift* om hur vital den liberala kretsen var kring mitten av 1860-talet och om dess grad av organisation.²⁶⁸ Att man över huvud taget fick ge ut en tidskrift med så här uttalat politisk framtoning är samtidigt ett tecken på det friare samhällsklimat som var rådande under åren kring den första lantdagen. Men friheten hade sina gränser, och när tidskriften slutade utkomma konstaterade August Schauman i *Hufvudstadsbladet* att de som menat att en litterär tidskrift ”utan politik och utan polemik” inte kunde bära sig tyvärr hade rätt.²⁶⁹

²⁶³ Schauman 1893, 347–348, *Helsingfors Dagblad* 15.4.1863 och *Papperslyktan* 11.2.1861.

²⁶⁴ *Ströskrifver utgifna af Industriföreningen* I, 68–69.

²⁶⁵ *Papperslyktan* 21.10.1861.

²⁶⁶ *Litterär Tidskrift. Första bandet. Jemte profhäfte för december 1863*. 1864.

²⁶⁷ *Ibid.*

²⁶⁸ *Suometar* 7.2.1865. Tidskriften hade som bäst 600 prenumeranter, men antalet halverades före nedläggningen. Tuusvuori 2007, 65.

²⁶⁹ *Hufvudstadsbladet* 7.2.1865.

Som så ofta är fallet var flera av August Schaumans kolleger också hans vänner. Det samma kan man också konstatera om de personer som var aktiva i samma föreningar som Schauman. Det som dessa personer hade gemensamt var en reformvänlig politisk hållning som grundade sig i liberalismens idévärld. Den ideologiska gemenskapen var en förutsättning för vänskapsbanden och i lika hög grad var gemenskapens framgång beroende av att dess medlemmar hyste vänskapliga känslor för varandra.²⁷⁰ Av Schaumans korrespondens kan man sluta sig till vilka personer som stod honom närmast och som ingick i den liberala kretsen runt honom kring seklets mitt. Sammansättningen av denna krets förändrades naturligtvis med tiden, men vad gäller mitten av 1800-talet är den ändå relativt stabil. Under den här tiden utkristalliserades ett kärnumgänge, som använde ett republikanskt och liberalt språk och som på det sättet deltog i formandet av det finländska liberala idélandskapet. Den här kretsen var i sin tur en del av ett större liberalt sinnat tankekollektiv som i Finland började ta form vid ingången till 1860-talet.

Den ideologiska gemenskap som August Schauman var en del av och som tog form på 1850-talet var nära kopplad till tidningen *Morgonbladet*. Här uppstod en närkrets till vilken hörde Karl Collan, Edvard Strömberg och Edvard Bergh – samtliga för övrigt medlemmar av Finska Litteratursällskapet och i samma ålder som Schauman. Med dessa personer delade Schauman mer än politiska ideal, de var också personliga vänner – vilket i sin tur verkade positivt på gemenskapen och på dess sammanhållning. För dem kunde han anförtra sig och ge utlopp för sina känslor liksom också de sökte stöd hos honom. Det var den här gruppen som Otto Schauman i ett brev till brodern kallade för ”rabulister alla, allasammans. Berghen kanske minst”.²⁷¹ I den utvidgade kretsen kring August Schauman fanns flera av tidens mest uttalade liberaler, många av dem medarbetare i *Papperslyktan*, medlemmar av Industriföreningen och sedermera involverade i *Helsingfors Dagblad*. Det var den här liberalt sinnade lösa kretsen som började uppträda som en samlad grupp i samband med motståndet mot det så kallade januariutskottet 1861. Här ingick bland andra J. J. (Hannes) Chydenius, Theodor Sederholm, Carl Robert Mannerheim, Henrik Borgström d.y., Jakob och Carl Gustav Estlander och Robert Lagerborg; samtliga födda på 1830-talet och något yngre än Schauman.

Politiska rum

Kring mitten av 1800-talet blev en diskuterande och debatterande anda i den offentliga diskussionen allt mer framträdande. Den idémässiga grogrunden för den här utvecklingen låg framför allt i upplysningen och i ett liberalt och republikanskt frihetsspråk som är kännetecknande för västvärldens 1800-talshistoria. Nära förknippat med det här var uppkomsten av medborgarsamhället i Finland, vilket tidsmässigt kan förläggas till slutet

²⁷⁰ Se Badersten 2002, 135 för resonemang om medborgarvänskap och vänskap som politik.

²⁷¹ B. O. Schauman till A. Schauman 7.5.1857, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

av 1850-talet och början av 1860-talet. Helsingfors huvudstadskaraktär fick med Matti Klinges ord nytt innehåll när en ”ny generation tog universitetet, Helsingfors och hela Finlands ideella ledning i sina händer”.²⁷² För den liberala idéspridningen i Finland var universitetet i Helsingfors av stor betydelse. Tendensen var således densamma här som i det övriga Europa där universiteten ofta fungerade som miljöer för liberal idébildning. Vid Kejsrerliga Alexanders-Universitetet fanns det såväl lärare som studenter som gjorde vad de förmådde för att i Finland ge spridning åt liberala idéer om konstitutionalism och tryckfrihet. Redan på 1840-talet hade den tidigare nämnda professorn J. J. Nordström i föreläsningar kritiserat censuren som en förhatlig polisåtgärd, understrukit allas likhet inför lagen och diskuterat storfurstendömet statsrätt.²⁷³

Den politiska aktiviteten bland studenterna kom på allvar igång efter Krimkriget (1853–1856) och intensifierades därefter i snabb takt – Max Engman har talat om uppkomsten av en ”latent aktivism”. Vid universitetet kunde likasinnade studenter och lärare samlas, och särskilt studentavdelningarna fungerade som forum för åsiktsutveckling när andra politiska arenor fortfarande saknades. Avdelningarnas politiska dimension påvisas bland annat av förspelet till promotionsfestligheterna som skulle firas i Helsingfors 1860. Samtidigt som myndigheterna funderade över huruvida promotionen skulle tillåtas eller inte – erfarenheterna från den senaste promotionen 1857 var inte särskilt uppmuntrande – skrev man i studentvärldens handskrivna nationstidningar att promotionsfestligheterna skulle göras till ett substitut för lantdagen.²⁷⁴ Som tidigare framgått hade studenterna från och med 1840-talets fennofilii blivit vanare vid ett mer proaktivt medborgarskap, vilket bidrog till att göra dem mer självsäkra och medvetna om den makt de besatt.

Som rum uppfattat var universitetet ett centrum för den liberala idébildningen och idéspridningen i 1800-talets Finland, åtminstone fram till 1860-talet. Men det här betyder inte att det liberala idélandskapet skulle ha varit inskränkt till akademins relativt trånga murar. Nya idéer stöttes och blöttes också i den för samtid och eftervärld mer efemära privata sfären. Här lämnar man således det offentliga rummet och medborgerlighetens kärna för att träda in i en mer privat sida av idébildningen. Vad som sades och tänktes här är i dag svårare att komma åt, spåren finns närmast i brev, dagböcker och memoarer. En av dessa privata platser där den liberalt sinnade kretsen bevisligen kom samman för att formulera en gemensam agenda var Henrik Borgström den yngres bostad i det Borgströmska huset på Mariegatan i Kronohagen. Borgström hade själv engagerat sig i liberaliseringen av det finska näringslivet och till hans meriter hörde, hans unga ålder till trots (han var född 1830), grundandet av Finlands första hypoteksförening 1860 och grundandet av den första privata banken, Föreningsbanken i Finland 1861. Att Borgströms liberala idégrund

²⁷² Klinge 2012, 358.

²⁷³ För J. J. Nordströms lärarverksamhet se Lindman 100, 102. Se också Krusius-Ahrenberg 1946, 122.

²⁷⁴ Klinge 2012, 459; Engman 2016, 118. Också studentfakulteterna, särskilt den historisk-filologiska, fungerade som rum för liberal åsiktsformering. Föredrag uppmuntrades och bland de olika ämnena som behandlades av studenterna kan noteras den engelska parlamentarismens historia, religionsundervisningens separation från folkskolan och folkskoletanken överlag. I fakultetens tidning kunde man läsa artiklar bärande rubriker som t.ex. ”Frihet eller våldssystem” (av D. E. D. Europæus). Schybergson 1918, 206–210, 213.

också sträckte sig till politikens område bevisas av att den grupp som av August Schauman betecknades som ”vår politiskt-litterära krets”, bestående av journalister och universitetsmänniskor, samlades hemma hos honom åtminstone år 1861.²⁷⁵

I memoarerna beskriver August Schauman hur denna löst organiserade gruppering valde att sammanträda i en privat bostad för att planera sitt motstånd mot januariutskottet. Det här är talande för hur spänt läget i Finland var åren före lantdagens sammankallande. För att undvika problem med myndigheterna var det av nöden att komma samman privat. Den grupp som sammanträdde hos Borgström på Mariegatan ger en bild av hur det tidiga 1860-talets finländska liberala fält såg ut. Det representerades till övervägande del av relativt unga adliga personer (nio av tretton). I Finland var liberalismen inte i första hand en borgerlig rörelse eller den framstigande medelklassens rörelse i ett motsatsförhållande till aristokratin liksom på många andra håll, utan den uppstod på samma sätt som i Italien som en allians mellan borgerskap och adel. I Italien var alliansen riktad mot Österrike och i Finland var den enligt samma logik riktad mot det ryska styret, som sågs som en börda för Finland och som politiskt sett höll både adel och borgerskap i ett tillstånd av maktlöshet.²⁷⁶ Schauman hörde tillsammans med Paavo Tikkanen (f. 1823), Reinhold Frenckell (f. 1823) och Carl Qvist (f. 1827) till grupperingens äldsta medlemmar.²⁷⁷ Intressant nog hörde alla förutom en av de äldsta medlemmarna till borgerskapet, vilket pekar på att den politiska liberalismen i Finland utgick från borgerskapet – också personer som till exempel J. J. Nordström representerade den borgerliga liberalismen. Dessutom hörde många av de liberala tidningsmännen, såsom Tikkanen och Qvist, till borgerskapet. Samtidigt finns det skäl att inte övertolka uppdelningen adel–borgare med tanke på att de ur ett socioekonomiskt perspektiv stod relativt nära varandra i 1800-talets Finland och politiskt sett var lika maktlösa ända fram till 1863 års lantdag. Det fanns inte heller i Finland en högadel i samma bemärkelse som i Sverige.

Ville man i mindre konstellationer diskutera politiskt sett ömtåliga frågor hade man förstås alltid alternativet att ta ut diskussionen på stadens gator. Det framgår av August Schaumans memoarer att de mer offentliga klubbar som fanns till för tidningslektyr och diskussion, som till exempel den så kallade Konversationsklubben som 1855 huserade på Norra Esplanaden 19, frekventerades av en så pass brokig skara att fria politiska samtal var omöjliga. Topelius satte 1848 ord på samma sak när han i en reservation till Österbottiska avdelningen beskrev Helsingfors som en stad där ”vindar och väggar sqvallra”.²⁷⁸ Av den orsaken brukade J. V. Snellman och Schauman ta till promenader ute på gatorna för ”fullt politiskt resonnang”.²⁷⁹ Den senare skildrar hur dessa två brukade vandra av och an mellan sina respektive hem vid Georgsgatan och Esplanaden ända tills dagens brännande ämne hade behandlats färdigt. Schaumans beskrivning vittnar om den kontroll

²⁷⁵ Schauman 1893, 380.

²⁷⁶ Bramsted & Melhuish 1978, 3 och Langewische 1993, 54.

²⁷⁷ Schauman 1893, 383.

²⁷⁸ Z. Topelius, Reservation till Österbottiska Afdelningens Protokoll för den 14 Mars 1848, Österbottiska avdelningens arkiv, Varia, PohjO Ma:109, NB, Helsingfors.

²⁷⁹ Schauman 1893, 188.

Esplanaden var ett centralt offentligt rum i den helsingforsiska geografin, särskilt under sommarhalvåret. Här syns parken i dess 1830-talsdräkt. Bild: *Vyer af Helsingfors* 1838.

som man upplevde att myndigheterna utövade över den fria politiska åsiktsformeringen i storfurstendömet. Här har alltså gatan och den parklika Esplanaden den funktion som My Helsing tillskriver parkerna som arenor för oövakade samtal.²⁸⁰

Esplanaden var ett centralt offentligt rum i den helsingforsiska geografin, särskilt under sommarhalvåret, vilket framgår av en artikel 1859 i *Papperslyktan*. I artikeln kan man läsa om hur denna promenad var indelad i tre delar beroende på social funktion. Den västligaste delen hade i och med byggandet av det nya teaterhuset förlorat sin roll som rum för helsingforsarna, medan man i mitten av promenaden mest såg kvinnor och barn och i området närmast Salutorget påträffade ”allt hvad herrar heter i den finska hufvudstaden.” Schauman beskriver den här delen av Esplanaden som en ”konversationsklubb under bar himmel” snarare än en promenad, vilket på ett beskrivande sätt talar om det offentliga rummets betydelse för medborgerligheten.²⁸¹

Som jag tidigare nämnt spelade också huvudstadens caféer och konditorier – som också inom forskningen har kallats för ”den tredje platsen” (vid sidan om torget och gatan) – en viktig roll som mötesplatser för stadens invånare. Dessa borgerlighetens mötesplatser

²⁸⁰ Helsing 2014, 235–254 se också Badersten 2002, 191 f. för en diskussion om gatans politiska dimension.

²⁸¹ *Papperslyktan* 23.5.1859.

var en oundgänglig del av det offentliga rummets utveckling i finländskt 1800-tal. Här samlades privatfolk till allmän diskussion eller till offentlig debatt. De representerar med andra ord det goda samtalets hem, miljöer där man kan tala med varandra utan formella krav och utan strikta begränsningar. Det var också de här miljöerna som på ett avgörande sätt bidrog till uppkomsten av en medborgerlighet som ställer krav på goda offentliga mötesplatser uppmuntrande till samtal och social interaktion. För Helsingfors del betydde den här utvidgningen av det urbana rummet att en tidningspress fristående från universitet och kyrka kunde uppstå från och med 1850-talet.²⁸²

På 1830- och 1840-talen framträder framför allt ett etablissemang kallat Kaffemaja, där studenterna brukade sammanstråla för att kannstöpa och läsa Snellmans *Saima*.²⁸³ Ett annat viktigt ställe var Florio Catanis konditori på Fabiansgatan, där August Schauman och den politiska krets han hörde till kring år 1860 brukade sammanträda i innersta rummet. Likaså möttes här den pro-Snellmanska rörelsen år 1861 för att organisera motståndet mot Schaumans skrivelser i *Helsingfors Tidningar*. Catanis var också i övrigt en populär träffpunkt för studenter i Helsingfors; Sven Hirn noterar i *Från wårdsbus till Grand Hôtel* att stället var livligt frekventerat i synnerhet av de nyländska studenterna, samtidigt som det också var populärt bland stadens intellektuella, konstnärer och bohemer. Därtill brukade också studenter från västfinska avdelningen sammanträda på Catanis.²⁸⁴ Däremot hörde ingen av de sexton personer som Schauman uppräknar i samband med kretsens sammankomster på Catani till någon av de nämnda avdelningarna, förutom Theodor Sederholm och Schauman själv. Största delen av dem hade däremot band till Österbottniska avdelningen.²⁸⁵ Catanis betecknar på ett konkret sätt hur centralt ”det tredje rummet” var för den politiska kulturen i storfurstendömet huvudstad.

Trots att man, så som jag har visat, kan uppfatta staden som ett möjliggörande rum för diskussioner om frihet och självbestämmande så är det också viktigt att studera varifrån impulserna och innehållet till de liberala och republikanska språken kom.²⁸⁶ De här tanketraditionerna är inte finländska till ursprung utan de kom utifrån, från böcker och tidningar, och från resor till Skandinavien och till Europa. Utanför landets gränser hämtade samhällsintresserade personer inspiration och formade sig en uppfattning om modern medborgerlighet i en konkret bemärkelse. För de liberalt sinnade kretsarna i Finland var omvärldsbevakningen särskilt viktig. Flera av de här personerna vistades tidvis utomlands och i August Schaumans korrespondens kan man till exempel följa med engagemanget för arbetet med representationsreformen i Sverige, som beslutades 1865 och som innebar ett slut på ståndsrepresentationen. Sverige utgjorde dessutom ett utvidgat finskt liberalt rum tack vare de finländare som av politiska orsaker hade slagit ned sina bopålar på andra sidan

²⁸² Habermas 1988, xiv; Badersten 2002, 169, 194; Knif 1987, 66.

²⁸³ Topelius 2018b, 21.10.1839; Tunturi 1961, 28.

²⁸⁴ Virkkunen 1938, 187; Hirn 2007, 67; Castrén 1919, XXVII. På Catanis sammanstrålade man också för att fira händelsen att den finska marken ersatte den ryska rubeln år 1865. *Kyläkirkjaston kuvalehti* 1.9.1896.

²⁸⁵ Schauman 1893, 327–328; För information om avdelningstillhörighet har jag anlitat Helsingfors universitets studentmatrikel 1640–1852, <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikeli/> (läst 19.11.2015).

²⁸⁶ För staden som utgångspunkt för frihetsidealet se Badersten 2002, 175.

Bottniska viken. En del av dem kom att ha betydelse som ett slags liberalismens martyrer, liksom J. J. Nordström och A. E. Nordenskiöld, medan andra försökte påverka utvecklingen i Finland genom den svenska pressen.²⁸⁷

Under sina europeiska resor uppmärksammade August Schauman speciellt de politiska platserna. Från vistelsen i Köpenhamn åren 1851 och 1852 rapporterade han till Otto Schauman att han besökte riksdagen så ofta som den sammanträdde, samtidigt som han följde med den offentliga diskussionen i det liberala pressorganet *Fædrelandet*.²⁸⁸ Utgående från August Schaumans brev lät brodern publicera artikeln ”Om det Danska folket och dess representanter på Riksdagen” i *Morgonbladet* 19.1 och 22.1.1852, där August beskriver några utvalda riksdagsmän och deras politiska hållning. Också i Stockholm uppvaktade August Schauman riksdagen, vilket han berättade för sin bror i ett brev den 10 februari 1858. Hur han uppfattade de svenska riksdagarna förtäljer breven dessvärre inte, man får endast veta att han hade lust att säga mycket om dem. Ett brev från Stockholm av J. J. Chydenius till Edvard Bergh vittnar om att dylika besök var ämnade som förberedelse för ett eventuellt uppväckande av lantdagsväsendet i Finland. Chydenius skriver: ”Nog borde du komma hit äfven och studera alla dessa saker inom nya fält. Jag tror det dock allt kunde hafva sina goda sidor att rätt känna detta, ifall vi få något politiskt lif vi också.”²⁸⁹ År 1860 publicerade August Schauman i *Papperslyktan* en artikelserie med rubriken ”Bref till en farbror i Åbo, om svenska riksdagen”, som han skrev utgående från sina besök på den svenska riksdagen 1858. I dessa artiklar bjuder Schauman på korta karaktäristiker över valda riksdagsmän från alla fyra stånd. Vilka frågor som behandlades framgår inte, men Schauman skriver samtidigt att han besökte riksdagen vid ett så pass sent skede att de viktigaste frågorna redan hade hunnit avhandlas.²⁹⁰

I *Helsingfors Tidningar* skrev Schauman i mars 1861 att också andra sammanhang – i detta fall en bolagsstämma för jordbruksbanken – kunde fungera som övning inför ett politiskt liv: ”Diskussionen var hela tiden liflig; ovanan vid offentliga debatter gaf sig väl ofta tillkänna, men man märkte vid detta tillfälle åter ganska tydligt, att lusten alls icke saknas oss finnar att få öfverlägga om angelägenheter, som äro våra egna.” Samma funktion kan man också se gå igen i Industriföreningen, vars sammankomster i den år 1861 färdigställda Arkadiateatern i Kampen Schauman i början av 1862 omtalar i *Helsingfors Tidningar*: ”Huru hågen och sinnet för offentliga diskussioner här i hast utbildadt sig, visade sig bäst vid industriföreningens möte i går aftons.”²⁹¹ Senare samma år beklagade han sig däremot över att den förda diskussionen under ett möte på Ridarhuset för en insamling för de nödställda visade att det finska folket fortfarande var ovant vid att föra

²⁸⁷ Se Klinge 1967, 79, där han talar om Nordenskiöld som ”frihetens martyr”. Också S. G. Elmgren talar i sin dagbok om emigranterna som politiska martyrer. Elmgren 1939, 230.

²⁸⁸ A. Schauman till B. O. Schauman, 8.10.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

²⁸⁹ A. Schauman till B. O. Schauman, 10.2.1858, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors och J. J. Chydenius till Edvard Bergh 11.5.1860, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors. Att besöka riksdagen i Stockholm verkar ha varit rätt vanligt bland finska besökare i staden. Till exempel beskriver Chydenius för Bergh hur upplyftande han fann borgerskapets riksdagssessioner. ”Också räknar jag det till en bland mina bästa dagar då jag, vid just den norska frågans afgörande, i tio timmar, tillsammans med [otydligt namn] vistades i detta stånd.” Ibid.

²⁹⁰ *Papperslyktan* 19.3.1860.

²⁹¹ *Helsingfors Tidningar* 2.3.1861 och 13.1.1862.

en ordnad diskussion på grund av brist på övning i det politiska livets grunder.²⁹² Det här är den politiskt sinnade kosmopolitens utlåtande om den inhemska efterblivenheten vad gäller den belevade samtalskulturen.

I Paris vidgade August Schauman sina politiska vyer genom att delta i föreläsningar vid de därvarande universiteten Collège de France och Sorbonne, och genom läsning av de parisiska tidningarna – framför allt *Journal des Débats*, som var oppositionsorgan under Napoleon III:s andra franska kejsardöme, men också en hel drös andra tidningar, revyer och veckoblad. Han beskriver för Otto Schauman hur han efter läsning av *Journal des Débats* kände sig hemmastadd vid universitetet tack vare att en stor del av tidningens skribenter också var professorer. Förhållandet mellan sin franska favorittidning och professorerna förklarade han så här: ”Débats är nu, som Du vet, en beskedlig organ [sic] för den närvarande ställningens obeskedligaste och argaste fiende, professorerne.”²⁹³ Den bland dessa professorer som väckte den största beundran hos August Schauman var professorn i komparativ rätt vid Collège de France, Édouard de Laboulaye.

En annan av de franska tidningarna som han fattade tycke för var *Le Siècle*, ”[...] republikansk, ungdomlig och ädel, men tyvärr af icke alltför öfverlägsen förmåga”.²⁹⁴

På samma sätt som Finland var Frankrike under 1850-talet ett land där tryckfriheten och yttrandefriheten var kringskuren. Det här hade också konsekvenser för vad som passade sig att föreläsa om vid universitet.²⁹⁵ Walter D. Gray, som har skrivit om Édouard de Laboulaye som uttolkare av amerikansk liberalism i Frankrike, har pekat på hur denne professor efter Napoleon III:s maktillträde 1851 och det andra kejsardömets utropande följande år nödgades byta föreläsningssämne från amerikansk historia till det mindre kontroversiella ämnet romerska rättsinstitutioner.²⁹⁶ Av August Schaumans brev till Otto Schauman kan man trots allt läsa att även det här skenbarligen oskyldigare ämnet hade en politisk slagsida:

Med den djupaste lärdom och det ädlaste allvar framställer han det romerska väldets allt tilltagande svaghet och förderf, och visar huru det allt var kejsarväldets och ofrihetens naturliga förderf. [...] Han talar med vördnad och beundran om Amerikas och om Englands konstitutioner. [...] och han visar tillika hvad den sanna friheten är, att den icke blott skänker rättigheter, utan att den äfven ger pligter och fordrar medborgerliga dygder. Det är visst litet eget för en fremling att höra dessa första elementer i läran om frihet upprepas

²⁹² *Helsingfors Tidningar* 6.10.1862.

²⁹³ A. Schauman till B. O. Schauman 29.1.1857, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

²⁹⁴ *Ibid.*

²⁹⁵ Gray 1994, 28–29; Ruud 2009, 14.

²⁹⁶ Gray 1994, 28–29.

tvenne gånger i veckan för ett bildadt auditorium i *Paris*; men Parisaren har, som verlden vet, ett grufligt svagt minne [...].²⁹⁷

De politiska platser August Schauman besökte under sin vistelse utomlands uppvisar ett tydligt mönster vad gäller respektive lands regim. I de politiskt sett liberala länderna Sverige och Danmark upptogs hans huvudsakliga intresse av riksdagarna, medan han i det reaktionära Frankrike i första hand sökte sig till universitetet. Det faktum att Stockholm helt saknade universitet är förstås också signifikant.²⁹⁸ Såsom jag redan har antytt spelade också universitetsprofessorerna i Finland en central roll i den liberala idébildningen när parlamentsväsendet var satt på undantag och det offentliga samtalet kringskuret genom censuren. Professorer som J. J. Nordström, Frans Schauman, Johan Philip Palmén och J. V. Snellman bidrog på ett avgörande sätt till att inarbete en liberal världsbild i Finland: Nordström med sina föreläsningar om tryckfrihet och rättssamhället, Schauman med sitt krav på sammankallande av lantdagen 1856 och Palmén bland annat med publicerandet av Finlands grundlagar i verket *Storfurstendömet Finlands grundlagar jämte till dem hörande statshandlingar* (1861). Utnämningen av Snellman till professor 1856 ingav hos mången finländare hopp om förändring tack vare hans anseende som studentungdomens förgrundsgestalt. Om det här skrev August Schauman under pseudonymen Thomas till tidningen *Wiborg*:

I dag har ju herr Thomas riktigt hederliga saker att förtälja. Kors hvad det måtte vara för en glädje vid universitetet. Ja, åtminstone hos enhvar, som förstår snillets och den öfverlägsna talangens makt, och som vill och kan erkänna densamma hos de personligheter som den ega, och som vet huru ett universitet af sådana personligheter aldrig kan ha för mycket.²⁹⁹

²⁹⁷ A. Schauman till B. O. Schauman 29.1.1857, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. I provnumret av *Papperslyktan* skriver A. Schauman om namnvalet för tidningen och hur kusinen Rustika i papperslyktors sken brukar läsa berättelser för barnen om "dygdiga och goda och hederliga menniskor, och bedja dem sjelfva bli dylika." Det fanns med andra ord en uttalad syftning till medborgarfostran med *Papperslyktan*. Provbladet utkom i december 1858.

²⁹⁸ August Schauman kommenterade Stockholms avsaknad av ett universitet i negativa bemärkelse vad gällde det litterära livet i staden för Otto Schauman: "Hvad ett universitet utom hufvudstad vill säga, har jag alltid insett. Här lär jag mig till fullo förstå, hvad en hufvudstad är utan universitet." A. Schauman till B. O. Schauman 10.2.1858, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

²⁹⁹ *Wiborg* 7.3.1856. För stämningarna kring Snellmans utnämning se också t.ex. A. Schauman till B. O. Schauman 4.10.1856, Coll. 1989.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. M. G. Schybergson har framfört att utnämningen av Snellman till professor vid universitetet uppfattades som ett tecken på en ny tid, "oppositionsmannen Snellman hade segrat". Schybergson 1918, 225. I ett brev till Edvard Bergh skriver Gustaf Frosterus angående utnämningen av Snellman: "Deraf är ofantligen mycket, enligt min åsikt, att hoppas för framtiden." Men samtidigt såg Frosterus att en kommande konfrontation mellan Snellman och "den yngre generationen" låg i luften. G. Frosterus till E. Bergh 14.3.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors. Samma aning framkommer också i S. G. Elmgrens dagböcker, där han noterar att Snellman inte "kände sig förmögen att motsvara de förhoppningar studentcorpsen gjort sig på honom". Elmgren 1939, 232.

Det liberala politiska rummet var i mångt och mycket analogt med den borgerliga offentligheten – båda var dessutom beroende av varandra. Det handlar om en idébildning som ägde rum inom föreningarna, i tidningsspalterna och på stadens kaféer och gator. Men på samma sätt som i Tyskland var liberalerna i Finland också hänvisade till klubbar, föreningar, associationer och i viss mån till privata hem för att undvika juridiska konsekvenser.³⁰⁰ Ju mer de offentliga rummen utvidgades och utvecklades, desto aktivare och mer välorganiserad blev den politiska diskussionen. Det som tidigare hade varit individer och mindre grupperingar blev i slutet av 1850-talet mer av en större ideologisk familj av politiskt likasinnade med Helsingfors som huvudsäte. Den här utvecklingen hade å andra sidan inte varit möjlig utan såväl fysisk som mental rörelse i den europeiska liberala och republikanska geografien.

I det ovanstående har jag fokuserat på hur rummet, platserna, människorna och idéerna samverkade och hur det här återspeglades i August Schauman. Det handlade om ett försök att göra storfurstendömet Finland till en del av den moderniseringsprocess som beskriver stora delar av det övriga Europa under samma tidsperiod. Eftersom Finland fram till 1863 inte hade ett parlamentariskt liv och tidningspressen var censurerad kom associationsväsendet att vara en central del av moderniseringssträvandena. Föreningarna erbjöd en möjlighet att ta det politiska initiativet i egna händer och på det sättet utmana maktmonopolet. Av den här orsaken fick föreningarna en stor betydelse för den liberala kretsen i Finland före lantdagens sammankallande. Det här syns bland annat i nykterhetsrörelsen och inte minst i Industriföreningen. Ovan har jag visat hur man försökte utveckla en diskussionskultur inom föreningarna och hur man förberedde sig för en eventuell parlamentarism genom föreningarna och genom att resa och besöka utländska riksdagar. Utrikesresorna var på många sätt ett centralt medel för reformsinnade personer att studera liberal och republikansk politisk kultur. August Schauman rörde sig utomlands framför allt inom rummen för offentlig, akademisk och politisk diskussion. Det här är en dynamik som i mångt och mycket har lämnats outredd av den tidigare forskningen, eftersom man oftast har vant sig att i första hand uppfatta den finländska liberalismen kring mitten av 1800-talet som en skandinavistisk rörelse i motsättning mot J. V. Snellman och fennomanin.

³⁰⁰ Sheehan 1978, 13.

II

IDÉER OCH TRADITIONER

FENNOFILI

Såsom jag tidigare visade studerade August Schauman vid Kejsarliga Alexanders-Universitetet under en tid då intresset för det finska språket upplevde ett starkt uppsving bland landets intellektuella kretsar. Före den Snellmanska fennomansins genombrott ansågs utvecklandet av finska språket vara en allmänskulturell gärning, och den fennougriska historiciteten uppfattades som allas egendom. Redan på 1810- och 1820-talen hade Jacob Judén i sitt författarskap talat om betydelsen av att upplysa folket och av att utveckla finskan till ett kulturspråk. Med hänvisning till den genomslagskraftiga tyska idealismen såg Judén att nationernas existens var sammanlänkad med språket, och det rätta språket i Finland var finska. Fram till mitten av 1800-talet pågick arbetet med att utveckla finskan i landets finskspråkiga tidningar, inte minst i Elias Lönnrots *Mehiläinen*. Som en följd av det här förnyades språket. Skrivdräkten höll på att stabiliseras, samtidigt som en mängd främmande ord rensades bort. I slutet av 1850-talet kunde finskan redan användas som avhandlingsspråk, vilket Fredrik Poléns och Georg Zacharias Forsmans doktorsavhandlingar från 1858 är ett bevis på.³⁰¹

I Kuopio utgav J. V. Snellman från 1844 den svenskspråkiga tidningen *Saima*, som bidrog till att ge hans proaktiva fennomanska budskap spridning. Särskilt väl togs programmet emot av studenterna i Helsingfors. Följande den tyska idealismen såg Snellman att nationalandan manifesterades uttryckligen i nationallitteraturen, vars rätta språk var folkets språk, i Finland alltså finska. Det som nu började anas i Snellmans fennomani var kravet på ett enspråkigt folk, vilket kanske inte helt förvånande skulle komma att väcka motstånd. Eftersom den bildade klassen var svenskspråkig innebar Snellmans program ett krav på språkbyte, vilket i förlängningen skulle innebära genomgripande samhällsförändringar. Från statsmaktens sida sett var en sådan utveckling inte önskvärd eftersom den

³⁰¹ Tommila & Pohls 1989, 58–59.

skulle ha stört den rådande ordningen. Men om Snellmans program betraktades med skepticism av överheten, upplevde däremot den akademiska ungdomen att den fann något tilltalande i hans budskap. Jämfört med Snellmans väckelserop i *Saima* tedde sig den tidigare kulturromantiken från 1830-talet manifesterad i eposet *Kalevala* och annan forndiktning relativt lam. I tidningarnas spalter väckte *Saima* debatt och i studentavdelningarna gav den upphov till diskussion.³⁰² Om *Saimas* inflytande på studenterna skriver August Schauman i memoarerna:

På den akademiska ungdomen skulle sjelffallet *Saimas* inverkan röja sig märkbarare än på något annat håll. Det nationella medvetandet hos oss unge blef allt klarare, och ifvern för finska språket – fennomanin, om man så vill – började mäktigt gripa omkring sig.

Jag må vittna om mig sjelf. För mig, liksom för nästan alla Helsingforsbarn, hade intill den tiden finskan varit ett fullkomligt oförstådt språk. Man hade väl hört finskan tillräckligt, men man hade icke läst ett enda ord finska, och ingen maning hade man fått att lära det språket. [...] Men nu kommo *Saimas* väckelser och hvad dermed följde. Nu lärde man sig till en början åtminstone att skämmas för sin bristande kunskap i finskan. Och dermed var redan mycket vunnet.³⁰³

En resa till Savolax

Engagemanget för att göra finskan till officiellt språk i Finland har sina rötter i 1840-talet och i Snellmans fennomani. I samband med att studenterna i Helsingfors tog till sig Snellmans budskap började finskan bli allt mer framträdande inom universitetet. Till exempel hölls på Savokarelska avdelningens årsfest den 9 mars 1845, där också August Schauman närvarade, för första gången tal på finska i ett sådant sammanhang.³⁰⁴ Schauman delade licentiaten Rudolf Israel Holstis intryck av dessa tal: de var ”obegripliga för förstånd och öra, men för hjerta och känsla voro de det ej. Jag gladdes och jag – skämdes!”³⁰⁵ För att råda bot på de bristande kunskaperna i landets majoritetsspråk och för att stifta bekantskap med landets inre trakter bildades bland studenterna bolag i syfte att under sommaren 1845 resa till Savolax för att där förkovra sig i finska språket. August Schauman, som hade studerat

³⁰² Tommila & Pohls 1989, 62–63; Jalava 2006, 114–117.

³⁰³ Schauman 1892, 241–242.

³⁰⁴ A. Schauman till K. Collan 2.4.1845, Coll. 317.4, Karl Collan, NB, Helsingfors.

³⁰⁵ Schauman 1892, 244–245.

finska i privat regi för Zacharias Cajander, bildade ett sådant här bolag tillsammans med studenten Oscar Toppelius.³⁰⁶ Projektet understöddes också av fadern Carl Schauman, som med blida ögon betraktade sonens bemödanden att lära sig finska.³⁰⁷

August Schaumans och Oscar Toppelius resa inleddes med ett besök i Borgå, dit de anlände den 12 juni. Under Albert Verner Nykopps ledning beskådades staden, Borgbacken och gymnasiet. Nestor Tallgren, som bland annat hade gett ut den poetiska kalendern *Lärkan* tillsammans med Emil von Qvanten 1844, introducerade sedan resenärerna för J. L. Runeberg, som gjorde ett gott intryck på den något nervöse Schauman. I ett brev till brodern Otto sammanfattade han sina intryck av den blivande nationalskalden: ”Han var treflig och glad som vanligt. Man var der hemmastadd, som hos en gammal bekantskap. Han talar mycket, godt och strunt, allt trefligt.”³⁰⁸ Följande morgon intogs ännu frukost hos Runeberg och samtidigt överräckte studenterna åt honom nyutkommen patriotisk litteratur: Savokarelska avdelningens folkskrift *Lukemisia Suomen kansan hyödyksi* och *Fosterländskt Album*.³⁰⁹ Toppelius och Schauman hade försett sig med ett anseeligt förråd av *Lukemisia*, ”medelst hvilka vi i vår mån skulle sprida ljus uti bygderna”. Dessutom hade de för sin egen upplysning packat med sig *Fosterländskt Album*, österbottningarnas ströskrift *Joukahainen*, Zacharias Topelius nyutkomna diktsamling *Ljungblommor* och den redan nämnda poetiska kalendern *Lärkan*.³¹⁰

Den litterära packning som August Schauman och Oscar Toppelius förde med sig är ett konkret uttryck för hur Herman Kellgrens program ”de bildade böra nationaliseras och nationen bildas” verkställdes på 1840-talet. Därtill pekar Schaumans och Toppelius resa på en vändning där studenterna började ta på sig allmänt nationella uppgifter som tidigare tillkommit det politisk-kyrkliga etablissemanget.³¹¹ Den här studentaktivismen bäddade således också för 1850-talets mera framträdande politiska aktivitet och för ett mera aktivt medborgarskap.

Från Borgå åkte resebolaget vidare upp till Hollola, varifrån de fortsatte i riktning Jyväskylä längs med Päijänne. Till Jyväskylä anlände de den 16 juni. Följande i tur att upp-vaktas var provinsialläkaren i Jyväskylä distrikt Wolmar Schildt.³¹² Schildt, som sedermera kom att skriva under namnet W. Kilpinen, var en av Finska Litteratursällskapetets grundare och en förnyare av finska språket. Särskilt under 1840-talet var han aktiv med att skapa nya ord för finskan, vilket resulterade i 500 ordförslag och 106 ord som etablerades i språket.³¹³ Toppelius och Schauman övernattade i Jyväskylä hos Schildt, som vid deras avresa försågs med 100 exemplar av *Lukemisia Suomen kansan hyödyksi*. Den yngre brodern rapporterade till Otto Schauman om besöket hos Schildt: ”Högst intressanta voro timmarna hos honom. Han lefver ännu med sin kärlek vid Universitetet och ungdomen. Alla välkomstord

³⁰⁶ A. Schauman till K. Collan 2.4.1845, Coll. 317.4, Karl Collan, NB, Helsingfors.

³⁰⁷ Schauman 1892, 244, 249. Carl Schauman hade själv varit medlem av Finska Litteratursällskapet ända sedan 1835.

³⁰⁸ A. Schauman till B. O. Schauman 16.6.1845, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

³⁰⁹ A. Schauman till B. O. Schauman 16.6.1845, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

³¹⁰ Schauman 1892, 249–250.

³¹¹ Hakala 1998, 106–107.

³¹² Schauman 1892, 253–254.

³¹³ Artikel om Wolmar Schildt i nätpublikationen *Kansallisbiografia*.

och slikt sade han på Finska; öfverallt i huset talades Finska. Med möda sluppo vi derifrån, fast än vi likväl dröjde vida längre än vi ämnat.”³¹⁴

Från Jyväskylä åkte Schauman och Toppelius till Kausala gästgiveri nära Leppävirta kyrka där de dröjde tre dagar medan de letade efter ett lämpligt logi för sommaren. Herrskapslivet i kyrkbyn var dock inte vad de unga resenärerna var ute efter, och till slut lyckades de hitta ett lämpligt ställe för sina studier på den av bonden och kyrkosexmannen Johan Oxman ägda egendomen Kopolanniemi (Strömsnäs) utanför Varkaus. Livet i den finska miljön på Kopolanniemi beskrevs av Schauman som idylliskt och lärorikt. Toppelius talade finska och Schauman lyssnade, och lärde sig varje dag mera.³¹⁵

Det hade alltid varit studenternas avsikt att besöka Kuopio och att där uppvakta *Saimas* utgivare Snellman. Den 15 juli gav sig därför Toppelius och Schauman av till Kuopio för att där stanna ett par dagar, men den festliga stämningen med Snellman i händelsernas centrum fick resenärerna att dröja kvar i tolv dagar. Snellman hade nyligen förlovat sig med Jeanette Wennberg och verkar enligt Schauman ha varit på strålande humör.³¹⁶ Snellmans humör blev inte heller sämre av att han uppvaktades av tolv studenter från Helsingfors. Förutom August Schauman och Oscar Toppelius ingick bland andra Herman Kellgren, Nestor Tallgren, August Ahlqvist och Edvard Strömberg i sällskapet. Flera av studenterna var ursprungligen från Kuopio – helsingforsarna Schauman och Strömberg och österbottningen Toppelius var som icke-savolaxare i minoritet. Dagarna i Kuopio var fyllda av stämningen och somrig uppsluppenhet, vilket framgår av ett brev från August Schauman till brodern Otto:

Vi höllo oss alla tillsammans både natt och dag, och täflade i munterhet med hvarandra. Vi förde i Kuopio ett studentlif, sådant vårt land troligen aldrig skådat utom Universitets-stadens gebit. Ingen sångare var ibland oss, men bättre harmoni får man söka än i våra sånger. Vi till och med komponerade musik och skref ”impromptun”. Alla stadsbor tyckte om oss, utom Gouverneuren [Gustaf Adolf Ramsay]! Lust och glädje var alla dagar.³¹⁷

Höjdpunkten på vistelsen blev den fest som ordnades på Johannadagen den 21 juli på Harjula med anledning av förlovningen mellan Jeanette Wennberg och J. V. Snellman. Snellman fortsatte festen natten igenom tillsammans med de inresta studenterna och följande dag intogs frukost hos Snellman. Sedan fortsatte muntrationen till klockan åtta på

³¹⁴ A. Schauman till B. O. Schauman 16.6.1845, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

³¹⁵ A. Schauman till B. O. Schauman 16.6.1845, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

³¹⁶ A. Schauman till B. O. Schauman 1.8.1845, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors; Savolainen 2006, 400–401.

³¹⁷ A. Schauman till B. O. Schauman, 1.8.1845, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

kvällen. Mitt i festyran passade Snellman också på att tala allvar med ungdomen, om vilket August Schauman skrev till Otto: ”Han och vi voro alla lika galna och glade som förut. Mellan verserna sade han oss många alfvarsamma, bittra ord, i Saimas manér; och sedan började han jublet åter.”³¹⁸ I memoarerna skriver Schauman att Snellman den ena stunden anklagade studenterna för bristande fosterlandskärlek och för egoism, men i följande stund var han åter mild och blid.³¹⁹

Också därpå följande dag spenderades tillsammans med Snellman, som nu bad sina gäster skriva spaltfyllnad till *Saima* och resultatet blev ”Student-inpromptu till Sånggudinnan”, publicerad den 31 juli 1845.³²⁰ I sin tidning presenterade Snellman kort upphovet till denna dikt skriven av ”de Helsingforsiska (det låter!) sånggudinnornas söner”, som kommit till Savolax ”med högst patriotiska afsigter i afseende å kunskapen om fäderneslandet och dess språk”. Skämtsamt skrev Snellman att resenärerna för att inte glömma svenskan ”recapitulerat dess högt wigtiga kurtisterterminologi under ledning af ortens sköna damer”. Men för att också bevisa sånggudinnorna sin kärlek skrev studenterna detta impromptu som ett bevis på att båda förälskelseerna är förenliga.³²¹

Ännu samma kväll som studenterna skrev sitt impromptu för *Saima* grundades hos Erik Karsten på Lahdentaka gård ett sällskap benämnt Pro Muntris Nunibus. Snellman kallades till sällskapets hedersmedlem. Till president valdes Edvard Strömberg, sedermera en fixpunkt i den liberalt sinnade kretsen och justitierådman och politieborgmästare i Helsingfors. Som sällskapets sekreterare fungerade August Schauman.³²² Sällskapets enda syfte var att ordna kvällssammankomster under glasens klingande med lustigheter, tal och sång på dagordningen.³²³ När J. V. Snellman och Jeanette Wennberg ingick äktenskap den 18 november 1845 firade sällskapet händelsen med ett stort kalas på restaurang Kajaniemi, där man återupplivade minnena från sommarens Kuopiovistelse.³²⁴ Efter tre års verksamhet avsomnade Pro Muntris Nunibus, som under denna tid också hade antagit några nya medlemmar, bland andra Karl Collan och Jakob Gabriel Leistenius.³²⁵ Det som i min mening gör det skojfriska sällskapet Pro Muntris Nunibus särskilt intressant är att det som medlemmar räknade flera personer som skulle bli framträdande med avseende på det liberala språkets genombrott i Finland: Karl Collan, Edvard Strömberg, August Schauman och August Ahlqvist. Det här visar på hur grunden för de liberalt sinnade kretsarna lades under 1840-talet och på hur centralt universitetet var med avseende på den liberala

³¹⁸ A. Schauman till B. O. Schauman, 1.8.1845, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

³¹⁹ Schauman 1892, 264.

³²⁰ Schauman 1892, 265; ”Stundt-inpromptu (Bout-rimé) till Sånggudinnan för att förjaga alla menliga intryck af Saimas notiser från Kuopio; Jag skrifer i ett brokigt hvimmel, / Besköjld af vinets ljuva flod, / Sju solar ser jag på min himmel, / Och lågor flamma i min blod; / Det skymtar för mitt dunkla öga, / Som blickar bort mot fjerrans matt / Och söker henne i det höga, / Som var min lefnads högsta skatt. / Hvad tyder denna dunkla låga / Som tänder pulsens blod i brand, / Hvad tyder denna själens plåga, / Som aldrig når sin längtans strand, / Men drifves kring på vida hafven / Lik seglaren uppå mastlöst däck, / Som ser i hvarje störsjö grafven / Och känner stundligt dödens skräck? / Hur skall jag då få fram en visa, / Som sjungas kan af menskliq mund, / Hur någon annan gudom prisa / Än sömnen och en glömskas blund?” *Saima* 31.7.1845.

³²¹ *Saima* 31.7.1845.

³²² Schauman 1892, 266–267.

³²³ Se Schauman 1892, 266.

³²⁴ A. Schauman till K. Collan 22.11.1845, Coll. 317.4, Karl Collan, NB, Helsingfors.

³²⁵ Schauman 1892, 266–267; A. Schauman till K. Collan 1.6.1846, Coll. 317.4, Karl Collan, NB, Helsingfors.

idébildningen. Det är också värt att notera att flera av Snellmans tidigaste beundrare sedermera blev framträdande liberaler, medan hans fennomanska följare framför allt härstammar från följande decennium.

J. V. Snellmans förslag att några av studenterna skulle stanna kvar tre veckor i Kuopio för att för honom läsa filosofi och för August Ahlqvist finska kunde inte realiserats på grund av att Ahlqvist redan hade kommit överens om att tillsammans med Herman Kellgren resa till Punkaharju för att där arbeta tillsammans. Snellman var av den åsikten att det är bortkastad tid att enbart läsa finska utan att skriva. August Schauman, som höll med Snellman, tilltalades av hans förslag. I stället för att stanna kvar i Kuopio reste August Schauman och Oscar Toppelius till Punkaharju tillsammans med August Ahlqvist, Herman Kellgren och Edvard Strömberg för att där fortsätta studierna i finska under Ahlqvists och Kellgrens ledning.³²⁶

Efter en resa till lands och till sjöss installerade sig de fem resenärerna på två nära varandra liggande gårdar i byn Kauvonniemi i Punkaharju; August Schauman och Oscar Toppelius i en och de övriga tre i en annan. Herman Kellgren höll lektioner i finska för de andra tre gånger i veckan utgående från anteckningar gjorda under M. A. Castréns föreläsningar vid universitetet föregående höst. Ahlqvist korrigerade finska skripta, som de andra försökte sig på, och vidare översatte han Runebergs *Idyll och Epigram*. I dessa tecken levde August Schauman i Kauvonniemi tre veckor framöver, varefter han tillsammans med Oscar Toppelius, Alexander Roos och Karl Collan reste till Viborg för att där besöka godset Monrepos. Efter det här styrde de kosan hem till Helsingfors. Resultatet av sommarens resa summerade Schauman med att han åtminstone lärt sig något av finskan, sett många av landets märkvärdigaste ställen och kommit i kontakt med några av tidens mest betydande personer.³²⁷

Sommaren 1845 gjorde August Schauman och Oscar Toppelius som många andra samhälleligt engagerade finska studenter; de gjorde ett aktivt försök att lära sig finska samtidigt som de bekantade sig med det egna landet. Resan var också ett uttryck för den *wanderlust*, en passion för resande och sökandet efter nya saker, som var en beskrivande del av August Schaumans personlighet.³²⁸ Samma år blev Schauman kallad till ledamot av Finska Litteratursällskapet.³²⁹ Han rörde sig nu i samma kretsar som tidens mest framträdande finshetsmän, som till exempel *Suometars* grundare August Ahlqvist och Herman Kellgren, båda från Kuopio. Inom Finska Litteratursällskapet intog Ahlqvist och Kellgren på 1840-talet en ledande ställning bland de unga, främst savolaxiska, forskare som utgjorde en betydligt radikalare nationell gruppering än sällskapets officiella ledarskap.³³⁰ Intressant nog är August Schauman som adelsman en avvikelse från den allmänna trenden vad gäller finshetssträvandenans sociala sammansättning på den här tiden. Finshetsivern inom

³²⁶ A. Schauman till B. O. Schauman 1.8.1845, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors; Schauman 1892, 267.

³²⁷ Schauman 1892, 272–273.

³²⁸ Begreppet *wanderlust* från Myllyntaus 2003, 301.

³²⁹ <http://www.kansallisbiografia.fi/jasenet/?mid=0544> (hämtad 4.1.2016)

³³⁰ Sulkenen 2004, 86.

Savokarelska avdelningen delades inte av alla, utan den kom närmast att motarbetas av den så kallade aristokratiska oppositionen som främst bestod av adelsynglingar och söner till högre ämbetsmän i Helsingfors. För dem var folkbildningssträvandena helt främmande.³³¹ Sett till social bakgrund var Schauman med andra ord inte en typisk företrädare för 1840-talets fennofili, men däremot hade han behövt stöd hemifrån och en nödvändig böjelse för samhällsengagemang.³³² Det här ligger också linje med bröderna Schaumans mönster av att bryta med gamla traditioner.

Från August Schaumans fennofili kan man härleda hans syn på Finlands folk och landets två språk. Frågan kom under senare delen av 1800-talet att allt skarpare dela den intellektuella eliten i två läger, i fennomaner och svekomaner. Mellan dessa två ytterligheter fanns också ett tredje betraktelsesätt, om än mindre framträdande, som kunde kallas för det liberala. Här var det inte språket som konstituerade nationen, utan snarare konstituerades den av kulturen, och kulturen manifesterades å sin sida mycket bredare än i enbart språket, kulturen fanns i lagarna, i sederna, i det gemensamma förflutna och i religionen.³³³ Mera korrekt vore det kanske att tala om en republikansk syn på folket eftersom liberalismen egentligen inte innefattar en idé om nation och folk, men eftersom det här synsättet till stora delar hörde till det liberala "partiet" i Finland finns det ändå skäl att tala om en liberal syn på folket. De som företrädde ett sådant här synsätt, sådana som August Schauman, August Ahlqvist och Zacharias Topelius, lade tonvikt på det svenska kulturarvet och framhävde dess betydelse för Finland som ett västerländskt samhälle. Arbetet för det finska språket var välkommet, men det fick inte betyda att man vände ryggen åt det svenska arvet. Som Schauman såg det skulle det svenska språket ännu inom en överskådlig framtid uppbära den västerländska civilisationen i Finland. I slutet av 1850-talet var August Schauman den synligaste uttolkaren i offentligheten av den här kulturbundna synen på folket. Hans fennofili slog med andra ord inte över i fennomani, utan den hölls i min mening tillbaka av en i det närmaste republikansk syn på medborgarskap, med en uppfattning om medborgerlig patriotism i dess mitt. Ett aktivt medborgarskap överstiger i den här bemärkelsen alla etniska omständigheter.³³⁴ Republikerna Förenta staterna och Schweiz tjänade för Schauman som exempel på stater där språkförhållanden som liknade Finlands inte utgjorde ett hinder för framgångsrik nationell utveckling.

³³¹ Hakala 1998, 108.

³³² Med fennofili menar jag ett kulturellt intresse för finskt språk och finsk kultur, i motsats till en fennomansk politisk riktning. Ainur Elmgren beskriver i korthet fennofilin som en lokalpatriotism, som växte fram i det tidigmoderna Finland och som lyfte fram stoltheten över den egna hemtrakten. Den här riktningen ska förstås som en motsats till den senare nationalistiskt präglade fennomani. Elmgren 2008, 113 och SAOB 'fennofil'. Se också Jalava 2006, 144.

³³³ Anhava 1993, 14.

³³⁴ För en närmare diskussion om republikanism, medborgerlighet och patriotism se Honohan & Jennings 2006, Introduction och Monnier 2005, passim.

Finska Litteratursällskapet

I det nationsbygge som från 1820-talet blev allt intensivare intog det finska språket en central position. Man behövde en litteratur på finska, och för det här ändamålet grundade man 1831 Finska Litteratursällskapet – den första föreningen som uttryckligen stod vid sidan om staten – för att fungera som ett organ för utvecklandet av språket och litteraturen. Grundandet av Litteratursällskapet kan tolkas som ett uttryck för Alexis de Tocquevilles framställning av associationsväsendet i Förenta staterna; så fort flera invånare har lagt sig med en idé som de vill arbeta för uppsöker de ömsesidig assistans, och så fort de har funnit varandra förenas de. Från den studen framåt är de inte längre isolerade individer, utan en maktfaktor att räkna med och vars förehavanden tjänar som exempel och vars språk man lyssnar till.³³⁵

I Finska Litteratursällskapets stadgar formulerade man föreningens syfte så här: ”En nation lefver icke endast i det hon är, utan ock i det hon har varit. I forntidens minnen, dess seder och begrepp skådar nationen grunden för sin personlighet och uppfattar genom dem sin närvarande ståndpunkt och betydelse! Språket är Nationalitetens wilkor, och en Fosterländsk Litteratur blir endast på ett Fosterländskt språk möjlig.”³³⁶ Enligt Irma Sulkunen, som har forskat i Finska Litteratursällskapets historia, räckte det alltså inte att man av finskan försökte göra ett kulturspråk som skulle duga för de intellektuella, utan språket skulle därtill leda eliten till en ödesgemenskap med det finska folket och med dess mytiska förflutna. Endast genom språket kunde de som fjärmats från folket ta del av folkdiktningen, folksederna, historien – eller med andra ord av allt det som berättigade en nationell existens och som konstituerade folkandan. Av den här orsaken var det viktigt för eliten att studera, forska i och utveckla det finska språket. Dessutom gällde det att använda språket regelbundet och att offentligen identifiera sig som pådrivare av språkets rättigheter.³³⁷ I en tid då civilsamhället inte var speciellt dynamiskt, fann Finska Litteratursällskapet, enligt Henrik Stenius, en nisch som den främsta bäraren av en lojal framåtriktad patriotism. Han menar att Litteratursällskapet blev ”centrumföreningen” framom andra, med vilket han avser en organisation som inte kunde förbises av någon som ville höra till den intellektuella eller politiska eliten i landet.³³⁸

³³⁵ de Tocqueville 1974b, 132.

³³⁶ Stenius 1987, 15 och *Helsingfors Tidningar* 13.7.1831.

³³⁷ Sulkunen 2004, 17, 26, 225.

³³⁸ Stenius 1987, 145 och Marjanen 2013, 252.

På Finska Litteratursällskapets årsdag 1842 höll sekreteraren Gabriel Rein ett föredrag, som kort därefter trycktes i tidskriften *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen*. Han talade i det om nationallitteraturens historiska utveckling och om behovet av dess vidare bearbetning – om landets två språk sade han följande, vittnande om ett tidigt uttryck för den hållning i språkfrågan som också kom att hyllas av mången liberalt sinnad person:

Hvad böra vi, hvad böra finnarne och förnämligast de bildade göra för att bibehålla och förkofra vår nationalitet? Skall den bildade afsäga sig sin bildning? Skall det språk, som hittills uppammat oss och meddelat oss kulturens välgärningar, förkastas och utplånas? Skall all upplysning framdeles iklädas finskt tungomål? – Visserligen icke; kulturen har för långt framskridit, för att den obildade finska genast kunde blifva ett tjenligt vehikel för densamma; detta skulle vara att återföra oss till medeltidens barbari.³³⁹

Gabriel Rein uppmanade i stället Finlands intellektuella att fortsätta på den utstakade banan och att var och en efter förmåga i ord, handling eller skrift skulle arbeta för det gemensamma målet, ”nationalbildningens förkofran och framskridande”.³⁴⁰ August Schauman kommenterar Reins tal med att det väckte en livlig genklang hos ungdomen och hos alla andra som var mottagliga för tidens strömningar.³⁴¹ De citerade orden av Rein passar väl in på Schaumans språk- och kulturuppfattning och de beskriver den anda av lojal patriotism som var rådande inom Finska Litteratursällskapet vid den här tiden. Inom sällskapet var man mån om att inte hamna på kollisionskurs med den ryska överheten och det moderata tonläget passade sällskapets syften väl. Jani Marjanen har i sin avhandling om Finska Hushållningssällskapet påpekat att förhållandet kunde ha varit ett annat och kunde ha byggt på ett krav på att finskan skulle bli Finlands bildningsspråk i stället för svenskan – en vision som på 1820-talet hade förts fram av bland andra A. I. Arwidsson och Eric Gustaf Ehrström i *Åbo Morgonblad*.³⁴²

Jag redogjorde i föregående kapitel för August Schaumans ungdomliga iver att lära sig finska och för hans resa till Savolax 1845 i detta syfte. Efter att han samma år antagits som medlem av Finska Litteratursällskapet närvarade han vid mötena ända fram till början av 1860-talet.³⁴³ En bidragande orsak till att han slutade delta i sällskapets möten kan ha varit att diskussionen allt oftare började föras på finska i och med den nye finskkunnige sekreteraren Carl Gustav Borg.³⁴⁴ Irma Sulkunen har därtill fört fram att kulturfennomanerna,

³³⁹ Rein 1842, 41.

³⁴⁰ Rein 1842, 41.

³⁴¹ Schauman 1892, 186.

³⁴² Marjanen 2013, 255–256.

³⁴³ Schauman 1893, 40 och Elmgren 1939, 453.

³⁴⁴ Schauman 1893, 43.

till vilka Schauman kan hänföras, steg åt sidan från Finska Litteratursällskapets kärna när nationalismen började politiseras på 1860-talet.³⁴⁵ Å andra sidan kan man argumentera för att nationalismen alltid är politisk till sitt väsen, av vilken orsak jag snarare skulle säga att nationalismen fick en språkpolitisk dimension. I början av 1862 kan man redan i offentligheten läsa om de interna stridigheterna inom Litteratursällskapet i form av ett meningsutbyte mellan sekreteraren C. G. Borg och *Dagbladets* redaktör Robert Lagerborg, som i den behandlade frågan fick stöd av liberalerna Theodor Sederholm, Paavo Tikkanen och August Schauman.³⁴⁶

Finska Litteratursällskapet hade fått verka relativt fritt från och med dess grundande, men den gynnsamma utvecklingen avstannade i början av 1850-talet. De revolutionära rörelser som hade uppstått i Europa 1848 kom, så som redan tidigare framgått, att få konsekvenser också i Finland. Rädslan för gryende samhällelig rastlöshet bland studentdomen och för att den skulle sippra nedåt till de bredare folklagren via litteratur på folkspråket och ”associationsandan” ledde 1850 till att Litteratursällskapets verksamhetsfält kringkars betydligt. Jag har tidigare nämnt att Akademiska Läseföreningen mötte samma öde av samma orsaker. Finska Litteratursällskapet avkläddes alla motiv som kunde tyda på en nationalanda, och som den enda tillåtna verksamheten definierades främjandet av finska språket och utökandet av den finska litteraturen. Inskränkningarna gällde också medlemskapet i föreningen. Det stadgades att endast manliga personer som fyllt 21 år och som inte hörde till universitetets eller något annat läroverks ungdom fick kallas till ledamöter. Inte heller hantverkare, arbetare eller jordbrukare kom på fråga som nya medlemmar. Sällskapet förbjöds dessutom att offentligen kungöra om sina sammanträden. De enda sammankomsterna som tilläts var ordinarie månadsmöten. På detta sätt avskar myndigheterna mycket effektivt banden till den breda publiken för en tid framöver.³⁴⁷

August Schauman, som 1851 valdes till Finska Litteratursällskapets skattmästare, kommenterar å andra sidan 1850 års åtgärder i memoarerna som förhållandevis betydelselösa: ”Men litteratursällskapet lät sig icke så mycket förfäras af allt detta; det fortsatte lugnt och stilla sin varma verksamhet, säkert om att alla de trånga skrankor, hvarmed man nu hade omgärdat densamma, förr eller senare måste falla för sin egen omöjlighet.”³⁴⁸ I hur hög grad den här harmoniska beskrivningen verkligen stämmer är svårt att avgöra, men också Irma Sulkunen har påpekat att splittringstendenserna inom sällskapet dämpades av Krimkriget. Hon menar dock att det som skedde när statsmakten aktivt började blanda sig i språkpolitiken var att en tidsbomb aktiverades. Inom Finska Litteratursällskapet manifesterades det här genom att den inre kretsen ställdes på kollisionskurs på grund av språkfrågan. Om Krimkriget innebar ett eldupphör tog tudelningen genast vid efter kriget och splittringen inom sällskapet blev allt mer uppenbar samtidigt som nationalitetsrörelsen

³⁴⁵ Sulkunen 2004, 117.

³⁴⁶ *Helsingfors Dagblad* 17.3.1862.

³⁴⁷ Sulkunen 2004, 102–104.

³⁴⁸ Schauman 1893, 39.

fick ökat spelrum.³⁴⁹ Det är uppenbart att det efter Krimkriget började uppstå en delning mellan liberaler och fennomaner inom Finska Litteratursällskapet, men huruvida den här utvecklingen triggades av statens inblandning eller av en bredare ideologisk utveckling är en intressant fråga. Själv är jag böjd att tolka motsatsförhållandet inom sällskapet som en från statens kontrollpolitik separat utveckling. Utvecklingen inom Sällskapet följde helt enkelt den bredare samhällsutvecklingen.

I sitt historieverk över Finska Litteratursällskapet har Irma Sulkunen ringat in språkfrågans upprinnelse inom Sällskapet till ett tillfälle den 6 februari 1856 när professorn i orientalisk litteratur Herman Kellgren lade fram ett förslag om att framledes publicera Sällskapets protokoll och andra dokument som härrörde från verksamheten i tidskriften *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen*. Kellgrens förslag väckte i sin tur frågan om vilket språk dessa dokument skulle publiceras på. Frågan pekade på medlemskårens brokighet och på en gryende ideologisk splittring. När Kellgrens förslag diskuterades förkroppsligades polariseringen i August Schaumans och Fredrik Poléns personer.³⁵⁰

August Schauman lämnade ett utlåtande om Herman Kellgrens förslag, i vilket denne förordade svenska språkets ovillkorliga och uteslutande ställning som Sällskapets officiella språk. Schauman yttrade:

[...] jag förmår ej inse till hvad fromma det skulle ske, om Sällskapet för verden visade sig i sina förhandlingar begagna ett annat språk än det verkliga gör. Icke skedde det åtminstone till ett större utbredande af intresset för Sällskapets tidskrift, ty säkert är att ibland den publik, som möjligen kan intressera sig för en tidskrift af den beskaffenhet som *Suomi*, ännu länge skall finnas ett vida större antal sådana personer som icke förstå finska, än sådana som förstå svenska. Helt annat vore förhållandet om protokollerna inom Sällskapet verkligen fördes på finska. Men att det vore alldeles onaturligt att begagna ett annat språk för protokollsföringen, än det, på hvilket diskussionen sker, är ej för någon svårt att inse. Och att diskussionen åter skall komma att gå på svenska så länge, såsom hittills varit fallet, alla de i Sällskapets sammanträden deltagande medlemmar äro mäktiga det svenska språket, men en stor del icke äro fullt mäktiga det finska, det kan tagas för gifvet. [...] Och jag håller derföre också för säkert att, om Sällskapet t.ex. i dag af en plötslig ifver skulle ledas till det beslut, att hädanefter föra sina diskussioner på finska, så vore detta ett beslut, som genast skulle öfverändakasta sig sjelft.³⁵¹

³⁴⁹ Sulkunen 2004, 121.

³⁵⁰ Sulkunen 2004, 121.

³⁵¹ "Finska litteratur-sällskapets förhandlingar 1856"; *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen* 1856, 256.

Utlåtandet antogs som officiell ståndpunkt efter en livlig diskussion, men till protokollet tillfogades av Fredrik Polén ett krav på att förfinska Finska Litteratursällskapet. Polén menade att det var dags att på allvar börja övergå till att använda finska inte enbart inom Finska Litteratursällskapet, men också i Finland i stort. Genom att anta finska som verksamhetspråk skulle Finska Litteratursällskapet ställa sig i ett närmare och riktigare förhållande till folket, menade Polén. Här låg enligt Irma Sulkunen det politiska syftet med att byta språk.³⁵² Betecknande är också att personer som tidigare hade stått på samma sida nu allt mer tvingades välja sida mellan en mer kulturellt inriktad fennofili och en mera politiskt inriktad fennomani. Den åsikt som Schauman ovan ger uttryck för är i princip densamma som går igen i alla hans inlägg i frågan om språkbyte – förhastade beslut var inte önskvärda. I förlängningen följer det här synsättet Schaumans organiska historieuppfattning, som innebar att förändring alltid var en långsam process av inarbetande av det gamla i det nya. I den här bemärkelsen kan man säga att det fanns ett drag av konservatism i Schaumans samhällssyn. Det faktum att Schauman inte alls omtalar den här frågan i memoarerna är också av intresse – kanske kan det härledas till att han inte ville problematisera sin egen del i arbetet för finskans främjande.

Kort efter att August Schauman hade ”vunnit” den första kamp om Finska Litteratursällskapets språk gav han sig iväg på en tvåårig utlandsvistelse, under vilken han fortsatte att följa med sällskapets verksamhet genom de brev han fick från sina hemmavarande vänner. Under tiden han var borta avled tre av Finska Litteratursällskapets centralfigurer: J. J. Tengström, Herman Kellgren och Erik Alexander Ingman. För August Schauman var särskilt Kellgrens bortgång en sorglig nyhet av mer personlig innebörd. De hade förenats av fennofilin och som redan framgått hade Schauman bland annat studerat finska för Kellgren och August Ahlqvist i Punkaharju 1845. Han hade helt tydligt varma minnen av Kellgren från 1840-talets fennofila entusiasm, men däremot hade han inte särskilt höga tankar om den person som Kellgren hade blivit på 1850-talet. I memoarerna skriver Schauman att den som levt med Kellgren under 1840-talets nationella hänförelse inte kunde upphöra att älska honom trots att han under senare delen av sitt liv blev en opportunist, ”som man icke alltid kunde gilla”.³⁵³

³⁵² Sulkunen 2004, 122 och *Suomi* 12:1931, 30. Å andra sidan kan Poléns ”politik” kontrasteras med ett uttalande av hans samtida, G. Z. Forsman (Y. S. Yrjö-Koskinen), som hörde till de s.k. jungfennomanerna i motsats till ”de gamla hederliga” till vilka Polén hörde. Forsman sade om dessa: ”Ahlqvist, Polén ja Tikkanen, – olivat hyviä miehiä kaikki, mutta kaikkea valtiollista älyä vailla.” Citaterat efter Landgrén 1995, 259. Elmgren betraktade för sin del språkdebattens egentliga motiv som en intrig möjligen riktad mot honom själv. Elmgren 1939, 108.

³⁵³ Schauman 1893, 302.

Vad August Schauman förmodligen syftar på framgår av S. G. Elmgrens minnesanteckningar, där han beskriver hur Kellgren i samband med ett tryckeriköp i vilket denne var involverad försökte bedra Finska Litteratursällskapet för egen vinnings skull. Om det här skriver Elmgren:

Kuriösa anekdoter om Kellgrens list och egennyttia äro i svang med anledning af detta tryckeriköp, som han uppgjort, ehuru han försökt dölja sig och sagt sig för länge sedan hafva sålt sin andel i tryckeriet och bokhandeln. Han sade sig till och med icke hafva vetat af hela handeln förän han hörde om den ute i staden. Sådan tergiversatio [undanflykt] hör alldeles till hans falska skrymtande karaktär.³⁵⁴

Trots att Elmgrens och Schaumans yttranden synbarligen handlar om ekonomiska frågor låg det enligt Irma Sulkunen en mer djupgående meningsskiljaktighet gällande språk och politik i bakgrunden. Elmgren, som själv kom från västra Finland och inte behärskade finska, hörde till samma liberalt sinnade umgänge som till exempel Zacharias Topelius. Elmgren hyste enligt Sulkunen en känslomässig antipati gentemot östfinska fennomaner såsom D. E. D. Europaeus och Herman Kellgren. I politiskt hänseende betraktade Elmgren också med misstänksamhet de regeringsåtgärder som gjordes för att förstärka finskans position och den lojalitet som dessa i sin tur kunde förväntas ge upphov till. Sådana här åtgärder kunde tolkas som ett sätt att knyta Finland närmare till Ryssland. Sulkunen menar att de farhågor som Elmgren hyste tog sig uttryck i antipati gentemot personer som han upplevde vara av annan åsikt i viktiga frågor, eftersom de egentliga farhågorna inte kunde vädras öppet.³⁵⁵ C. G. Estlander skriver i sin tur i sina *Ungdomsminnen* att han gärna skulle ha sett Kellgren med sin litterära savolaxiska fennomani som en motvikt till den österbottniska politiska fennomani som Yrjö-Koskinen och Snellman företrädde.³⁵⁶ Vem som har mer rätt i frågan om orsakerna till Elmgrens antipatier gentemot Kellgren, Sulkunen eller Gunnar Castrén, som har ansett att ekonomiska frågor låg bakom dem, kan kanske inte fastläs med säkerhet, men däremot står det klart att det på 1850-talet uppstod fraktioner inom fennomani, vilka följde regionala gränser. Utanför det här narrativet faller däremot personer liksom August Schauman, som med sin helsingforsiska bakgrund kunde röra sig mera fritt mellan de olika positionerna.

Det som August Schauman har skrivit om Herman Kellgren visar framför allt på en besvikelse över att det ekonomiska blev allt viktigare för Kellgren på patriotismens

³⁵⁴ Elmgren 1939, 205. Gunnar Castrén har däremot framhåvt att han inte har hittat något som skulle tyda på klandervärt förfarande från Kellgrens sida. Castrén 1945, 343.

³⁵⁵ Sulkunen 2004, 122–129; Elmgren 1939, 225–226.

³⁵⁶ Estlander 1918, 259.

bekostnad.³⁵⁷ I ett brev till Otto Schauman från den 16 december 1856 skriver August efter mottaget dödsbud först om hur mycket Kellgren hade betytt för honom och för deras gemensamma vänkrets. Men det gällde främst 1840-talet då fennofilin var en samlande rörelse bland landets akademiska kretsar. Senare ändras bilden av Kellgren, och det som Schauman skriver om honom till brodern påminner mycket om Elmgrens omdöme. Frågan är dock om det bakom Schaumans åsikter döljer sig ett politiskt budskap, eller om det faktiskt handlar om besvikelse över Kellgrens förmenta ekonomiska spekulationer. Såsom redan framgått hade det uppstått en klyfta mellan Schauman och Kellgren inom Finska Litteratursällskapet 1856 som en följd av divergerande syn på användningen av finska i tidskriften *Suomi*, men å andra sidan kan man tänka sig att Schauman skulle ha haft möjlighet att skriva mer rakt på sak i ett personligt brev till sin bror. Att ämnet var känsligt påvisas hur som helst av att August påpekar att brevet endast är ämnat att läsas av Otto Schauman. August försökte sammanfatta sina känslor gentemot Kellgren på följande sätt:

Och skulle jag dock icke känna verklig saknad vid denna graf?
Du vet, Otto, sjelf, huru allt ifrån barndomen Kellgren stått nära
förenad med alla ens bästa och vackraste minnen. Du minnas
hvilken gosse han var. Du vet hvilken student han var. Du känner
huru älsklig han ännu kunde vara i sina oskuldsfulla stunder, och
Du förstår att jag lika väl som någon annan visste att respektera
hans mångsidiga talanger.

Och måste icke från ens öga falla en så bitter tår, som
någonsin derifrån kan komma, vid tanken på hans hustru, vid
tanken på gamle Tengström, som nu blott har sina döttrar kvar –
att begrafva.

Men – jag har varit mera hätsk och ofördragsam emot
Kellgren i lifvet än kanske mot någon, både inför honom sjelf och
andra; och ännu på hans graf förlåter jag mig denna hätskhet. Han
ville vara en nationens man, och jag trodde mig se hans sinne allt
mera förvillas af just alla de små passioner, ”genom hvilka folk skola
förgås.”

Den öppna sanningen, den enkla ärligheten; den rena
rättskaffenheten, – den såg jag sällan spela någon rol i hans många
beräkningar, deras makt förstod han icke, eller på dem vågade han
icke tro.³⁵⁸

³⁵⁷ Det här är något som också blir uppenbart hos Snellman, som gärna hade sett att Kellgren skulle ha hållit sig till att utveckla nationallitteraturen i stället för att starta ett eget företag. Se Castrén 1945, 331.

³⁵⁸ A. Schauman till B. O. Schauman 16.12.1856, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

Porthans skrifter

I det nationsbygge som Finska Litteratursällskapet var en del av, var historiska märkesmän en viktig komponent. Det här hade också Zacharias Topelius insett – i sitt författarskap strävade han efter att skapa ett hjältegalleri för det finska folket. I 1800-talets historieskrivning lyfte man systematiskt fram finskfödda historiska aktörer för att belysa det starka bandet mellan människan och fosterjorden, det som Snellman i *Läran om staten* beskriver som patriotism.³⁵⁹ Finlands historia erbjöd inte särskilt många kandidater för rollen som finsk nationalheros, men en som från kulturens område började lyftas fram kring seklets mitt var folkdiktning- och historieforskaren Henrik Gabriel Porthan. Om det monument som 1864 restes över Porthan i Åbo skrev Topelius i *Boken om vårt land*: ”Alla nutidens bildade folk hafva upprest minnesstoder öfver sina stora konungar, hjältar och snillen. Äfven det finska folket har upprest en sådan minnesstod, men icke öfver en konung, en fältherre eller en statsman utan öfver en för sitt land kär och minnesvärd vetenskapsman.”³⁶⁰

Initiativet till att resa ett monument över Porthan hade kommit till inom Finska Litteratursällskapet i början av 1850-talet. Medelinsamlingen kom dock att fördröjas av Krimkriget, då tf. generalguvernören Platon Rokassovskij uppmanade de inblandade att invänta en gynnsammare tidpunkt. Att Porthan på det här sättet framhävdes som en nationell storman inom Litteratursällskapet var naturligt eftersom hans minne hade vårdats där allt sedan sällskapets grundande 1831. Bland annat hade man valt Porthans dödsdag den 16 mars till sällskapets årsfest. Samtidigt var Finland i behov av en egen historia och en egen storman, men eftersom dessa fortfarande saknades dög Porthan bra som en symbol för nationell kontinuitet. Samtidigt som man insamlade medel för monumentet uppstod inom Finska Litteratursällskapet tanken om att ge ut Porthans valda verk. Utgivningsprojektet stod således i nära samband med monumentprojektet.³⁶¹

August Schauman beskriver i memoarerna hur han vid samma årsmöte den 16 mars 1854 – femtionde årsdagen av Porthans död – som Matthias Akiander framförde förslaget att resa ett Porthanmonument ”framkastade” tanken att sällskapet också borde ta sig an utgivandet av en ny upplaga av Porthans skrifter i urval. Liksom vad gällde monument var tidpunkten inte just då den lämpligaste, och dessutom påpekar Schauman att sällskapets tillgångar var otillräckliga. Hans propå skrinlades denna gång ”extra protocollum”, men frågan började väcka diskussion i pressen efter att *Suometar* lyfte fram den.³⁶² Särskilt diskuterades vilket språk Porthan skulle ges ut på, vilket åter pekar på att språkfrågan började bli en *fråga*.

I den argumentation som fördes i pressen talade man om den tilltänkta publiken för Porthans skrifter. Men innan man kunde komma till ett beslut om publiceringsspråket var det nödvändigt att besluta vilka texter ur Porthans omfattande produktion som skulle

³⁵⁹ Snellman 1993, 305.

³⁶⁰ Topelius 2017, 442.

³⁶¹ Sulkunen 2004, 116–117 och Klinge 1989, 104.

³⁶² Schauman 1893, 303; *Morgonbladet* 1.5.1854.

publiceras, allt eller endast ett urval. I denna fråga förenade sig August Schauman med *Litteraturbladet*, som talade för ett urval. Man skulle enligt Schauman koncentrera sig på sådant som för samtiden och framtiden är ”allmännare användbart och nödvändigt”.³⁶³ Hur han definierade vad som är användbart och nödvändigt förblir dock oklart, men enligt Snellman skulle man enbart ge ut sådant som berörde historia och finska språket.³⁶⁴ Man kan med fog anta att Schauman också på den här punkten delade Snellmans mening, och av den utgivningsplan som publicerades i *Suomi* 1858 framgår det att fokus skulle komma att ligga på ”nordiska historien och fosterländska ämnen”. I memoarerna framhäver Schauman att utgåvan uttryckligen var ämnad för hävdaforskare.³⁶⁵

En mer delikat fråga än urvalet var språket. Porthans originalverk är skrivna både på latin och svenska, vilket i 1800-talets allt mer laddade språkklimat var ägnat att väcka debatt. Som man såg det i landets tidningar fanns det tre alternativ; publicera allt på originalspråket, översätta allt till svenska, eller publicera allt på originalspråket med en parallell översättning till finska. Schauman var själv övertygad om att en publicering på originalspråket skulle vara ändamålsenligast, samtidigt som han inte helt förkastade förslaget att ge ut en parallell översättning till finskan.³⁶⁶ Här torde dock kostnadsfrågan ha varit det största hindret. Att en sådan auktoritet som Snellman också talade för publicering på originalspråket betydde säkert mycket för hur Schauman uppfattade saken.³⁶⁷

I *Morgonbladet* argumenterade Schauman för att den tilltänkta Porthanutgåvan närmast skulle rikta sig till en akademisk publik bevandrad i latin. Zacharias Topelius menade å sin sida i *Helsingfors Tidningar* att en översättning av allt material till svenskan skulle tillgängliggöra det för en bredare fosterlandsälskande publik. Enligt Schauman pekade Topelius uttalande på bristande kännedom om Porthans skrifter. Schauman argumenterade vidare att en forskare aldrig kunde förlita sig på en översatt källa, av vilken orsak hela det akademiska värdet av utgåvan skulle gå förlorat i fall av en översättning.³⁶⁸ I Schaumans kritik av Topelius ståndpunkt kan man utan tvekan läsa en bredare meningsskiljaktighet dem emellan angående Finlands ställning under det pågående Krimkriget (se s. 182 ff.) – ytterligare ett bevis på hur en undertryckt medborgerlighet gör de flesta diskussioner till politiska frågor.

Utgivningsprojektet, som hade legat på ett idéstadie sedan 1854, aktualiserades åter våren 1858 efter August Schaumans hemkomst från Stockholm. På Finska Litteratursällskapets möte den 3 juni utsågs en kommitté bestående av Schauman, S.G. Elmgren och Paavo Tikkanen som skulle färdigställa en plan för utgivningen av Porthans valda skrifter.³⁶⁹ Planen, som enligt Schauman var gjord av honom,³⁷⁰ lades fram för Sällskapet den 7 oktober. Av planen framgår det att de valda skrifterna skulle ges ut i fem band, på

³⁶³ *Morgonbladet* 1.5.1854.

³⁶⁴ *Litteraturblad för medborgerlig bildning* (hädanefter *Litteraturbladet*) 1854:3.

³⁶⁵ *Suomi* 1858:1, 368 och Schauman 1893, 303.

³⁶⁶ *Morgonbladet* 1.5.1854.

³⁶⁷ *Litteraturbladet* 1854:3.

³⁶⁸ *Helsingfors Tidningar* 26.4.1854; *Morgonbladet* 1.5.1854.

³⁶⁹ *Suomen Julkisia Sanomia* 7.6.1858.

³⁷⁰ Schauman 1893, 304.

originalspråken latin och svenska. Till utgivare av *Henrici Gabrielis Porthan Opera selecta*. – *Henrik Gabriel Porthans skrifter i urval* utsåg mötet Schauman och sekreteraren Elmgren.³⁷¹ Arbetet inleddes omedelbart, och första delen utkom 1859 och andra delen 1862. Dessa två delar bestod av Porthans utgåva av Paul Juustens finska biskopskrönika, som i en anmälan i *Helsingfors Tidningar* kallas för ”Porthans största och oförgängligaste arbete”.³⁷² I memoarerna skriver Schauman att han under arbetet med den tredje delen drog sig ur på grund av att redaktörskapet för den dagligen utkommande *Helsingfors Tidningar* tog upp mesta delen av hans tid.³⁷³ Man kan förstås också tänka sig att samarbetet med Elmgren gjordes omöjligt av den politiska utvecklingen åren 1861–1862 (se s. 195 ff.).

Monumentet över Porthan restes som sagt 1864 och den femte och sista delen av Porthans valda skrifter utkom 1873. I och med detta var Porthans ställning som en av Finlands stormän befäst, även om den här positionen aldrig vilade på särskilt fast botten. Irma Sulkunen har pekat på en intressant politisk utveckling som löpte parallellt med att Porthankulten började uppstå inom Finska Litteratursällskapet. Också i Porthankulten ser Sulkunen tecken på de begynnande splittringstendenserna inom sällskapet. För dem som var måna om att framhäva kontinuiteten från den svenska tiden var det mera naturligt att betrakta Porthan som den första nationella stormannen än för språknationalisterna. De kulturfennomaner som var pådrivande i värnandet av Porthans minne började som sagt dra sig ur Sällskapets kärna på 1860-talet när nationalismen språkpolitiserades. Dessa personer, till vilka också Porthanutgivarna Schauman och Elmgren hörde, ställde sig kritiskt till den mot Ryssland lojala språkfennomanin.³⁷⁴ Sulkunen bygger i stor utsträckning den här uppfattningen på Elmgrens hållning, men själv skulle jag vilja nyansera den med August Schaumans uttalat liberalt konstitutionella språk och med hans tydligare fokus på värnandet av det svenska kulturarvet i Finland. Talande om Porthans roll som länk till det svenska arvet är också att den första boken som utgavs av Svenska litteratursällskapet i Finland var en brevväxling mellan Porthan och Matthias Calonius år 1886 – en utgåva som av den tidigare Porthanutgivaren August Schauman såg som ett bevis på hur de båda litteratursällskapen kunde arbeta med varandra i stället för mot varandra.³⁷⁵

Porthans valda skrifter blev aldrig någon försäljningsframgång och som ”storman” föll han ganska snabbt mer eller mindre i glömska när 1800-talets nationsbyggare Snellman, Runeberg och Lönnrot intog främsta rummet bland celebra nationalhjältar.³⁷⁶ Att Schauman på det här sättet månade om att lyfta fram Porthans historiska produktion är också ett uttryck för det historieintresse som han hyste ända sedan barndomen och för en vilja att bidra till den finska historieskrivningen. Också i sin omgivning var han känd som en vän av historia, vilket bland andra Snellman vittnar om när han via Otto Schauman framförde att han gärna skulle se August Schauman engagerad som historiker vid

³⁷¹ ”Suomalisen kirjallisuuden seuran keskustelemiset”, *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen* 1858, 370.

³⁷² *Helsingfors Tidningar* 16.6.1862.

³⁷³ Schauman 1893, 304.

³⁷⁴ Sulkunen 2004, 116–117.

³⁷⁵ Schauman 1886, 99.

³⁷⁶ Om den svaga åtgången av Porthans skrifter se Klinge 1989, 104.

universitetet i Helsingfors.³⁷⁷ Behovet av en Finlandshistoria var ett återkommande diskussionsämne under 1800-talet och det uppfattades dessutom som akut eftersom en stat inte kunde existera i sin fulla rätt utan en egen historia. För att skriva Finlands historia behövdes källor, ett behov som de många källutgåvor som såg dagens ljus på 1800-talet avsåg att fylla. I denna kontext bör man också placera Schaumans och Elmgrens utgåva av Porthans verk.

Bevakning i pressen

Som en följd av censurförhållandena, särskilt på 1850-talet, var pressen fortfarande relativt fri från politisk diskussion. Politiken var förbehållen *Finlands Allmänna Tidning*, där linjen sammanföll med statsresonen. De andra tidningarna fick vänta med att trycka politiska nyheter till dess att de hade förekommit i det officiella bladet, samtidigt som undantag kunde förekomma när det hettade till i världspolitiken liksom skedde under Krimkriget.³⁷⁸ Kritik av myndigheterna och beslutsfattarna kom inte på fråga, i stället hänvisades man till att diskutera frågor av kulturell och industriell art. Debatten kunde till exempel gå het om olika byggnadsprojekt, musik och litteratur och om kommunikationerna i landet. Som en del av det här och som en del av det kulturella nationsbygget var texter med relevans för den finska kulturen och för det finska språket ett viktigt inslag i tidningspressen. Också i August Schaumans tidningar, i vilka han i linje med sin kulturfennomanska profil gav spridning åt sin fennofili, kommer det här till uttryck.

Under August Schaumans redaktörskap var *Morgonbladet* en tidning som understödde de finska kultursträvandena. Här hittar man bland annat översättningar ur *Kanteletar* av Carl Gustav Borg, referat av Fredrik Cygnæus och Elias Lönnrots installationsföreläsningar 1854, texter om det estniska nationaleposet *Kalevipoeg* och om August Ahlqvists forskningsresor. När man läser *Morgonbladet* från åren 1853 till 1855 framgår det tydligt att Schauman var hängiven de finska kultursträvandena också i det offentliga samtalet. Det här manifesterar sig inte minst i de flertaliga artiklarna om olika aspekter på Lönnrots epokgörande *Kalevala*. I den finskspråkiga tidningen *Suometar* fick August Schaumans linje följaktligen motta beröm för den ”fosterländska känsla” som genomsyrade tidningen.³⁷⁹

Redan i det åttonde numret av *Morgonbladet* under August Schaumans redaktion ingår en artikel med rubriken ”Kalevala-litteratur”. I den skriver Schauman om vikten av att få till stånd en komplett översättning till svenska av den *Kalevala*-version som hade utkommit 1849. Hur stor vikt han tillmätte det finska eposet kan man sluta sig till av hans återgivande av M. A. Castrén: ”Den [Kalevala] betraktas nu af eget folk som en dess dyrbaraste skatt, som ’skall fortleva genom sekler, och till sednaste efterverld bära ett budskap

³⁷⁷ B. O. Schauman till A. Schauman 21.8.1857, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

³⁷⁸ Zilliacus & Knif 1985, 226. Motiveringen för att stryka uttalanden i politiska frågor löd: "[...] att till tryckning icke böra tillåtas råd hvilka meddelas Regeringen eller yttranden om det som, enligt tidningsskrifvarnes tanke, är väl eller illa gjordt". Citerat ur Johansson 1930, 226.

³⁷⁹ En sökning på "Kalevala" i *Morgonbladet* under Schaumans tid ger 24 träffar. Det digitala tidningsbiblioteket, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu> (hämtad 1.1.2018). *Suometar* 23.3.1855.

om det folk som nu lefver på Suomis jord.” För att belysa hur vackert *Kalevala* kunde klinga även på svenska publicerade Schauman några utdrag ur C. G. Borgs översättning av cykeln om Lemminkäinen. För tidningens läsare förklarade han den här orienteringen av Lemminkäinen-cykeln med att han för dem som inte redan kände till texten ville visa på att man i översättningen ”finner mycken skönhet och många friska och högst intressanta äfventyr”.³⁸⁰

Den här andan av nationell patriotism som Schauman ger prov på i ovan nämnda artikel skulle komma att bli ett genomgående inslag i *Morgonbladet* under hela hans tid som dess redaktör. Man behöver inte leta länge för att hitta artiklar som på något sätt knyter an till finsk kultur. Han recenserade de centralaste verken som kom ut på området, liksom M. A. Castréns *Föreläsningar i Finsk Mytologi*, som han recenserade i juni 1853. *Kalevala* fortsatte han också att tangera, till exempel i *Morgonbladet* den 1 juni 1854 med att publicera ett utdrag ur Lärda Estniska Sällskapets handlingar, i vilket det estniska eposet *Kalevipoeg* stod i fokus. I introduktionen till texten konstaterar Schauman att det är kärt för honom att ”få meddela dessa notiser i ett ämne, så nära beslågadt med vårt eget folks nationallitteratur”.³⁸¹ Här är det skäl att stanna upp vid begreppet nationallitteratur, som först och främst är ett ideologiskt begrepp, vars uppkomst hänger ihop med de europeiska nationalstaternas och nationalismens födsel. I Finland intog idén om en nationallitteratur, som skulle främja uppkomsten av en nationalanda, en framträdande plats under 1800-talet, särskilt som skapandet av en sådan litteratur hörde till Snellmans nationella program.³⁸²

De olika översättningarna av *Kalevala* berörde Schauman i ett referat av innehållet i 1853 års årgång av Finska Litteratursällskapets tidskrift *Suomi*, i vilket han bidrog med en jämförelse av C. G. Borgs och August Ahlqvists översättningar av stycken ur *Kalevala*. I konklusionen konstaterar Schauman att Ahlqvists översättning är mera tilltalande, men att han trots allt för främmande som funderar över den finska diktens karaktär skulle rekommendera läsning av M. A. Castréns och C. G. Borgs översättningar, vilka enligt honom låg närmare det finska originalet.³⁸³

Genom att i *Morgonbladet* på det här sättet behandla nationella ämnen intog August Schauman en plats i offentligheten bland den krets som arbetade för att främja den finska kulturen. *Morgonbladet* var av hävd en tidning som stod de intellektuella vid universitet nära, och det här förhållandet kunde ses fortsätta under Schaumans tid just genom framhävandet av finsk litteratur och folkdiktning – frågor som hade börjat bli mer framträdande vid universitetet i och med en yngre generation med M. A. Castrén i spetsen. Som jämförelse kan nämnas att *Morgonbladets* två huvudsakliga konkurrenter i Åbo, *Åbo Underrättelser* och *Åbo Tidningar*, inte just alls innehöll artiklar av den typ som behandlats här. Referenserna till *Kalevala* är ytterst få i Åbo under tiden 1853–1855. Det var alltså inte så

³⁸⁰ *Morgonbladet* 31.1.1853.

³⁸¹ *Morgonbladet* 1.6.1854.

³⁸² Tieteen termipankki: Kirjallisuudentutkimus:kansalliskirjallisuus, <http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:kansalliskirjallisuus> (hämtad 1.11.2018); Jalava 2006, 119.

³⁸³ *Morgonbladet* 31.8.1854.

att alla skulle ha skrivit om *Kalevala* under perioden i fråga. Och ännu efter att Schauman hade lämnat *Morgonbladet* kan man hitta en artikel med rubriken ”Finska Litteratursällskapets framtid” av hans hand i Snellmans *Litteraturblad*. Det är fråga om en optimistiskt hållen betraktelse över hur sällskapet kunde organisera och systematisera sin verksamhet, och den vittnar enligt Schauman själv ”om hvad stort jag fortfarande tänkte om nämnda sällskap och dess verksamhet”.³⁸⁴

När August Schauman 1859 började ge ut *Papperslyktan* hade den största iveren runt *Kalevala* och den finska folkpoesin redan avtagit, vilket också syns i nämnda tidning. Tiderna hade förändrats en hel del sedan Schauman senast höll i redaktörspennan, vilket inte minst gällde den politiska fennomanins konsolidering. Den politiska utvecklingen hade också i övrigt gått framåt och tryckfriheten i viss mån utvidgats. Det fanns helt enkelt inte längre samma behov av att tala om folkdiktning och *Kalevala*-mytologi. Nu gällde det snarare att arbeta för befästandet av språkets officiella ställning. Schauman fortsatte trots allt i *Papperslyktan* att ge uttryck för sin fennofili, aktiv medlem av Finska Litteratursällskapet som han fortfarande var. Han publicerade bland annat den 7 februari 1859 en artikel i vilken han redogjorde för hur ett möte på Finska Litteratursällskapet kunde te sig; vem som oftast var med och vad som behandlades. I en fortsättning till denna artikel gick han in på det känsliga ämnet svenska språkets framtid i Finland. Artikeln utgjorde startskottet för en utdragen debatt mellan Schauman och Snellman om nationalitetsbegreppet och landets två språk. Det bör anmärkas att Schaumans position vad gällde finska språkets utveckling inte på något sätt hade förändrats. Han skrev bland annat: ”Finskan skall gå framåt med allt raskare och djerfvare steg, den skall efterhand intaga sin tillbörliga plats vid läroverken, vid domstolarne, vid administrationen, den skall blifva den herrskande inom litteraturen i landet, – derpå får man icke tvifla, och allt detta kan icke någon dödlig makt mera i längden förhindra.”³⁸⁵

Vid slutet av 1850-talet och början av 1860-talet blev August Schaumans fennofila profil i offentligheten allt mindre framträdande. Det samhälleliga klimatet hade grundligen skiftat sedan mitten av 1850-talet, vilket framgår med stor tydlighet av dagspressen. Efter nationalitetsdebatten med Snellman blir det mycket svårare att hitta referenser till Schaumans fennofili i hans tidningar, medan det liberala spåret blir allt mer framträdande. Det här gäller inte minst *Helsingfors Tidningar*, som Schauman redigerade åren 1861 till 1863. Samtidigt måste man framhäva att han inte helt gav upp den finskkulturella sidan av sin idépalett, vilket till exempel framgår av att han i positiva ordalag recenserade Gustaf Euréns nytkomna finska lexikon i *Helsingfors Tidningar* 5.1.1861, publicerade stycken ur den estniska folksagan och kommenterade ett förslag om att göra finskan till domstolsspråk.³⁸⁶

³⁸⁴ *Litteraturblad* 11:1855 och Schauman 1893, 189.

³⁸⁵ *Papperslyktan* 21.2.1859.

³⁸⁶ Se *Helsingfors Tidningar* 6.1, 11.1.1 och 21.2.1862

Rummet för politisk diskussion i offentligheten hade vid 1850-talets slut blivit större, samtidigt som den tidiga nationella rörelsen hade splittrats i olika fraktioner som en följd av språkstridens utbristande och divergerande politiska strategier. Ungfennomanerna med G. Z. Forsman i spetsen utmanade den liberala savo-karelska hegemonin inom fennomanin och språket politiserades allt kraftigare.³⁸⁷ Sådana personer såsom August Schauman, som stod vid sidan om de regionala fronterna och inte såg det som fördelaktigt att i snabb takt förfinska Finland genom att samtidigt förhålla sig lojalistiskt till Ryssland skrinlade i viss mån sin fennofili för att i stället rikta det största intresset mot det utvidgade rummet för politisk diskussion som hade öppnat sig på 1860-talet.

Fennofilin står för de tidigaste uttrycken för nationalism i Finland. Här fann den finländska eliten utrymme för att utveckla den egna kulturen och på det sättet skapa avstånd till såväl Sverige som Ryssland. Jag har i det föreliggande kapitlet behandlat August Schauman som en del av fennofilin och dess evolution till fennomani och nationalliberalism. Den förra grenen av fennofilins utveckling är bekant sedan tidigare, medan jag här vill lyfta fram det faktum att också liberalismen i Finland har rötter i fennofilin. Flera av de personer som på 1840-talet hänfördes av J. V. Snellmans finsknationella budskap blev senare delaktiga i det liberala genombrottet och vände sig mot Snellman, medan de som följde i Snellmans fotspår hör till en senare tidsperiod. Fennofilin är således viktig som en gemensam ideologisk utgångspunkt för August Schauman och flera av de personer som ingick i den närmaste kretsen kring honom. Det är i min mening viktigt att förstå kopplingen mellan fennofili och liberalism för att kunna belysa liberalismens nära samband med nationalismen i Finland, men också för att nyansera den bekanta framställningen av liberalismen som en i det närmaste skandinavistisk och kosmopolitisk rörelse.

³⁸⁷ Sulkunen 2004, 137–142.

SKANDINAVISM, FENNOMANI

Efter att Finland hade omskapats som ett autonomt storfurstendöme i Borgå 1809 fortsatte det finska kulturlivet att stå i oavbruten kontakt med det forna moderlandet. Finland formades fortfarande av utvecklingen i Sverige och man fortsatte ta intryck därifrån på samma sätt som förr. En tät rad av studiebesök, bildningsresor och kontaktskapande överläggningar med den svenska eliten hörde till det vanliga på 1800-talet.³⁸⁸ Som jag tidigare har poängterat levde det svenska arvet vidare i Finland inte minst genom läsning av svensk litteratur, vilket utgjorde en viktig del av vardagen också i den tidigare svenske officeren Carl Schaumans hem.³⁸⁹ När man talar om svenskt inflytande på finländskt 1800-tal kan man inte förbise historikern och filosofen Ernst Gustaf Geijers betydelse, som vid sidan om de tyska idealisterna på ett centralt sätt bidrog till formandet av det intellektuella livet i storfurstendömet.³⁹⁰ Att den svenska tiden ännu historiskt och mentalt sett låg nära blev också tydligt under och efter Krimkriget när en starkare politisk idé om ett närmande till Sverige gjorde sig gällande på båda sidorna om Bottniska viken. I det följande ställer jag August Schaman i relation till den här utvecklingen, och samtidigt utreder jag hur den passar in i en liberalistisk ideologisk kontext, som den historiografiskt sett har ansetts tillhöra.

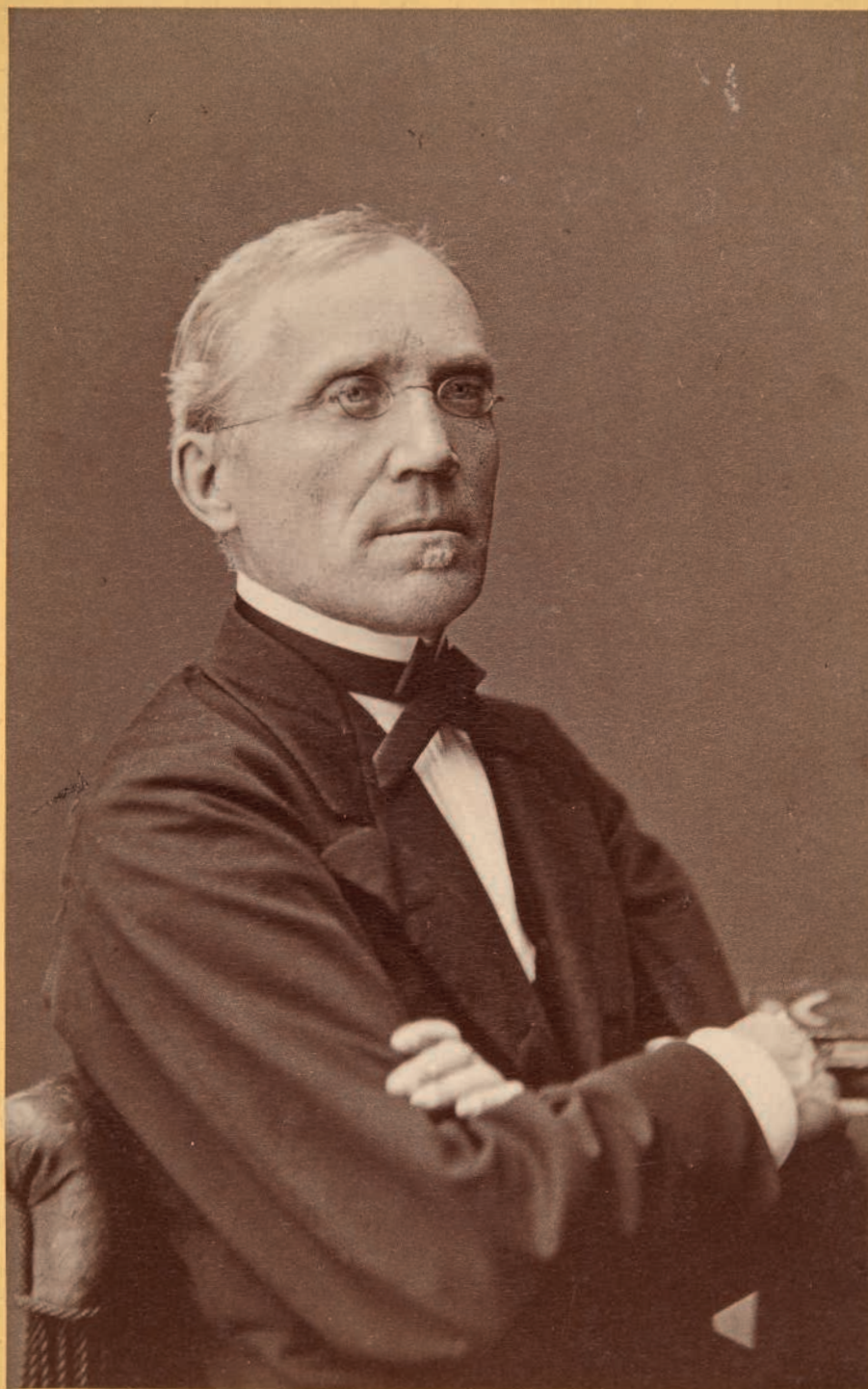
Resor i Skandinavien

Den första utlandsresan August Schaman gjorde tog honom till Sverige sommaren 1847. Enligt memoarerna hade han ”alltid hyst en naturlig längtan att komma dit, till det gamla

³⁸⁸ Tarkiainen 1993, 103.

³⁸⁹ Till exempel påminde sig Berndt Otto Schaman med värme hur Esaias Tegnér's dikter rörde honom till tårar under hans barndomsår då Finland inte ännu hade någon egen skald. Sällskapet "De Sju"; Schaumanska samlingen, Coll. 19715, NB, Helsingfors.

³⁹⁰ Inte minst utgick Zacharias Topelius i sin historieuppfattning från Geijer. Topelius historieuppfattning fick i sin tur ett brett genomslag tack vare de historiska romanerna och särskilt *Fältskäms berättelser*. Se Grandell 2017.

Johannes Jaeger.

Berndt Otto Schauman. Bild: Johannes Jaeger (fotograf),
Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

broder- och moderlandet, med vars historia jag allt ifrån tidigaste barndom gjorts så nära förtrogen”.³⁹¹ I ett brev till brodern Otto Schauman, skrivet två veckor efter ankomsten till Stockholm, är tonen däremot inte lika idylliserande: ”Med inga idealiska känslor satte jag foten på svensk mark. Jag är Finne, och ber Gud, att det förblifva.”³⁹² Citatet är talande för hur väl ”Låt oss alltså vara finnar”-uppslaget hade slagit igenom på 1840-talet. Det här projektet gick i all enkelhet ut på att skapa ett innehåll åt den form som skapats 1809. Man sökte en ny identitet i ett nytt politiskt sammanhang som en del av det ryska imperiet. Max Engman har understrukt att Finlands 1800-talshistoria i mångt och mycket präglades av den syllogism om nödvändigheten att vara ”finne”, vilken ofta brukar tillskrivas A. I. Arwidsson – i dess bekantaste form lyder den ju: ”Svenskar äro vi inte längre, ryssar vilja vi inte bli, låt oss alltså bli finnar.”³⁹³

I ovan nämnda brev till brodern Otto Schauman är det 1840-talets August Schauman som talar – den som våren 1847 hade varit med om att skissera upp en plan för ett förbund med syfte att övergå till att använda finska och till att sprida upplysning bland folket och höja den allmänna bildningsnivån i landet. I ett tvåspråkigt dokument nedtecknade man förbundets principer, som var baserade på tanken att först ”rädda” sig själva från en främmande nationalitets väld, för att sedan räcka handen åt andra. Detta skulle ske genom att först lära ut finska åt dem som inte behärskade språket, och efter det använda uteslutande finska med sådana som behärskade det. Förslaget togs fram inom kretsen kring den finskspråkiga tidningen *Suometar*, vars första nummer utkom i januari 1847. Principdokumentet är undertecknat av bland andra August Ahlqvist, Paavo Tikkanen, Oscar Topelius, Nestor Tallgren, Karl Collan, Fredrik Polén och August Schauman. Förbundet torpederades trots allt av Sven Gabriel Elmgren, i vilken undertecknarna hade väntat sig en bundsförvant. Elmgren hänvisade till att erfarenheten visat honom svårigheterna med att byta bort sitt modersmål mot ett annat språk. Efter Elmgrens uttalande förföll projektet, men likväl är projektets utgångspunkter talande för hur den unge studenten Schauman som år 1847 besökte Sverige betraktade nationalitetsfrågan i Finland.³⁹⁴

Under sitt besök i Sverige 1847 vistades August Schauman mestadels i Stockholm, där han bland annat uppvaktade den från Finland överflyttade riksarkivarien J. J. Nordström. Han hann också med besök till Uppsala, Skokloster, Dannemora, Motala, Vadstena och Omberg. I Uppsala sökte han upp E. G. Geijers grav – denne författare som Schauman beskrev som sitt högsta ideal som historieskrivare, tänkare och stilist.³⁹⁵ August Schaumans beundran för Geijer är intressant att ta fasta på med tanke på vad denne svenske

³⁹¹ Schauman 1892, 362. För att kunna resa till Sverige som student var August Schauman tvungen att ta ut betyg från universitetet, eftersom studenter inte tilläts resa utomlands. När han kom tillbaka till Helsingfors skrev han åter in sig vid universitetet.

³⁹² A. Schauman till B. O. Schauman 23.7.1847, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. Samtidigt kan man konstatera att Schauman på ett annat plan visserligen hyste en kärlek för själva staden Stockholm. Se t.ex. A. Schauman till B. O. Schauman 16.9.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

³⁹³ Engman 2009, 208. Se Havu 1945 för antipati gentemot svenskar bland Lördagssällskapets medlemmar.

³⁹⁴ För initiativet att övergå till finska se Schauman 1892, 353–354 och Setälä 1889, 555–556. Om *Suometar* har Henrik Knif skrivit att Finland i och med den tidningen fick en situation där pressdebatten fördes på två språk och där tidningarna talade med varandra över språkgränsen. Knif 2016, 232.

³⁹⁵ Schauman 1892, 362.

tänkare politiskt sett stod för. Till det återkommer jag senare i den här avhandlingen, men här kan Geijers liberalism och republikanism samt hans demokratiska hållning nämnas i ett orienterande syfte.

I Stockholm gjorde en mindre grupp finnar August Schauman sällskap – han kom också huvudsakligen att umgås med dessa sina landsmän. Även om han upplevde svenskarna som ”något främmande” stiftade han också bekantskap med ortsborna och blev bland annat bekant med elever ur Högre artilleriläroverket i Marieberg. Schauman och några andra finnar bjöds av artillerieleverna till ett kalas på läroverket. Stämningen var uppenbarligen god, tal hölls, skålar höjdes och verser reciterades – en av eleverna, Jacob Alf Gustaf Björkman, var tydligen bevandrad i finsk mytologi. Också Kungliga Krigsakademien på Karlberg, där fadern Carl Schauman hade fått sin militära utbildning, intresserade August. Han hade tidigare besökt stället, men nu lovade några elever vid Marieberg visa honom runt på akademien.³⁹⁶

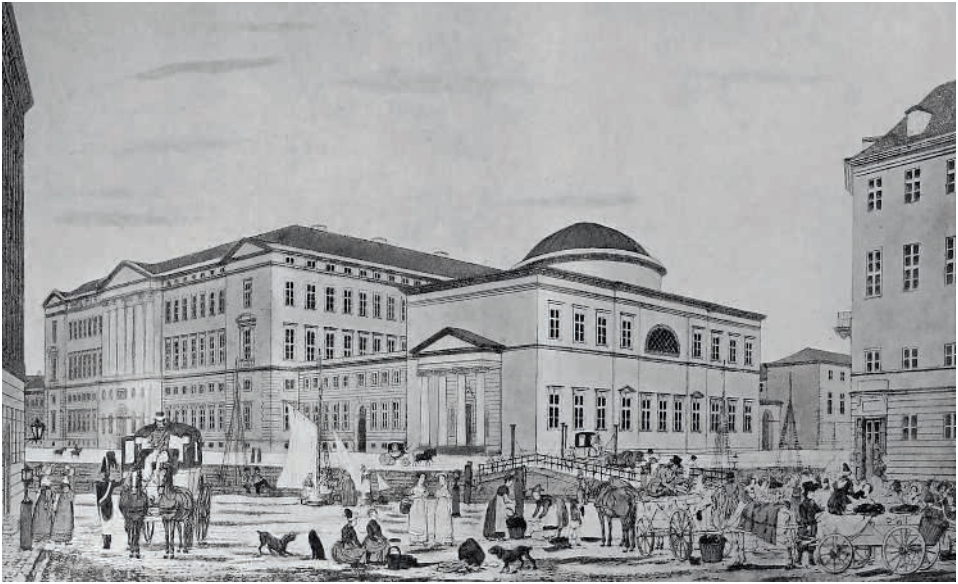
I August Schaumans Stockholmsbrev till Otto Schauman finner man inga större avtryck av entusiasm vare sig för Sverige eller för Stockholm. Man kan ana ett visst utanförskap och han ironiserar bland annat över klädmodet då han skriver: ”Endast människorna föreföllo mig något fremmande, ty du må veta, att år 1847 ser man i Stockholm blott Odnar och Thorar, ehuru i svart hatt och bonjour”. Den enda variationen man kunde observera gällde skäggets färg och längd, rapporterade Schauman. Inte heller de ”notabiliteter” han råkade på var ägnade att imponera; Carl Jonas Love Almqvist anblick var nedslående och E. G. Geijers son ”maklig” till kropp och själ. Vidare rapporterade August till brodern att man inte kunde ana att det som han kallade för en av Sveriges viktigaste riksdagar skulle inledas om endast ett par månader. Riksdagen var viktig därför att representationsreformen stod på agendan, av vilket man kan härleda sig till att August Schauman redan då intresserade sig för parlamentarismens framsteg och för konstitutionalism.³⁹⁷ Det som Schauman här uttrycker för sin broder kan också knytas an till den nyfunna finska självmedvetenheten. Den svenska göticismen och den nyromantiska fosforismen stötte Finland bort från Sverige genom romantikens framhävande av det egna. På samma sätt som man i Sverige riktade blickarna mot en ärorik forntid lyfte man i Finland fram det egna språket och den egna kulturen, vilket var ägnat att vidga det mentala gapet de två länderna emellan. I Finland gav den ”nyupptäckta” finskheten enligt Max Engman upphov till stolthet och identitet, vilket också August Schaumans brev talar för.³⁹⁸

August Schaumans resa till Sverige 1847 kan också tolkas som ett uttryck för det som Matti Klinge i sin doktorsavhandling *Kansalaismielen synty* beskriver som en följande fas i utvecklingen av studenternas samhälleliga väckelse. Denna fas inleddes då det blev allt

³⁹⁶ A. Schauman till B. O. Schauman, 23.7.1847, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

³⁹⁷ A. Schauman till B. O. Schauman, 23.7.1847, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

³⁹⁸ Engman 2016, 77. Ett annat talande exempel på känslorna i Finland gentemot Sverige under den här tiden är ett uttalande om Tegnérns död 1846 av Otto Schauman: ”Tegnér är död! – – Nå det var icke stor skada.” Hans poäng är ändå att det fanns en tid i Finland då Tegnér var en storhet och läst av alla bildade personer. Det här tyder på det skifte som ägde rum i Finland under första hälften av 1800-talet med inte minst Runeberg och *Kalevala*. Sällskapet ”De Sju”, Schaumanska samlingen, Coll. 197.15, NB, Helsingfors.

Christiansborgs slott i Köpenhamn i dess klassicistiska skepnad från 1828. Här sammanträdde den danska riksdagen från och med 1850. Bland sessionernas åskådare kunde man se August Schauman under hans vistelse i staden 1851–1852. Bild: Wikimedia Commons.

tydligare att den samhälleliga utvecklingen vid sidan av den språklig-nationella också hade en politisk-social slagsida. Denna insikt uppnåddes efter att man hade bekantat sig med J. V. Snellmans skriftställereri och med utländska författare, och därtill kommit i kontakt med folkets förhållanden på nära håll. Detta gav upphov till ett behov av att bli informerad om utländsk politik och om nya idéer, vilket bland annat resulterade i grundandet av Akademiska Läseföreningen.³⁹⁹ Studenternas utlandsresor kan också ställas i sammanhang med det här intresset för utvecklingen runtom i Europa.

Efter att August Schauman utexaminerats som filosofie magister sommaren 1850 inledde han sin kortvariga tjänstemannabana våren 1851 som extra ordinarie amanuens vid Universitetsbiblioteket, där också hans bror Otto Schauman var anställd. Han stannade trots allt inte länge, eftersom han planerade att bege sig på en längre resa till Danmark och Norge för att studera dessa länders politiska och litterära förhållanden. Han blev åter tvungen att ta ut skiljebetyg från universitetet, eftersom det var så gott som omöjligt för akademiska medborgare att bli beviljade lov att resa utomlands.⁴⁰⁰ Till Danmark lockades han av landets livaktiga litteratur- och konstscen, som bland andra J.V. Snellman och skriftställarna O. P. Sturzen-Becker och Johann Georg Kohl hade gjort bekanta för en finsk publik. Man kan också bilda sig en uppfattning om motiven utgående från ett brev där

³⁹⁹ Klinge 1967, XVI.

⁴⁰⁰ Schauman 1893, 4. Han skriver till brodern Berndt Otto hur han med "brådt mod och förhärdadt hjerta" gick till universitetets kansler J. M. Nordenstam för att ansöka om resetillstånd. A. Schauman till B. O. Schauman 31.7.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

Karl Collan skriver till Schauman i Köpenhamn: ”Drag nu med dina tankar bort från den stora verld, i hvilken du lefver, från politiken och litteraturen, från fru Heiberg och hela den Danske Skueplads, förflytta dig för en stund från Europa till Finland, hopträng hela din varelse ånyo inom den trånga uniformen af lifvet härborta [...]”⁴⁰¹ Angående den ämnade resan till Danmark skrev August till Otto med inlevelse hur hela hans framtid låg i Danmark.⁴⁰²

Väl framme i Köpenhamn, dit han reste via Stockholm, är August Schaumans entusiasm handgriplig:

Såge du mig i denna stund, så såge du visst något vackert – jag menar en varelse, åt hvilken länge en osynlig vägvisare har pekat: dit, dit! – som har gått dit – som kommen dit med hvarje stund lär sig finna huru rätt han gått – och känner stundens tillfredsställelse hela glädje. Jag tycker åtminstone sjelf att jag borde skina.⁴⁰³

Kontrasten till upplevelsen av Stockholm kunde inte vara större; om den svenska huvudstaden skrev han till sin bror att han kort och gott inte trivdes där. Detta väckte å sin sida förundran hos Otto Schauman, som hade förväntat sig en mer positivt upplagd rapport om Sverige och särskilt om *Aftonbladets* framtid.⁴⁰⁴

Som resenär betraktad var August Schauman något av en ovanlighet sett till tidens allmänna turismmönster. Rainer Knapas har i verket *J. V. Snellman i Europa. Resebilder 1840–1847* beskrivit olika typer av resenärer som rörde sig i den europeiska geografiska kring seklets mitt. Det var framför allt fråga om resande forskare som besökte olika universitet, likt J. V. Snellman, det var fråga om aristokratiska turister, som ensamma eller med familjen tillbringade en längre tid på de populära kurorterna, och så fanns det också den ensamme vandraren, ”den romantiskt-patriotiska turisten som till fots upptäckte landskapet, folket och historien”. Till den senaste kategorin kan man hänföra till exempel Elias Lönnrot på sina runoinsamlingsresor i Karelen.⁴⁰⁵ Men i vilken av dessa kategorier passar August Schauman? Svaret är att han inte placerar sig naturligt i någon av dem. Han var inte längre akademisk medborgare, han hade nu lämnat universitetet bakom sig för gott. Inte var han heller en romantisk-patriotisk turist, och sannerligen inte en aristokratisk turist i den ovan nämnda bemärkelsen. Snarast var han en av hybrid av de här tre kategorierna. Det var kanske just denna avvikelse från resandets norm som fick hans närmaste krets att

⁴⁰¹ Schauman 1893, 44–45. Citatet från K. Collan till A. Schauman ”Twelfth Night”, 1852, Coll. 201.1, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁰² A. Schauman till B. O. Schauman 31.7.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁰³ A. Schauman till B. O. Schauman 8.10.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁰⁴ A. Schauman till B. O. Schauman 16.9.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors och B. O. Schauman till A. Schauman 27.10.1851, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁰⁵ Knapas & Ervalahti 2006, 15.

tvivla på ett framgångsrikt genomförande av resplanerna. Resande för resandets skull var kanske den mest svårförsvarede formen av resande på 1800-talet.

”Why can’t a man sit still?” frågar sig D. H. Lawrence i *Sea and Sardinia* från 1921 för att peka på den gåtfulla impuls som får människan att ta sig någonstans dit man inte förutsetts ta sig. Dennis Porter, som har forskat om europeiskt reseberättande, menar att reseskrivandet ger skribenten stora friheter att fokusera på det som faller honom eller henne i smaken – eller såsom August Schauman uttrycker det i ett brev från Paris: ”[a]tt skriva [...] om hvad jag här ser, lefver, lär och känner”.⁴⁰⁶ Den här aspekten av reseberättandet öppnar upp för ett delvis omedvetet självavslöjande. På ett eller annat sätt skriver resenärerna alltid om liv som de vill eller inte vill leva. I den här bemärkelsen påminner reselitteraturen oss om hur de flesta av oss för det mesta är missnöjda och om hur löftet om andra länder och kulturer står för mättade behov eller rikare och mera sinnrika liv, menar Porter.⁴⁰⁷

En stor del av det europeiska reseberättandet sedan 1700-talet har graviterat mot det politiska observerandet, trots att det i slutändan är omöjligt att separera de politiska motiven från de personliga. Som ett typexempel på upplysningslitteratur kombinerar Diderot i *Voyage en Hollande* tankar om jämförande statskick eller sociologiska studier om institutioner och beteendemönster med intryck av landskap, städer och människor. Ofta har dylika texter antagit karaktären av självmedvetna politiska ingripanden i debatten på hemmaplan. Resandet blir så här ett sätt att delta i det kollektiva omskapandet av det egna samhället, delvis genom observationer gjorda i främmande länder. Man kan försöka skapa ett utomlands hemma, eller så kan man skänka sitt stöd åt dem som i andra länder är delaktiga i ett heroiskt eller utopiskt omskapande av samhället.⁴⁰⁸

Varför August Schauman valde att resa till just Köpenhamn hade att göra med bland annat J. V. Snellmans mycket positiva intryck från staden, där han 1840 gjorde en anhalt på väg till kontinenten. I resebeskrivningen *Tyskland, skildringar och omdömen från en resa 1840–1841* (1842) beskriver Snellman själva staden Köpenhamn, dess teater, litteraturen och vetenskapen, framstående köpenhamnare, och censurförhållandena i landet. Det mesta som Snellman fick uppleva i Köpenhamn föll i hans smak. Han uppskattade stort Kungliga teatern och dess skådespelare, särskilt den tidens danska superstjärna Johanne Luise Heiberg. Också Schauman kom under sin vistelse i Köpenhamn att hänföras av Heiberg. Pressen, vars frihet också i Danmark var kringskuren, fann Snellman vara i goda händer och han nämner särskilt Frederik Christian Sibbern och D. G. Monrad. Han förklarar att det är en stor fördel ”att sådana män sköta det politiska skriftstället, isynnerhet då nationen saknar all uppfostran i detta hänseende, och det egentliga folkets bildning ej sträcker sig utom religionskunskapen”.⁴⁰⁹ Att Snellman med detta lika väl kunde ha syftat på Finland är ganska uppenbart. Att också Snellman var påverkad av tidens liberalism

⁴⁰⁶ A. Schauman till K. Collan 12.11.1858, Coll. 3174, Karl Collan, NB, Helsingfors.

⁴⁰⁷ Porter 1991, 13.

⁴⁰⁸ Porter 1991, 223–224.

⁴⁰⁹ Snellman 1842, 15–16.

framgår av det han skriver om Danmark, som han karaktäriserar som en despotisk stat. Snellman menar att ett grunddrag hos den despotiska staten är att folket hålls omedvetet om allt annat än religion av den uppenbara orsaken att det inte ska ställa krav på överheten.⁴¹⁰ Snellman skriver emellertid om Danmark före 1849 års konstitutionella grundlag, vilket betyder att hans analys av det politiska läget antagligen inte har haft så stor betydelse för Schaumans beslut att ta sig till Danmark.

Själv konstaterar August Schauman i memoarerna att han utöver de tilltalande Danmarksbeskrivningarna från 1840-talet drogs till landet av den spirande skandinavismen och av de stora studenttågen.⁴¹¹ Studentskandinavismen hade sin upprinnelse i slutet av 1830-talet och i frågan om Slesvigs ställning. Rörelsen hade genast från början en liberal framtoning och mycket snabbt kom också finnarna att inbegripas i idén om en skandinavisk ödesgemenskap. Dansken Carl Ploug gav uttryck för det här när han i Uppsala 1843 vädjade för sympati gentemot de finska bröderna. Förutom att rörelsen riktade sig inåt mot ett förstärkande av banden mellan de skandinaviska folken ingick där också ett markerat inslag av antipatier gentemot Ryssland.⁴¹²

Skandinavismen noterades genast från och med sin uppkomst på 1840-talet i Finland, framför allt på grund av den politiska liberalism som rörelsen företrädde.⁴¹³ Finland stod dock i det stora hela vid sidan om skandinavismen, särskilt under 1840-talet då deltagande i princip förhindrades av politiska orsaker. Det finska deltagandet i skandinavismen på 1840-talet är jag benägen att tolka närmast som ett historiserande framhävande av ett gemensamt kulturarv snarare som ett direkt politiskt engagemang.⁴¹⁴ För att förklara det svala finska intresset har Åke Sandström lyft fram faktorer som ett ljummet intresse överlag för nordiska frågor som en följd av genuint ointresse och skandinavisternas vacklande hållning gentemot Finland.⁴¹⁵ Till det här kunde man säkert också foga den tidigare nämnda nyupptäckta nationalstoltheten. Hur som helst insåg man i Finland att det politiskt sett var riskabelt att delta i de skandinaviska studentmötena, varav det första ordnades 1843. Ingen finne deltog följaktligen i själva mötet, men nog i efterfestligheterna. I S:t Petersburg var man av förekommen anledning misstänksam mot skandinavismen, liksom mot allt annat som antydde finländska närmanden till Sverige.⁴¹⁶ Skandinavismen var alltså genast från början en ur rysk synvinkel ovälkommen rörelse, orienterad mot väst och ryssfientlig som den var.⁴¹⁷

Förutom av skandinavismen ökades Danmarks dragningskraft i August Schauman ögon av de politiska händelserna i landet 1848–1849, med en konstitutionell monarki som slutresultat och dessutom av ”nationalitetskampen för Slesvig med det hederfulla,

⁴¹⁰ Snellman 1842, 16.

⁴¹¹ Schauman 1893, 46.

⁴¹² Barton 2009, 165 och Johansson 1930, 234. Barton talar om Lund, men studentmötet 1843 hölls i Uppsala. Inbjudan till Helsingforsstudenterna att delta stod däremot studenterna i Lund för. Se Johansson 1930, 231.

⁴¹³ Barton 2009, 172. Också Runar Johansson har lyft fram att skandinavismen tillförde Finland ett ”starkt tillskott av liberala element” som en följd av dess nära förväntskap med liberalismen. Se Johansson 1930, 222.

⁴¹⁴ Se Paul Nybergs redogörelse för Topelius besök i Sverige 1843. Nyberg 1949, 140–146.

⁴¹⁵ Sandström 2004, 144.

⁴¹⁶ Nyberg 1949, 140–144 och Sandström 2004, 144.

⁴¹⁷ Johansson 1930, 234.

segerrika treårskriget 1848–1850”. Allt det här i kombination ”bragte intresset för det danska folket nästan upp till entusiasm”, skriver Schauman i memoarerna.⁴¹⁸ I ett brev till Karl Collan från Köpenhamn skriver Schauman om hur ”poetisk” han upplevde efterkrigstiden med alla de levande hjältarna som vandrade omkring på gatorna. Vem behövde egentliga skalder när veteranerna med sin blotta existens var ett poetiskt uttryck, frågade sig Schauman.⁴¹⁹ Danmark var ett tankeväckande exempel på hur liberala krafter på fredlig väg kunde genomföra en revolution och göra slut på enväldet. August Schauman skrev till Otto från Köpenhamn: ”Inga halfheter, inga hopp, inga språng fram och tillbaka! Först naturligtvis den s.k. gamla friheten i ren gestalt. Hierarkin så tjock och [...] som man i Norden rimligtvis kunde begära. Adelsväldet så välgrundadt och dugtigt och länge räckande som möjligt. Så Enskildsmakten, så fullkomligt välskapad, att ej minsta brist kan anmärkas. Nu Konstitutionsmonarkin, visst icke heller bygd på lösan sand. – Och övergången från det ena till det andra – knappt ett löf rörts.”⁴²⁰ Den 5 juni 1849 fick landet en ny grundlag, som var ett förverkligande av de liberala idéerna i rörelse och som garanterade det konstitutionella statsskicket med ett parlament med två kamrar. Danmark blev genom revolutionen ett modernt samhälle, en konstitutionell monarki med en press som fritt fick uttala sig i politiska och religiösa frågor. När de danska liberalerna gick från opposition till att bära politiskt ansvar gick liberalismen från att vara ett uttryck för en politisk dröm om fri författning till att vara den bärande ideologin bakom det existerande samhället.⁴²¹

Förhållandena i Danmark hade på så sätt blivit ännu bättre än under Snellmans tid i Danmark. Det var därför ett naturligt val för en frisinnad 25-åring från Finland att bege sig på en längre vistelse till denna progressiva hemvist i Skandinavien. I likhet med det politiska vittne som Dennis Porter har beskrivit begav sig August Schauman på en resa för att delta i det kollektiva omskapandet av det egna samhället genom att observera ett land där de politiska idealen hade satts i praktik.

Om sin vistelse i Köpenhamn skrev August Schauman detaljrika brev hem, och därtill berör han resan i memoarerna. Det som verkar ha varit resans största behållning var besöken på riksdagen och på Kungliga teatern. Han skriver mycket om sina upplevelser från riksdagen och om riksdagsledamöterna, liksom om teaterstycken och skådespelare. Han kommenterar också hur han varje dag läste de lokala tidningarna för att råda bot på bristande socialt umgänge och för att få kunskap om den värld som omgav honom och om de rådande politiska och kulturella stämningarna.⁴²²

⁴¹⁸ Schauman 1893, 46.

⁴¹⁹ A. Schauman till K. Collan 23.2.1852, Coll. 317.4, Karl Collan, NB, Helsingfors.

⁴²⁰ A. Schauman till B. O. Schauman 18.11.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴²¹ Nevers 2013, 106.

⁴²² Schauman 1893, 50.

I *Morgonbladet* jämförde han det samhälleliga intresset i Finland med hur det såg ut utomlands genom att just se på tidningsläsandet. Där skrev han så här:

Och ändock får man se att alla dessa stora blad läsas dagligen af nästan hvar och en af dem, som vilja räknas till det bildade folket. Månne man i allmänhet arbetar mindre, har mindre att göra, än hos oss? Vi tro det ingalunda. Men man har tid att läsa dem, derföre att man är intresserad af att läsa dem; man har tid att läsa dem, derföre att det knappt går an att icke läsa dem.⁴²³

Särskilt verkar August Schauman ha uppskattat det liberala organet *Fædrelandet*, som också hans bror Otto brukade läsa. Till honom skrev August om tidningen: ”Du lär der känna den luft, i hvilken jag andas.”⁴²⁴ Tidningen, med nationalliberalen Carl Ploug som huvudredaktör, var ledande opinionsbildare i Danmark ända fram till 1864.⁴²⁵

För att skapa sig ingående insikter om det danska samhället fördjupade sig August Schauman också i landets historia, statistik och litteratur. Han skrev hem att han inte ämnade lämna landet förrän han ”har något så när god reda på dess förhållanden”.⁴²⁶ Efter att han uppnått detta mål planerade han ytterligare att resa vidare till Norge och Sverige för att där bedriva liknande samhällsstudier.⁴²⁷ Han uttalar aldrig entydigt vilket syftet med resan var, men framför allt handlade det om att samla på sig kunskap för att på så sätt kunna påverka utvecklingen hemma. Att han i Danmark stiftade bekantskap med det parlamentariska statskicket och att han också i praktiken fann det fungerande framgår av hans rapporter till de hemmavarande. Det förhållande att det inte endast är i memoarerna som det här framgår talar för att hans parlamentarism inte är någon efterhandskonstruktion i syfte att visa på en långt tillbakagående parlamentarisk läggning. I ett brev till Otto Schauman, i vilket August först beskriver det danska folket för att sedan kunna beskriva dess representanter i riksdagen, begrundar han fritt den framtida politiska utvecklingen i Danmark. Eftersom dessa spekulationer är talande för hans politiska betraktelsesätt 1851 och dessutom ger en bild av hur han såg på tidningspressens möjligheter att påverka den politiska utvecklingen återger jag dem här i sin helhet:

När nu efter många många år tiderna ha skridit framåt, och den konstitutionella monarkin har lefvat sin tid, så börjar den Danska tidningspressen att orda om republikens nytta. Det danska folket

⁴²³ *Morgonbladet* 20.1.1853.

⁴²⁴ A. Schauman till B. O. Schauman 8.10.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴²⁵ Artikel om *Fædrelandet* i nätutgåvan av *Den Store Danske*.

⁴²⁶ A. Schauman till B. O. Schauman 25.11.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴²⁷ Se A. Schauman till B. O. Schauman 18.11.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

skakar länge på hufvudet, men när det i många, många år har läst allt detsamma, så säger det slutligen: ”det kan [...] vare”. Så gå igen många, många år, men allt starkare blir det Danske Folk Overbeviskelig, at Republ. er for det den endte menlige Regieringsform. Slutligen en vacker dag [...] ett möte i Casino eller någon annan teater eller [...]. Der hålles många och långa tal, och der är mycket, mycket folk. Slutligen skriftlig omröstning: stor pluralitet; R. är antagen. [...] Kungen, som naturligtvis är också en beskedlig karl, säger så: ”Noh, mange Tak ska di ha; det glaeder mig af Hjertat att kunna sige dem, at jag ogsaa (läs: osså) redan laenge har naert den samme Overbevisning.” – Och dermed är den saken afgjord.⁴²⁸

Det här citatet öppnar på ett påtagligt sätt upp för det republikanska spåret i August Schaumans tänkande, vilket åtminstone går tillbaka till hösten 1847 när han studerade olika länders samhällssystem, men som också kan antas vara influerat av tidigare läsning av E. G. Geijer. I memoarerna skriver Schauman att han särskilt läste in sig på Amerikas förenta stater och deras republikanska politiska författning. Enligt den egna beskrivningen öppnade denna lektyr en helt ny värld för den unge studenten och gav upphov till nya framtidstankar och drömmar. ”Europas syntes mig föråldradt, förutnad”, var Schaumans slutsats efter att ha bekantat sig med Förenta staternas republikanska styrelseskick.⁴²⁹ Ett republikanskt inslag blir en återkommande del av August Schaumans idépalett, vilket är betecknande för den idébildning som ägde rum i Finland före 1860-talets återuppväckta lantdagsväsende.

Den skandinavism som August Schauman omtalar i memoarerna som en orsak till att han valde Danmark finner man däremot inte många spår av i vare sig breven eller memoarerna. Skandinavismen hade tillfälligt mattats av som en följd av de politiska realiteterna som uppdagades under Slesvig-holsteinska kriget 1848–1851. Det svenska biståndet åt Danmark bestod främst av medling i konflikten, trots att en del frivilliga strömmade från Sverige till Danmark som en följd av den samhörighetskänsla som skandinavismen hade gett upphov till. August Schauman besökte Danmark vid en tidpunkt då ett skandinaviskt brödraskap inte längre intog en betydande roll på dagordningen, vilket återspeglas i hans texter om Danmarksvistelsen. Trots att största delen av breven från Danmark handlar om människor, nöjen och politik, finns i dem också ett omnämnande om att Schauman den 13 januari 1852 deltog i en skandinavistisk studentfest kallad ”Nordiske Höitid”.⁴³⁰ Det här ändrar dock inte på helhetsbilden vad gäller det uppenbart anspråkslösa skandinavistiska inslaget i Schaumans resa 1851–1852.

⁴²⁸ A. Schauman till B. O. Schauman 18.11.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴²⁹ Schauman 1892, 363. Av Universitetsbibliotekets lånebok framgår det också att August Schauman 1850 lånade Ludwig Heerens *Geschichte des europäischen Staatensystems*. Förteckning över hemlån 1850–1859, HYK:Ba5.1.1, Offentliga biblioteket, NB, Helsingfors. Schauman var också bekant med den schweiziska republikanska förbunds författningen från 1848. Se *Papperslyktan* 20.6.1859.

⁴³⁰ A. Schauman till B. O. Schauman 15.1.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

Efter resan till Danmark dröjde det till 1856 förrän August Schauman åter beträdde skandinavisk mark. Under resan till Paris gjorde han i juni ett tolv dagars uppehåll i Stockholm.⁴³¹ Den här gången verkar besöket främst ha rört sig om att umgås med därvarande personer av intresse. Till dem hörde bland andra de utvandrade finnarna J. J. Nordström, Emil von Qvanten och A. I. Arwidsson liksom också andra på resande fot stadda finnar.⁴³² Han träffade också den liberala tidningen *Aftonbladets* redaktörer, bland andra den blivande chefredaktören August Sohlman.⁴³³ Ur ett finländskt perspektiv var denna i Finland ända fram till 1861 förbjudna tidning av särskild betydelse som en följd av de så kallade Finlandsbrev som publicerades i den. Det var också kring *Aftonbladet* som emigrantfinnarna samlades. Både Alfred Edman och Emil von Qvanten var anställda av tidningen.⁴³⁴ August Schaumans bedömning av Sohlman pekar på hur hans åsikter förändrades med tiden och hur detta inte alltid reflekteras i memoarerna. Det här har i sin tur fått historioGRAFISKA konsekvenser eftersom memoarerna ofta har använts som ensam källa i forskning rörande Schauman. I memoarerna lyder omdömet om August Sohlman: ”den sympatiska och för Finland lifligt intresserade Aug. Sohlman”. Vidare tog August Schauman i *Helsingfors Tidningar* 1861 Sohlman i försvar mot Snellmans attacker. Några år tidigare heter det i ett brev till Otto Schauman om *Aftonbladets* redaktörer: ”i all hyggelig vänskaplighet sagdt, temligen torra hufvuden”.⁴³⁵ Hos brevskrivaren August Schauman möter man sällan någon större uppskattning för svenskar.

Under sin vistelse i Stockholm denna sommar stiftade Schauman också bekantskap med den Finlandsfödde äventyraren och frihetskämpen August Maximilian Myhrberg. Myhrberg var redan under sin livstid en legendarisk figur som hade skapat sig ett rykte genom deltagande i olika frihetskrig runtom i Europa – i Grekland, i Spanien och, inte minst, i Polen. I de finländska kretsarna i Sverige, där han var bosatt under stora delar av sitt liv, var han en välkänd person. Han fungerade som politisk rådgivare åt kung Oscar I i frågor rörande Finland, särskilt under Krimkriget, då han varnade den svenske kungen för att anta att finnarna utan vidare skulle vara villiga att återgå till den svenska gemenskapen.⁴³⁶ Oscar uppmuntrade och styrde krigsagitationen inte bara i Sverige utan också utomlands för att förbereda opinionen på en intervention mot Ryssland.⁴³⁷ På Schauman gjorde denna levande legend åtminstone enligt memoarerna stort intryck. Där nämner han Myhrberg, ”frihetskajelten”, bland de människor som imponerat mest på honom – de två andra var Georg August Wallin och J. L. Runeberg.⁴³⁸ Myhrberg och Schaumans två andra förebilder Washington och Manin förenas alla av en kamp mot imperier, vilket ytterligare

⁴³¹ A. Schaumans till E. Bergh 26.8.1856, Edvard Bergh, SLSA 357, SLS, Helsingfors.

⁴³² Det kan dock noteras att August Schauman och A. I. Arwidsson inte stod varandra nära. Schauman skriver om Arwidsson: ”Jag var med Arwidsson i ganska föga beröring, såväl i Stockholm som här. Till sin person var han icke af mitt folk.” A. Schauman till B. O. Schauman 22.6.1858, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴³³ A. Schauman till B. O. Schauman 7.7.1856, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴³⁴ Elmgren 1939, 227 och 307. Om att *Aftonbladet* blev tillåtet i Finland se t.ex. *Helsingfors Tidningar* 26.1.1861.

⁴³⁵ *Helsingfors Tidningar* 3.8.1861; A. Schauman till B. O. Schauman 7.7.1856, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴³⁶ Tarkiainen 1993, 57, 78 och artikel om Myhrberg i nätpublikationen *Kansallisbiografia*.

⁴³⁷ Barton 2009, 174.

⁴³⁸ Schauman 1893, 17.

ger skärpa åt August Schaumans republikanism och självständighetsetos.

Till Stockholm återvände August Schauman ungefär ett och ett halvt år senare. Han gjorde halt där på hemresan från Berlin, men på grund av att han hastigt efter ditkomsten insjuknade i kolera blev han tvungen att stanna längre än planerat. Han hade redan under vårvintern 1857 i Paris insjuknat i ”Pleuritis’ eller ’inflammation i bröstet”, från vilken sjukdom han hade svårt att helt och hållet återhämta sig.⁴³⁹ Han var med andra ord redan svag när han anlände till Stockholm. Koleran däckade honom slutligt, och han blev tvungen att hållas instängd på sitt rum i Stockholm i mer än två månader.⁴⁴⁰ Det säger sig självt att dessa två månader inte var en särskilt händelserik tid i Schaumans liv. Till hans stora glädje fanns det ett flertal finnar i Stockholm vilka höll honom sällskap under konvalescensperioden. Hans dagar piggades upp av besök av unga regeringsfientliga finnar, som av en eller annan orsak hade lämnat Finland på grund av sin politiska hållning. Av de här personerna nämner Schauman i memoarerna och i breven till Otto särskilt Adolf Erik Nordenskiöld, Emil von Qvanten, Karl Wetterhoff och kusinen Alfred Edman – ett ur ryskt myndighetsperspektiv högeligen diskutabelt umgänge.⁴⁴¹

I Stockholm kom August Schauman i nära kontakt med den av J. V. Snellman och Gabriel Rein kritiserade finska emigrationen i Sverige. I brev till brodern Otto skriver han hur han rumlat runt tillsammans med Adolf Erik Nordenskiöld, som nyligen avskedats från universitetet i Helsingfors. Nordenskiöld hade allt sedan deltagandet i Tölömiddagen utgjort en nagel i ögat på generalguvernören von Berg, som tack vare händelserna på promotionsfesten 1857 där Nordenskiöld höjde en skål för ”Finlands dunkla framtid” hade fått en anledning att uppmana honom att lämna landet. Nordenskiöld blev aldrig formligen landsförvisad, men i sin frånvaro förklarades hans stipendium indraget och han avskedades från universitetet. Efter att i vredesmod ha följt von Bergs uppmaning att resa utomlands bosatte han sig i Stockholm för gott.⁴⁴² Till J. J. Chydenius, som ingick i den liberalt sinnade kretsen i Finland, ska von Berg i Stockholm ha förklarat att hela affären inte berodde på honom utan på universitetsmyndigheterna.⁴⁴³ Detta motbevisas i sin tur av ett brev av von Berg till tf. universitetskanslern Alexander Armfelt, i vilket von Berg ser som bäst att landsförvisa Nordenskiöld.⁴⁴⁴ Man kan med fog anta att dessa i Stockholm boende finnar, som av politiska orsaker lämnat sitt hemland, för August Schauman målade upp en så dystert bild som möjligt av det politiska läget i Finland. Det här stockholmska umgänget kan också antas ha haft ett inflytande på Schauman, som på samma sätt som de politiska emigranterna betraktade det autokratiska statsskicket som hämmande för storfurstendömet modernisering.

⁴³⁹ A. Schauman till B. O. Schauman 29.3.1857, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁴⁰ Schauman 1893, 243.

⁴⁴¹ Schauman 1893, 244–245 och A. Schauman till B. O. Schauman 10.2.1858, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁴² Tarkiainen 1993, 208.

⁴⁴³ J. J. Chydenius till A. Schauman 4.5.1860, Coll 201.2, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁴⁴ Brevet citerat i Rein 1899, 202.

Förhållandet till emigrantfinnarna och till den svenska pressen

Krimkriget och utsikterna till ett svenskt ingripande, som på allvar fick fart som en följd av den franske generalen François Certain Canroberts besök i Stockholm i november 1855, satte många känslor i rörelse. Besökets egentliga ändamål var att utöva press på Ryssland att sluta fred, men av den bredare allmänheten uppfattades det som ett faktiskt tecken på att Sverige höll på att gå med i kriget.⁴⁴⁵ I Sverige hade framför allt liberalernas organ *Aftonbladet*, som på den här tiden företrädde en skandinavistisk linje, publicerat artiklar som pläderade för ett svenskt ingripande och för Finlands återförening med Sverige.⁴⁴⁶ På officiellt håll i Finland såg man med stor oro på hur studentungdomen reagerade på de idéer som sipprade till landet från Sverige, trots den stränga censuren. Matti Klinge har skrivit om hur universitetets vicekansler Johan Reinhold Munck och professorerna J. V. Snellman och Fredrik Cygnæus stötte på politisk opposition hos en viktig grupp studenter. Att de oppositionella stämningarna togs på allvar påvisas bland annat av att man planerade att flytta bort universitetet från Helsingfors. Det här pekar åter på hur viktigt det var för överheten att kontrollera rummet och på en känsla av att kontrollen höll på att gå förlorad. Den unga oppositionen bestod enligt Klinge av en mot Sverige orienterad aristokratisk-liberal krets, som i kriget såg sin chans att göra sig av med de sämsta sidorna av den dåvarande regimen, övervakningen och angiveriet.⁴⁴⁷ Parallellt med den här yngre rörelsen fanns en mindre synlig och en av den tidigare forskningen mindre uppmärksam krets liberaler vars inställning till det forna moderlandet var mera ambivalent.

I Sverige spädde framför allt Emil von Qvanten på krigsivern och drev på Finlands lösgörande från Ryssland. I det här syftet hade han publicerat skriften *Fennomani och skandinavism* (1855) under pseudonymen Peder Särkilax, vilket i Finland väckte frågan om vem som stod bakom texten. I skriften där von Qvanten framlade tanken på ett svensk-finländskt statsförbund och skapandet av en skandinavisk union tog han också finskhetssträvandena i försvar inför den ytterst skeptiska svenska publiken.⁴⁴⁸ *Fennomani och skandinavism* var som man kan förstå förbjuden i Finland, men spreds till landet trots det, liksom ofta var fallet med förbjuden litteratur. Hur det här rent praktiskt kunde gå till vittnade Otto Schauman om i ett brev till August, där han skriver om hur två statsanställda män på ett fartyg från Sverige till Finland insmugglade 100 exemplar av den förbjudna trycksaken *Finska förhållanden* (1857–1861), också den av Emil von Qvanten.⁴⁴⁹ Att förhindra böckers rörelse var hart när omöjligt för de ryska myndigheterna.

Eftersom generalguvernören von Berg var övertygad om att den finska studentoppositionen stod i nära kontakt med de svenska krigspådrivarna beslutade han att ta till spionage för att få reda på vad som var i görningen.⁴⁵⁰ För uppdraget värvade postdirektören

⁴⁴⁵ Barton 2009, 180 ff.

⁴⁴⁶ Rein 1899, 32 och Norberg 1998, 142, 144.

⁴⁴⁷ Klinge et al. 1989, 501.

⁴⁴⁸ Se von Qvanten 1855, passim och Lille 1921, 52.

⁴⁴⁹ B. O. Schauman till A. Schauman 21.8.1857. Coll. 2016, August Schauman, NB, Helsingfors. Se också Nordberg 1957, 61.

⁴⁵⁰ Rein 1899, 41; G. Rein 1943, 20; Elmgren 1939, 186.

Alexander Wulffert, på order av generalguvernören, sin adjoints son studenten Oskar Tamelander. Tamelander skickades till Sverige för att där ta kontakt med de misstänkta personerna. Han bosatte sig i Stockholm på samma hotell som Emil von Qvanten, och erbjöd sig att ”i allsköns frid och oskuld” genom sin far förmedla korrespondenser mellan Sverige och Finland.⁴⁵¹ August Schauman, som hade känt von Qvanten under sin studietid, men efter 1851 enligt egna ord varken sett eller brevväxlat med honom fick plötsligt motta ett brev av honom daterat den 6 juni 1855. Schauman hade på det här sättet dragits in i spionaffären av von Qvanten, som av allt att döma ville att Schauman skulle avslöja den spion som han hade insett att Tamelander var.⁴⁵²

Oskar Tamelander sade sig till Emil von Qvanten vara nära bekant med August Schauman, varför von Qvanten valde att skriva ett brev till honom, trots att de alltså inte tidigare hade korresponderat med varandra. Att Tamelander valde att nämna just August Schauman för von Qvanten berodde högst antagligen på att han betraktades som en del av den krets man nu ville avslöja. Från överhetens håll betraktades Schauman som en del av den allt mer framträdande oppositionen. Det här manifesteras också i de försiktighetsåtgärder som måste vidtas för att få Schaumans korrespondenser från Helsingfors publicerade i tidningen *Wiborg*. I sitt brev till Schauman omtalar von Qvanten verket *Fennomani och skandinavism*, samtidigt som han spekulerar över vem som var verkets upphovsman. Han nämner att man i Sverige gissat på såväl Z. Topelius, J. J. Nordström som A. I. Arwidsson – von Qvanten hade med andra ord genomskådat Tamelander.⁴⁵³

Det som väckte August Schaumans misstankar om spionage var att han några månader innan han fick brev av von Qvanten på hemlig väg hade fått ett exemplar av den förbjudna *Fennomani och Skandinavism* med en dedikation skriven med författarens lätt igenkännbara handstil. von Qvanten visste alltså mycket väl att Schauman kände till vem som låg bakom skriften. Schaumans misstankar bekräftades när han av generalguvernörens kanslidirektör Edvard Walleen fick ett tips om att det brev han erhållit av von Qvanten hade öppnats och genomgått i Helsingfors.⁴⁵⁴ Ytterligare bekräftelse fick misstankarna av det faktum att en student i vanliga fall inte skulle ha beviljats respass utomlands under det pågående kriget. Hela affären slutade med att Tamelander vid sin återkomst från Stockholm konfronterades av provocerade studenter vid historisk-filologiska fakulteten, som ansågs vara den egentliga upprorshärden vid universitetet, och tvingades till en full bekänelse. Tamelander utestängdes från universitetet för all framtid, och generalguvernören

⁴⁵¹ Schauman 1893, 190. Citat från E. von Qvanten till A. Schauman 6.6.1855, Coll 201.5, August Schauman, NB, Helsingfors. I Alexander Wulfferts dödsannons i *Wiborg* 14.12.1855 skriver August Schauman under pseudonymen Thomas: ”Säll den öfver hvars graf med klockornas ljud blanda sig folkets välsignelser.” Clas Zilliacus och Henrik Knif ser det här som ett exempel på den mångtydiga stilen som användes för att kritisera rådande förhållanden. Mellan de vackra raderna ”står det att Wulffert får gå bort denna sällhet förutan”, skriver Zilliacus och Knif. Zilliacus & Knif 1985, 15.

⁴⁵² Den Tamelanderska spionaffären har berörts i bland annat Schauman 1893, Ramsay 1949, T. Rein 1918 och G. Rein 1943. När Wulffert adlades 1855 föreslog August Schauman för Edvard Bergh att hans adelsvapen skulle föreställa ett öga, ett öra och ett horn. A. Schauman till E. Bergh 5.8.1855, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

⁴⁵³ E. von Qvanten till A. Schauman 6.6.1855, Coll 201.5, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁵⁴ Schauman 1893, 190 och Rein 1899, 42. Också Anders Ramsay hade tipsats av Walleen om Tamelanders spioneri, vilket tyder på att Walleen var mån om att få Tamelander avslöjad. Ramsay 1927, 192–193.

von Bergs rykte fick sig en törn.⁴⁵⁵ Vännen Gustaf Philip Armfelt kommenterade generalguvernörens agerande för August Schauman, som då befann sig i Paris: ”För öfrigt är här sig likt, höstligt ledsamt, man blir ond och otreflig när man hör Grefve Bergs framfaranden, då somligt sker så olagligt som sig göra låter.”⁴⁵⁶

Emil von Qvantens storpolitiska skandinavistiska planer kom aldrig att realiseras, men i stället kom han att försöka dra nytta av den framväxande allmänna opinionen för att påverka utvecklingen i Finland. Själv kunde han inte längre återvända till storfurstendömet efter att det avslöjats att det var han som låg bakom *Fennomani och skandinavism*. Eftersom censuren i Finland omöjliggjorde en mer ingående och öppen politisk diskussion fann von Qvanten det rådligt att utnyttja den svenska tryckfriheten för att publicera texter om förhållandena och stämningarna i Finland. De främsta organen för den här verksamheten var *Aftonbladet* och senare *Nya Dagligt Allehanda*.⁴⁵⁷

Aftonbladet, som 1830 hade grundats av Lars Johan Hierta som ett liberalt organ, hade 1851 sålts av honom till ett moderat konsortium bestående av fem akademiker, bland andra doktorn och den skandinavistiske aktivisten August Sohlman. De skandinavistiska tongångarna fick också utrymme i tidningen. Hierta reagerade särskilt under dessa år mot att tidningen blivit skandinavistisk, något som helt stred mot hans egen försiktiga utrikespolitiska linje, och inte minst mot hans starkt återhållsamma inställning i frågan om skattebetungande försvarsutgifter. Att tidningens grundare inte var nöjd med de nya ägarna framgår av att han 1856 klagade över att tidningen nedsjunkit till ”nullitet och platthet”.⁴⁵⁸

Liksom L. J. Hierta fann inte heller August Schauman *Aftonbladets* nya linje helt övertygande. Han skrev till brodern Otto den 10 februari 1858 att tidningen går mot en säker undergång under sin nuvarande redaktion. Han fortsatte med att konstatera att han inte kände August Sohlman särskilt bra, men tillräckligt för att kunna se vartåt det barkade. ”Bladets brist på hållning och takt under dessa månader har varit och är fabulös”, skrev Schauman till brodern.⁴⁵⁹ Vad exakt Schauman syftar på är osäkert, men intressant är att *Aftonbladet* just kring den här tiden hade publicerat två ”Bref från Finland”, i vilka både Fredrik Cygnæus och J. V. Snellman kritiserades i stränga ordalag.⁴⁶⁰ August Schauman stod fortfarande på god fot med både Cygnæus och Snellman. Det kan alltså tänkas att han inte helhjärtat kunde omfatta innehållet i dessa skrifter, trots att skribenterna tog i försvar den unga regeringskritiska krets som han också sympatiserade med. Han hade kommit i kläm mellan två världsåskådningar. De personer som försåg den svenska pressen med information och analyser av förhållandena i Finland var till övervägande del sådana som påträffas i den yttre kretsen kring August Schauman, medan personer ur hans närmaste krets inte

⁴⁵⁵ Schauman 1893, 193–194 och Rein 1899, 45. Så stor var avskyn mot Tamelander att August Schauman i sina memoarer inte nämner honom vid namn.

⁴⁵⁶ G. Ph. Armfelt till A. Schauman, 5.10.1856, Coll. 201.1, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁵⁷ Antagligen slutade *Aftonbladet* sedermera att publicera von Qvantens brev för att möjliggöra ett upphävande av förbudet på tidningen i Finland, vilket också kom att ske. Se Rein 1899, 184–185.

⁴⁵⁸ Fredriksson et al. 1981, 120.

⁴⁵⁹ A. Schauman till B. O. Schauman 10.2.1858, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁶⁰ Brevet publicerades i *Aftonbladet* 11.11.1857 och 1.2.1858.

återfinns bland brevskrivarna.⁴⁶¹ Det här antyder det problematiska i att tala om liberalerna som en enhetlig grupp med någon form av gemensam agenda, åtminstone före 1860-talet.

När Frans Schauman tillsammans med sin familj sommaren 1857 besökte Stockholm för att kureras sin hälsa fann hans son Fridolf, som enligt Otto Schauman blev väl upptagen i staden i egenskap av student och son till en ”frisinnad” professor, ”huru hvarje svensk mans hjerta klappa varmt för *allt hvad Finskt är*” och ”huru *djuvt*” de ”deltaga i vår olyckliga ställning”.⁴⁶² Den kejsarlojale Otto återgav dessa Fridolfs ord för sin bror som ett nedtryckande belägg för de stämningar som Krimkriget och Finlandsbrevet hade frammanat i Sverige. Det är uppenbart att Otto Schauman saknade all förståelse för de skrivelser om Finland som publicerades i Sverige och som hade som syfte att påverka opinionen i både Sverige och Finland. August Schauman å sin sida sympatiserade med skrivelsernas upphovsmän, men hade ännu under dessa år föga uppskattning för *Aftonbladet* och dess redaktör August Sohlman.⁴⁶³ Dessutom var hans inställning till J. V. Snellman och särskilt till Fredrik Cygnæus mera förstående än den radikalare ungdomens. Liberalismens olika uttryck i Finland under den här tiden kan alltså inte entydigt likställas med politisk skandinavism, utan det rör sig snarare om reformsinnade kretsar med olika inslag av frihetstänkande och med olika bakgrund. Idémässigt förenas de av ett frihetsideal med utgångspunkt i republikanism och liberalism, men en enhetlig rörelse är det ännu inte fråga om.⁴⁶⁴ Det är också en förenkling att dra ett likhetstecken mellan den här tidens liberalism och skandinavism.

Hur August Schauman förhöll sig till frågan om breven från Finland är inte helt lätt att sätta fingret på – i viss mån såg han dem som ett nödvändigt ont.⁴⁶⁵ Han var personligen vän med flera av de politiska emigranterna, till exempel framgår det av hans korrespondens att Emil von Qvanten besökte honom dagligen då han i Stockholm hade insjuknat i kolera på resan hem från Paris 1858. Också Karl Wetterhoff, J. J. Nordström och Adolf Erik Nordenskiöld var nära bekanta till Schauman. Den sistnämnde tillkännagav trots allt att det inte var hans gruppering, den som sammankopplades med Tölömidagen och den tameländerska affären – med andra ord de som Snellman kallade blodlösa – som försåg von Qvanten med material. Utgående från ett brev av August Schaumans kusin Alfred Edman kan man ändå sluta sig till att Schauman i någon mån hjälpte till att sprida Aftonbladsartiklarna i Finland.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ Pipping 1932, 126.

⁴⁶² B. O. Schauman till A. Schauman 22.8.1857, Coll. 201.6, NB, Helsingfors. Ordet frisinnad är närmast att likställas med liberal. När t.ex. fennomanierna skulle hänvisa till sin liberalism använde de inte det finska ordet *liberaali*, utan *vapaamielinen* – en direkt översättning av svenskans frisinnad. Se Kurunmäki 2013, 92.

⁴⁶³ På ett personligt plan verkar August Schauman och August Sohlman däremot ha kommit överens. August skriver från Stockholm till brodern att den Sohlmanska familjen är en av de få familjer som han brukar besöka. A. Schauman till B. O. Schauman 12.4.1858, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁶⁴ Elmgren skriver om ”svecomanin” bland den yngre generationen vid universitet som tagit vid efter Krimkriget, 246–247. Se *Helsingfors Tidningar* 3.8.1861.

⁴⁶⁶ Se Rein 1899, 183. Bakom brevtexterna, som redigerades till slutlig form av von Qvanten, stod åtminstone F. af Björkstén, E. Linder och Nestor Tallgren. Senare tillkom H. Borgström d.y., J. Chydenius och några andra. Den sistnämnda hörde visserligen till de blodlösas krets. Bakom ”de värsta sakerna” förmodar Rein att August Sohlman stod, medan von Qvanten utpekades som huvudansvarig. *Ibid.*, 183–184. A. Edman till A. Schauman 5.6 och 30.10.1858, Coll. 201.2, NB, Helsingfors.

I brevväxlingen mellan bröderna August och Otto Schauman diskuteras den finska emigrantkretsen och den studentkrets som J. V. Snellman avfärdade i artikeln ”Finska emigrationen i Sverige”. Det framgår med tydlighet att bröderna inte delade ståndpunkt i den här frågan. Otto förhöll sig mycket kritisk både till studenternas uppförande på promotionsfesten 1857, under vilken Nordenskiöld hade höjt en skål för ”Finlands dunkla framtid”, och till de artiklar som publicerades i svensk press om förhållandena i Finland. Han omtalar särskilt Emil von Qvantens häften *Finska förhållanden* (1857–1861). I de här häftena hade von Qvanten samlat de artiklar rörande Finland som publicerats i *Aftonbladet*. Otto kommenterade insmugglingen av von Qvantens verk för sin bror i ett brev den 21 augusti 1857:

Det är nu meningen att genom dessa sanningars ytterligare el. allmänna spridande verka godt inom vårt arma land, och nog finnes de, hvilka klappa händerna af förtjusning öfver detta lyckliga påfund. Jag knyter handen och tänker på Svensk vinningslystnad och samvetslöshet, så Svensk som Finsk. Du älska sanningen, August, vänd då Ditt öga bort från dessa usla agitationer, torka tåren derifrån och rikta blicken åt annat håll.⁴⁶⁷

Augusts hållning i frågan är som sagt svårare att ringa in, vilket också är ett uttryck för hans position mellan en äldre och en yngre liberalism. Han skriver i ett brev till Otto Schauman den 14 september 1857: ”Snellman och Cygnæus och Rabbe och alla andra tänker jag nu ej mera helsa”, vilket torde bero på deras fördömande av den oppositionella studentungdomens agerande under promotionsfesten 1857.⁴⁶⁸ Om Snellmans artikel rörande den finska emigrationen skriver han däremot att den är typiskt Snellmansk på gott och ont. Schauman fördömer med andra ord inte ovillkorligen Snellmans budskap. Inte heller sympatiserade han med emigrationens mest extrema planer, nämligen idén om ett skandinaviskt statsförbund med Finland som en medlem.⁴⁶⁹ Han skriver dessutom att *Aftonbladets* redaktör August Sohlman, själv en skarp kritiker av fennomani, i sin redogörelse för Snellmans text förvrängt innebörden.⁴⁷⁰ Ifall Schauman själv hade ett finger med i Finlandsbrevet, såsom Hugo E. Pipping har framfört i artikeln ”Brevet i ’Finska

⁴⁶⁷ B. O. Schauman till A. Schauman 21.8.1857, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors. J. V. Snellmans biografi och efterträdare på den filosofiska lärostolen skriver i sin Snellmanbiografi att det visserligen var berättigt att publicera skrivelser om finska förhållanden genom det friare Sverige p.g.a. den censur som hindrade ett offentligt bedömande av de allmänna angelägenheterna. Däremot kan Rein inte annat än förkasta syftet: att locka nationen bort från lojalitetens väg. Rein 1899, 176–177.

⁴⁶⁸ A. Schauman till B. O. Schauman 14.9.1857, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁶⁹ Se t.ex. A. Schauman till B. O. Schauman 29.3.1857, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁷⁰ A. Schauman till B. O. Schauman, 14.9.1857 och 9.4.1858, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. Sohlmans inlägg publicerades i *Aftonbladet* 8.4.1858. Barton 2009, 177.

förhållanden' och deras författare", så var hans andel åtminstone inte avgörande.⁴⁷¹ Han fördömde hur som helst aldrig den här verksamheten, även om han i memoarerna tillstår att breven "tyvärr icke alltid [var] tillräckligt samvetsgrant affattade" och i *Helsingfors Tidningar* skriver han att man i svensk press fick läsa "saker om Finland, som genom den fabulösa brist på insigt deri ådagalagts icke kunnat annat än uppväcka hvarje finnes rättmätiga förvåning och ovilja". Vid avskedet från sina vänner i Mejls 1856 kunde han inte instämma i den förkastelsedom som Snellman där utfärdade, "då pressförhållandena här i eget land voro sådana de voro". Att man i svensk press bara fick sig serverat de mörka sidorna berodde enligt Schauman förstäligt nog på att man i Finland endast fick ta del av de ljusa.⁴⁷²

Denna något ambivalenta position är talande för August Schaumans plats i den finländska samhällsdiskussionen kring seklets mitt. Han sympatiserade med de regeringskritiska studenterna, som efter Krimkriget började inta en mer synlig roll i offentligheten, samtidigt som han fortsatte att hysa uppskattning för personer som Snellman och Cygnæus – den äldre generationens nationsbyggare. I många avseenden sammanföll hans åskådningssätt med deras, vilket fortsatte att påverka hans förhållande till dem. I August Schaumans korrespondens kan man också läsa om dessa personers uppskattning för honom.⁴⁷³

Trots att de finska emigranterna i Sverige stod August Schauman nära och trots att han vistades mycket i Stockholm valde han trots allt en annan väg. Man kan mycket väl föreställa sig att också han bollade med tanken att stanna i Stockholm, likt vännerna J. J. Nordström, Emil von Qvanten, Karl Wetterhoff, A. E. Nordenskiöld, Alfred Edman och andra. I Sverige hade han som publicist haft möjlighet att fritt skriva om förhållandena i Finland, något som kunde tänkas ha tilltalat en redaktör med erfarenheter av den finska förhandscensuren. von Qvanten och Edman är talande exempel på det här tänkesättet. Att Schauman trots allt återvände till Finland vittnar om att han upplevde att det nu fanns tillräckligt med spelrum för att försöka påverka utvecklingen i landet inom det tillåtnas gränser. Han hade inte heller fullföljt sin plan att i Paris skriva politiska komedier med Finland som skådeplats, vilket hade kostat honom hans möjligheter att återvända hem. Till Otto Schauman skrev han: "Jag vet hvad jag dermed gör. Blir det jag skriver någonting värdt, skall det komma i dagen, då har jag dermed satt mig öfver mitt lands lagar och förhållanden, och följderna deraf är icke svår att inse. [...] Jag begär, jag gör icke anspråk på i lifvet på andra beqvämligheter, än en fri marsch- och danslokal för själen."⁴⁷⁴ Fredrik Cygnæus hade

⁴⁷¹ Pipping 1932, 127. Pipping menar att Schauman skrev ett av breven tillsammans med F. af Björkstén och att han också bidrog med att skaffa information för ett annat brev. Dessutom ombesörjde Schauman en försändelse av skrivelser till Sverige. Av brevväxlingen mellan von Qvanten och Schauman kan man dra slutsatsen att von Qvanten antagligen bad Schauman delta i propagandaverksamheten, men att Schaumans andel åtminstone var vida mindre än sådana centrala personers som Ernst Linders. E. von Qvanten till A. Schauman 1856, 5.2.1861, 21.12.1861, Coll. 201.5, August Schauman, NB, Helsingfors. Runar Johansson nämner också ett rykte omtalat av Wulfert att Schauman skulle ha varit en av *Aftonbladets* korrespondenter, men att det utan bevis vore farligt att anklaga en viss person. Johansson 1930, 305.

⁴⁷² Schauman 1893, 245, 228; *Helsingfors Tidningar* 3.8.1861.

⁴⁷³ Se t.ex. Fr. Cygnæus till A. Schauman 12.5.1857, Coll. 201.2, August Schauman, NB, Helsingfors och B. O. Schauman till A. Schauman 21.8.1857, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁷⁴ A. Schauman till B. O. Schauman 21.11.1856, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

också påmint honom om farorna med ett dylikt författarskap: ”Det skulle derföre göra mig uppriktigt ondt ifall Din andes kraf drefvo Dig hän till banor, paralela med fäderneslandets gränсор. På den grunden har jag också icke haft hjerta att säga dig min fulla mening angående Ditt tillämnade författarskap, af hvilket Du befarar en sådan centrifugal inflytelse.”⁴⁷⁵

Som jag redan nämnt hade Ryssland tvingats in i en liberalare period efter förlusten i Krimkriget, vilket innebar att Alexander II nödgades göra eftergiftsreformer.⁴⁷⁶ Tiden efter Krimkriget och Nikolaj I, August Schaumans ”födelsedags-kaima”, uppfattades som en plastisk tid då utvecklingen kunde få en rad olika riktningar. Schauman skrev till sin broder från Paris: ”Hvad man ser tydligt, är blott att min födelsedags-kaima varit borta redan i två år. Mycket har vaknat sedan dess. Men det är en allmän yrvakenhet, och männe nu i Finland finnes någon, som redigt vet hvad han vill eller hvad han tänker?”⁴⁷⁷ Edvard Bergh klädde i ord hur deras krets upplevde sakerna på ort och ställe: ”Wi hafva fått en monark, som om han och har sina svagheter, dock är menniska. Har vårt öde derför blifvit bättre. Försynen synes böjd att vägra sin välsignelse åt den menniskoölskande despotismen, och usle tjenare göra sitt till att i detta hänseende arbeta försynen i händerna.”⁴⁷⁸ Den ”alexandrinska tryckfriheten” var också ett nytt begrepp, men den visade sig dock inte helt infria alla löften.⁴⁷⁹ Den liberala idévärlden visade sig också ha svårt att dela det mentala rummet med den nyutnämnde generalguvernören von Berg – de ryska ämbetsmännen levde inte upp till kejsarens liberalitet, det tillåtnas liberalerna.⁴⁸⁰

Till att börja med såg det ändå ut som om en ny tid höll på att randas i Finland postbellum. August Schauman, som befann sig utomlands när allt det här skedde, trivdes inte särskilt bra med livet i Stockholm. Han umgicks nästan uteslutande med finnar och verkar ha lidit av hemlängtan. Till Otto skrev han följande syrliga kommentar om de svenskar han stiftat bekantskap med:

Om mina manliga bekantskaper, gjorda här i Stockholm, kunde jag ha mycket att säga. Bland dem finnas många mänskliga namn, få mänskliga personer. Endast en har i högre mått intresserat mig, och denne är Lars Hjerta. Hos honom finner man icke ens tycket af en medelmätta. Fri och öfverlägsen från hufvudet till fotabjelet.⁴⁸¹

⁴⁷⁵ Fr. Cygnaues till A. Schauman 12.5.1857, Coll.201.2, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁷⁶ Jussila 2004, 257 och Palmén 1915, 244.

⁴⁷⁷ A. Schauman till B. O. Schauman 30.3.1857, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁷⁸ E. Bergh till A. Schauman 11.3.1857, Coll. 201.1, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁷⁹ Se A. till Karl Collan 12.11.1856, Coll. 317.4, Karl Collan, NB, Helsingfors. Tidningarna fortsatte även under Alexander II att kämpa med censuren. Bland annat drogs tidningen *Dagen*, som var ett av den Schaumanska kretsens projekt, in förrän den ens hann börja utkomma.

⁴⁸⁰ J. A. von Essen skrev i ett brev till August Schauman att Alexander II var liberalare än någon av hans finska ämbetsmän. J. A. von Essen till A. Schauman 15.5.1861, Coll.201.2, NB, Helsingfors. Alexander II hade bl.a. 1856 besökt Finland och för landet skisserat ett reformprogram, som berörde utvecklandet av handel och sjöfart, utvecklandet av industrin, höjandet av folkbildningen genom grundande av skolor, förbättrande av kommunikationerna och korrigerering av ämbetsmännens löner. Kejsarens utnämningsspolitik gynnade också de reformsinnade. Vid ingången av år 1858 hade två tredjedelar av senatens medlemmar bytts ut. Se Autero 1993, 125.

⁴⁸¹ A. Schauman till B. O. Schauman 12.4.1858, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

I det som August Schauman skriver om svenskarna kan man ofta ana ett visst mått av överlägsenhet. Det är ett uttryck för den nyfunna finska självmedvetenheten, som jag redan tidigare hänvisade till. Det fanns en stolthet och en identitet som byggde på den ”nyupptäckta” finskheten.⁴⁸² På den svenska riksdagen fick man ”höra på långa tal och korta tankar” och de litterära kretsarna i Stockholm beskrev Schauman som ”temligen randiga”.⁴⁸³ Senare hette det i en finländsk lantdagsdebatt om kvinnans myndighet:

Jag tror det icke vara blott en paradox, om jag säger, att i svenskens nationallynne ännu sitter något af den gamle vikingen kvar. Manhaftigheten, karlavulenheten par preference utgör hans högsta stolthet och ära. Att vara man, det är i hans ögon betydligt mer än att vara människa. ’En man’, ’en karl’ – det är ju också i svenska språket den högsta hederstitel; ’en människa’ deremot – det är nästan ett skymford!⁴⁸⁴

August Schauman var annorlunda uttryckt aldrig särskilt svenskorienterad, även om han aldrig upphörde att följa med utvecklingen i landet. Det här betyder att det är missvisande att likställa finländsk liberalism och skandinavism. En del aktörer kombinerade dessa hållningar, men en övervägande del av Finlands liberaler drog andra slutsatser.

Språk och nation

En följd av att det finska språket under tidigt 1800-tal började betraktas som en av de mest centrala delarna av nationsbygget var att det så småningom kom att få en politisk innebörd. Enligt fennomannernas program utformat av J. V. Snellman skulle utvecklingen i Finland styras mot skapandet av ett enspråkigt land enligt devisen *yksi kieli, yksi mieli*. Tanken var att eliten skulle förfinskas för att åstadkomma enhet och konsolidering gentemot Ryssland, samtidigt som en känsla av solidaritet skulle uppstå mellan eliten och den huvudsakligen finskspråkiga allmogen.⁴⁸⁵ Följden blev att språkfrågan, som den allmänt brukar kallas i historieskrivningen, skulle komma att inta en förstaradsplats i finländsk historia ännu långt in på 1900-talet. Frågan har många dimensioner och hänger bland annat samman med Finlands gemensamma förflutna med Sverige, med det samtida nationsbygget, med framtidsförväntningar och med frågor om vad det finska folket innebar

⁴⁸² Engman 2016, 77.

⁴⁸³ A. Schauman till B. O. Schauman 10.2.1858, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁴⁸⁴ *Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Andra Häftet*, 1864, 846.

⁴⁸⁵ Se Alapuro 1988, 96–97.

som begrepp. Det här är också förklaringen till frågans eldfångda karaktär.

Fram till början av 1850-talet var alla akademiskt utbildade personer i Finland mer eller mindre hängivna fennomaner, konstaterar August Schauman i memoarerna.⁴⁸⁶ Själv hörde han till de mer dedikerade fennomanerna, vilket har framgått av det jag tidigare skrivit om hans engagemang för till exempel Finska Litteratursällskapet. Schauman beskriver hur ett begynnande skifte i attityderna gjorde sig gällande 1852 i en skriftväxling fördd i Västfinska avdelningens handskrivna tidning *Kaukomieli* mellan signaturerna L. [Leinberg] och E. [Edelsköld]. Den centrala poängen verkar ha varit att fennomanins anspråk hade gått för långt, vilket hade gett upphov till en ”ny opposition”.⁴⁸⁷ Schauman, själv medlem av Västfinska avdelningen, tog också del i polemiken i syfte att försvara finskhetssträvandena mot en framväxande svenskhetsrörelse och för att presentera ett medlande förhållningssätt i nationalitetsfrågan.

Sitt inlägg i 1852 års språkpolemik började August Schauman med att definiera det finska folket, vilket han ansåg vara relevant för att kunna föra en meningsfull diskussion om finskhetssträvandena. Enligt Schauman hörde de som talade svenska och de som talade finska i Finland till ett och samma folk. ”Nej, finne och svensk i Finland ha för länge lefvat tillsammans, de ha gifvit och tagit af hvarandra för mycket, de äro för nära sammanblandade, för att de någonsin skola kunna skilja sina öden. De äro blefne *ett folk*”, skrev Schauman i sitt inlägg. Han kastade samtidigt fram etnografiska argument som kunde användas för att bevisa att hans ståndpunkt var felaktig. Han ville på det sättet förekomma kritik genom att kullkasta de etnografiska argumenten med hjälp av kulturhistoriska argument, liksom en lång gemensam historia, delad religion, delade seder och institutioner.⁴⁸⁸ Allt det här hade bidragit till att sammansmälta det svenska och det finska elementet i Finland till ett folk.

August Schaumans förståelse av det finska folket påminner mycket om Zacharias Topelius resonemang i *Boken om Vårt Land* (1875). Finland beboddes enligt Topelius av *ett folk* bestående av människor med olika ursprung och olika språk. Under historiens lopp hade de sammanblandats, av vilken orsak mycket få personer kunde kallas för rent finska, svenska eller ryska. Alla som bodde i Finland och älskade landet som sitt fosterland utgjorde tillsammans det finska folket.⁴⁸⁹ Språk var i detta sammanhang inte en avgörande faktor, varken för Topelius eller för Schauman. Det här kom att bli kärnan i den liberala uppfattningen av det finska folket, vilken fennomanerna för sin del motverkade utgående från en romantisk folkuppfattning. En tvåspråkig nationalitet var enligt dem en orimlighet.⁴⁹⁰ Men 1852 när Schauman skrev sitt första inlägg i frågan om Finlands språk och Finlands folk var inte splittringen mellan liberaler och fennomaner ännu aktuell. Det fanns

⁴⁸⁶ Det bör noteras att det här representerar Schaumans personliga åsikt.

⁴⁸⁷ Schauman 1893, 58; Tunturi 1961, 115. Irma Sulkunen bekräftar Schaumans syn på 1840-talets fennomani i sin historia över Finska Litteratursällskapet, där hon skriver att även de mer kontradiktära elementen i nationalitetsrörelsen i princip kanalisierades i samma riktning. Sulkunen 2004, 95.

⁴⁸⁸ Schauman 1893, 59–60.

⁴⁸⁹ Topelius 2017, 253.

⁴⁹⁰ Se Elmgren 1939, 353 och Snellman i *Litteraturbladet* 1859:4.

närmast de som talade för förstärkandet av finska språkets ställning och de som började ifrågasätta önskvärdheten av en sådan utveckling.

August Schauman fortsatte sitt debattinlägg 1852 med att klargöra målet med det arbete som gjordes för det finska språket:

Jag vill ej vidare än att åt finskan skall erkännas rätt att en gång uppträda som ett bildningens språk.

Ty är finskan en gång bragt till den ståndpunkt, att alla "bildningens resultat" kunna genom densamma inhemtas, så skall den ovilkorligen komma till sin fulla rätt. Detta borde vara klart för en och hvar. Att jag med ens rätt icke menar annans orätt, borde ock af det föregående inlysa.

"Men om ock svenskan ingen orätt skall vederfaras, så skall den likväl förlora mycket genom finskans uppstigande." Detta är naturligt; och jag förmodar, att det är en sådan fruktan för ett älskadt modersmål, som framdrifvit den unga oppositionen mot fennomani. Det är vackert att älska sin moder, men det är icke vackert att därför glömma, att också ens nästa har en moder.⁴⁹¹

August Schauman uttrycker här en kulturfennomansk uppfattning av språkutvecklingen i Finland. Finskan ska tillåtas bli ett bildningsspråk, samtidigt som ingenting egentligen sägs om den politiska språkbalansen. Det är inte fråga om ett program med en förfinskning av alla samhällets områden som mål utan snarare om att råda bot på ett orättvist samhälleligt förhållande. Det var en fråga om rättvisa, vilket beskriver en liberal tanke om sakernas naturliga tillstånd och om en utveckling som skulle äga rum om man så att säga lät den osynliga handen styra. Att ett minoritetsspråk är landets styrelsespråk stämmer inte särskilt väl överens med liberalismens och republikanismens budskap om jämlikhet och frihet.⁴⁹²

I egenskap av opinionsbildare verkade August Schauman för att ge spridning åt sin fennofili. Som jag redan visat skrev han i sina tidningar om frågor i anslutning till detta, och tonen var alltid positiv. Dessutom var han aldrig särskilt intagen av den skandinavistiska strömningen, som påverkade många unga oppositionella studenter, utan han identifierade sig själv framför allt som finsk och betraktade framtiden som nationell. Under 1850-talet fortsatte arbetet för befästandet av det finska språkets officiella status i Finland. Schauman följde hela tiden med utvecklingen, också under sin tvååriga utlandsvistelse 1856–1858 då

⁴⁹¹ Schauman 1893, 63–64.

⁴⁹² Hazareesingh har poängterat att konceptet jämlikhet ingår som en central del i modern republikanism åtminstone sedan början av 1800-talet. Hazareesingh 2001, 20.

han bad Karl Collan att förse honom med J. V. Snellmans skrivelser i de här frågorna.⁴⁹³ I memoarerna skriver han hur viktigt det var att landet fick sin första finskspråkiga högre elementarskola i Jyväskylä 1857 och att specimina på finska tilläts vid universitetet 1858. Som ytterligare bevis på ”högre välvilja” för finska språket nämner Schauman att Finska Litteratursällskapet 1858 beviljades ett årligt understöd ur kejsarens handkassa. Schauman lyfter också fram vikten av att generalguvernören von Berg var välvilligt inställd till finska språket eftersom han såg det som ett medel med vilket man kunde klippa av banden till Sverige.⁴⁹⁴

Samtidigt som förutsättningarna för finska språkets förstärkta position hade blivit mer solida skedde den utveckling som ledde till att den gruppering som kallades ungenomaner började ta form. August Schauman har beskrivit hur han efter sin hemkomst från Stockholm 1858 fick märka att en förändring i attityderna hade ägt rum under hans frånvaro. Han berättar hur en ”mer än vanligt begåfvad och fint utbildad ung man i sin nationella entusiasm fara ut i de bittraste ord emot den svenska kulturen såsom en våldsamt förtryckande makt, från hvilken man med hvilka medel som helst borde frigöra sig”.⁴⁹⁵ Förmodligen syftar han på G. Z. Forsman, mera känd som Yrjö Koskinen, som just 1858 doktorerade med den finskspråkiga avhandlingen *Nuijasodan syyt ja alku Pohjanmaalla*. Det är tydligt att August Schauman kände sig främmande för denna utveckling och att han inte kunde omhulda den. Han hörde till den gamla skolan, som ansåg att den svenska kulturen och det svenska språket hade en berättigad plats i Finland. Han ställde därför 1840-talets kulturfennomani, som han själv stod för, mot den på 1850-talet uppkomna politiska fennomanin. I den nya kontexten blev det mer komplicerat att vidhålla en kulturfennomansk ståndpunkt. Man får anta att han delade den uppfattning som Zacharias Topelius hade formulerat i det geografisk-historiska verket *Finland framställt i teckningar* (1845–1852):

Missförstådt nit vill öfver höfvan påskynda dess [svenska kulturen] aflägsnande, men en större olycka kunde ej drabba Finland. Det nuvarande bildade Finland lefver och andas i svensk kultur; hvad det är har det blifvit genom denna. När alltså den dag randas, då den finska folkegendomligheten fått lif och gestalt i alla former af bildningen – och denna dag skall komma – må Finland aldrig med otack förgäta sin långa, sin stora skuld till det folk, som i århundraden varit dess lärare och som så broderligt delat med sig det bästa det ägde: statsinstitutioner, samhällsordning, religion, konst, vetenskap, med ett ord, all kultur.⁴⁹⁶

⁴⁹³ A. Schauman till K. Collan 27.3.1857, Coll. 317.4, Karl Collan, NB, Helsingfors.

⁴⁹⁴ Schauman 1893, 277–278.

⁴⁹⁵ Schauman 1893, 305.

⁴⁹⁶ Topelius 2011, 56.

Faktumet att saker och ting hade börjat röra på sig vad gällde finskans ställning väckte oro inför framtiden hos en del av den svenskspråkiga samhällseliten. I tidningspressen hade en mot fennomanins strävanden riktad anda börjat komma till uttryck i det liberala organet *Wiborg* förebådande den hållning som *Helsingfors Dagblad* skulle komma att inta. Språk- och nationalitetssynpunkterna förnekades allt bestämdare samtidigt som politiska och sociala teman lyftes fram.⁴⁹⁷ En skrivelse från 1852 om att fennomanin gått för långt har jag redan omtalat och samma grundidé skulle bland annat uttalas av Karl Wilhelm Törngren i samband med en serie populärt hållna föreläsningar i februari 1859. Provokativt gjorde han gällande att den dag nalkades när den finska litteraturen helt och hållet undanträngts den svenska i Finland och de bildade klasserna skulle komma att behöva lexikon för att läsa Runebergs, Nordströms och Castréns verk. Enligt August Schauman väckte Törngrens uttalande förvåning bland åhörarna eftersom denna mening inte tidigare hade yttrats offentligen. Uppenbarligen visste man inte heller hur man skulle tolka Törngrens syfte med det sagda. Han var inte känd som någon fennoman, vilket betydde att uttalandet kom att tolkas som en pessimistisk framtidsvision.⁴⁹⁸

August Schauman hade som nybliven utgivare av *Papperslyktan* flera orsaker att lyfta fram Törngrens uttalande i sin tidning. Frågan om svenskans framtid låg i luften och pockade på bredare diskussion. Hittills hade den enligt Schauman fått bero eftersom ”Snellman tiger vanligtvis derom, och därför tänker derpå heller ingen annan”.⁴⁹⁹ Dessutom hade den potential att framkalla debatt och att väcka intresse för den nystartade tidningen. Kort innan hade han i *Papperslyktan* gjort sig lustig över finska folkets passivitet när det kom till diskussion om samhälleliga frågor.⁵⁰⁰ Frågan om Finlands två språk var laddad med potential att störa det sovande folkets nattliga ro – redan i *Morgonlandet* hade Schauman beklagat bristen på diskussion mellan de finländska tidningarna: ”Anse de [de andra tidningarna] den [artikeln] vara dålig, då är deras pligt att vederlägga den; anse de den vara förtjent af uppmärksamhet, så är det deras pligt att tala något i samma sak, för att väcka och nära uppmärksamheten. Men göra de detta? Nej, nästan aldrig.”⁵⁰¹ Den 21 februari 1859 publicerade Schauman under signaturen Metropolitanus artikeln ”Om finskan och svenskan i Finland”. Den kom att bli startskottet för en över ettårig debatt med J. V. Snellman om framför allt den rätta definitionen av begreppen nation och folk.

August Schauman talade i den polemiska artikeln om att finskan oundvikligen inom några generationer skulle komma att inta den position som språket tillkom. Detta skulle ske genom att språket blev undervisningsspråk på alla nivåer av landets läroinstanser, inklusive universitetet. Att språket skulle bli ett universitetsspråk betydde samtidigt att

⁴⁹⁷ Mörne 1916, 32.

⁴⁹⁸ Schauman 1893, 313–314.

⁴⁹⁹ *Papperslyktan* 21.2.1859. Utvecklingen hängde också samman med ”upptäckten” av en svensktalande bondebefolkning i Finland. Som ett led i det här grundades tidningen *Folkvännen* i maj 1860 som en bildande tidskrift riktad till den svenskspråkiga allmogen. I företagets styrelse insattes då bl.a. Fredrik Cygnaeus, Frans Ludvig och August Schauman. Den förstnämnde påpekade senare att en viss list låg bakom namnvalet, som kan jämföras med Marats radikalt revolutionära tidning *Lami du peuple*. Se Mörne 1927, 175–184.

⁵⁰⁰ Se *Papperslyktan* 3.1.1859. Artikeln ”Wiborgska skrällen” var samtidigt ett raljerande över tidningen *Wiborg* och dess redaktörer Carl Immanuel Qvist och Johannes Alfthan.

⁵⁰¹ *Morgonbladet* 20.1.1853.

det skulle bli ett administrationsspråk. Denna utveckling behövde man alltså inte längre misströsta om, ansåg Schauman. Nu när man äntligen hade kommit så här långt pockade dock frågan om svenska språkets framtid på uppmärksamhet. Vad skulle ske med det språk som sedan urminnes tider hade varit elitens språk och i vidare bemärkelse kulturens och bildningens språk? Skulle det försvinna, liksom Törngren hade förutspått, eller skulle det komma att leva vidare sida vid sida med finskan? Detta var en fråga som enligt Schauman borde diskuteras, och han insåg att det han nu lade fram i tryck skulle frammana reaktioner. Han skrev också att han säkerligen skulle erbjudas möjligheter att vidareutveckla sina argument framöver.⁵⁰²

Själv var August Schauman av den åsikten att svenskan högst antagligen inte skulle försvinna från Finland. Han baserade sin ståndpunkt på två framförda omständigheter: för det första var en tiondel av Finlands befolkning svenskspråkig och för det andra hade språket en lång historia som landets bildningsspråk, och dessutom var det långt mer utvecklat än finskan. Det här var trots allt inte den för Snellman mest provokativa punkten, utan att Schauman i en för honom kännetecknande stil ironiserade över ”de tyske filosoferne” som krävde att ett land endast skulle ha ett språk. Synd nog var ”den store världskonstruktören” inte alltid lika systematisk i sitt verk som de tyska filosoferna, vilket framgick av att det fanns länder som inrymde fler än ett språk, liksom Schweiz, skrev Schauman.⁵⁰³ Att Schauman på det här sättet nämnde Snellman vid namn och ironiserade över den tyska idealismen var som en öppen inbjudan för hegelianen J. V. Snellman att gå in i debatt med *Papperslyktan*.

”Det räckte icke heller länge förrän ’fredens dag var slut’”, skrev Schauman i memoarerna om början på nationalitetsdebatten med Snellman.⁵⁰⁴ Han berättar om hur han efter artikelns publicerande stötte samman med Snellman på Fredrik Cygnæus 50-årsfest och av honom blev varnad för att han skulle bereda sig på att ”emottaga behörig upptuktelse” i *Litteraturbladet*.⁵⁰⁵ I februariumret av nämnda tidning publicerades så ”Svenska språkets framtid i Finland” av Snellman, varefter den debatt som av samtiden uppfattades som en del av en större strid mellan språknationella fennomane och konstitutionella liberaler, även om det fortfarande i viss mån var möjligt att pendla mellan dessa politiska positioner, kom igång på allvar.⁵⁰⁶ Det faktum att gränsen mellan dessa läger fortfarande

⁵⁰² *Papperslyktan* 21.2.1859. En liknande språkuppfattning som Schaumans hade kort förut uttalats av Edvard Bergh i *Åbo Underrättelser* 9.4.1858. Av Berghs artikel framgår att det som var avgörande för Finlands framtid var samhällsskicket, inte språket.

⁵⁰³ *Papperslyktan* 21.2.1859.

⁵⁰⁴ Schauman 1893, 317.

⁵⁰⁵ Schauman 1893, 317.

⁵⁰⁶ Snellman skriver att Schaumans åsikter inte enbart var hans, utan att de ”tillhöra en fraktion af den uppgående generationen, som i Papperslyktan funnit sin organ”. *Litteraturbladet* 1859:4. Kurunmäki 2007, 64–65. Jussi Kurunmäki har skrivit en ingående studie med rubriken ”Kan en nation byggas på politisk vilja? Debatten mellan J. V. Snellman och August Schauman 1859–1860” om debatten mellan Schauman och Snellman i *Historisk Tidskrift för Finland* 2007:1. Kurunmäkis karaktärisering av Schauman som ägande skandinavistiska sympatier och som Garibaldi-supporter saknar dock belägg. Att han använt Schaumans memoarer som källa har lett till vissa felaktiga tolkningar p.g.a. memoarernas inbyggda tendentiösa egenskaper. Detta gäller bl.a. påståendet att August Sohlman skulle ha hört till Schaumans närmaste politiska vänner och sympatisörer i Sverige, vilket man kan ledas till att tro på basis av memoarerna. Av Schaumans brevväxling framgår däremot en annan bild. Det är uppenbart att Schauman inte hade höga tankar om Sohlman.

var diffus påvisas bland annat av att Schauman i memoarerna talar om att hans åsikter inte skulle passera obemärkt i det ”rent fennomanska lägret”.⁵⁰⁷

I *Litteraturbladet* gick Snellman hårt åt Schauman – hårdare än vad Schauman antagligen hade väntat sig.⁵⁰⁸ Snellman slog fast att Schauman visserligen hade skrivit uppmuntrende om finskans framtid, men att han själv inte var lika övertygad om att framtiden såg så hoppningivande ut. Snellman ansåg i samma andetag att svenskans framtida roll i Finland inte var intressant, utan att det endast var finskan som borde diskuteras. För det finska folket var det egalt om det talades svenska eller inte i landet. Huvudsaken var att finskan skulle vara det officiella språket och det som talades av eliten. Det var detta man skulle arbeta för och det var detta man skulle diskutera. Dessutom ansåg Snellman att Schaumans slutsatser om vad som utgjorde ett folk var felaktiga och hans användande av Schweiz som referens misslyckat. Snellman talade om de två i Finland bosatta folkstammarnas påstådda gemensamma öden och deras koppling till nationalitetsfrågan i karakteristisk stil: ”Land och haf och det politiska bandet förena båda stammarne – det är allt.” De finsktalande och de svensktalande förenades blott av ett politiskt band, men de utgjorde inte en gemensam nation. Det här var kärnan i Snellmans argument. Schauman för sin del modifierade Snellmans tes på följande sätt: ”Land och haf och gemensamma öden, religion, lagar och institutioner förena de båda stammarne – det är nog.”⁵⁰⁹

Efter Snellmans svar på Schaumans artikel förflyttades tyngdpunkten i debatten från språk till nationalitet. Debattörerna var båda mer eller mindre överens i frågan om de framtida språkförhållandena i Finland, men om definitionen av begreppet nation kunde de inte enas. Frågan rörde sig framför allt om vad som utgör en nation och om invånarna i Schweiz respektive Förenta staterna kan anses utgöra egna nationer. Underförstått handlade diskussionen således om huruvida de svensktalande och de finsktalande i Finland kunde komma att utgöra en gemensam finsk nation. Schauman svarade jakande på frågan med hänvisning bland annat till förhållandena i Schweiz och Förenta staterna, medan Snellman förkastade bevisföringen som falsk i och med att man enligt honom inte kan tala om amerikanska och schweiziska nationer. Vidare menade Schauman att huvudvillkoret för att en finsk nation skulle uppstå var ”[a]tt sjelfständigt och fritt få skapa och utveckla egendomliga seder, lagar och institutioner”.⁵¹⁰

Debatten fortsatte allt hetsigare och drog med också landets andra tidningar.⁵¹¹ Det var typiskt för hela polemiken att båda parterna försökte omskriva vad den andre påstått och sedan kritisera detta påstående och erbjuda sin egen version av sakernas rätta tillstånd, vilket var ägnat att egga upp känslorna ännu mer. Snellmans poäng var att det just var det gemensamma språket som gjorde det möjligt att tala om nationens vetande och sed. Språkets primära vikt gällde alltså även för nationens medvetande. En nation utan ett eget

⁵⁰⁷ Schauman 1893, 316.

⁵⁰⁸ *Papperslyktan* 4.4.1859.

⁵⁰⁹ *Litteraturblad* 1859:2; *Papperslyktan* 4.4.1859; Kurunmäki 2007, 69–70.

⁵¹⁰ *Papperslyktan* 12.9.1859.

⁵¹¹ Se t.ex. *Mehiläinen* 4/1859; *Helsingfors Tidningar* 27.7.1859; *Wiborg* 19.3, 4.11.1859.

språk var inte en nation, alltså var till exempel inte amerikanerna en egen nation. Schaudman å andra sidan kunde inte tilldela språket en ensamt avgörande roll. Enligt honom kunde språket vara en föränderlig faktor. Mer avgörande kriterier för nationsbegreppet var historia, lagar och institutioner. Men det oaktat var det viktigt för honom att knyta an till någonting som kunde uppfattas som fast och naturligt. I detta syfte lanserade han tanken om medfödda vanor och seder. Det är viktigt att notera att Schaudmans definition av nationsbegreppet också byggde på etniska kriterier, på naturgivna kriterier i form av födelse och blod. Enligt honom kunde de ”inte bestridas”.⁵¹²

I August Schaudmans argumentation mot Snellman var republikerna Schweiz och Förenta staterna viktiga exempel. Han använder dessa stater för att bevisa att en nation kan innefatta olika språk, religioner och ”näringsyrken”. Det centrala är således inte de kulturella uttrycken utan själva medborgarskapet. Här kan man knyta an till Iseult Honohans och Jeremy Jennings poängterande av medborgarskapet som republikanismens grundpelare. Enligt dem är det medborgarskap snarare än ras, etnicitet eller religiös anslutning som definierar medlemskapet i en politisk samfällighet. Republiken kan ses som ett försök att genom medborgarskap överstiga partikulära intressen, såväl biologiska, historiska, ekonomiska, sociala, religiösa som kulturella.⁵¹³ I August Schaudmans förståelse är det just det republikanska självstyret som utgör kärnan av vad det är att vara schweizare, inte det talade språket eller den utövade religionen. Han framhäver sambandet mellan republiken och medborgaren som upphov till en sammanbindande patriotism. Med hänvisning till Tocquevilles *De la Democratie en Amérique* skriver han i *Papperslyktan* hur fäderneslandet i Förenta staterna ”från kommunen ända till unionen i sin helhet, [är] ett föremål för allas omsorg”. Och för att vidare understryka det republikanska styrelseskickets förmåga att frammana patriotism och enhet:

Barnet, som födes i hvilken kanton af Schweiz som helst, insuper från vaggan glädje öfver att vara en fri schweizare; barnet i hvilken af de nordamerikanska staterna som helst stolthet öfver att vara en medborgare i den mäktiga unionen; men i kanske de flesta af Österrikes stater dricker barnet med modersmjölken hat till det österrikiska namnet.⁵¹⁴

Enligt min mening visar August Schaudmans framhävande av patriotism på att man inte, liksom Marja Jalava har gjort, kan förklara skillnaderna mellan Schaudmans och Snellmans argumentation med att den förre skulle ha representerat en antinationalistisk liberalism och en uppfattning om en universal mänsklighet. Framför allt pekar Schaudmans

⁵¹² Kurunmäki 2007, 72–74; *Papperslyktan* 7.11.1859.

⁵¹³ Honohan & Jennings 2006, 10–11.

⁵¹⁴ *Papperslyktan* 17.10.1859 och 4.7.1859; Kurunmäki 2007, 77.

hållning på en tydligt definierad uppfattning om republikansk patriotism i motsats till en nationalism baserad på etnologiska utgångspunkter. Av den här orsaken är det viktigt att försöka förstå finländsk liberalism ur ett bredare perspektiv och att också göra en republikansk uppfattning till en del av förklaringen. Jussi Kurunmäki har varit inne på Schaumans referenser till det republikanska statsskicket, men han har inte placerat det här i sammanhang med en mer djupgående republikansk hållning.⁵¹⁵

I Snellmans artiklar finns det å andra sidan mycket få referenser till statsskicket och politiska förhållanden, vilket i min mening kan förklaras av att han upplevde att det fanns utrymme att utveckla nationaliteten, i motsats till att föra en diskussion om ”frihet och självständighet”.⁵¹⁶ Om debatten har Jussi Kurunmäki skrivit att man inte kan hävda att Schaumans tanke om en politiskt definierad nation förkastades för gott som en följd av denna debatt, men man kan ändå konstatera att Snellmans position ”en nation – ett språk” kom att påverka det politiska tänkesättet i tiotals år i Finland, inte bara inom den fennomanska rörelsen utan också inom den svensknationella kampanjen. Dock var det Schaumans idé om en flerspråkig (tvåspråkig) nation som till slut segrade. Naturligtvis var han inte ensam om att tänka så. Det är emellertid uppenbart att kriterierna för den finska nationaliteten har varit starkt influerade av hans idé om gemensamma tankar och seder, ända till våra dagar. Den senare halvan av det fennomanska mottot *yksi kieli, yksi mieli* låg kanske mer i linje med Schaumans idé än vad språkstriden lärt oss att se, skriver Kurunmäki.⁵¹⁷

I memoarerna kommenterar August Schauman denna debatt ganska utförligt. Han skriver bland annat: ”Denna fejd i nationalitets-frågan, stundom hejdlöst hetsig som den blef och fortlöpande i nära ett helt år, låg under hela denna tid öfver mig som ett åskmoln, hvars ständigt hotandet dunder och blixtar lyckligtvis dock icke förmådde nedslå mitt nog hurtiga sinne.”⁵¹⁸ När denna polemik kom igång var Schauman dessutom redan inblandad i ett hetsigt ordbyte i pressen gällande det planerade studenthusbygget, om vilket han i *Papperslyktan* skrev följande till sig själv: ”Hela världens ondska och hat börjar ju störta ned öfver dig. Man kan ju ej mera öppna en enda tidning, utan att få läsa någonting gement, elakt och försmädligt emot dig.”⁵¹⁹ Detta var alltså cirka tre månader efter att Schauman hade grundat *Papperslyktan*. Han fick med andra ord snabbt erfara att debattklimatet hade förändrats en hel del sedan han senast redigerade en tidning. Polemiken med Snellman representerar det ideologiska gap som hade uppstått mellan dem efter Krimkriget. Nu framträdde detta gap klart och tydligt för den tidningsläsande publiken i Finland.

Slutresultatet av polemiken mellan Schauman och Snellman var framför allt att det personliga förhållandet mellan debattörerna var över för en lång tid framåt. Snellmans biograf och elev Thiodolf Rein har konstaterat att själva frågan som diskuterades inte blev

⁵¹⁵ Jalava 2006, 247. För republikansk patriotism se Viroli 2002, 79 ff.

⁵¹⁶ *Litteraturbladet* 1859:10.

⁵¹⁷ Kurunmäki 2007, 88–89.

⁵¹⁸ Schauman 1893, 313.

⁵¹⁹ *Papperslyktan* 4.4.1859. I debatten om uppförandet av ett hus för studenterna i Helsingfors talade August Schauman och Fredrik Cygnaeus för moderering vad gällde husets skala och kostnader, medan J. V. Snellman och C. G. Estlander förordade ett stort upplagt studenthus.

mycket klarare tack vare polemiken. För detta var August Schauman inte den rätta personen, men inte finner Rein heller hos Snellman till fullo övertygande argumentation. Topelius konstaterade för sin del att allt i grund och botten hängde på frågans praktiska lösning.⁵²⁰ Frågan om nationaliteten blev fortfarande hängande, men fennofilen Schauman hade som en följd av polemiken blivit stämplad som en av det fennomanska lägreets huvudsakliga motståndare. Det som Schauman ursprungligen hade skrivit om finskan, och som han senare på nytt upprepade, vägde lätt i vågskålen när debatten allt mer antog formen av en strid mellan två politiska läger.

Efter debatten med Snellman yttrade Schauman sig sparsamt om språkfrågan i pressen. Detta berodde säkerligen på det nya läget, där finskans ställning i första hand blev en fråga för fennomanerna. För liberalerna var språket inte en kärnfråga, vilket också framgår av Schaumans tidningar. Säkert hade han inte heller lust att på nytt hamna i ett likadant ordbyte med Snellman som 1859. Men trots allt detta ändrade Schauman inte åsikt vad gällde finskans ställning i Finland. Frågan aktualiserades åter på ett konkret plan när det framgick att januariutskottet inte skulle behandla finska språkets ställning. Bland andra Yrjö Koskinen fordrade i *Mehiläinens* decembernummer 1861 att frågan om finskans användande vid domstolarna skulle behandlas av utskottet. Schauman delade Yrjö Koskinens syn, vilket framgår av att han i *Helsingfors Tidningar* tog upp Yrjö Koskinens förslag till behandling. Däremot var liberalernas *Helsingfors Dagblad* av den åsikten att frågan bäst skulle lösas på administrativ väg, även om man inte motsatte sig att frågan behandlades av utskottet. Denna mening summerade enligt Lars-Folke Landgrén dagbladsliberalernas hållning i språkfrågan; finskan skulle stegvis tilldelas rättigheter och det var inte nödvändigtvis en fråga för ständerna.⁵²¹ August Schauman, som liksom Yrjö Koskinen menade att regeringen hittills inte visat prov på att vara förmögen att upphjälpa finskans ställning, var i den här frågan av annan åsikt än dagbladsliberalerna. De delade meningarna bland liberalerna, som inte tidigare har lyfts fram i forskningen, visar på liberalismens åsiktsbredd och på betydelsen av fennofilin för August Schaumans liberala språk.⁵²²

Frågan om hur man skulle främja användningen av finskan i lägre domstolar på helt finska orter och i högre domstolar och andra myndigheter i frågor som berörde enbart finstalande personer togs följaktligen upp i utskottet, som petitionerade om tillsättandet av en kommitté för uppgörande av ett förslag om införande av finskan som ämbets- och kanslispråk vid ämbetsverk och domstolar samt som undervisningsspråk i skolorna. Betänkandet, som avgavs hösten 1862, var försiktigt och utgick ifrån att finska språket var alltför outvecklat för att omedelbart kunna upphöjas till domstolsspråk.⁵²³ Dessutom fastslogs där ingen tidsfrist för domstolarna att börja använda finska. Det var en besvikelse

⁵²⁰ Rein 1899, 276; *Helsingfors Tidningar* 15.10.1859.

⁵²¹ *Mehiläinen* 12/1861; *Helsingfors Dagblad* 9.1.1862; *Helsingfors Tidningar* 6.2 och 11.2.1862; Landgrén 1995, 155.

⁵²² Till exempel anför Sigurd Nordenstreng i sin historik över borgarståndets historia *Dagbladets* åsikt som den liberala åsikten. Nordenstreng 1920, 82–86.

⁵²³ Landgrén 1995, 156.

för såväl fennomanerna som liberalerna, som bägge ville se konkreta åtgärder för en förbättring av finskans officiella ställning. Senaten uppmanade tjänstemannakåren och befolkningen att komma med anmärkningar gällande kommitténs betänkande, vilket de också kom att göra.⁵²⁴

En av de instanser som kommenterade frågan var Finska Litteratursällskapet tillsammans med Finska Litteratursällskapet i Viborg, som åt August Ahlqvist hade gett i uppdrag att formulera ett svar.⁵²⁵ Detta svar, i vilket Ahlqvist i 15 punkter redogjorde för hur finskan inom 13 år borde göras till domstols- och ämbetsSpråk och punkt för punkt bevisade kommittén ha fel gällande svårigheterna med en förfinskning, publicerades först på finska i *Suometar* den 10 mars 1863. August Schauman publicerade en översättning av Ahlqvists inlägg i *Helsingfors Tidningar* den 12 mars samma år. Det samma gjorde J. W. Lillja i *Åbo Underättelser*. Lillja var på denna tid Schaumans meningsfrände i Åbo, och de samarbetade kring olika aktuella frågor. Lilljas biograf Olavi Autero beskriver hur nöjd Lillja var med Ahlqvists text. Autero menar att Lillja ansåg att den finska allmogen redan hade diskriminerats tillräckligt länge och att det nu var dags att korrigera en situation som upplevdes som orättvis.⁵²⁶ Flera av de liberalt sinnade delade en positiv syn på förbättrandet av finskans ställning som officiellt språk i Finland, men motsatta åsikter saknades trots allt inte. Det är således intressant att notera att en av det liberala partiets främsta män Johan August von Essen motsatte sig Litteratursällskapets förslag samtidigt som han brevledes till August Schauman uttryckte sin förundran över att ingen inom den liberala Helsingforspressen hade riktat kritik mot det.⁵²⁷

Av lantdagsprotokollen framgår det att August Schauman också i lantdagen framhöll sin syn på Finland som ett tvåspråkigt land när den nya riksdagsordningen diskuterades. Han opponerade sig mot ett förslag om att utse svenskan till enda språk för utskotten, vilket han tolkade som ett försök att göra svenskan till officiellt språk i Finland. ”Jag anser det omöjligt gå an att förklara svenska för landets officiella språk och det är här uppenbarligen meningen, utan skulle jag föreslå, att det skulle heta: ’på ettdera af landets begge språk’”, yttrade Schauman. Schauman, som tillsammans med sex andra lantdagsmän röstade emot förslaget, förlorade voteringen, men likväl talar hans inlägg i den här diskussionen om hur han betraktade språkfrågan och om den minoritetsställning hans inställning intog bland adeln och ridderskapet. Ernst Linder, som likaså röstade nej, ansåg ”att landets första stånd ej borde sanktionera den satsen, att svenskan vore landets officiella språk” och Schauman tillade att man inte med lagbud kan upphäva det ”obehagliga förhållandet” att det trots allt talas två språk i Finland.⁵²⁸ De här yttrandena i lantdagen speglar det Schauman skrivit om svenskan och finskan i Finland ända sedan början av sin redaktörsbana, samtidigt som voteringsresultatet är talande för synsättets relativt svaga genomslag.

⁵²⁴ Rein 1899, 430–435.

⁵²⁵ *Helsingfors Tidningar* 12.3.1863.

⁵²⁶ Autero 1993, 322.

⁵²⁷ J. A. von Essen till A. Schauman 17.10.1863, Coll. 201.2, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁵²⁸ *Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Andra Häftet*, 1864, 769.

När August Schauman tillträdde tidningsbanan 1853 var all finsk litteratur förutom ekonomisk och religiös förbjuden. En diskussion om att finskan skulle kunna användas vid domstolar och ämbetsverk hade varit en omöjlighet. På tio år hade saker och ting med andra ord förändrats i mycket snabb takt. Detta betydde samtidigt att språket hade blivit en politisk fråga som kunde diskuteras i offentligheten, vilket kastade ljus på de opinioner som fanns i denna fråga. Det politiska livet började komma igång på allvar i början av 1860-talet, vilket också betydde att partibildningen blev ett faktum. I det första numret av *Helsingin Uutiset* år 1863 noterade man den här utvecklingen: ”Ihmisen näiden eri mielipiteiden vaikutuksesta jakaantuvat eri leireihin, ja nämä eri leirit hakevat itsellensä äänen-kannattajat sanoma-kirjallisuudesta.”⁵²⁹ Liberaler poängterade vikten av konstitutionell utveckling, medan språkfrågan var underordnad. Fennomanerna började splittras i de mer radikala ungfennomaner kring Yrjö Koskinen och tidningen *Helsingin Uutiset* och de så kallade gamla hederliga kring Paavo Tikkanen och August Ahlqvist med *Suometar* som språkrör. Ungfennomanernas program löd ”suomikiihko” (ungefär finshetsmani), vilket enligt Pirkko Rommi betydde att den fennomanska ideologin hade blivit ovillkorlig.⁵³⁰ I språkfrågan befann sig August Schauman under dessa 1860-talets tidiga år på de gamla hederligas sida, men å andra sidan var språkfrågan inte en prioritet för den här sidan av det allt mer splittrade politiska fältet.

Fennomanerna

Såsom vid flera tillfällen framkommit i denna avhandling är frågan om landets två språk ett bärande element i finländskt 1800-tal. Det är därför också förstärkt att den skulle få en central roll vad gäller liberalismens historia i Finland – ingen kunde undgå att förhålla sig till Finlands två språk. För många liberaler var språkfrågan inte av någon större betydelse, man ansåg att den skulle lösa sig själv utan några särskilda politiska insatser. Det som de dock inte insåg var att i denna neutrala inställning låg ett frö till deras försvinnande från den politiska scenen på 1880-talet. Som bland andra Matti Klinge och Tuija Pulkkinen har konstaterat stod liberalerna och fennomanerna i centrala frågor relativt nära varandra; liberalerna understödde utvecklandet av det finska språket och Snellman europeisk bildning, båda talade för järnvägar, tryckfrihet, respekt för grundlagarna i det statliga livet etcetera. Motsättningarna uppstod snarare som en följd av olika betoningar och signaler, dels till S:t Petersburg, dels till Stockholm. Dessutom baserade liberalerna och fennomanerna sitt språkbruk på olika tanketraditioner, fennomanerna på den hegelianska och liberalerna på en brittisk liberal tradition. Av detta följde att de ofta talade förbi varandra på grund av sin divergerande förståelse av olika nyckelbegrepp.⁵³¹ I den här bilden döljer sig trots

⁵²⁹ Folk delar sig i olika läger på basis av dessa olika åsikter, och dessa olika läger söker efter åsiktsbärare inom tidningspressen. Egen övers. *Helsingin Uutiset* 2.1.1863.

⁵³⁰ Landgrén 1995, 157 och Rommi 1974, 377.

⁵³¹ Klinge 2012, 454 och Pulkkinen 1987, 54–57.

allt ett visst mått av förenkling, som utgår från en traditionell uppdelning i liberaler och fennomani och i en övertolkning av den brittiska liberalismens betydelse. För den tidiga liberalismen spelade Frankrike en mycket centralare roll.⁵³²

Förhållandet mellan August Schauman och J. V. Snellman är av särskilt intresse eftersom de under de politiskt sett signifikanta åren 1858 till 1864 kom att utgöra ett synligt stridspår med divergerande syn på Finlands väg framåt. Düsterna dem emellan i offentligheten saknade inte dramatik, och de kom att ådagalägga det ideologiska gap som hade blivit verklighet inom landets elit efter Krimkriget och Snellmans nya position som en politisk professor. Det som dessutom gör förhållandet mellan just Schauman och Snellman ännu mer intressant är det faktum att de hade varit vänner ända sedan 1840-talet – de lyckliga Kuopiodagarna år 1845 var nu definitivt förbi.

Den våg av fennofili som sköljde över Finland på 1830- och 1840-talen berörde en stor del av den samhälleligt intresserade intellektuella eliten i landet. Snellman var en av förgrundsgestalterna i denna kulturella rörelse, medan Schauman var en av de studenter som sögs med i den allmänna entusiasmen för det genuint finska. För honom var intresset inte en övergående fas, vilket bland annat medlemskapet i Finska Litteratursällskapet och Finsk-Ugriska Sällskapet vittnar om. Det har tidigare i denna avhandling framgått hur Schauman och Snellman bland annat brukade spatsera på Helsingfors gator fullt upptagna med att diskutera nyheter från när och fjärran. Snellman var med och tog av avsked av Schauman inför hans resa till Europa, vilket var ett slags ceremoni vid dylika tillfällen för det närmaste umgänget. Uppenbarligen var det också då, sommaren 1856, som de första tecknen på meningsskiljaktigheter dessa opinionsbildare emellan gällande skrivelser om Finland i svensk press.⁵³³ Den nyutnämnde filosofieprofessorn Snellman skulle efter det här komma att förse sig med en ny offentlighetsprofil som var oförenlig med den yngre generationens krav på snabb frisinnad utveckling.

⁵³² Helena Rosenblatt har argumenterat för att liberalismen under tidigt 1800-tal utgick från Frankrike varifrån den först spred sig till Tyskland och först därifrån till England senare under 1800-talet. Hon menar samtidigt att den starka historiografiska kopplingen mellan liberalismen och den anglosaxiska världen har överskuggat de fransk-tyska rötterna. Se Rosenblatt 2018, passim.

⁵³³ Schauman 1893, 228.

Ute på den europeiska kontinenten kunde August Schauman följa med händelserna i Finland tack vare brev från släkt och vänner. I hans svarsbrev kan man läsa att han fortfarande hyste uppskattning för Snellman och hans verksamhet. Den 4 oktober 1856 skrev han till Otto:

Och Snellman har då verkligen börjat läsa! Huru många afton, sedan jag fick lektionskatalogen, har jag ej tänkt, när jag efter slutadt middagsmål suttit här nere på torget, med min kaffekopp: ”nu läser Snellman! det är ändå någon glädje och ljus i de mörka aftnarne derborta.” Ingjute han mod och hopp, ty utan det går alls ingenting i verlden. – Helsa honom hjertligen från mig, och säg honom huru nöjd jag är här.⁵³⁴

J. V. Snellman hade i januari 1856 blivit utnämnd till professor i sedelära och vetenskapernas system, som var en omskrivning för den politiskt suspekta praktiska och teoretiska filosofin. Denna nya professur inrättades utan universitetets anhöllan, och Snellman utnämndes till innehavare av den utan att tjänsten lediganslogs. I själva verket blev Snellman en politisk professor, med uppgift att upprätthålla nära kontakter med ungdomen och att leda den. I enlighet med detta försvarade han den finska politiken, utstakad redan 1808, som byggde på lojalitet gentemot Ryssland i syfte att minimera rysk inblandning i finska affärer. Idén var att detta tillvägagångssätt skulle resultera i de bästa förutsättningarna för utvecklandet av det finska medborgarsamhället. Snellmans kritik av de finska emigrantkretsarna i Sverige och av de svenska tidningarnas analyser av de finska förhållandena kan också hänföras till hans politiska uppdrag.⁵³⁵ Fennomaniin blev på det här sättet genom Snellmans person knuten till regeringsmakten och som en följd av detta var motstånd mot honom politisk opposition.

J. V. Snellman fungerade från 1856 vid universitetet i Helsingfors som ett slags officiell representant för motståndet mot den groende liberalismen och oppositionsandan. Dessutom hade han enligt Matti Klinge knutits till universitetet som en ”fennomansk kraft”.⁵³⁶ Det låg i linje med regeringens politik att gynna det finska språkets ställning för att skaffa sig popularitetspoäng och samtidigt allt mer fjärma Finland från det gamla moderlandet Sverige. Ur ett överhetsperspektiv var fennomaniin således ett positivt fenomen i och med att det i Snellmans och Yrjö Koskinens tolkning var kejsarlojalt och antisvenskt

⁵³⁴ A. Schauman till B. O. Schauman 4.10.1856, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁵³⁵ Klinge 1989, 506. Också Otto Schauman var påtagligt ivrig över att Snellman utnämndes till professor. Om Snellmans föreläsningar skrev han till August: “[...] till innehåll, som till framställningssätt var utmärkt. Rörd talade han om huru allt vexla, ingjöt med manliga, gripande ord mod och förtröstan hos alla, och prisade sig lycklig, trefallt lycklig, som nu om också sent finge vägledda den akademiska ungdomen till den högsta kunskap, till att verka något stort och godt för fäderneslandet och menskligheten. – Äfven jag var rörd, ty den dag var nu ändtligen inne, hvarom jag så länge drömt, och tyckte mig försatt mera än ett decennium tillbaka i tiden. [...] Snellman är nu med ett ord på sin rätta plats, ädel och stor, och jag förlåter honom allt annat.” B. O. Schauman till A. Schauman 15.9.1856, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁵³⁶ Klinge 1989, 508.

till sin grund. Men det bör samtidigt påpekas att Snellman ännu 1856 fortsatte att åtnjuta också liberalernas uppskattning tack vare sitt förflutna som oppositionshjälte från Nikolaj I:s tid och som litteratör som för sina åsikter fått utstå mer än de flesta.⁵³⁷

Av det tidigare citerade brevet från August Schauman till Otto Schauman framgår det tydligt att förhoppningarna på Snellman var stora 1856. Det hade med andra ord varit ett lyckat drag att utnämna honom till professor för att han skulle verka lugnande på de regeringskritiska kretsarna. Däremot hade en annan tidigare uppskattad universitetsman, rektorn Gabriel Rein, ådragit sig Schaumans och andra likasinnades motvilja som en följd av en uppsats i inbjudningskriften till universitetets högtid 1856 där han kritiserade en överdriven tryckfrihet och vände sig emot kritiken från Sverige. Schauman skrev till brodern:

Pauvre homme! Hade han då ett så trängande behof att säga till världen, som följer: ”Herrarne vet nu att jag alltid varit ansedd som en hedersman; men Herrarne vet också, att heder och ära, sanningskärlek och rättskaffenhet i det hela icke äro annat än tomma, bräckliga ungdomsillusioner, som utan fast botten och grund, som gifva vika ock småningom alldeles försvinna för påtryckningarna af lifvets mera reella, mera praktiska, med ett ord, M[ina] H[errar], för lifvets högre makter. Herrarne ser nu tydligen hurusom förhållandet är med mig. Må den bibehålla sina tankar om mig, som det kan.”⁵³⁸

Att Snellman däremot var att skylla för att den värderade Rein på detta sätt hade vilselett kan man anta av följande citat: ”Snellman, Snellman, börjar Du ej småningom att finna af ackompanjemang af hvad beskaffenhet den visa är som Du uppstämmt?”⁵³⁹ Samtidigt som Schauman fann tillfredsställelse i nyheten att Snellman åter börjat föreläsa vid universitetet gav han i detta brev till Otto uttryck för den tudelade inställning till Snellman som började uppstå hos honom just kring den här tiden. I ett brev till August Schauman satte meningsfränden Edvard Bergh fingret på exakt samma inställning till Snellman. Han skrev, bland annat syftande på Snellmans emigrantkritik, att ungdomen i Finland ännu hyste respekt för Snellman, men att han betvivlade att denna känsla skulle vara särskilt

⁵³⁷ Klinge 1989, 509.

⁵³⁸ A. Schauman till B. O. Schauman 4.10.1856, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁵³⁹ A. Schauman till B. O. Schauman 4.10.1856, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. Av Ottos svarsbrev framgår det att han inte läste upp kommentarerna om Rein och Snellman för brevkretsen i Helsingfors liksom att han såg att brodern satt på alltför höga hästar. B. O. Schauman till A. Schauman 30.10.1856, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

länge.⁵⁴⁰ Bergh fortsatte att han inte kunde undgå att känna sig vemodig vid personliga samtal med Snellman – den tidigare hjälten hade nu nedfallit från sin uppburna position. ”[S]å santt är det att den mest gigantiska heros, så snart han öfverger den idé, som gjordt honom så stor, är ömkligare än den hvardagligaste tasker.” Detta citat av Bergh är talande för vart opinionen om Snellman var på väg efter 1850-talets mitt.⁵⁴¹

Första gången August Schauman och J. V. Snellman drabbade samman i offentligheten var i samband med den redan behandlade nationalitetsdebatten. Efter det dröjde det inte särskilt länge förrän Schauman åter var involverad i en hetsig debatt med Snellman. Den här gången rörde det sig om det av liberalerna hårt kritiserade januariutskottet. Protester och motprotester publicerades i landets tidningar, och uppdelningen i två politiska läger blev uppenbar. På Snellmans sida stod en grupp bestående av till stor del finsksinnade akademiker, bland andra Agathon Meurman, Gabriel Rein, Elias Lönnrot, Oskar Toppeilius med flera. Bakom Schauman ställde sig flera av hans vänner och medarbetare, och därtill en hel del handlande borgare och adelsmän.⁵⁴² Samtidigt som demarkationslinjen mellan fennomaner och liberaler på det här sättet synliggjordes och språkfrågan blev en het potatis fortsatte August Schauman att intressera sig för finska språket och kulturen. I S. G. Elmgrens minnesanteckningar kan man läsa att Schauman ännu 1862 deltog i Finska Litteratursällskapets möten, där också hans ideologiska likar Robert Lagerborg och Theodor Sederholm var närvarande.⁵⁴³ Det var ännu fullt möjligt att vara liberal och samtidigt arbeta för främjandet av finskans ställning. I *Helsingfors Tidningar* kommenterade August Schauman i januari 1863, då luften redan var full av förväntning inför den på hösten stundande lantdagen, att inga röster mot finska språket skulle komma att vinna gehör på lantdagen, lika lite som den kampglada fennomani som Yrjö Koskinen och *Helsingin Uutiset* stod för.⁵⁴⁴ Han ställde sig i opposition mot den ovillkorliga fennomanin, eller monomanin som han också kallade den, och hyste i samma andetag uppskattning för allt det som gjorts för finska språket och som gjordes för det. Man kunde däremot, enligt Schauman, helt enkelt inte bortse från den huvudsakligen svenskspråkiga ämbetsmannakårens perspektiv. Det låg enligt Schauman en stor risk i en förhastad övergång till finskan på alla samhällets områden.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ S. G. Elmgren uttryckte i sina minnesanteckningar den 8 december 1856 samma omdöme om det eventuellt stundande slutet på Snellmans popularitet: ”Låt se huru länge hans popularitet räcker, ty redan börja studenterna stöta sig vid Snellmans täta besök hos generalguvernören, dit han ofta blifvit kallade nuförtiden.” Elmgren 1939, 232.

⁵⁴¹ E. Bergh till A. Schauman 29.10.1856, Coll. 201.1, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁵⁴² Se *Finlands allmänna tidning* 27.11.1861.

⁵⁴³ Elmgren 1939, 453. Både Lagerborg och Sederholm hade medverkat i August Schaumans olika tidningsprojekt. För Sederholms medverkan i *Morgonbladet*, se Mustelin 1966, 85.

⁵⁴⁴ *Helsingfors Tidningar* 13.1.1863.

⁵⁴⁵ För det här se *Helsingfors Tidningar* 10.1, 9.4 och 15.4.1863.

Ovan har jag behandlat hur August Schauman positionerade sig i 1840- och 1850-talens ideologiska landskap med fennofili och skandinavism som särskilda fokuspunkter. I de här idékomplexen ingick många av de element som påverkade samtiden och som också uttryckte idéer som låg i kärnan för Schaumans intressen: den finska kulturen och det svenska arvet. Han rörde sig med relativ frihet inom de här kultursfärerna, men hade alltid den ena foten starkt rotad i 1840-talets fennofili. När han reste till Sverige blev det här också tydliggjort för honom själv. August Schauman var aldrig en hängiven skandinavist, men trots det fanns det mycket i den skandinaviska världen som tilltalade honom, inte minst de friare samhällsförhållandena. Han reste till Sverige och till Danmark för att i symbolisk bemärkelse klä av sig ”den trånga uniformen” och för att idka samhällsstudier med tanke på utvecklingen hemmastädes. Finland var, när allt kom omkring, ett samhälle med en lång tradition av västerländskt rättstänkande och västerländska samhällsinstitutioner, vilket åtminstone i princip gjorde en liberal politisk utveckling möjlig också här. Om Danmark i Schaumans politiska fantasi kunde bli en republik, kunde Finland på samma sätt utvecklas mot ett mera liberalt organiserat samhälle. Replikens var med andra ord den logiska slutpunkten för den ideala samhällsutvecklingen, och en republikansk vokabulär med begrepp som självstyre, patriotism och jämlikhet kan efter 1850-talets början sägas utgöra en del av August Schaumans politiska språk.

LIBERALISM OCH REPUBLIKANISM

Traditionerna

”Mera kraftigt än språket är det historien, och mera kraftigt än historien är det friheten som förenar folken.” Så här stod det att läsa i *Schweizerische National Zeitung* 1.11.1848.⁵⁴⁶ Citatet är ett tydligt ställningstagande i liberalrepublikansk anda mot den tyska idealismens framhävande av språket som bärare och förmedlare av nationalandan. Schweiz kunde inte konstruera, liksom inte heller Förenta staterna, en nationell framtid på uppfattningen om att språket är det som konstituerar nationaliteten. Också i Finland med landets två språk var den här frågeställningen av central betydelse och diskussionsinläggen pekar på de olika traditionernas relativa genomslag i Finland.⁵⁴⁷ Det finska språkets framträdande plats i nationsdiskursen allt sedan det tidiga 1800-talet innebar att språket skulle komma att betraktas som en viktig del av det finska nationsbygget. Enligt den politiserade fennomanin utgjorde språket kärnan av finskt medborgarskap. Som en motpol till fennomanerna introducerade liberalt och republikanskt sinnade personer en föreställning om medborgarskap utgående från politiskt deltagande, lagstadgad och politisk jämlikhet, och från medborgare med lika rättigheter och ansvar.⁵⁴⁸

Skiljelinjerna mellan de olika uppfattningarna om vad som konstituerar folk/nation blev markanta först från och med det sena 1850-talet, före det hade det inte ännu uppstått ett behov av att problematisera begreppet ”det finska folket”. Frågan om när liberalismen börjar komma till uttryck i Finland har inte har diskuterats i någon större utsträckning inom forskningen, men det har talats bland annat om 1840-talet i allmänhet, om Europas ”galna år” 1848–1849 eller mer generellt om 1850-talet. Max Engman ställer i verket

⁵⁴⁶ Här citerat efter Tanner 2016, 127.

⁵⁴⁷ Här har jag inte räknat med ryska eller samiska, som man på 1800-talet aktivt försökte skriva ut ur Finlands framtid. Se Grandell 2019.

⁵⁴⁸ Se Tanner 2016, 111.

Språkfrågan liberalismens uppgång i samband med grundandet av *Helsingfors Dagblad*.⁵⁴⁹ Det här är förstås en definitionsfråga och svaret beror på hur man betraktar liberalismen. De tidsangivelser som anges här baserar sig på ett starkare aktörskap, eller med andra ord när man kan se att personer offentligen börjar tala för idéer som kan hänföras till liberalismen. Ofta är det fråga om idéer som på något sätt är störande ur det rådande systemets perspektiv. Men man kan också se saken ur en annan synvinkel, vilket jag talar för, som går ut på att också ta hänsyn till den mestadels akademiska diskussionen om Finlands ställning i förhållande till Ryssland och om Finlands grundlagar. På det här sättet skiftas blicken från liberalism såsom ursprungligen enbart en studentrörelse med radikala motiv till att mera bli en fråga om en långsam och mer djupgående förändring i sättet att se på världen och diskutera samhällsfrågor. För att använda Lynn Hunts begrepp kan man här tala om en förändring av den politiska kulturen.

I verket *Suomen kulttuurihistoria 2* skriver Matti Klinge att man redan på 1840-talet kan tala om liberala åsikter i Finland. Lars-Folke Landgrén har i sin tur konstaterat att den svenska Aftonbladliberalismen också kom till synes i Finland på 1830-talet och att man i *Åbo Tidningar* och *Åbo Underrättelser* debatterade frågor av närmast ekonomisk art, på grund av censuren. På 1840-talet kunde man sedan finna liberala yttringar i ett antal finska tidningar, som fungerade som länkar mellan den tidigare liberalismen och 1850- och 1860-talets mer framträdande liberalism.⁵⁵⁰ *Aftonbladet*, som hade grundats revolutionsåret 1830 av Lars Johan Hierta, var liberalismens fanbärare i Sverige. Det var en politiskt stridbar tidning som ville bidra till samhällets reformering och som gick i strid mot etablissemangen. I det första numret den 6 december 1831 fastslog Hierta att:

Redactionen anser sig dock även härutinnan skyldig, till hvad förut är yttradt lägga den förklaring, att dess medlemmar för mycket älska sitt fosterland, för att der finna allting klandervärdt. Men om de icke tro att all lycksalighet måste utgå ifrån denna omhvälfning af det bestående, som af en och annan med svulstiga ord påyrkas, så äro de likväl icke närvarande förhållanden nog blindt tillgifne, för att ej skönja, det mycket är föråldradt och bristfälligt äfven hos oss, som småningom skall vika för det eviga framskridande, och den kraft till utveckling och förädling, hvilka Försynen nedlagt i tingens inre ordning. Värma utan passion, och försigtighet utan fruktan, äro i öfrigt de egenskaper, hvilka Redactionen föresatt sig såsom vägledning på sin bana.⁵⁵¹

⁵⁴⁹ Se t.ex. *Suomen kulttuurihistoria* II, 40; Jutikkala & Pirinen 2002, 288 och Klinge 1975, 19. Engman 2016, 118–119. I en artikel i av Agathon Meurman i *Uusi Suometar* år 1878 spåras den finländska liberalismens historia tillbaka till A. I. Arwidsson och vidare från honom till J. V. Snellman. *Uusi Suometar* 23.4.1878.

⁵⁵⁰ Klinge 1980, 40 och Landgrén 1999, 426.

⁵⁵¹ Nordmark 2001, 24 och *Aftonbladet* 6.12.1831.

I det här programmet för *Aftonbladet* förtätas några av liberalismens grunddrag. Man kan till exempel lyfta fram optimismen eller framtidstron som Hierta här ger uttryck för. Framstegstron ingår som en grundförutsättning i den liberala idékonstruktionen dit den har hämtats från upplysningens rationalism och modernism.⁵⁵² Trodde man inte på en bättre framtid så skulle ju på sätt och vis hela det liberala projektet förlora sin grund – August Schauman skrev i november 1853 i *Morgonbladet*: ”Helsingfors [Helsingfors kan också uppfattas som August Schauman] grubblar icke, ty den hoppas att kommande år skall gifva hvad detta år icke gaf, – Helsingfors sörjer icke, ty den inser att i det stora hela individen betyder föga, – Helsingfors klagar icke, ty den tror icke att allt blir sämre och sämre, den tror att allt går framåt och att allt godt har en framtid.”⁵⁵³ Och sedan i *Papperslyktans* provnummer 1858: ”[V]år jord ändå är den bästa jord man eger’, och att den i sakta mak blir allt bättre och bättre.” I inledningen hänvisade jag till Micheal Freedens liberala kärnbegrepp, av vilka just framsteget är ett.⁵⁵⁴

Aftonbladets grundare Lars Johan Hierta har karakteriserats som ”teoretisk republikan”. Han var inte en helhjärtad anhängare av det republikanska styrelseskicket, men liksom August Schauman hyllade han Förenta staterna som ett föredömligt land och kontrasterade det mot ett gammalt och murket Europa. Den värsta bland samtida despoter var Nikolaj I, som den svenske kungen Karl XIV Johan till Hiertas stora förtret hade allierat sig med. Det här missnöjet lät han också sina läsare ta del av i *Aftonbladet* och mer allmänt kämpade man mot det som kallades ”det inre Ryssland”. Med det här avsågs Karl Johans regim och den svenska konservatismen som inhemsk despotism enligt rysk modell.⁵⁵⁵ Den liberala pressen i Stockholm gjorde anspråk på att utgöra en tredje statsmakt och statsledningens anspråk på att äga oinskränkt inflytande över samhällsfrågorna ifrågasattes och utmanades. Undersåtarna började bli medborgare och det offentliga samtalets dynamik förändrades. Medelklassen, som tidigare i stort sett hade saknat representation i ständsriksdagen fick i och med pressen en plats där den kunde driva på sociala, ekonomiska och politiska reformer.⁵⁵⁶ I Finland följde man naturligtvis med utvecklingen i Sverige. Det här blir tydligt genom att se på hur man skrev om det förbjudna *Aftonbladet* i finländsk press. Det svenska liberala organet sågs vanligen i Finland som en fridsstörare och som ett potentiellt farligt organ. *Aftonbladets* liberalism ansågs vara överdriven och tolkades i det närmaste som radikalism.⁵⁵⁷ Också i Schaumans memoarer kan man läsa om hur familjen med inlevelse tog del av oppositionsmannen Magnus Jacob Crusenstolpes regimkritiska broschyrverk-

⁵⁵² För vidare diskussion om optimism och liberalism se Zafirovski 2007, 126 ff.

⁵⁵³ ”Hvad gör Helsingfors?”, *Morgonbladet* 24.11.1853.

⁵⁵⁴ *Papperslyktan*, Profnummer 1858. Samma idé förekommer också på flera andra ställen i Schaumans skriftställer. Så heter det t.ex. i *Morgonbladet* 15.6.1854: ”Ty historien visar oss med alltför tydliga drag att mänskligheten går oupphörligen framåt, att civilisationen småningom underkufvar råheten, att världen, kort sagt, blir allt bättre och bättre.”

⁵⁵⁵ Johannesson 1987, 83.

⁵⁵⁶ Nordmark 2001, 29, 42–45.

⁵⁵⁷ I *Helsingfors Tidningar* 4.9.1842 talar Z. Topelius om *Aftonbladets* diktatoriska språk och om dess för samhällslugnet farliga läror och i *Finlands Allmänna Tidning* 27.3.1835 hyllas den svenska *Statstidningen* för dess inlägg i en debatt förd med *Aftonbladet*. Huvudpoängen är att *Statstidningen* handlat ansvarsfullt i sin journalistik, medan *Aftonbladet* skriver vad den vill och hur den vill utan att ta hänsyn till konsekvenserna av en sådan linje.

samhet år 1838.⁵⁵⁸ För den liberala idébildningen i Finland har den svenska liberalismen och den oppositionella pressen utan tvekan varit av betydelse. Närheten till Sverige både geografiskt och mentalt innebar alltid det som skedde på andra sidan om Bottniska viken också snabbt gav utslag i Finland. Till det här bidrog också de finländska politiska emigranterna, som jag behandlat tidigare.

Men det var inte enbart i tidningspressen som liberal idéutveckling var möjlig, viktiga för 1840-talets liberala framsteg i Finland var också J. J. Nordströms föreläsningar om Finlands statsrätt i början av decenniet. Nordströms föreläsningar lämnade avtryck hos åhörarna och kom att inspirera senare auktoriteter såsom J. Ph. Palmén. Osmo Jussila har fört fram att Nordström själv hyste en pessimistisk och karg bild av Finlands ställning och framtid, men att han trots det såg ett värde i att propagera för Finlands statsrätt – det kunde ha en positiv inverkan på framtiden, menar Jussila att Nordström resonerade. Den viktigaste innebörden av de här föreläsningarna var uppfattningen om att Finland först inkorporerats i Ryssland som en provins och sedan gjorts till en stat i realunion med Ryssland under Borgå lantdag.⁵⁵⁹ Med den här tesen bidrog Nordström till befästandet av det som Osmo Jussila har kallat för den finska statsmyten, eller uppfattningen att Finland Alexander I genom att upphöja av Finland bland nationernas antal gjort Finland till en från Ryssland separat stat.

Statsmyten är central i en liberal förståelse av Finland och kan kontrasteras mot fennomannernas myt om ett finskt folk. Men J. J. Nordströms inverkan på liberalismens spridning sträcker sig även längre. Som föreläsare vid Kejserliga Alexanders-Universitetet kom Nordström att understryka uppfattningen om att i en välorganiserad stat garanteras ”nationens andel i lagstiftningen och kontroll av regeringsmaktens utövning, under fastställda former”. Det här ska i sin tur säkerställa friheten till person och friheten till egendom. I föreläsningarna, som Nordström höll 1845, preciserade han vidare att individens grundrättigheter består av likhet inför lagen, personlig säkerhet, rätt att fritt välja boningsort och att inte bli landsförvisad, associationsfrihet, yttrande- och tryckfrihet, samvetsfrihet, rätt till klagan och besvär och rätt att konkurrera om statsämbeten.⁵⁶⁰ Likheterna med den franska lagen *Code Civil* från 1804 och med det första tillägget till *Bill of Rights* är uppenbara.⁵⁶¹ Den liberala idévärlden hade på det här sättet på 1840-talet slagit rot vid universitetet och samtidigt sjöng studenterna Zacharias Topelius översättning av *Marseljäsen* till svenska från 1844 och Snellman pläderade i *Saima* för ökad medborgerlighet.

Under hela 1840-talet var de liberala politiska tendenserna trots allt fortfarande relativt svaga i Finland. I Finland var 1840-talet ett decennium av samhälleligt lugn och i stora drag fungerade fennofilin fortfarande som utlopp för den akademiska världens strävanden.

⁵⁵⁸ Schauman 1892, 68. Lars Edgren och Magnus Olofsson har sett kravallerna i Stockholm 1838 som en del av ett republikanskt arv. Trots att händelserna inte hade någon direkt beröringsyta med republikanism så passar de in i ett republikanskt narrativ om militärt våld mot ett förtryckt folk. Edgren & Olofsson 2012, 12.

⁵⁵⁹ Jussila 2007, 88–89.

⁵⁶⁰ Lindman 1948, 100.

⁵⁶¹ I första tillägget konstateras att: ”Kongressen skall ej stifta lag avseende inrättandet av religion, eller förbudande den fria utövningen därav; eller inskränka yttrandefriheten, eller pressfriheten; eller folkets rätt att fridfullt samlas, och av Regeringen begära upprättelse för missförhållanden.”

Men bakom det här kan man ändå ana ett missnöje med de rådande förhållandena och med bristande frihet. Den 1 mars 1845 skriver August Schauman till Karl Collan:

Så har jag ofta tänkt, vi tala om våra förhoppningar, och huru allt skall gå fram, och vi minnas ej alls, att det finnes en ond makt i världen, som heter tyranni, som är oss så faseligt nära, som när som helst kan sätta streck för alla våra förhoppningar, att vi på intet äro säkra. Då några maktspråk komma, så förbittras vi en dag, en timme, och så äro vi tillbaka i vår förra glömska. – O! mensklighet, att du på sextusen år på den vägen kommit så föga framåt!⁵⁶²

Schauman kunde inte ha uttryckt utgångspunkten för sitt frihetstänkande mera tydligt än så här. I *Helsingfors Tidningar* skriver han våren 1861 i princip om samma förhållande: ”Med sjöfartens frihet är det också ännu på samma sätt som med många andra friheter här i världen. D.v.s. den är fri, så vidt icke några oföretsedda hinder behaga lägga sig i vägen.”⁵⁶³ Det här kan knytas an till diskussionen om frihetsbegreppet i den republikanska och liberala traditionen. Med bred pensel målat består republikansk frihet av avsaknaden av övervalde, medan liberalismen ser frihet som avsaknad av inblandning. Enligt det republikanska sättet att tänka är individen således ofri så länge som någon har herravälde över henne, även om denne någon i övrigt skulle lämna henne i fred. Under dessa omständigheter är individen alltid en slav, hur mycket hon än får bestämma över sitt eget liv. I slutändan är individen ändå beroende av någon annans arbiträra makt. Enligt det liberala sättet att se på frihet är individen däremot fri så länge ingen blandar sig i hennes ärenden, vilket betyder att hon kan vara fri även om någon annan har herravälde över henne. Frihet är att inte tvingas, förhindras, blandas med eller påtryckas. Den här formen av frihet har av Isaiah Berlin kallats för negativ frihet, i motsats till positiv frihet. Denna form av frihet, uppburen av liberaler, implicerar minimal inblandning av staten, medan det enligt det republikanska frihetsidealet är berättigat och till och med önskvärt för staten att blanda sig i folks liv genom stiftandet av lagar. Att vara fri består inte av att vara fri från hinder, tvärtom skapar ett rättvist system av lagar och ett icke-arbiträrt styre förutsättningar för frihet.⁵⁶⁴

Det är precis den här republikanska frihetsuppfattningen som August Schauman i det ovancerade brevet uttrycker. Vi må ha det bra för stunden, men så länge det finns någon som har makt över oss och som står utanför vår kontroll så är vi i grund och boten ofria. Temat är genomgående i August Schaumans skriftställer. Imperierna innebär

⁵⁶² A. Schauman till K. Collan 1.3.1845, Coll. 3174, Karl Collan, NB, Helsingfors.

⁵⁶³ *Helsingfors Tidningar* 25.5.1861.

⁵⁶⁴ Berlin 1969, 118 ff.; Pettit 2002, 5, 8; Carter 2019; Arblaster 1985, 56; Viroli 2002, 10.

alltid en begränsning av friheten i och med att de har makt att blanda sig i underlydande områdets affärer. I den första årgången av *Morgonbladet* som August Schauman stod för publicerade han en översättning av den mot Österrike kritiska novellen *l'Orco* av George Sand, där Sand framställer Österrike som förtryckare av Venedigs frihet. I ett annat nummer av samma tidning kallade Schauman Sand för ”en annan snillrik qvinna och sjelf stor romanförfattarinna”.⁵⁶⁵ Det fanns en uppenbar politisk agenda i valet av Sand, och censurmyndigheterna reagerade med att ur texten stryka utropet ”frihet, frihet!”, ”emedan de flesta af hennes arbeten äro förbjudna”. Samma idé att ge utrymme åt franska republikaner ser man också i *Papperslyktan*, där Schauman bland annat ger ordet åt Victor Hugo i en mot slaveriet kritisk pro-republikansk artikel.⁵⁶⁶ Den republikanska friheten besitter en ur imperiell synvinkel samhällsomstörtande potential och är i den bemärkelsen radikal. I Förenta staterna syns det här i amerikanska frihetskriget, som var en förutsättning för att uppnå republikansk frihet. I Finland, där det inte liksom i Förenta staterna fanns en lång tradition av självstyre, såg förutsättningarna för förändring annorlunda ut, varför en liberal frihetsuppfattning i högre grad låg inom gränserna för det möjliga.

”Jag hade läst och omläst allt hvad han skrifvit. Jag hade lärt mig att älska honom så, att jag, såsom jag en gång i ungdomshetta skref, ’knappt kunde tåla, att andra nämnde hans namn’. Ty ingen annan, tyckte jag, kunde göra det med tillräcklig värme och vördnad.”⁵⁶⁷ Så här formulerar sig August Schauman i memoarerna om den svenske filosofen och historikern E. G. Geijer. I handskriften ”Erik Gustaf Geijer” skriven av Schauman med anledning av Geijers död 1847 heter det ”Sverige har djup sorg. Det har förlorat sin Erik Gustaf Geijer – en stor man, och Sveriges största.”⁵⁶⁸ Geijers inverkan i 1800-talets Finland har jag redan nämnt, redan det att Zacharias Topelius i sitt tänkande var influerad av Geijer ger en antydning om dennes betydelse för Finland.⁵⁶⁹ I den svenska liberalismens historia intar Geijer en central ställning. Det har vanligen ansetts att han efter det så kallade avfallet 1838 gick över från konservatism till liberalism, men den här tolkningen har trots allt utmanats på senare tid av Lars Magnusson, Björn Hasselgren och Daniel Klein. De menar att Geijer egentligen var liberal hela livet igenom och att betydelsen av övergången från upplysning till liberalism har övertolkats. Enligt dem introducerade Geijer liberala teman i sin konst, undervisning och forskning, men på ett slugt sätt, inte för tidigt eller för uttalat, på ett sätt som kunde ha hindrat hans landsmän från att bära upp honom. Liberala ställningstaganden finns enligt Hasselgren och Klein i Geijers texter också från tiden före avfallet. Lars Magnusson sätter också emfas på att man lätt hamnar på fel spår om man tillämpar begrepp som ”liberal” och ”konservativ” på Geijers egen tid. Genom att tillämpa

⁵⁶⁵ *Morgonbladet* 8.8.1853. Historikern Whitney Walton har i en artikel om republikanska kvinnor lyft fram George Sands republikanism. Walton, som också menar att Sand bidrog till att forma 1800-talets republikanism, anser att republikanismen tilltalade kvinnor såsom Sand för att den besatt en möjlighet till politiskt deltagande, garantier för individuella och medborgerliga rättigheter och förbättringar för de arbetande fattiga. George Sand, liksom Hortense Allart och Marie d'Agoult, skrev som republikanska kvinnor och banade väg för en ny modell för kvinnor inom republikanismen mellan de två polerna republikanskt moderskap och lika rättigheter. Walton 2000, 100.

⁵⁶⁶ *Morgonbladet* 3.2, 7.2 och 10.2.1853 och von Qvanten 1861, 136; *Papperslyktan* 9.1.1860.

⁵⁶⁷ Schauman 1892, 363.

⁵⁶⁸ ”Erik Gustaf Geijer”, Coll. 201.11, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁵⁶⁹ För Topelius och Geijer se Grandell 2017.

dessa anakronistiska kategorier på Geijer blir det mer eller mindre omöjligt att förstå vad Geijer försökte säga på sin egen tid, framhäver Magnusson.⁵⁷⁰

Anders Ehnmark har i en essä publicerad 1999 kastat ljus på Geijer som republikan. Ehnmark lyfter fram den radikala, det vill säga liberala, miljö som beskriver Geijers barndoms välmående industriella bruksmiljö. Till de radikala idéerna i rörelse hörde också republikanismen – man var enligt Ehnmark republikan i samma mening som upplysningsfilosoferna var det. Republiken betraktades som ett fritt styre under lagarna, ett antikt ideal, väl förenligt med monarki. Kärleken till dygd och frihet utgör fosterlandskärlek snarare än kärlek till jord och blod. I sin första tryckta text, äreminnet över Sten Sture den äldre, hyllar Geijer republikens värden, som är medborgerlig frihet påföljd av en medborgerlig anda. Sverige, som aldrig varit republik, har en obruten republikansk tradition, till skillnad från många andra republiker. Ingen har nämligen i Sverige varit slav.⁵⁷¹

Ehnmark beskriver Geijer som republikan, men som en fundersam sådan. Ibland vacklar han, men till sist bestämmer han sig, och då är han republikan i radikal bemärkelse, nämligen demokrat. Efter ”avfallet” tar Geijer steget ut och börjar tala för medborgarmakt. Hans studier av frihetstiden ledde till att han förlorade tron på skråandan och ståndssamhället; skrån, stånd och korporationer hörde inte den moderna tiden till. De hade haft en plats i historien, men nu var deras roll utspelad. I stället behövdes demokrati och associationer som en medlande instans. Associationerna växlar upp egenintresset i allmänintresse och förbereder republiken, det vill säga demokratin. I sin demokrati är Geijer dessutom radikalare än mången annan liberal – i sitt betänkande i juli 1840 i representationsfrågan till Konstitutionsutskottet är hans förslag allmän rösträtt, samfälliga val och en kammare. Det är tidigt i demokratins historia, påpekar Ehnmark.⁵⁷² Å andra sidan var kombinationen liberalism och demokrati inte vanlig på 1800-talet – demokrati betraktades som allt för radikalt och förknippades ofta med begreppet majoritetens tyranni.⁵⁷³

Att man läste Geijer behöver förstås inte antyda att man var republikan eller demokrat. Ser man till Z. Topelius blir det här relativt tydligt. Men när en person som August Schauman med sådan emfas lyfter fram Geijer blir det republikanska stråket trots allt mer intressant. Jag har inte hittat desto närmare hänvisningar till Geijers tänkande i Schaumans efterlämnade texter, men det kan ändå med skäl antas att han tagit fasta åtminstone på något av det som kan räknas till Geijers republikanism.

Republikanska uttryck

I de liberala och republikanska traditionerna finns det olika sätt att uppfatta förhållandet mellan samhället och människan, vilket förklaras med traditionernas olika historiska

⁵⁷⁰ <https://www.liberalcurrents.com/the-warm-liberalism-of-erik-gustaf-geijer/> (hämtad 13.11.2018) och Hasselgren 2017, 28.

⁵⁷¹ Ehnmark 1999, 155–157.

⁵⁷² Ehnmark 1999, passim, citatet 173.

⁵⁷³ Se t.ex. Freedon 2013, 27 och Arblaster 1985, 75–79, 84–88.

Frasen "We the People" inleder USA:s konstitution, som August Schauman betraktade som den främsta i världen. Bild: Wikimedia Commons.

kontexter vad gäller uppkomst. I korthet ser liberalismen människan som en individ, vars frihet begränsas av samhället. Den maximalt fria individen skulle stå helt utanför samhället, men eftersom ett sådant förhållande inte är rimligt är liberaler redo att acceptera att samhället reglerar individens existens genom lagar. Lagarna ses som ett nödvändigt ont för att garantera de grundläggande friheterna till liv, egendom och lycka. Republikaner däremot ser människan som en del av samhället, enbart i samhället kan frihet finnas. Utan samhälle kan man inte tala om frihet. I detta samhälle har individen, medborgaren, en roll som en del av ett kollektiv. I samhället är man fri om man är försedd med fullständiga medborgerliga rättigheter och såtillvida kan delta i politiken. Det republikanska frihetsidealet understryker rätten att delta i stiftandet av lagar som styr alla på jämlika grunder. Lagen bidrar till att upprätta frihet. I republikanismen finns inget av det naturtillståndstänkande som har varit av stor betydelse för liberalismens uppfattning om den fria individen. Det här förklaras med liberalismens rötter i upplysningen.⁵⁷⁴

För Otto Schauman formulerade brodern August, utan att kanske själv vara medveten om det, kärnan i det klassiska republikanska tänkandet inspirerad av den franske rättslärd Edouard Laboulaye: "hvad den sanna friheten är, att den icke blott skänker rättigheter, utan att den äfven ger pligter och fordrar medborgerliga dygder".⁵⁷⁵ Den frihet som liberaler likt Laboulaye eftersträvade hade inget att göra med egoism eller med en jakt efter materiell vinning, vilket han liksom Montalambert, en annan av tidens franska liberaler, föraktade. Därför talade de om att fostra "individualitet" snarare än "individualism". Det här var ju också ett av de grundbegrepp som Michael Freeden räknar till liberalismen. Människan var förpliktigad att utveckla sig själv, vilket också innefattade ett omfattande av patriotiska värden och självuppgiffring, eller i korthet av *civic virtue*.⁵⁷⁶ Tidigare har det

⁵⁷⁴ Viroli 2002, 45 ff.; Pettit 2002, passim; Cost 2018.

⁵⁷⁵ Nycander 2009, 103–105 och A. Schauman till B. O. Schauman 29.1.1857, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. Den här idén verkar ha varit tongivande bland franska liberaler under Napoleon III:s tid. Den yttrades också av bl.a. liberalen Nefftzer, som menade att liberalism var beroende av insikten att en fri man har rättigheter, men också skyldigheter. Rosenblatt 2018, 165.

⁵⁷⁶ Rosenblatt 2018, 165; Freeden 2015, 61; Viroli 2002, 12–13.

också framgått hur Schauman betraktade individen: ”Helsingfors sörjer icke, ty den inser att i det stora hela individen betyder föga.”⁵⁷⁷

Ett annat element av klassisk republikanism, som också har upptagits av liberalismen, är tanken om den allmänna opinionen som en självständig politisk maktfaktor. Den här idén kan man härleda från Aristoteles, som räknade med den allmänna opinionen som den centrala källan till frihet och politisk stabilitet. För James Madison, en av männen bakom Förenta staternas konstitution, var maktens beroende av folket det mest centrala i en fri republik, men det krävdes något mer än en god författning. Det krävdes en ansvarsfull allmän opinion som uttryck för samhällets vilja. Madison knöt i sin tur an till en diskussion förd i Frankrike sedan 1770-talet om den allmänna opinionen som en självständig politisk maktfaktor.⁵⁷⁸

Liberalism och republikanism går som man lätt förstår in i varandra och det kan vara vanskligt att i en 1800-talskontext stämpla historiska aktörer som det ena eller det andra. För mina forskningsändamål är det inte heller relevant att lägga en viss stämpel på mitt forskningsobjekt. Det som jag däremot vill framhäva är att det i den tidiga finländska liberalismens historia också ingår element av klassisk republikanism. Det här blir synligt i ett medborgarideal och i ett demokratiskt jämlikhetsetos. August Schauman talar om republikanska ideal i brev men också i de olika tidningarna han skrev i. I ett brev till Otto Schauman skriver han 1847 om hur ”vackert” det var att få se gästerna vid lantbruksmötets middag ”uppfara, alla svartklädda, bonde som konung och prinsar”.⁵⁷⁹ I *Morgonbladet* kan man 1854 läsa ett inlämnat resereportage från Förenta staterna av den svenske läraren Per A Siljeström. Det är en översättning från engelskan och antagligen är det Schauman själv eller någon honom närstående som översatt texten. I texten framställs Förenta staterna som framtidens land i jämförelse med ett stagnerat och ålderdomligt Europa. I Förenta staterna hade man lyckats med att skapa en fungerande republik, i kontrast till de misslyckade franska försöken.⁵⁸⁰ Det här berodde enligt Siljeström på att de tre förutsättningarna för en republik: folkskola, självstyre och offentlighet var på plats i Förenta staterna.⁵⁸¹ Samma år skriver Schauman med anledning av Krimkriget om kriget som en möjlighet för förstärkt medborgerlighet i sann republikansk anda: ”Individerna ha lärt sig att jaga bort egoismen, småsinnet, trångbröstadheten från sina sinnen, de ha lärt sig att kunna uppoffra allt för sitt folk och sitt land, och det är på denna individernas konst att uppoffra sitt sjelf, som nationernas styrka beror.”⁵⁸² Nationen är här något mer än summan av individerna.

I nationalitetsdebatten med J. V. Snellman kommer Schauman åter in på ämnet republikanism i och med att han använder Schweiz som ett exempel på en nation med flera

⁵⁷⁷ *Morgonbladet* 24.11.1853.

⁵⁷⁸ Nycander 2009, 118.

⁵⁷⁹ A. Schauman till B. O. Schauman 23.7.1847, Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors. 1800-talets svarta klädsel har i forskningen lyfts fram som ett tecken på tidsperiodens jämlikhetstänkande och strävan efter att framhäva personliga dygder såsom återhållsamhet, i motsats till det förrevolutionära mer pråliga klädmotet. Oldstone-Moore 2015, 155.

⁵⁸⁰ August Schauman talar också i ett senare skede i *Papparslyktan* om att den franska republikanismen inte var en sann sådan, se följande sida.

⁵⁸¹ *Morgonbladet* 25.9.1854.

⁵⁸² *Morgonbladet* 15.6.1854.

språk. Han talar om de republikanska principerna att ”alla schweitzare är lika inför lagen, att inga undersåtliga förhållanden, inga ords- börd-, familje- eller person-privilegier kunna existera, att religionsfrihet, pressfrihet, petitions- och associations-frihet är rådande”. De här är visserligen inte direkt alla republikanska värden, men det att Schauman hänför dem till republikanismen säger trots allt något om hans syn på densamma. Av samma text framgår det vidare att Schauman framför allt räknar självstyret till republikanismens kärna, alla stater som kallade sig för republiker kunde med andra ord inte automatiskt betraktas som sådana. De franska republikerna hade centraliserat all makt och var följaktligen inte sanna republiker. Schauman tydliggör för sina läsare att han i motsats till J. V. Snellman har satt sig in i vad republikanism betyder.⁵⁸³ Det republikanska statsskicket förmådde enligt Schauman överbrygga de etniska konsiderationerna. Maurizio Viroli har i verket *Republicanism* talat om den republikanska patriotismen som en politisk passion baserad på upplevelsen av medborgarskap i stället för att utgå från för-politiska element som att vara född i samma område eller att tala samma språk.⁵⁸⁴

”Man fördes fram af strömmen; der var ej tänkbart för någon individ att tränga sig fram fortare än massan; och detta var äkta republikanskt.”⁵⁸⁵ Det här skriver August Schauman i ett reseminne från Schweiz. Och vidare i en teaterrecension i *Helsingfors Tidningar*: ”Stycket var med den yttersta omsorg inöfvadt, och samspelet var bättre än man af sjetter, hvilka för första gången uppträda tillsammans, ens kan ha rätt att vänta. Hvad man tyckte sig finna var, att en viss republikansk jemlikhet herrskar inom truppen [...]”⁵⁸⁶ August Schauman tilltalades av det republikanska demokratiidealet, vilket också påverkade på hans sätt att se på samhället. I kärnan av det här finns uppfattningen om jämlika medborgare som tillsammans arbetar för det gemensamma bästa. I en artikel i *Papperslyktan* om Karl XV:s kröning i Stockholm finns flera hänvisningar till ett borgerligt jämlikhetsideal, som Schauman såg som det mest förenliga med ett modernt samhälle. Ståndssamhället som sådant tillhörde det förflutna, vilket Schauman självklart inte yttrade så här tydligt men som på ett bekant sätt kan läsas mellan raderna. Schauman talar bland annat om att svenskarna inte längre är intresserade av att bli upphöjda i adligt stånd.⁵⁸⁷ Det är inte heller långsökt att se det här idégodset som bakgrund till Schaumans enhetssyn på det finska folket, som han förfäktade hela livet ut, trots att hans synsätt senare under 1800-talet allt kraftigare kom att kritiseras från både finskt och svenskt håll.

Vad gäller frågan om 1800-talets ideologiska strömningar och liberalismens och republikanismens finländska förespråkare, liksom August Schauman, är det förstas också angeläget att ställa frågan vilken ideologisk grund de personer som han och hans likasinnade

⁵⁸³ *Papperslyktan* 17.10.1859. Historikern Whitney Walton har också konstaterat att den franska republikanismen under 1800-talet i hög grad var omtvistad med ingen enskild, monolitisk, version som skulle ha dominerat. Walton 2000, 116.

⁵⁸⁴ Viroli 2002, 13.

⁵⁸⁵ *Papperslyktan* 9.5.1859.

⁵⁸⁶ *Helsingfors Tidningar* 2.11.1861.

⁵⁸⁷ *Papperslyktan* 21.5.1860. Artikeln ”Kröningen i Stockholm” var undertecknad av August Schauman med den klyftiga signaturen ”Coronini-Cronberg”. Samtidigt som det är en anspelning på kröningsakten är det namnet på en österrikisk 1800-talsmilitär, Johann Baptist Coronini-Cronberg, som torde ha varit förhatlig för personer med August Schaumans liberala och republikanska politiska sympatier.

skrev emot stod på. Var på den politiska kartan stod till exempel Z. Topelius, J. V. Snellman, Yrjö Koskinen och Agathon Meurman? Svaret på den här frågan faller utanför ramen för den här avhandlingen, men i all korthet kan ändå konstateras att de inte i samma bemärkelse stod för någon renlärig politisk ideologi. De kunde i högre grad beskrivas som eklektiker som på ett mera friare sätt kombinerade aktuellt tankegodis för att utveckla ett lojalistiskt språk med inslag av såväl liberalism, republikanism som konservatism. I mångt och mycket sammanbands de av en utpräglad regeringsvänlighet, vilket var en av de avgörande skillnaderna mellan dem och personer som August Schauman.

Turist i den europeiska idéterrängen

Jag har tidigare beskrivit den entusiasm som det politiska livet i Danmark väckte hos August Schauman under hans besök där i början av 1850-talet. Danmark hade upplevt en kraftig nationell och liberal rörelse, som utmynnade i en ny författning, Danmarks Riges Grundlov. Grundlagen, som undertecknades av kungen den 5 juni 1849, gjorde Danmark till en konstitutionell monarki med maktfördelning. Den lagstiftande makten innehade riksdagen med sina två kamrar, folktinget och landstinget, den utövande makten låg hos kungen och regeringen, medan ett oavhängigt rättsväsende garanterades genom att domarna skyddades mot uppsägning. Den nya grundlagen var enligt August Schauman ett steg i rätt riktning, men Danmark var trots allt fortfarande en monarki. Schaumans republikanska sympatier kommer till uttryck i det tidigare citerade brevet till brodern Otto där han fantiserar om en vidare politisk utveckling mot upprättandet av en dansk republik.⁵⁸⁸ Det som han skriver i memoarerna om sin politiska väckelse var inte ett spel för kulisserna, utan det var faktiskt Förenta staternas konstitution och det republikanska statskicket som var idealet, och om man inte kunde hoppas på en utveckling i denna riktning på hemmaplan så kunde man åtminstone hoppas att det skulle ske någon annanstans i Europa – helst så nära som möjligt.⁵⁸⁹ Ju närmare, såväl mentalt som geografiskt, republiken låg, desto orimligare skulle det bli att legitimera ett autokratiskt tänkesätt. Det är också intressant att notera att nationalism och liberalism i Danmark var nära sammanbundna, vilket Schauman säkert också hade observerat.

”Varsinainen Augiaan talli oli koko suuriruhtinaskunta sen mielestä, joka kävi Pariisissa haistelemassa vapauden tuulia”, har Timo Vihavainen i skämtsamt ton skrivit om liberalismens genomslag i Finland.⁵⁹⁰ Det är en sak att läsa i tidningar och böcker om ett fenomen och en annan sak att själv få uppleva det. Den politiska och samhällliga utvecklingen i det samtida Europa hade alltid intresserat August Schauman. Efter att

⁵⁸⁸ A. Schauman till B. O. Schauman 18.11.1851, Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁵⁸⁹ Som tidigare framförts kan resandet vara ett sätt att delta i det kollektiva omskapandet av ens eget samhälle, delvis genom observationer gjorda i främmande länder. Man kan försöka skapa ett utomlands hemma, eller så kan man skänka sitt stöd åt dem som i andra länder är delaktiga i ett heroiskt eller utopiskt samhällsomskapande. Porter 1991, 223–224.

⁵⁹⁰ <http://timo-vihavainen.blogspot.com/2017/03/liberalismin-kysymyksia.html> (hämtad 13.11.2018).

han sagt upp sig från *Morgonbladet* och efter att Krimkriget slutat i ett fredsavtal 1856 uppstod en möjlighet för honom att resa till kontinenten med Paris, ”Europas hjärta, och politikens högsta domstol”, som huvudmål.⁵⁹¹ I ett av Schaumans Helsingforsbrev till tidningen *Wiborg* skrev han, möjligen antydande sina egna resemotiv: ”Men derute öfver den arga kölden och de massiva snödrifvorna skiner solen strålande och klar, och säger oss, hvad vi här under våra pelsar kunde komma glömma, att äfven vi ha en vår och en sommar att vänta.”⁵⁹² Han ville ut och uppleva det gassande solskenet. För Edvard Bergh förklarade han sina motiv i följande ordalag: ”Eljest när t.ex. prof. Kellgren förmodar mitt ändamål vara att flanera ex professo, så svarar jag: ja; och när någon frågar om det är i vetenskapligt ändamål jag reser, så svarar jag: ja; och när en tredje frågar om det är för att lära mig språk, så svarar jag: ja; – och ja åt allihop bara.” På frågan om han skulle uppnå sina mål svarade han i ett för tidsperioden karakteriserande sätt: ”Jag vågar ej säga: jag *skall* det. Ty här vågar man ingenting; hvarken tro på Gud, andra menniskor eller på sig sjelf.”⁵⁹³

När han på väg till Frankrike reste genom Belgien stannade han en dag i Bryssel, som förberedde sig på att fira 25-årsjubileet av revolutionen 1830. I den belgiska huvudstaden kunde man enligt Schauman finna ”konstitutionalismens pregel i stadens fysionomi”. Representanthuset, parkerna och monumenten talade om rummets karaktär av medborgerlighet. Som en fysisk artefakt är det urbana rummet inte enbart den byggda manifestationen av människans kreativa och tekniska kunnande utan också av hennes samhällseliga värden.⁵⁹⁴ Den belgiska revolutionen med påföljande självständighet från nederländskt styre tilltalade Schauman. Till Otto skrev han om sina intryck från Bryssel:

Ett dygn i Bryssel lärde mig att älska Belgien och dess folk. [...] Hvad der var vackert allt och talande om ett folk som med kraft kastat af sina bojor och som vet hvad frihet och hvad trældom vill säga. Det var en högtid att vara i den staden. Dertill fick jag se tillrustningar öfverallt till den stora tjugufemårs-festen. Det vore en njutning att vara der då. Att ha varit der, – jag kan inte säga huru det gör mig godt.⁵⁹⁵

Också andra finska resenärer hade fått upp ögonen för den lyckliga politiska utvecklingen i Belgien. I sina resebrev i *Helsingfors Tidningar* skrev Z. Topelius ungefär samtidigt om hur han avundades belgarnas likhet inför lagen, deras religions- och tankefrihet och

⁵⁹¹ Citat av F. af Björkstén i ett brev till A. Schauman 2.3.1863, Coll. 201.1, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁵⁹² *Wiborg* 22.2.1856.

⁵⁹³ A. Schauman till E. Bergh 23.5.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

⁵⁹⁴ Schauman 1893, 235; Mostafavi 2017, 9.

⁵⁹⁵ A. Schauman till B. O. Schauman 7.7.1856, Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

deras yttrande- och associationsfrihet.⁵⁹⁶ Efter att ha fått uppleva den belgiska friheten kändes Napoleon III:s Frankrike desto mera nedslående, enligt Schauman. Med tanke på de politiska omständigheterna är det intressant att han trots allt valde Paris som en av de orter där han ville vistas en längre tid under sin resa 1856–1858. Men som han konstaterar i memoarerna är Paris alltid Paris, och dessutom hade landet ju trots allt långa traditioner av revolutioner, liberalism och republikanism.⁵⁹⁷ Det var först i samband med att Napoleon III utropade sig till kejsare 1852 som de här traditionerna bröts – ”allraminst” ville August Schauman resa till Paris efter att nyheterna om det här nått Finland.⁵⁹⁸ Det franska folkets belägenhet 1856 beskrev August för Otto i ordalag som ger prov på den stil och observationsförmåga som bidrog till hans popularitet som journalist:

Hvilken grandios komedi man dock har för ögonen här i Frankrike!
 Det är som att se en heros, ett verldsherrskande snille uti en
 vattukuranstalt under en sträng läkares vård. Den store mannen,
 hvars minsta ögonryckning plägar bringa världen att skälftva, sitter
 nu der orörlig, insvept i filter, sin bestämda tid med rumpan i
 vatten, eller i ett spritskåp, rör sig efter order, äter efter order,
 dricker efter order, roar sig efter order, och tänker på allt som icke är
 förbjudet att tänka!⁵⁹⁹

Det franska folket hade förnekat sitt revolutionsarv, menade August Schauman, som skrev de ovancerade raderna efter att han med besvikelse fått erfara att den 14 juli inte väckte någon större entusiasm bland det franska folket. Frankrike var med andra ord inte ett land dit man kom för att låta sig inspireras och entusiasmeras av det politiska livet. Därremot höll det kulturella livet fortfarande hög nivå, och en resenär kunde låta sig hänföras av teaterlivet i staden och av de vackra miljöerna och det pulserande stadslivet, liksom August Schauman gjorde. Till Edvard Bergh skrev han om hur väl han fann sig i den franska huvudstaden: ”[...] men jag finner redan att, hvarthelst jag må komma i världen, jag alltid med ett slags hemlängtan skall blicka emot detta Paris”.⁶⁰⁰ Karl Collan klär föreställningen om Paris i ord i ett brev till Schauman: ”dena den moderna intelligensens och civilisationens centralverkstad, med sin underbara mångfald af ständigt nya och fångslande företeelser”.⁶⁰¹ Dessutom kunde man ta del av föreläsningar vid stadens universitet, där

⁵⁹⁶ *Helsingfors Tidningar* 31.1.1857.

⁵⁹⁷ Schauman 1893, 236.

⁵⁹⁸ B. O. Schauman till A. Schauman 3.2.1852, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁵⁹⁹ A. Schauman till B. O. Schauman 16.8.1856, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

I *Morgonbladet* hade Schauman redan 1854 skämtsamt riktat kritik mot Napoleon III. Han skrev: ”Kejsaredömet, det är freden, så sade den store Napoleon den tredje. Jo pytt; – tag nu och se i tidningarne huru det är med det Napoleonska kejsaredömetets fred!”

⁶⁰⁰ A. Schauman till E. Bergh 26.8.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

⁶⁰¹ K. Collan till A. Schauman 8.7.1861, Coll. 201.2, August Schauman, NB, Helsingfors

bland andra den namnkunnige liberalen och beundraren av Förenta staterna, professorn i komparativ rätt vid Collège de France Édouard de Laboulaye höll föreläsningar.

Jag har tidigare redogjort för hur Schauman intogs av det han fick höra på Laboulayes föreläsningar. Bland finska Parisbesökare var Laboulaye i ropet. Det verkar ha hört till obligatorierna i Paris att delta i hans föreläsningar, vilket bland andra Henrik Borgström d.y., Per August Törnqvist och Thiodolf Rein gjorde.⁶⁰² Den sistnämnde räknade Laboulaye till de tre bästa föreläsarna han upplevt.⁶⁰³ Man kan utan överdrift hävda att Laboulaye genom sina universitetsföreläsningar har haft ett inflytande på liberalismens genomslag i Finland. Dessutom beställdes hans verk *Histoire politique des États-Unis* just i dessa tider till Universitetsbiblioteket i Helsingfors av bibliotekarien Otto Schauman, och i den liberala tidskriften *Litterär Tidskrift* kan man i januarihäftet 1865 läsa en längre artikel av Gustaf Frosterus med titeln ”Edouard Laboulaye. En af Frankrikes liberale män”.⁶⁰⁴ Detta konkretiserar hur idéer på 1800-talet importerades från kontinenten till Finland. Man läste recensioner i de utländska tidningar som fanns att tillgå, liksom Otto hade gjort om Laboulayes bok,⁶⁰⁵ man besökte föreläsningar vid utländska universitet, man korresponderade med resenärer, och i liberalismens fall hade man dessutom turen att ha en likasinnad bibliotekarie som beställde böcker till biblioteket för att underbygga idéernas genomslag.

Efter att August Schauman hade vistats i Paris i nästan ett år fortsatte resan mot Schweiz – en av Europas få republiker. Om landet hade den tyske journalisten och anti-absolutisten Ludwig Schubart i slutet av 1700-talet skrivit: ”Ta dig till Schweiz, unge man, och sedan till Hamburg, om du vill veta vad frihet gör för människan. Fortsätt därifrån till de kungliga hoven för att beskåda hur slaveriet gnager på människan tills hon är så liten att hon endast kan krypa.”⁶⁰⁶ Schweiz hade ”upptäckts” av nordbor under 1800-talets första hälft och landet blev snabbt populärt bland de välbeställda i takt med turismens frammarsch. En anhalt i Schweiz under en rundtur i Centraleuropa innebar ofta dagar av avslappning för de nordiska turister som hade fått nog av besök på operor, museer och teatrar i Berlin, München, Wien och Paris. Schweiz kunde erbjuda något annat. Ofta skrev de tidiga turisterna om sina upplevelser i tidningar, tidskrifter och guideböcker och gjorde på det sättet Schweiz bekant för sina landsmän. Men också det politiska livet i Schweiz lockade. Nordborna hade särskilt noterat den utrikespolitiska neutraliteten och Schweiz förmåga att motstå trycket från sina mäktigare grannar. Man var ivrig att studera vilka möjligheter som stod till buds för små stater i en värld stadd i förändring.⁶⁰⁷

Både norrmän och finländare beundrade den politiska schweiziska självständigheten. Både i Norge och i Finland länder blickade man framåt och ställde olika alternativ för att uppnå politiskt självstyre i vågskålen. Ett republikanskt statsskick och systemet med

⁶⁰² B. O. Schauman till A. Schauman 10.4.1857, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁶⁰³ Rein 1918, 95.

⁶⁰⁴ B. O. Schauman till A. Schauman 10.4.1857, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁶⁰⁵ Otto Schauman hade läst recensionen i tidskriften *Journal des Économistes*, som var det ledande liberala språkröret i Frankrike under 1800-talet.

⁶⁰⁶ Citerat efter Heideking et al. 2004, 22 (min översättning från engelska). Citatet ursprungligen i Ludwig Schubart, *Schubarts Leben und Gesinnung, von ihm selbst, im Kerker aufgesetzt*, 2d ed., 2 vols. (Stuttgart 1791–1793), 1:78–79.

⁶⁰⁷ Myllyntaus 2003, 301.

Under sin vistelse i Paris 1858 brukade August Schuman besöka stadens olika teatrar, inte minst Comédie-Française som syns på bilden i dess sena 1700-talskepnad. Bild: Wikimedia Commons.

Originalpärm till den schweiziska grundlagen från 1848. August Schaumans samhällssyn var inspirerad av Schweiz och dess republikanska statsskick. Bild: Wikimedia Commons.

kantoner som politisk struktur ansågs vara värda att övervägas. Särskilt för finländare var det schweiziska fallet signifikant. Det remarkabla måttet av politisk frihet i den alpina republiken stod i stark kontrast till situationen i Finland och Ryssland.⁶⁰⁸

August Schauman stannade under några veckors tid i Genève för att göra sig ”bekant med land och folk och för att njuta af naturen”.⁶⁰⁹ I memoarerna talar han om hur Genève på den tiden höll på att omskapas under ledning av James Fazy. Fazy hade bland annat gett kantonen en ny modern författning 1847, vilken fastslog att Genève är en demokratisk republik.⁶¹⁰ Från Genève for Schauman vidare till bland annat Bern, där han deltog i edsförbundsskyttefesten (*tir fédéral*). Poängen med dessa tillställningar var att samla vapenföra schweizare för att tillsammans praktisera skytte och förstärka nationalkänslan. Skyttefesten imponerade utan tvivel på Schauman, som publicerade en berättelse om den i *Papperslyktan* 1859.⁶¹¹ Men det var inte bara skyttefesten som appellerade till Schauman, utan han uttala- de sig mer eller mindre lyriskt om det mesta han upplevde i Schweiz. Till brodern skrev han: ”Huru jag har det landet och det folket kärt! Och hvilken sommar har jag icke tillbragt!”⁶¹²

I kläm mellan Frankrike, Tyskland och Österrike tedde sig Schweiz som ett frihetens lyckorike i August Schaumans ögon. När han från Schweiz anlände till Bayern iakttog han den bjärta politiska kontrasten. I Lindau ”sade mig en staty öfver Bayerns då regerande konung Maximilian och på gatorna styft munderade soldater, att jag hade lemnat republiken Schweiz bakom mig och befann mig i ett monarkismens och militarismens förlofvade land”, konstaterade han i memoarerna.⁶¹³ Intrycken från Österrikes huvudstad Wien var också nedslående i jämförelse med det Schauman upplevt i Schweiz. Hem till Helsingfors skrev han om sina upplevelser från kejsardömet:

Men den bekanta gamla Wienerglädjen har jag förgäfvets sökt.
Glädjen har farit härifrån, och kommer aldrig mera åter. En
viss skygghet, förstämning, förlägenhet ligger öfver det hela; det
ser ut som om icke allt hängde rätt ihop, som man säger. Och
om någonting icke hänger rätt ihop, så är det väl också just den
österrikiska monarkien.⁶¹⁴

Schauman befann sig i Österrike under inrikesminister Alexander von Bachs tid, som har beskrivits som en tid av neoabsolutism – August Schauman beskrev Bach som uppfinnare

⁶⁰⁸ Myllyntaus 2003, 301–302. August Schauman var inte den enda finnen som hade fått ögonen upp för Schweiz republikanska statsskick, utan man kan också läsa positiva artiklar i frågan i *Helsingfors Posten* 24.9.1864 och i *Päivätär* 28.1.1865.

⁶⁰⁹ Schauman 1893, 238.

⁶¹⁰ Denna konstitution finns att läsa på adressen <https://www.ge.ch/constitution/doc/ancienne-constitution.pdf> (läst 23.2.2016).

⁶¹¹ *Papperslyktan* 18.4.1859 och framåt.

⁶¹² A. Schauman till B. O. Schauman 14.9.1857, Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁶¹³ Schauman 1893, 241.

⁶¹⁴ A. Schauman till B. O. Schauman 14.9.1857, Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

av det ”despostiska enhets-systemet”.⁶¹⁵ Pressfriheten var kringskuren, fängelserna fylldes av politiska fångar och medborgarnas liv övervakades av den katolska kyrkan. Detta noterades också av den liberalt och republikanskt sinnade resenären och iakttagaren August Schauman. Av det han skrev under sin kontinentaleuropeiska resa framgår det tydligt var hans politiska sympatier låg. I brev framställde han livet under de absolutistiska reaktionära regimerna i Frankrike och Österrike som deprimerande och sorgligt, till och med tragikomiskt, medan han närmast blev lyrisk av friheten i Schweiz och av det belgiska folkets kamp för sin självständighet. Detta kan tolkas som en generell kritik av absolutismens, och kan således tillämpas på alla absolutistiska regimer, inklusive den som Schauman hade mest erfarenhet av, den ryska. Det var inte möjligt för honom att rakt ut kritisera det ryska imperiet, men med liknande formuleringar som jag citerat ovan kunde man ändå ifrågasätta absolutismen och kontrastera den mot det republikanska idealet och mot den frihet som det stod för. Nära förknippad med denna tematik var den aktuella enhetsrörelsen i Italien, *risorgimento*, som man följde med överallt i Europa med stort intresse.⁶¹⁶

Ovan har jag framför allt fokuserat på det republikanska stråket i August Schaumans skriftställereri. Det här tidigare förbisedda idéspåret i finländskt 1800-tal bör förstås i sammanhang med den omgivande världen. Som en bakgrund och som en pådrivande faktor bakom frihetstänkandet fungerade inte minst Finlands statsrättsliga ställning som storfurstendöme under ryskt styre. Schauman hade rört sig i en republikansk och liberal idésfär genom sin läsning av konstitutioner, tidningar och skriftställare såsom Alexis de Tocqueville, George Sand, Victor Hugo och E. G. Geijer. Men han hade inte bara hämtat sin kunskap ur texter utan också bedrivit studier på ort och ställe. Resandet var för honom ett sätt att påverka. Till utlandet tog man sig för att göra sig bekant med den samhällseliga utvecklingen och för att införa impulser till det egna landets diskussion. I till exempel Schweiz kunde en person inhämta personliga intryck av det republikanska statskickets positiva inverkan på samhället. För August Schauman blev Schweiz ett ideal och en förebild för hur en liten nation kunde slå in på en modern väg med självstyre och en anda av patriotiskt medborgarskap. Hos Schauman fanns en tydligt artikulerad platsmedvetenhet, som också kan sägas utgöra en del av hans program och påverkningsstrategi.

⁶¹⁵ *Papperslyktan* 12.11.1860.

⁶¹⁶ Att August Schauman ingalunda sätt var ensam i Finland om att hylla republikanismen vittnar studentföreningen Röda Repuliken om. Den här föreningen med det talande namnet verkade under en kort period i slutet av 1850-talet och början av 1860-talet och hämtade framför allt inspiration från franska revolutionen 1789. För mera om det här se Manninen 1981.

III

OFFENTLIGHET OCH INFLYTANDE

TIDNINGARNA – ÅSIKTER OCH AFFÄRER

Jag har vid flera tillfällen i den här avhandlingen understrukit 1800-talets framväxande offentlighet. Under detta sekel skedde en gradvis brytning med det gamla mönstret där överheten i form av kungamakten, kyrkan, skolan, den lärda världen och armén hade monopolställning vad gällde de språkliga uttrycken för det offentliga livet. Det gamla systemet utmanades framför allt av medelklassen, framväxande politiska partier och frikyrkor. Det låg i deras intresse att skapa ett annat offentligt liv med nya riter och symboler. Under 1800-talets första hälft ägde en maktkamp mellan det gamla slagets representativa offentlighet⁶¹⁷ och den allmänna opinionen rum. Skulle samhället byggas och skulle den allmänna opinionen gestaltas på överhetens och byråkratins eller på någon samhällsgrupps villkor? I bräschen för den nya offentligheten gick pressen – den framväxande makten som skulle präglade hela 1800-talets offentliga liv. För att i Finland kunna tala om pressen i termer av en balanserande maktfaktor behövdes en representation som den kunde uppbalansera – en lantdag. En stor förändring till det tidigare låg i att tidningsmännen och romanförfattarna – eller publicisterna – tog över den roll som tidigare innehafts av de episka diktarna och de lärda historikerna och moralisterna. Nu var det publicisterna som satte agendan för vad som betraktades som offentliga och allmänna angelägenheter. Publiciteten utspädde regeringens monopol på politik och gynnade allmän suveränitet. ”Inget annat än en tidning kan släppa ned en och samma tanke bland ett tusental människor på en och samma gång”, konstaterade Tocqueville om pressen på 1800-talet.⁶¹⁸

⁶¹⁷ Med representativ offentlighet menade Habermas en offentlig representation av herraväldet i form av insignier, vanor, gester, retorik eller framträdandet i sig. Godsherren visar sig, han representerar offentligt och agerandet sker inför folket, folket är publiken, inte de som representeras genom mandat. Habermas 1988, 15–22.

⁶¹⁸ Johannesson et al. 1987, 5–7; Ziliacus & Knif 1985, 19; Tommila et al. 1988, 178; Lerner 2011, 22; de Tocqueville 1974b, 134. Översättningen från engelskan min egen.

August Schaumans olika tidningsprojekt

Redan i den äldre konstitutionella monarkien har denna diskussion ett dubbelt fält, i konselj och representation. I den nyare, der de bägge sistnämnda äro närmare förenade, har denna diskussion tillika fått en ny, tredje, mäktig organ – pressen – ”denna utomordentliga, af godt och ondt så blandade makt” – säger en utmärkt politisk författare [Tocqueville] – ”att, utan den, friheten ej skulle kunna lefva, och att, med den, ordningen med möda kan bibehålla sig”.⁶¹⁹

Ovan yttrar Erik Gustaf Geijer tanken om pressen som den tredje statsmakten – en formulering som då den uppkom inte hade något av den ironiska eller självironiska laddning som den har fått i senare språkbruk.⁶²⁰ I Finland kunde begreppet inte av förekommen anledning odlas i den offentliga diskussionen, lantdagen var ju likaså ett förbjudet ämne ända in på 1860-talet. I en artikel i *Helsingfors Morgonblad* den 2 september 1844 måste innebörden av ”tredje statsmakten” ännu skrivas ut för läsarna med ett *hoc est*. I Finland var detta ingen självklarhet, eftersom den finländska pressen inte ännu hade antagit rollen av en statsmakt. Däremot hade utvecklingen tjugo år senare kommit så långt att opinion och press närmast sig varandra och blivit varandras förutsättningar. I *Saimas* indragning 1847 har Clas Zilliacus sett tankefröet till idén om den finländska pressen som en motkraft till den makt som besatt rätten att tysta det offentliga samtalet genom tidningsindragningar.⁶²¹

Den här idén om den allmänna opinionen som en central källa till frihet och politisk stabilitet går tillbaka till antiken och hör till den klassiska republikanismens grundbegrepp – själva begreppet ”publicist” kommer från det romerska offentlighetsbegreppet *res publica*.⁶²² Pressens tilltagande samhällliga inflytande innebar samtidigt att det fanns ett behov för överheten att utöva kontroll över den, vilket i Finland tog sig uttryck i förhandscensur. Alla trycksaker skulle genomläsas av en censor och förses med imprimatur innan de kunde publiceras.⁶²³ Likaså skulle också all utländsk litteratur godkännas för spridning av censurmyndigheterna i landet. Det här var självfallet ett hinder för den offentliga diskussionen, men det var trots allt inte omöjligt för pressen att skapa opinion – eller som August Schauman formulera- de det i *Morgonbladet*: ”Ty om ock måste medges att omständigheternas allmänna gång ännu

⁶¹⁹ Geijer 1855, 267.

⁶²⁰ Zilliacus & Knif 1985, 19. Clas Zilliacus har satt fingret på den förvirring som har uppstått i finländsk historieskrivning gällande begreppet tredje statsmakt. Ibland kallas pressen för fjärde statsmakten, ibland för tredje. Det här är en följd av pressens icke-konstitutionella karaktär – det är en makt som pressen har tillvält sig, inte en i lagen stadgad makt. *Ibid.* 183.

⁶²¹ Zilliacus & Knif 1985, 185.

⁶²² Johannesson et al. 1987, 7.

⁶²³ Censuren begränsades inte till enbart trycksaker, utan även manuskript och i princip också brev var föremål för censur. Censurförordningens första paragraf slår fast censurens område: ”Till Censurens granskning höra alla litteraturens, vetenskapernas och konsternas alster, hvilka äro bestämda att genom tryck, gravur eller litographie inom Landet utgifwas, eller hvilka, antingen af pulika [sic] Werk, eller Bokhandlare eller enskilt personer, från utrikes orter införas. Angående de undantag, som härifrån äga rum, stadgas i 17 § och 36 §. Se Björne 2018, 176.

icke varit rätt egnad att framkalla en publicitet i detta ords sanna betydelse, så förhindrar dock detta icke, det ej nit och arbete i många fall kunde åstadkomma mera tillfredsställande resultat.⁶²⁴ Gränserna prövades ständigt, och till exempel kunde avsiktliga tomrum eller andra grafiska markeringar i tidningarna för allmänheten insinuera en form av protest mot censuren. Matti Klinge har å sin sida delvis tonat ned censurens betydelse under Nikolaj I:s och Alexander II:s tid, vilket säkerligen bör ställas i relation till en tidigare historiografisk tradition att understryka censuren som en förtrycksåtgärd. Om man ser till de historiska aktörernas försök att föra en offentlig diskussion om statsangelägenheter har censuren i min mening ändå utgjort ett svåröverstigit hinder och framför allt ett stort irritationsmoment.⁶²⁵

Före grundandet av *Helsingfors Dagblad* 1861 fanns det inga uttryckligt politiska tidningar i Finland. Liberala idéer kom visserligen till uttryck i andra tidningar redan före 1860-talet, A. I. Arwidssons *Åbo Morgonblad* och J. V. Snellmans *Saima* har nämnts, men mera splittrat och i motsättning med censuren.⁶²⁶ August Schauman inledde sin journalistiska bana 1853, då Nikolaj I ännu var kejsare och krigsmolnen höll på att hopa sig. Censuren hade skärpts under 1840-talet och 1847 lagts i generalguvernörens händer. Språkreskriptet från 1850 hade ytterligare kringkurit pressfriheten i och med ett förbud att på finska utge all annan litteratur än sådan som behandlade religiösa och ekonomiska ämnen.⁶²⁷ Pressen och dess roll som uttryck för den allmänna opinionen låg som grund för August Schaumans världsbild – Otto skrev en gång till honom att han i Paris kunde vinna ytterligare bekräftelse på att *vox populi* är *vox dei*.⁶²⁸ Hans livsöden är nära sammanbundna med pressens utveckling, och det är framom annat pressförhållandena i Finland som utgör förutsättningen för idéspridningen. Av den här orsaken är det också föga förvånande att utvidgandet av tryckfriheten kom att bli ett viktigt stråk i Schaumans offentlighetsprofil. Både i hans tidningar och i lantdagsarbetet kan man se hur han arbetar för att främja det fria ordet.

Morgonbladet

Då August Schauman år 1853 tog över *Morgonbladets* redaktion var tidningen inte ett politiskt organ, men det var som sagt ingen annan tidning heller. Däremot kom han att ge tidningen en tydlig linje, eller som hans redaktörskollega Edvard Bergh uttryckte det när

⁶²⁴ *Morgonbladet* 7.8.1854.

⁶²⁵ För att signalera att strykning hade ägt rum brukade till exempel *Åbo Tidningar* en tid lägga in bilder av Gutenberg eller dubbelörnsliknande fladdermöss som ersättning för det strukna. Se Zilliacus & Knif 1985, 15. "Tidningens utgivande af vanliga orsaker fördröjdt", som det till exempel stod att läsa i *Papperslyktan* 30.7.1860, var också högst antagligen en pik åt censuren. Numret ifråga inledde dessutom August Schauman med ett stycke ur Jens Baggesens dikt "Kallundborgs chrönika, eller censurens upphof", översatt till svenska år 1792. I ett annat nummer av *Papperslyktan* (17.9.1860) fortsatte Schauman i samma anda: "Mag. Sohlman har i Aftonbladet begynt en serie af skildringar från sin resa i Finland och Ryskland under titel 'En utflygt åt öster.' Naturligtvis är ingen här i tillfälle att få läsa dessa skildringar." I *Helsingfors Tidningar* 27.5.1863 förekommer ett stort tomt parti mitt i en av Schaumans veckokrönikor – en tydlig markering på att ett stycke strukits. Klinge 2012, 397, 452 och Tommila 1980, 1.

⁶²⁶ Landgrén 1995, 26–27 och Knif 2016, 229.

⁶²⁷ Landgrén 1995, 90.

⁶²⁸ B. O. Schauman till A. Schauman 3.2.1852, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

han anmälde sitt intresse för att fortsätta skriva för tidningen ”för de principers skull hvilka bladet hos oss representerar”.⁶²⁹ August Schaumans syn på pressen som opinionsbildare och som uttryck för tidsandan framgår ofta i *Morgonbladet*. Under sitt första år på tidningen rör han flera gånger vid temat och genast i januari 1853 skriver han om Danmark och tidningarna: ”Der behandla nemligen alla blad på samma tid ungefär samma frågor, hvart och ett på sitt sätt; det diskuteras, det polemiseras, ingen kan undgå att fatta intresse för frågan, och det blir redan för umgängeslivets skull en nödvändighet att känna de olika åsigtarna.”⁶³⁰ Och i mars fortsätter han i samma anda: ”Ingen sak kan förlora på att offentligen diskuteras, utan en sak måste alltid vinna genom att en större uppmärksamhet fästas vid henne.”⁶³¹ Följande år levererar han i sin tidning den här mycket Schaumanska analysen:

Så gräligt det finska folklynnnet än är, och så krigiska tider vi än lefva uti, – så kan man ingalunda klaga öfver att dessa förhållanden allt för mycket afspeglat sig i våra finska tidningspress på sednaste tider. Det har varit lugnt och fredligt och tyst i vår tidningsverld, ungefär som i en barnkammare, der de snälla barnen sitta hvaroch en under sin stol och leka kurragömma. Allmänheten stackare, den har fått vara den sökande i leken, den har fått besvara sig med att gå och titta under hvar enda stol, ty den kurrande ha, som hederliga lekkamrater egnar och anstår, tigit om hvarandra som muren, af dem, har ingen upplysning stått att vinnas om hvarandra.

Ja, hvems är felet? – Men är det då alls något fel – att vara som ett barn, oskuldsfull, fridfull och snäll? Å ena sidan visserligen icke. Men å andra sidan åter, när man betänker hvad vi började med att säga om folkets och tidens lynne, så ser det ju nästan ut, som vore våra tidningar barn hvarken af sitt folk eller sin tid, och det är ändå af det allra värsta som med tidningar kan hända.⁶³²

Det är tydligt att August Schauman hade anammat en västerländsk modern publicitetsuppfattning – tidningspressens främsta uppgift är att vara det forum där idéer möts och förvandlas till allmän opinion.⁶³³ Jag har valt att återge citatet in extenso eftersom det samtidigt som det berättar om Augusts Schaumans syn på pressen ger en bra bild av hans journalistiska stil, som ofta kryddar det sakliga med ett mått av humor. I *Morgonbladet*

⁶²⁹ E. Bergh till A. Schauman 12.1.1855, Coll. 201.1, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁶³⁰ *Morgonbladet* 20.1.1853.

⁶³¹ *Morgonbladet* 10.3.1853.

⁶³² *Morgonbladet* 13.11.1854.

⁶³³ För en mera ingående diskussion om A. I. Arwidsson och J. V. Snellmans uppfattning av pressen och den allmänna opinionen se Zilliacus & Knif 1985, 33 ff.

riktades den här humorn ofta mot de konkurrerande tidningarna, vilket föranledde Zacharias Topelius i *Helsingfors Tidningar* att kalla Schaumans tidning för det ”putslustiga bladet” efter att den senare hade gjort sig lustig över Topelius ”Leopoldinerbrev”.⁶³⁴ Det var i mångt och mycket Schaumans karakteristiska stil som bidrog till hans popularitet som publicist – S. G. Elmgren kallade honom en av de bästa stilisterna i Finland.⁶³⁵

Morgonbladet (med detta namn från och med 1845, tidigare *Helsingfors Morgonblad*) hade grundats 1832 av Frenckellska tryckeriet för att ersätta den olönsamma *Tidningar ifrån Helsingfors*. Tidningen var aldrig den stora publikens, i motsats till Zacharias Topelius *Helsingfors Tidningar*, utan den stod snarare de akademiska kretsarna nära. Detta framgår också av tidningens antikvastil, som var den stil som användes i akademiska sammanhang. Banden till den akademiska världen blev däremot allt lösare under August Schaumans tid när han försökte styra tidningen mer i riktning mot Topelius populärt hållna tidning.⁶³⁶ *Morgonbladet* hade under mitten av 1840-talet varit huvudstadens ledande tidning under redaktören Fredrik Berndtson, men efter hans avgång 1849 missköttes den och överflyglades av *Helsingfors Tidningar*. Tillsammans med Edvard Bergh lyckades August Schauman trots allt ge *Morgonbladet* nytt liv och tidningens spridning ökades från 274 exemplar år 1853 till 725 år 1855, en ökning på över 250 procent och samtidigt den största upplagan tidningen haft under sin 20-åriga historia.⁶³⁷

Fredrik Berndtson hade återinträtt som *Morgonbladets* redaktör 1851, men han lämnade tidningen samma år för att från och med följande år övergå till den mer lukrativa posten som redaktör för det officiella organet *Finlands Allmänna Tidning*. I Otto Reinhold Frenckells sonderingar efter en ny redaktör för tidningen ingick August Schauman som en av Berndtsons potentiella efterträdare. I ett brev från Otto Schauman till August Schauman, som då vistades i Köpenhamn, skriver den äldre brodern i december 1851 att man åter frågar efter August för att få en ny redaktör åt *Morgonbladet*.⁶³⁸ August Schaumans erfarenhet som publicist var ännu på den här tiden rätt så blygsam. Det enda han hade publicerat var en bokrecension i *Morgonbladet* den 3 oktober 1850, vilken ledde till en smärre polemik med S. G. Elmgren i *Litteraturbladet*. Men trots att han var oprövad som journalist kan man ana att det kontaktnät han hade byggt upp ända sedan studietiden spelade en avgörande roll i det här sammanhanget. Han var personligen bekant med flera centrala namn inom huvudstadspressen och medlem av det samlande Finska Litteratursällskapet. Det ligger också nära att anta att släktbakgrunden och särskilt syskonförhållandet till Otto Schauman bidrog till att Augusts anseende. Dessutom hade han också stått i nära beröring med kretsen bakom den finskspråkiga tidningen *Suometar*. Han hade varit närvarande tillsammans med Paavo Tikkanen och August Ahlqvist när tidningen

⁶³⁴ *Helsingfors Tidningar* 7.1.1854.

⁶³⁵ Elmgren 1939, 269.

⁶³⁶ Se Tommila et al. 1988, 124

⁶³⁷ Tommila et al. 1988, 123–124; Landgrén 1995, 27. Den växande upplagan spred sig framför allt till städerna i södra Finland. Se Tommila 1963, 180.

⁶³⁸ B. O. Schauman till A. Schauman, 12.12.1851, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

döptes och då agerat ”gudfar”.⁶³⁹ Päiviö Tommila har också pekat på att det inte krävdes särskilt mycket av en avlönad redaktör under perioden ifråga. Det viktigaste kriteriet verkar ha varit en magistergrad. Det var endast själva hantverket som kunde avgöra om en person var lämplig eller inte, av vilket följde att ett stort antal redaktörer blev mycket kortvariga.⁶⁴⁰

Eftersom August Schauman ämnade stanna en längre tid i Köpenhamn, kunde han 1851 inte anta erbjudandet, men han svarade att han från och med hösten ”med lif och själ” ville ingå i tidningens redaktion.⁶⁴¹ Man kan ändå se att han redan under sin vistelse i Köpenhamn började bereda marken för en framtida bana inom Finlands press. Brodern Otto lät publicera artikeln ”Om det Danska folket och dess representanter i Riksdagen”, som baserar sig på Augusts brev till honom, i *Morgonbladet* den 19 och 22 januari 1852. Otto Schauman, som tydligen publicerade texten utan att be brodern om lov, kunde dock med nöje konstatera för August att Herman Kellgren, Zacharias Topelius, Karl Konstantin Tigerstedt och Fredrik Cygnæus ”oförställt och högt yttrat sitt bifall”.⁶⁴² Det här var ett tungt vägande och uppmuntrande vitsord.

I *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning*, som då redigerades av S. G. Elmgren, intogs i februariumret 1852 en med författarens eget namn signerad artikel med titeln ”Om Köpenhamns Universitet”. Den presenterades av upphovsmannen August Schauman som ett inlägg i den stundande universitetsreformen som skulle genomföras i Finland samma år. En recension, en polemik med Elmgren och två artiklar, men också det att Otto Schauman läste upp broderns brev för en ”komité” bestående av Casimir Palmroth, Adolf Wasenius⁶⁴³, August Ahlqvist, Adolf Grotenfelt och Otto Schauman själv hade nu bidragit till att göra August Schaumans namn bekant i Helsingfors. Med dessa meriter hade han antagligen försäkrat sig en plats på *Morgonbladet* när han återvände från Köpenhamn.⁶⁴⁴ Redan på hösten 1851 hade August Schauman tillsammans med några vänner umgåtts med planer på att överta *Morgonbladet*.⁶⁴⁵

När August Schauman i början av 1853 tillträdde som *Morgonbladets* ensamme redaktör hade han alltså på olika sätt intresserat sig för en framtid på tidningen allt sedan tre år tillbaka. I memoarerna skriver han ”[d]ess plan och uppställning behagade mig icke, men jag ville tills vidare ej deri vidtaga någon förändring”.⁶⁴⁶ Till att börja med fortsatte han i redan utstakade spår, men själva innehållet kom genast att väcka uppmärksamhet bland landets andra tidningsredaktörer. Det första året bistods han i musikkritiken av Karl Collan och Rudolf Lagi, och dessutom fick han också motta bidrag av brodern Otto.⁶⁴⁷ Utrikesnyheter ingick inte i tidningen, vilket åtminstone delvis lättade på redak-

⁶³⁹ Schauman 1892, 396.

⁶⁴⁰ Tommila 1963, 61.

⁶⁴¹ A. Schauman till B. O. Schauman, 30.12.1851, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁶⁴² B. O. Schauman till A. Schauman, 3.2.1852, Coll. 201.6, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁶⁴³ Adolf Wasenius var son till förläggaren Gustaf Otto Wasenius, som gav ut *Helsingfors Tidningar*.

⁶⁴⁴ Schauman 1893, 51. Av August Schaumans almanacka för 1849 framgår det att han umgicks tätt med dessa personer under året. Almanacka för 1849, Coll. 201.10, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁶⁴⁵ Schauman 1893, 4.

⁶⁴⁶ Schauman 1893, 68.

⁶⁴⁷ För en översikt över skribenterna i *Morgonbladet* 1853 se Kallio 1943.

törens börda. *Morgonbladet* utvidgades 1854 och man började också publicera politiska nyheter i samband med att Krimkriget nådde Östersjön.

Ända fram till 1860-talet var redaktörsyrket i första hand en enmanssyssla. Det vanliga mönstret var att en redaktör stod som ansvarig för en tidnings utgivande. Det förekom visserligen medarbetare, men det var egentligen först i och med grundandet av *Helsingfors Dagblad* 1861 som redaktioner i mer modern bemärkelse uppstod i Finland. Till *Morgonbladets* medarbetare anknöts under August Schaumans första år trots allt juridikstuderanden Edvard Bergh. Den polemiserande tonen i tidningen är ofta närvarande, för att ändå allt bli mindre frekvent när referat från Krimkriget började fylla spalterna. Bergh, som av Lolo Krusius-Ahrenberg aningen för kategoriskt har beskrivits som en typisk företrädare för den rena politiska och ekonomiska liberalismen kring seklets mitt, lämnade tidningen redan i slutet av 1854 för att bedriva praktiska juridiska studier i Savelax, varefter Schauman åter stod mer eller mindre ensam vid rodret.⁶⁴⁸

Bergh hade varit viktig för tidningens framgångar, och vännen Gustaf Frosterus skrev till honom:

Snart kan du emottaga lyckönskan af att ett år hafva varit publicist. Denna spekulation är så mycket betydelsefullare som *Morgonbladet* – vore det sagdt utan smicker – på ett berömligt sätt uppfyllt sitt kall och nära nog ensamt bör undantagas från den förkastelsedom, som bör drabba dess öfrige ömkelige kolleger. Huru dess granne och goda vän H. T. på senare tider förfallit är svårt för mig att nu säga. Det är sorgligt att se en i sin tid välkänd man öfverleva sitt bättre jag.⁶⁴⁹

Efter Berghs avgång skulle det inte dröja länge förrän också August Schauman lämnade tidningen.

I kretsen kring August Schaumans *Morgonbladet* var Edvard Bergh, Karl Collan och Rudolf Lagi de mest centrala personerna, men tidningen fick också motta bidrag av bland andra Fredrik Cygnæus, Fredrik Polén, D. E. D. Europæus, Alfred Edman och Otto Schauman.⁶⁵⁰ Här kan man observera hur Schauman kring sina tidningar samlade en grupp av likasinnade personer för att ge tidningarna ideologisk kontur. Samma mönster upprepas i *Papperslyktan* och skillnaden till de samtida tidningarna är i den här bemärkelsen markant. Rudolf Lagi var organist vid Nikolajkyrkan i Helsingfors och översatte texter från tyska och engelska och skrev också själv. Han kom från Kuopio, liksom Karl Collan, där han också

⁶⁴⁸ Krusius-Ahrenberg 1934, 20.

⁶⁴⁹ Gustaf Frosterus till E. Bergh 27.11.1854, SL SA 357, Edvard Berg, SLS, Helsingfors.

⁶⁵⁰ Kallio 1943, 76. Alfred Edman, som korresponderade från Åbo, var kusin till August Schauman.

1845–1850 arbetade som sånglärare och lärare i tyska vid gymnasiet. I en nekrolog över Lagi i *Hufvudstadsbladet*, vilken man med fog kan anta vara skriven av August Schauman, står det att läsa att Lagi under Kuopiotiden kom i beröring med J. V. Snellman och att de förblev nära livet igenom. Enligt nekrologen utövade Snellman ett stort inflytande på Lagi tänkesätt och strävanden.⁶⁵¹ I artikeln om Lagi i *Kansallisbiografia* beskrivs Lagi och *Morgonbladets* andra musikrecensent Karl Collan som själsfränder.⁶⁵² Med tanke på att också Collan och Schauman också kunde beskrivas som själsfränder och med tanke på att Schauman ännu på den här tiden stod inom den Snellmanska inflytelsesfären är det inte förvånande att hitta Lagi på *Morgonbladets* sidor.

Vänskapen mellan Karl Collan och den två år äldre August Schauman sträckte sig tillbaka till deras studietid. De var båda produkter av den fennofila andan vid 1840-talets Savokarelska avdelning. Till sin politiska hållning var Collan liberal. Han var bland annat 1856 med om att grunda den liberala tidningen *Dagen, Tidning för Helsingfors*, som innan den hann börja utkomma stoppades av censurmyndigheterna.⁶⁵³ Liksom August Schauman var han positivt inställd till förbättrandet av finskans ställning, precis som de andra i den savokarelska krets han rörde sig i. Karl Collan blev medlem av Finska Litteratursällskapet ett år efter Schauman, och utsågs bland annat till Schaumans efterträdare som sällskapets kassör. Den bevarade korrespondensen mellan August Schauman och Karl Collan, vilken sträcker sig från 1845 till 1858, vittnar om ett nära förhållande baserat på vänskap och ideologiskt samförstånd. August Schaumans brev till brodern Otto berättar om att Collan hörde till den krets som Augusts brev lästes upp för i Helsingfors. Som tidigare framgått var det också Collan som fick redogöra för förhållandena i Finland då Schauman stod på resande fot.

Edvard Bergh och August Schauman blev vänner under tiden på *Morgonbladet*. Bevisligen bestod vänskapen också efter arbetet med *Morgonbladet*, åtminstone fram till 1858 då brevväxlingen mellan Schauman och Bergh tar slut.⁶⁵⁴ I ett brev till Bergh inför resan till Paris 1856 skriver Schauman: ”ibland alla dem som här heta mina vänner jag skall anse Dig stå mig närmast och att jag helst skall tänka på Dig! Jag vet ej annat af Dig än uppriktighet emot mig.”⁶⁵⁵ Schauman och Bergh delade en frisinnaad samhällssyn och båda skulle komma att representera en liberal åskådning under de framtida lantdagarna.

I tidningssammanhang korsades Schaumans och Berghs vägar åter när Bergh tillsammans med Robert Lagerborg tog över *Papperslyktan* efter att Schauman gick över till *Helsingfors Tidningar* 1861. Schauman kom också att bidra med texter till det liberala organet *Helsingfors Dagblad* grundat av bland andra Bergh. Att August Schauman och Edvard Bergh stod varandra nära framgår av den brevväxling som de förde efter tiden på

⁶⁵¹ *Hufvudstadsbladet* 5.1.1869.

⁶⁵² Artikel om Rudolf Lagi i nätpublikationen *Kansallisbiografia*.

⁶⁵³ Se t.ex. Tommila et al. 1988, 292.

⁶⁵⁴ Att brevväxlingen mellan August Schauman och flera av hans vänner slutar 1858 beror helt enkelt på att han efter det för det mesta vistades i Helsingfors (åtminstone gjorde han inga fleråriga resor längre) och därmed fanns det inget behov av att skriva till vännerna i samma stad.

⁶⁵⁵ A. Schauman till E. Bergh, 26.5.1856, SLSA 357, Edvard Berg, SLS, Helsingfors.

Morgonbladet. Det var en stormig tid för både Schauman och Bergh; den förre hade helt oväntat sagt upp sig från *Morgonbladet* och den senare hade blivit relegerad från universitet som en följd av att han deltagit i den så kallade Tölömiddagen i november 1855. Bergh satte ord på sina vänskapliga känslor för Schauman när han fick veta att denne ämnade resa till Paris för en längre tid: ”Huru jag skall sakna dig – derom kan jag knappt för närvarande göra mig något begrepp – ty jag saknar nu utom dig – allt. Det är först då jag kommer åter till Hfors som jag skall kunna göra mig fullt reda för hvad jag i dig förlorat.”⁶⁵⁶

Den ödesdigra middagen på Tölö värdshus var ett ämne som Schauman och Bergh också annars hade orsak att vädra i brevväxlingen. Också Schauman hade deltagit i middagen, men tack vare att han inte längre var student undgick han straffåtgärder. Säkert är däremot att bevakande ögon och öron också riktades mot honom efter middagen.⁶⁵⁷ I memoarerna antar Schauman att han bjöds till middagen på grund av att han var involverad i den tamelanderska spionaffären vid universitetet.⁶⁵⁸ Förloppet vid middagen har tidigare beskrivits i stor detalj av bland andra Anders Ramsay och därför kommer jag inte här att redogöra för vad som hände vid middagen, utan refererar till Ramsays memoarer *Från barnaår till silverhår*.⁶⁵⁹ Konsekvenserna av middagen och de där höjda skälarna för alla monarker som befann sig i krig med det ryska imperiet var att Carl Wetterhoff blev relegerad för gott från universitetet, Anders Ramsay på två år, Edvard Bergh på två år, och att G. Ehrström och A. E. Nordenskiöld blev avsatta från sina kuratorsposter. Nordenskiöld gick också miste om ett redan beviljat resestipendium och blev avsatt från sin amanuensplats vid bergskontoret. Middagen ledde vidare till att denna grupp av unga radikaler råkade i kollision med generalguvernören Fredrik Vilhelm von Berg, som blev allt mer misstänksam mot dem och ställde dem under bevakning. I fortsättningen skulle dusterma dem emellan bli återkommande.⁶⁶⁰

August Schauman stod nära denna unga regeringskritiska grupp, men samtidigt stod han också med en fot kvar i kulturfennomanin och dess ideal. Han skiljde sig också åldersmässigt från den radikalare kretsen, till exempel var A. E. Nordenskiöld och Anders Ramsay sex år yngre än Schauman och fortfarande studenter vid universitetet. De hade inlett sina universitetsstudier på 1850-talet, som jämfört med det tidigare decenniet på många sätt var annorlunda. 1850-talets studenter hade inte upplevt den entusiasm som betecknade den uppvaknande fennomanin vid universitet på 1840-talet. De var i stället mera dragna åt skandinavism och den liberala idévärlden. Vad gäller August Schaumans inställning till denna unga generation kan man ändå med säkerhet sluta sig till att han delade deras syften. Till Edvard Bergh skrev han efter att straffen för deltagande i Tölömiddagen hade utfärdats: ”[v]ännerna af T-[öl]ö kringströdda, splittrade, dekuragerade, som

⁶⁵⁶ E. Bergh till A. Schauman, 1.6.1856, Coll. 201.1, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁶⁵⁷ För det här talar de försiktighetsåtgärder som måste vidtas för att få Schaumans artiklar publicerade i tidningen *Wiborg*.

⁶⁵⁸ Schauman 1893, 197–198.

⁶⁵⁹ Ramsay 1949, 429–440.

⁶⁶⁰ Den bevakning av deltagarna i Tölömiddagen som sattes i verket och hur den upplevdes beskrivs i ett brev från J. J. Chydenius till Edvard Bergh. Det är uppenbart att sådana här åtgärder från överhetens sida var ägnade att pådriva missnöjet bland dem som redan färdigt var avogt inställda till regeringen. Åtgärderna ansågs av Anders Ramsay strida mot ”landets lagar och frihetens principer”. Chydenius till Bergh 2.2.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

det tycks”.⁶⁶¹ Straffen ansåg Schauman också vara av ”ampraste slag”, och Fredrik Cygnæus uttalande i samband med middagens efterspel att ”Anjala = Sveaborg = Thölo” beskrev han för Bergh som skrattretande.⁶⁶²

Redaktörsyrket var, som redan konstaterats, ett relativt ensamt jobb, men genom att uppmärksamma kolleger på de andra tidningarna kunde man frammana debatt och samtidigt skapa ett slags gemenskap bland opinionsbildarna. Under sin tid på *Morgonbladet* riktade sig August Schauman främst till Zacharias Topelius på *Helsingfors Tidningar* och till de två Åbobladen *Åbo Underrättelser* och *Åbo Tidningar*. Under den återkommande rubriken ”Tidningarne” gjorde Schauman korta, ofta ironiserande, observationer av vad som skrivits i de andra tidningarna. Denna typs kommentarer ledde ofta till genmälen i de berörda tidningarna. I slutet av 1854 publicerade Schauman artikelserien ”Våra tidningar”, i vilken han karaktäriserade landets tidningar och pressens tillstånd överlag i Finland i rätt kritiska ordalag.⁶⁶³ Som svar på detta gav *Åbo Underrättelser* en karaktäristik över *Morgonbladet*, som enligt Åbobladet hade kommit och stört det publicistiska lugn som hade varit rådande sedan mer än ett halvt år tillbaka. *Åbo Underrättelser* yttrade sig i det stora hela positivt om 1854 års årgång av *Morgonbladet*, men kritiserade bland annat den lätthet som allvarliga saker behandlades med och en tendens att raljera i tid och otid.⁶⁶⁴ Om sin linje gentemot andra tidningar skrev August Schauman senare i memoarerna att det var ett relativt säkert sätt att undgå censuren, som annars var mycket oberäknelig. Dessutom menade Schauman att hans pikar sällan var allvarligt menade, utan snarare skulle tjäna som muntration både för redaktörerna och för publiken. I Sverige noterade å sin sida *Norrländska Korrespondenten* att: ”Under rubriken *väderleken* lyckas *Morgonbladet*, den enda af Helsingfortidningarne, som röjer något spår af sjelfständighetskänsla, stundom insmuggla en och annan liten reflexion och allusion.”⁶⁶⁵

Helt riktigt var den offentliga polemiken ofta rätt harmlös. Ämnen som debatterades var bland andra skoltukt, teaterkritik, och det då aktuella spiritistiska fenomenet borddans.⁶⁶⁶ En vändning mot mer allvarliga ämnen ägde rum först under Krimkriget när den antibrittiska och lojalistiska linjen som företrädades av bland andra *Helsingfors Tidningar* började utmanas i *Morgonbladet*. Schaumans syn på Finlands öde i kriget framgår tydligt av följande citat ur en artikel i *Morgonbladet* den 15 juni 1854:

⁶⁶¹ A. Schauman till E. Bergh, 1.2.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

⁶⁶² Anjala syftar på den adliga sammansvärjningen, Anjalaförbundet, mot Gustav III under det pågående ryska kriget 1788 och Sveaborg på fästningens snöpliga kapitulation i kriget 1808–09. A. Schauman till E. Bergh, 1.2.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

⁶⁶³ *Morgonbladet* 13.11.1854.

⁶⁶⁴ *Åbo Underrättelser* 12.1.1855.

⁶⁶⁵ Schauman 1893, 75–76, 92; *Norrländska Korrespondenten* 25.11.1854.

⁶⁶⁶ Borddans är ett spiritistiskt fenomen, yttrande sig i att föremål, vanligen bord, rör sig utan någon utomstående påverkan och därigenom anses ge olika tecken och upplysningar som ska härstamma från avlidnas andar eller övernaturliga väsen.

Men äfven då kriget kommer öfver ett folk, som af detsamma kan ha ingenting i högre mening att vinna, kan det skänka mången helsosam lärdom. Menniskorna få åtminstone lära sig att – förlora allt. När kriget engång är nära, när passionerna äro lössläppta, då måste man vara beredd på allt. I hvilket krig blir ej den s.k. mensklighetens rätt mer eller mindre trampad under fötterna? Det hjälper ej att klaga. Den girige får lära sig att klarligen inse hvilken bräcklig vara det guld är, åt hvilket han skänkt sin själ. Och den som kanske tyckt att lifvet vore en börda, och friheten ett ingenting, om han blefve beröfvad det välstånd, hvilket han njuter, den skall nu inse hvilka goda gåfvor äfven lifvet och friheten äro.

Och så vände sig Schauman direkt till *Helsingfors Tidningar*:

Det är därför bedröfligt att se ett blad, som vill leda den allmänna opinionen, så låta hänföra sig af förbittring öfver fiendtliga illbragder, att det glömmet alla moralens bud och förtvifladt utropar, att lif och frihet ingenting äro, när välstånd och bergning för stunden äro tillintetgjorda. / Annorlunda, med annat mod böra krigets olyckor mötas. Män ha alltid tänkt så här: Kriget kan beröfva mig mitt gods, mitt välstånd; låt gå, jag har friheten; jag skall kanske ändå vara glad öfver att lefva. Kriget kan beröfva mig också lifvet; godt, jag har mitt samvete och min tro.⁶⁶⁷

Zacharias Topelius, som i *Borgå Tidning* hade anklagats för att inta en materialistisk ståndpunkt, svarade på Schaumans kritik redan i följande nummer av *Helsingfors Tidningar*. Det huvudsakliga argumentet i Topelius svar var att Schauman innehade en position i frågan som var ohållbar. Topelius menade att Schauman betraktade händelserna ur ett kammarfönster ”fjärran från händelserna”, och att han således inte stod i kontakt med vad som hände ute i landet. Topelius påpekade också att det just är representerandet av samtiden som är pressens uppgift, inte att ”ställa sig öfver och utom händelserna” liksom *Morgonbladet*. Topelius avslutade sitt genmäle:

⁶⁶⁷ *Morgonbladet* 15.6.1854.

Hfors Tidningar ha icke klagat, icke förtwiflat, men det slag, som drabbat wänner och landsmän, har djupt swidit också i dem. Om de wredgats, om de hänförts af ögonblickets smärtande intryck, så weta de, att deras wrede och deras smärta skola af den rättfärdige domaren derofwan, likasom af landsmäns hjertan härnere, dömas med en mildare dom, än den lugne åskådarens moraliska tänkespråk der i hans kammarfönster fjerran från händelserna.⁶⁶⁸

Ett rykte om att det var förbjudet att kritisera Topelius tidning *Helsingfors Tidningar* hade uppkommit 1854 som en följd av tidningens kejsarlojala linje. Ryktet hade getts spridning i *Morgonbladet*, där det antydde i beslöjad form. Faktum var dock att Topelius själv av censorn Karl Anton Sanmark hade förbjudits svara på ett av Schaumans angrepp.⁶⁶⁹ Till saken hörde dessutom att Topelius utan ansökan hade blivit utnämnd till extra ordinarie professor i Finlands historia den 15 mars 1854, vilket gav upphov till spekulationer om att han fick professuren som belöning för sin lojala politiska hållning under Krimkriget.⁶⁷⁰ Den kritik Topelius fick utstå både för professorsutnämningen och för sin politiska linje i *Helsingfors Tidningar* gick hårt åt honom, och han var inte sen att ge svar på tal, van som han var vid tidningsdebatter.

I sista numret av *Helsingfors Tidningar* 1854 kommenterade Topelius i direkta ordalag Schaumans antydningar om ett förbud mot polemik med *Helsingfors Tidningar*:

Men då Morgonbladet äfwen wid föregående tillfällen låtit med halfwa ord förstå att något bemötande af H:fors Tidningar ej kunde äga rum. – hwilket, öppet taladt, betyder att det skulle wara förbjudet – och Mbl. sålunda på vårt blad kastar skuggan af förhållanden, som ej tillkomma oss, så få Helsingfors Tidningar härmed, till swar på denna förtäckta insinuation, öppet och rent ut förklara, att ett sådant föregifwande är sanningslöst och att hwilken annan tidning som helst äger att efter behag bedöma, eller, om den så will, fördoma H:fors Tidningar.⁶⁷¹

Dagen innan ovanstående utdrag publicerades hade Topelius skrivit ett brev till Schauman i vilket han förklarade sin ställning och gav lite mer bakgrund till det han skrev i tidningen. Topelius konstaterade bland annat att han inte visste hur ryktet om

⁶⁶⁸ *Borgå Tidning* 21.6.1854; *Helsingfors Tidningar* 17.6.1854.

⁶⁶⁹ Nyberg 1949, 272–273.

⁶⁷⁰ Grandell 2017, kap. "Professorsutnämningarna 1854 och 1863".

⁶⁷¹ *Helsingfors Tidningar* 30.12.1854.

polemikförbudet uppstått, men att det funnit tacksam jord i tidens idéklimat. Vidare ville Topelius få veta vem som meddelat Schauman att han inte får kritisera Topelius, så att han skulle kunna undanbe sig all dylik protektion i framtiden. Topelius avslutade brevet med att framställa kärnan av sin politiska ståndpunkt under Krimkriget: ”Hela mitt program i den mest kritiska tid, som Finland genomlefvat, går derpå ut, att vi måste rädda åt morgondagen hvad som är omöjligt i dag. Kan du verkligen ej inse, bror August, att en sådan öfvertygelse kan vara ärligt menad – dess halt må för öfrigt vara hurudan som helst?”⁶⁷²

Topelius försök att sträcka ut en försonlig hand föll inte i mottaglig jord och polemiken fortsatte allt bittrare följande år. När Schauman skulle svara på Topelius inlägg i årets första nummer av *Morgonbladet* ströks hans replik av censorn Stepan Baranowskij. Tack vare Emil von Qvantens bok *Censurkalender. Samling af skeppsbrutet gods, tillhörigt den finska pressen, jemte skizzer från de finska censurförhållandenens område* från år 1861 vet vi trots allt vad Schauman tänkte svara Topelius. I *Censurkalendern* kan man läsa: ”Värre än alla misstag är dock att artikeln slutar med åtskilliga öppna och rena spärrade beskyllningar emot M:bltdt, hvilka dock äro af den natur att vi icke annat än ’öppet och rent ut förklara’ att det oss ’är förbjudet’ att derpå ingå i svaromål.” Censorn Baranowskij förklarade å sin sida beslutet att stryka Schaumans svar med följande argument: ”Det är *icke* förbjudet att ingå i svaromål, blott detta innehåller ingenting fientlig (*sic*) emot Regeringen! Det går icke an, att gömma sig bakom censuren och öppet anklaga den framför (*sic*) publiken.”⁶⁷³

Arvid Mörne har i uppsatsen ”Studier i Finlands press 1854–56” visat hur August Schauman då han inte hade möjlighet att svara Topelius i denna censurbelagda fråga i stället riktade sitt angrepp mot Topelius lyrik. Valfrid Vasenius har å sin sida hävdad att denna artikel torde vara skriven av Edvard Bergh.⁶⁷⁴ Vem som i detta fall har författat texten kan ses som ovidkommande i och med att den uttrycker *Morgonbladets* hållning. Den 11 januari 1855 recenserades Topelius nyutkomna diktsamling *Ljungblommor. Tredje samlingen*, som recensenten i det stora hela inte hade annat än gott att säga om. Den överdrivet patriotiska stämningen i verket hade han däremot svårt att låta gå förbi okommenterad. Kritiken riktades nu mot Topelius person. Recensenten antydde ett nekande svar på frågan om ”vad han [Topelius] handlat, och om han därmed verkat för ljuset seger”. I sitt svar konstaterade Topelius att det var sorgligt att *Morgonbladet* på detta sätt drog in lyrikens värld i den pågående striden dem emellan. Dessutom menade han att *Morgonbladet* inte insåg att de i grund och botten verkade för samma mål, men med olika medel.⁶⁷⁵

Debatten om Finlands ställning i kriget fortsatte under denna tid också i landets andra tidningar. Den 23 mars 1855 lät Fredrik Polén i en tidningsöversikt i *Suometar* sina läsare veta hur han förhöll sig till tidens aktuella frågor. Polén delar Schaumans kritiska syn på Topelius skrivelser om de allierades anfall på Finland, men det som han starkast fördömer är *Helsingfors Tidningar*s inställning till finskhetssträvandena. Poléns artikel föranledde

⁶⁷² Z. Topelius till August Schauman 29.12.1854, Coll. 201.8, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁶⁷³ von Qvanten 1861, 126.

⁶⁷⁴ Mörne 1913, 134; Vasenius 1918, 496.

⁶⁷⁵ *Morgonbladet* 11.1.1855 och *Helsingfors Tidningar* 13.1.1855.

Topelius att replikera att det med tanke på att han inte kunde försvara sig inför *Suometars* finskspråkiga läsarkrets möjligen var en lätt seger för *Suometar*, men ridderlig var den inte.⁶⁷⁶ August Schauman tänkte för sin del inte gå miste om ett tillfälle att misstänkliggöra *Helsingfors Tidningar* inför offentligheten. Han nappade på Topelius användning av begreppet ridderlighet och skrev att han uppmanar ”H. T. eller hvem som helst annan som möjligen intresserar sig för samlingar till den finska ridderlighetens historia, att vända sig till nuvarande redaktion af Morgonbladet, som är i tillfälle att ur sina hemliga annaler till dessa samlingar lemna åtskilligt högst märkvärdiga bidrag, hvilka kasta ett ganska färgrikt ljus öfver vissa förhållanden uti vår tidningslitteratur, isynnerhet under sistlidet år”.⁶⁷⁷

Topelius replikerade i sin tidning att ryktet om ett debattförbud hade uppkommit som en följd av att polemik om de krigsdrabbade städerna Brahestad och Uleåborg inte var tillåtet, vilket Schauman enligt Topelius vid det här laget var väl medveten om. Det var med andra ord av ren illvilja som Schauman än en gång lyfte fram dessa falska rykten, ansåg Topelius. Om Schaumans hemliga annaler konstaterade Topelius: ”Kasta en slöja öfver dem, det är bättre för Mbl. sjelf, ty några ibland dem blygas för dagens ljus.”⁶⁷⁸

Här avklippes vidare meningsbyte mellan Schauman och Topelius i denna fråga av censuren. Enligt Schauman var det här den censuratgård som slutligen rågade hans mått. Det här är möjligen en efterhandskonstruktion, då man i en minnesteckning över Schauman i *Hufvudstadsbladet* 1926 kan läsa att det ingalunda var kampen med censuren utan en schism inom redaktionen som var orsak till att Schauman lämnade tidningen.⁶⁷⁹ Hela affären var otrevlig för båda parterna. Topelius skrev till Schauman: ”Hvad du lidit derpå är ringa emot hvad det bragt öfver mig. Båda ha vi erfarit hvad censuren innebär tryckande och olidligt. Men under det att du, den angripande, har stått der som martyr, har jag, den angripne, blifvit stämplad som stående i komplott med en institution som jag föraktar ännu mer än jag afskyr den.”⁶⁸⁰ Som en konsekvens av denna ordväxling i offentligheten, bottnande i olika uppfattningar om hur Finland som en del av det ryska imperiet borde behandlas i offentligheten, fick Topelius rykte en törn bland den frisinna ungdomen. Den 12 april 1855 meddelade *Morgonbladets* utgivare Otto Reinhold Frenckell tidningens läsare att redaktören ”vägrat att längre uppfylla sin ingångna förbindelse” – August Schauman, som nu hade sagt upp sig, hade skrivit under ett kontrakt som band honom till *Morgonbladet* för hela året.⁶⁸¹

Tidningens redaktion övergick från och med nr 27 (5.4.1855) i Theodor Sederholms händer.⁶⁸² Från sin sommarvistelse i Sibbo samma år betraktade Schauman sitt liv efter

⁶⁷⁶ *Suometar* 23.3.1855 och *Helsingfors Tidningar* 28.3.1855.

⁶⁷⁷ *Morgonbladet* 29.3.1855.

⁶⁷⁸ *Helsingfors Tidningar* 31.3.1855.

⁶⁷⁹ Schauman 189, 162 och *Hufvudstadsbladet* 20.6.1926. S. G. Elmgren skriver för sin del att den egentliga orsaken till att Schauman lämnade tidningen var ”att han tröttnat vid den arbetsdryga posten” och ville komma bort från staden med tanke på ett potentiellt belägringsstillstånd inkommande sommar. Elmgren 1939, 153.

⁶⁸⁰ Z. Topelius till A. Schauman 2.4.1855, Coll. 201.8, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁶⁸¹ *Morgonbladet*, 12.4.1855.

⁶⁸² Theodor Sederholm hade som avsikt att redigera tidningen i samma anda som August Schauman och till exempel försökte han vid *Morgonbladet* fästa den tidigare redaktören Edvard Bergh och den liberalt sinnade Johan Jacob Chydenius. Se Theodor Sederholm till E. Bergh 14.3.1855, Edvard Bergh, SLSA 357, SLS, Helsingfors.

Morgonbladet i ett brev till den före detta medarbetaren Edvard Bergh:

Jag deremot, jag har gått ifrån världens buller och bång, ifrån krig och polemik, ifrån hjeltedater och stora män, till ett geografiskt och bukoliskt lif midtibland bara bönder och nöt. [...] Jag som förr haft till pligt att i hvarje ögonblick ha reda på allt nytt som timat i verlden, från dess ena ända till dess andra, jag lefver nu här stundom mina två veckor utan att få höra andra nyheter, än att fisket i Niha-viken varit skralt, och att 'Rådman' [Ed. Strömberg] återigen supit sig plakater.⁶⁸³

Om det lantliga lugnet kunde te sig tråkigt i jämförelse med det urbana redaktörslivet hade det trots allt sina fördelar. I samma brev till Bergh jämför Schauman sin tidigare "själaspis" med sin nya, förr: Sanmark, Aminoff, Baranowskij och Heimbürger [samtliga censorer], och nu: Shakespeare, Cervantes, Molière och Aristofanes. Det här är ett expressivt prov på det metaforernas språk som August Schauman och hans likasinnade förfnade för att i skrift kunna föra en politisk diskussion. Mottagaren förväntades vara bekant med de litterära och politiska referenserna och kunde således mellan raderna läsa budskapet som den censurkritik det var menat som.⁶⁸⁴

Efter Krimkrigetets slut och Rysslands förlust var kejsardömet försvagat, vilket fick stora konsekvenser för den europeiska maktbalansen och för utvecklingen inom imperiet. Enligt Osmo Jussila tvingades Ryssland in i en liberalare period som en följd av en tillfällig försvagning av regimen. Detta innebar att Alexander II nödgades göra eftergiftsreformer.⁶⁸⁵ Till följderna hörde uppkomsten av ett liberalare samhällsklimat, som också innebar att censurens grepp lättade i Finland. Den samhälleliga diskussion som ledde fram till lantdagen 1863–1864 började komma igång på allvar och den liberala pressen började så småningom vinna fotfäste. Till en början var den främsta liberala tidningen *Wiborg*, grundad 1855 av Johannes Alfthan.⁶⁸⁶ Till medhjälpare fick Alfthan i början av år 1856 Carl Qvist, som av Otto Schauman ansågs vara opåkallat radikal. "Äfven tidningen *Wiborg* har fortfarande innehållit mycket godt i sin genre, men anslår i sina dagsartiklar en alltmera radikal, ofta till det revolutionära gränsande ton. Den spänner bågen högt! Qvist röjer alltmera hvad andas barn han är, den yttersta vensterns, den Max Stirnerska skolans. Jag säger detta med stor grämlse", skrev Otto Schauman till brodern August.⁶⁸⁷ Linjen föll dock i

⁶⁸³ A. Schauman till E. Bergh, 5.8.1855, SL5A 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

⁶⁸⁴ A. Schauman till E. Bergh, 5.8.1855, SL5A 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

⁶⁸⁵ Jussila 2004, 257.

⁶⁸⁶ För mera om Johannes Alfthan se Hirn 1960.

⁶⁸⁷ B. O. Schauman till A. Schauman 30.10.1856, Coll. 2016, August Schauman, NB, Helsingfors. Max Stirner utmärkte sig politiskt för stark fientlighet mot staten och dess regelverk, något som förskaffat honom en plats i den anarkistiska traditionen.

god jord hos den läsande publiken och tillsammans lyckades Alfthan och Qvist vinna stor spridning för tidningen.⁶⁸⁸

Man kan sluta sig till att August Schauman uppskattade *Wiborgs* liberala linje på basis av att han våren 1856 bistod tidningen med artiklar under signaturen ”Thomas”. Redan då tidningen grundades av Johannes Alfthan hade det funnits ett visst mått av samarbete mellan grundaren och Schauman. Deras gemensamma tanke var att distribuera tidningens provnummer tillsammans med *Morgonbladet*.⁶⁸⁹ *Wiborg* blev i flera avseenden en efterföljare till det nedlagda *Morgonbladet* i och med att också *Morgonbladets* siste redaktör Theodor Sederholm skrev i tidningen.⁶⁹⁰ August Schauman beskrev sitt samarbete med *Wiborg* för Edvard Bergh på följande sätt:

De höra till mina svaghets synder, brott emot fattade beslut. Deras obetydlighet har dock varit lika stor som oftast min pina att dem nedskrifva. Jag tröstar mig dock med att de varit blott och bart alster af ett godt hjerta, att de varit framkallade af ingenting annat än villighet att litet understödja ett vackert och stort företag. Och med all Din guano i respekt, så är *Wiborg* en tidning, som genom Qvist skänker en så mycken glädje, att man tryggt kunnat glömma all den föargelse den gifvit en genom Alfthan o.a.⁶⁹¹

Att Schauman också i *Wiborg* blev censurerad när han försökte skriva om Krimkriget minskade antagligen ytterligare hans håg för publicistiken.⁶⁹²

Under August Schaumans utrikesvistelse levde de liberala pressintressena vidare i Helsingfors inom kretsen av likasinnade. Det här tog sig uttryck i ett försök att återuppliva *Morgonbladet*, vilket dock föll på bristande intresse hos den tidigare utgivaren Reinhold Frenckell. I stället bestämde sig initiativtagarna Karl Gustaf Ehrström, C. G. Estlander, Karl Collan och Edvard Strömberg för att starta upp den nya tidningen *Dagen. Tidning från Helsingfors*, som trots allt i slutet av 1856 förbjöds av censuren innan den ens hade hunnit börjat utkomma. Collan kommenterade tidningsförsöket för Schauman: ”Du anser oss förmodligen för rent af galna, som kunnat tänka på något skriftställereri under nuvarande förhållanden, – och sanningen att säga tänka jag så med, sedan man nu fått allt tydligare

⁶⁸⁸ Tommila et al. 1988, 184, 260.

⁶⁸⁹ Planen gick trots allt i stöpet eftersom Alfthan inte hade kunnat räkna med *Morgonbladets* stora upplageökning 1854 och därför levererade för få provnummer. Se J. Alfthan till A. Schauman 15.11.1854 och 12.1854, Coll.201.1, August Schauman, NB, Helsingfors och Hirn 1960, 170.

⁶⁹⁰ Mustelin 1966, 87.

⁶⁹¹ A. Schauman till E. Bergh, 26.5.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors. Bergh hade tidigare kommenterat för Schauman att alla finska tidningar tenderade att fylla sina spalter med guano. E. Bergh till A. Schauman 12.5.1856, SLSA 357, August Schauman, SLS, Helsingfors.

⁶⁹² J. Alfthan till A. Schauman 2.2.1856, Coll. 201.1, August Schauman, NB, Helsingfors. Alfthan skriver att *Wiborg* hade förlorat sin rätt att publicera originaltexter om kriget redan i juni 1855.

inse, hvartåt det lutar med 'die ganze alexandrina'.⁶⁹³ Kopplingarna till *Morgonbladets* förra redaktör August Schauman var flera, vilket också framgår av hans korrespondens. I ett brev av den 26 december 1856 förklarar Karl Collan för Schauman att tidningen enligt hans tolkning inte drogs in på grund av att den skulle ha varit för radikal, i jämförelse med *Wiborg* och *Litteraturbladet* var den rent av moderat menade han, men däremot fanns det enligt myndigheterna helt enkelt redan tillräckligt många tidningar i landet som det var.⁶⁹⁴

August Schauman kommenterade för sin del indragningen för Collan på sitt kännpaka humorkryddade sätt: "Ty, om den enda ära en tidningsredaktör i Finland har att förvärfva, består i det i att få sin tidning indragen, så är det ju den afundsvärdaste lott i världen att vinna den äran med så pass ringa besvär som ni." Valet av namn fann han dessutom en smula misslyckat, vilket han också lät Collan veta: "Se, hade det varit Karlsdagen, eller Andersdagen, eller Riksdagen, eller Lantdagen, eller Middagen, eller Grötdagen, eller Hvardagen, eller Fardagen, eller fast Fettisdagen, eller Långfredagen, eller hvad som helst, – bara det hade varit *någons* dag. Men blankaste *Dagen*, – det är så ljust, så ljust, som Nestor Tallgrens nuna."⁶⁹⁵ Clas Zilliacus, som har studerat namnskicket bland 1800-talstidningarna, ställer sig i samma anda som Schauman frågan om man över huvud taget kan anse att ett namn som *Dagen* verkligen vittnar, eller vittnat, om ett ödmjukt sinne. Zilliacus menar att namnet kan anses tillhöra en "serie något abstrakta signa för ambitiös journalistik om tidens skeenden". Vidare ställer han namnet i relation till den vårlika stämning som Alexander II:s besök i Helsingfors gav upphov till i Finland, vilket säkert är en korrekt tolkning av namnvalet med tanke på det tidigare nämnda begreppet "den alexandriska tryckfriheten".⁶⁹⁶

Papperslyktan

Efter uppbrottet från *Morgonbladet* dröjde det tre och ett halvt år innan Schauman åter skulle ansvara för utgivandet av en tidning. Våren 1856 skrev han några artiklar för den liberala tidningen *Wiborg*, men hans sikte var redan inställt på en längre resa till Paris. Han behövde bara vänta på att de fredliga förhållandena skulle återställas efter Krimkriget. Till Bergh skrev han i februari 1856: "Komma till Paris med det snabbaste – det är nu mitt hopp. Skrifver Franska alla dar. Men blir det ej fred, så blir det krig som stoppar."⁶⁹⁷ Parisfreden slöts den 30 mars samma år, vilket betydde att Schauman på sommaren kunde realisera den planerade resan till kontinenten.

⁶⁹³ K. Collan till A. Schauman, 26.12.1856, Coll. 202.2, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁶⁹⁴ Ibid. I detta brev redogör Collan grundligt för processen kring indragningen av *Dagen*. Edvard Bergh har ställt indragningen i sammanhang med inskräpningen av censuren som var en följd av att Frans Schaumans kröningstal, där han talat för lantdagens sammankallande, passerade censuren. Bergh 1884, 18.

⁶⁹⁵ A. Schauman till K. Collan, 27.3.1857, Coll. 317.4, Karl Collan, NB, Helsingfors. Emil von Qvanten har beskrivit Tallgren som "mycket ljuslätt, hade ljusblå ögon och ljuslockigt hår". von Qvanten 1890, 262.

⁶⁹⁶ Zilliacus & Knif 1985, 62.

⁶⁹⁷ A. Schauman till E. Bergh, 1.2.1856, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

Hemkommen från denna ”studieresa” kallade publicistiken honom tillbaka till redaktörsbordet. Under hela sin utlandsvistelse hade han följt med händelserna i Finland och kommenterat dem för sina hemmavarande vänner. Man hade inte heller glömt att han varit en populär skribent med god stilistisk förmåga, vilket bland annat påvisas av att Snellman önskade ha honom som medarbetare för *Litteraturbladet*. Det här ägde rum våren 1857, och Schauman svarade då att han antagligen aldrig mera skulle kunna skriva under censur.⁶⁹⁸ Senare skulle det visa sig vara ett förhastat uttalande. Under sin sommarvistelse hos brodern Frans i Ingå 1858 började tanken på att grunda en ny tidning mogna hos Schauman, och redan den 1 december samma år utkom *Papperslyktans* provnummer.⁶⁹⁹ I provbladet iscensätter Schauman tidningen och placerar den i en kontext. Han gör det i form av en skojfrisk dialog med sin unga kvinnliga kusin, bosatt någonstans på landsbygden utanför Åbo. Kusinen benämns Rustika, syftande på hennes lantliga boningsort, medan dialogens motpart August Schauman titulerar sig Metropolitanus efter sitt huvudstadsperspektiv. Upplägget för tidningen bygger sålunda på en idé om en fiktiv landsortskaraktär som av Metropolitanus får motta olika reportage från händelserna i Helsingfors. Att tänka sig att Schauman frammönstrade den här idén utgående från erfarenheterna av brevväxlingen han hade fört under sin tvååriga utlandsvistelse ligger nära tillhands. I *Papperslyktan* fortsätter han på sätt och vis sin brevväxling, men nu med en avsevärt bredare mottagarkrets.⁷⁰⁰

Litteraturvetaren Clas Zilliacus har skrivit att det är vanligt att tidningsnamnen inom såväl press- som namnforskningen betraktas som triviala, eller som belysande men till sin innebörd manifesta. Han fortsätter att det säkert oftast är så, men dock inte alltid.⁷⁰¹ I namnet *Papperslyktan* låg en högre grad av symbolik än i de flesta andra samtida tidningarna – namn som *Helsingfors Tidningar*, *Åbo Underrättelser* och *Wiborg* talade för sig själva. Innebörden av namnet *Papperslyktan* öppnar August Schauman upp i tidningens provblad, där Rustika förklarar sin förkärlek för papperslyktor: ”De äro sådana oskyldiga ting, papperslyktorna, lätta, luftiga, svärmiska, liksom drömmar.” Det här ger redan en antydning om vad Schauman syftade att göra med sin tidning och samtidigt är det ett steg bort från *Morgonbladets* mer allvarsamt akademiska traditionssfär. Det måste ha varit inspirerande för Schauman att få bygga upp ett tidningsföretag helt från grunden och på egna premisser – här var han inte bunden av historia och tradition. ”Också jag är en gammal vän af papperslyktor, just fördenskull att man med dem kan gifva saker en huru vacker färg man behagar”, svarar Metropolitanus Rustika. Schauman föreställde sig det här tidningsprojektet som ett högeligen personligt inlägg i den offentliga diskussionen, och som sådant kan man säga att det här är den tidning som allra tydligast återspeglar hans personlighet. Sin

⁶⁹⁸ A. Schauman till B. O. Schauman, 29.3.1857, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁶⁹⁹ Schauman 1893, 296–297. *Papperslyktan*, som utkom varje måndag, trycktes på Frenckells officin och tidningen kostade 2 rubel för ett års prenumeration och 1 rubel silver för ett halvt år.

⁷⁰⁰ Henrik Knif har i en artikel publicerad i *Historiska och litteraturhistoriska studier* 62 skrivit om sambandet mellan Schaumans *Papperslyktan* och den engelska *Spectator*-genren. Flera av de stilgrepp, som t.ex. brevfiktionen och den godhjärtade humorn, som August Schauman tillämpade i *Papperslyktan* är bekanta från den tidiga 1700-talstidningen *The Spectator*. Se Knif 1987.

⁷⁰¹ Zilliacus & Knif 1985, 48.

exposé över namnvalet avslutar Metropolitanus med en pik åt censuren, att läsas mellan raderna förstås:

Men genom det hålet [som man enligt Rustika ska klippa i papperslyktan för att skapa ett sken] kommer en liten vindpust, blåser ut ljuset, eller för lågan till pappret, och allt går upp – i rök! Ja, men det är alls inte papperslyktans fel och inte heller ljusets, utan det är vindens. Och jag skall säga, det är ej värdt att vi människobarn förakta någonting, därför att det är svagt och bräckligt och förgängligt. Papperslyktor äro vi allesammans; en vindfläkt kommer och – pff – så är det slut!⁷⁰²

August Schauman skriver i memoarerna att han efter sin hemkomst fick märka att det bland kretsen av likatänkande hade uppstått ett klart definierat mål, nämligen återupplivandet av ett konstitutionellt statsskick. Efter att hans äldste bror Frans 1856 hade lyft fram nödvändigheten av att sammankalla lantdagen i ett tal vid universitetet med anledning av Alexander II:s kröning började dessa tankegångar växa sig allt starkare. Med tidningen *Papperslyktan*, som kunde beskrivas som en mellanform mellan tidning och tidskrift, ville August Schauman för sin del delta i den samhälleliga diskussionen under en tidsperiod när den politiska utvecklingen äntligen såg ut att gå i en mer gynnsam riktning. Han gjorde det inte sällan i en form som hämtat inspiration från Z. Topelius "Leopoldinerbrev", månatliga brev från Helsingfors till den fiktive löjtnanten Leopold som tjänstgör i Grusien eller Bessarabien. Tidningen kännetecknas också av en litterär och akademisk grundton, samtidigt som rapporterandet om särskilt Italien ger den en aktualitetsdimension. Jarkko S. Tuusvuori, som har kontrasterat *Papperslyktan* mot J. V. Snellmans *Litteraturblad*, menar att den förra uppfattade sig som en del av det nya gemenskaplighets- och offentlighetsfenomenet – men att båda två hur som helst stod lika långt borta från folket, som de skapade som objekt för sina samtal. Med det här pekar Tuusvuori helt riktigt på att de två ovan nämnda tidningarna var präglade av sina redaktörers elitistiska huvudstadsperspektiv.⁷⁰³

För tidningens redaktion stod August Schauman ensam. I tidningens provblad presenterar han för Rustika de olika "skribenterna", som alla hade sina egna specialområden. Stilgreppet är bekant från den engelska 1700-talstidningen *The Spectator*, något som Henrik Knif har kallat för "klubbfiktion".⁷⁰⁴ Den omutlige och vittbereste Ultramarin som betraktade England och Förenta Staterna som ideal, ansvarade för utrikesrapporteringen. Kopisten, tjänsteman i Helsingfors med goda försänkningar i samhällets alla områden,

⁷⁰² *Papperslyktans* provblad 1858.

⁷⁰³ Tuusvuori 2007, 60.

⁷⁰⁴ Knif 1987, 24–26.

August Schauman som han kändes igen i Helsingfors gatubild på 1860-talet. Bild: Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

ansvarade för inrikesrapporteringen. För den kulturella övervakningen stod Caravaggio. I Schaumans beskrivningar av det här persongalleriet känner man igen många drag av upphovsmannen, vilket ytterligare förstärker uppfattningen om tidningen som ett personligt projekt.⁷⁰⁵ Det här betydde trots allt inte att han skulle ha stått för innehållet ensam, tvärtom mottog han bidrag av gamla vänner samtidigt som också nya förmågor som till exempel Josef Julius (J. J.) Wecksell och Anders Theodor Lindh publicerade sig i tidningen. En av de första att förse Schauman med ett bidrag var Fredrik Cygnæus, som skrev om den aktuella studentusfrågan. Cygnæus och Schauman stod alltid på vänlig fot, och bland annat hade Cygnæus under Schaumans resa till kontinenten skrivit till honom och uttryckt sin önskan att han skulle återvända till Finland för att delta i det fosterländska nationsbygget, som nyligen hade förlorat två förgrundsfigurer i Herman Kellgren och J. J. Tengström.⁷⁰⁶ Cygnæus medverkan i *Papperslyktan* är med andra ord på inget sätt överraskande.

Bidrag fick *Papperslyktan* också från bland andra juridikprofessorerna J. Ph. Palmén och A. Liljenstrand. Palmén var ingen anhängare av liberalt reformarbete i snabb takt, men han var mån om att sprida kännedomen om Finlands statliga ställning.⁷⁰⁷ Detta manifesterade sig till exempel i verken *Juridisk handbok för medborgerlig bildning* (1859) och *Storfurstendömet Finlands grundlagar jämte till dem hörande statshandlingar* (1861). Hans intressen sammanföll i det här hänseendet med liberalernas. Om Liljenstrands sympatier kan man möjligen dra några slutsatser av det faktum att han som tillförordnad åklagare i målet om Tölömiddagen yrkade på milda straff för de anklagade, vilket dock inte hörsammades av disciplinskommissionen.⁷⁰⁸ Andra högt uppsatta personer som publicerade sig i *Papperslyktan* var universitetets vicekansler friherre Johan Reinhold Munck, som bidrog med artiklarna ”Nationalanda och partianda” (21.5.1860) och ”Om frihet i tankeyttringar”. Den senare passerade inte censuren, trots att Munck var ordförande i censuröverstyrelsen.⁷⁰⁹

Den tidigare medarbetaren i *Morgonbladet* och nära vännen Karl Collan syntes i *Papperslyktan* med översättningar av tyska skaldar, bland andra Goethe och Heine. För det poetiska inslaget i tidningen stod, förutom de redan nämnda J. J. Wecksell och Theodor Lindh, den unge diktaren Frans Mörtengren. Leo Mechelin bidrog för sin del med översättningar av lyrik från tyska. Från utlandet mottog *Papperslyktan* korrespondenser av bland andra Johan Jakob Chydenius, Hugo von Becker och Frans af Björkstén. Den tidigare kollegan Edvard Bergh skötte tidningen under den tid Schauman var stadd på en längre inrikesresa sommaren 1859. På hösten 1860 gjorde löjtnanten Robert Lagerborg pressdebut i *Papperslyktan*.⁷¹⁰ När det liberala organet *Helsingfors Dagblad* grundades 1861 var det till stor del *Papperslyktans* medarbetare som stod bakom initiativet. Det fanns ett mönster av att etablerade tidningar fungerade som plantskolor för nya liberala projekt, vilket liksom i fallet *Papperslyktan/Dagbladet* syns i den redan nämnda *Dagen* vars samtliga

⁷⁰⁵ *Papperslyktans* provblad 1858.

⁷⁰⁶ Fr. Cygnæus till A. Schauman 5.4.1858, Coll. 201.1, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁷⁰⁷ Artikel om J. Ph. Palmén i nätpublikationen *Kansallisbiografia*.

⁷⁰⁸ Schauman 1893, 202–203.

⁷⁰⁹ Schauman 1893, 311.

⁷¹⁰ Schauman 1893, 311–312.

grundare hade varit medarbetare på Topelius *Helsingfors Tidningar*.⁷¹¹

Arbetet med *Papperslyktan* beskriver Schauman i memoarerna som ”angenämt och lätt”, vilket han förklarar med att han var omgiven av vänner och gynnare samtidigt som han åtnjöt den läsande publikens uppmuntran.⁷¹² Också de första ”recensionerna” av *Papperslyktan* var i stort sett positiva. Zacharias Topelius kallade tidningen för pigg medan man i *Åbo Underrättelser* kunde läsa att *Papperslyktans* innehåll infriade de goda förhoppningar man hade för den.⁷¹³ I *Wiborg* levererade å andra sidan Carl Qvist en breddside mot Schauman, som han i motsats till de andra tidningarnas redaktörer nämnde vid namn. Innehållet var en besvikelse sett till det som Schauman hade bjudit på i *Morgonbladet*. Särskilt saknade Qvist anspelningarna, som han såg som Schaumans journalistiska styrka. Slutomdömet måtte ha svidit extra mycket: ”Men sådant det härtills visat sig vara, kan det ej kvalificeras såsom annat än en nästan oförändrad upplaga af Helsingfors Tidningar, hvilka dock hafva för sig sin större anspråkslöshet, sin lifligare stil och – sitt större format.”⁷¹⁴ Att på den här tiden liknas vid Z. Topelius tidning ansågs inte bland de oppositionellt sinnade som någon heder, snarare tvärtom. Det faktum att en av de mest framträdande liberalerna i Finland gick så här hårt åt August Schaumans nya tidningsprojekt talar också sitt tydliga språk om hur lös sammanhållningen var på den liberala sidan av det politiska fältet.

Efter August Schaumans tid gick *Papperslyktan* ganska snabbt i graven. Tidningen hade redan under det andra året av sin existens förlorat läsare, upplagan gick ned från 945 till 634, vilket Schauman förklarar med att Theodor Sederholm det året grundade den likasinnade månadsskriften *Från nära och fjerran. Litteraturblad för Finlands kvinnor*.⁷¹⁵ När Schauman lämnade *Papperslyktan* fungerade Robert Lagerborg och Edvard Bergh som tidningens redaktörer – bägge två initiativtagare till *Helsingfors Dagblad*. Deras plan var att fortsätta bladet i Schaumans anda men som en nyhet ämnade de lägga större vikt vid handels- och industrinyheter – talande nog för deras moderna samhällsaskådning. Eller som Henrik Knif träffande har formulerat att de ”tycks ha haft mindre sinne för litterära fiktioner än för politiskt klarspråk”.⁷¹⁶ Det nya läget med en eventuell lantdag i sikte ställde krav på en modern press med förutsättningar för att ge riktning åt den politiska diskussionen och skapa opinion. Som Jarkko S. Tuusvuori för fram i mastodontöversikten över de finländska tidskrifterna *Kulttuurilehti 1771–2007* hade kulturdiskussionen svårt att finna sina former i den vändpunkt i det offentliga livet som lantdagens återuppvaknande utgjorde. Den här förändringen av det mentala landskapet förde med sig att ett flertal namnkunniga tidningar, däribland *Litteraturblad för Allmän Medborgerlig Bildning*, *Mehiläinen*, *Barometern* och *Papperslyktan* hade försvunnit från den publicistiska scenen då lantdagen började sammanträda hösten 1863.⁷¹⁷

⁷¹¹ Kilpelä 2018.

⁷¹² Schauman 1893, 312–313.

⁷¹³ *Helsingfors Tidningar* 5.1.1859 och *Åbo Underrättelser* 7.1.1859

⁷¹⁴ *Wiborg* 12.1.1859.

⁷¹⁵ Schauman 1893, 368 och Tommila et al. 1988b, 196. I *Åbo Underrättelser* 2.12.1859 ponerar man i samma anda att de kvinnliga läsarna kanske inte med ett så stort intresse följt med Schaumans och Snellmans nationalitetsdebatt 1859.

⁷¹⁶ Knif 1987, 65.

⁷¹⁷ Tuusvuori 2007, 57.

Papperslyktan var August Schaumans relativt kortvariga diskussionsinlägg i en politiskt sett ännu ganska återhållen tid, samtidigt som mycket verkade röra på sig. Zacharias Topelius hade 1856 i dikten "Islossningen i Ule älv" skaldat om förändringarna i det mentala landskapet efter Krimkriget: "Vems träl är jag, att i min ungdoms styrka / jag skulle blint en evig vinter dyrka? / Högboren son av Finlands blåa sjö, / fri föddes jag, och fri så vill jag dö."⁷¹⁸ I artikeln "En sjusfovares klagovisa" i *Papperslyktan* behandlade Schauman det nya framstegsorienterade samhällsklimatet. Han hade fått motta ett brev av en optimistiskt och framstegsvänligt lagd fiktiv vän, som i samtal med en gammal bekant fått höra bland annat följande om dagens allvarligt sinnade diskussionsklimat: "Helsingfors må jag icke alls tala om; der förstod jag också redan visligen att hålla mig undan så mycket som möjligt och att icke vänta mig bättre än jag fick: d. v. s. höra talas om gas och jernvägar och banker och bolag och theatrar och böcker och taflor och Garibaldi och politik och mera sådant." Om det här skrev vännen till Schauman: "Så beskärnade sig min hedervärde 'bror'. Du kan tänka dig med hvilken förtjusning jag hörde hans klagovisa. Mig gaf den visst icke anledning till bedröfvelse. Jag betraktade den som ett bevis på att tiden icke står stilla, att äfven i vårt land menniskorna med god fart ruska upp sig." Modernitet, framåtanda och en urbanitet som tidigare var sällsynt i finländsk press var några av *Papperslyktans* varumäken.⁷¹⁹

Såsom August Schauman i tidningens provblad berättade för *Rustika* var hans avsikt att kasta ljusglimtar på valda ämnen i ett försök att bidra till medborgarbildningen – ett grundläggande tema i 1800-talets republikanism och liberalism. Tidningen kom, säkerligen ganska oplanerat, att förknippas med den utdragna nationalitetsdebatten med J. V. Snellman. Ett annat utmärkande drag var det intresse som Schauman ägnade det italienska frihetskriget och den markerat anti-österrikiska linjen, som jag återkommer till senare. Samtidigt kan man också notera att *Papperslyktan* på sätt och vis företrädde en konservativ linje vad gällde nationalitetsfrågan. Den 21 maj 1860 inleddes tidningen med vicekanslern Johan Reinhold Muncks artikel där partiandan, läs fennomanin, kritiserades i skarpa ordalag och varsamhet i språkfrågan förordades. I språkfrågan var liberalerna inte särskilt radikala, utan stod närmast för en i kulturell bemärkelse konservativ syn där banden till Sverige och det västliga bildningsarvet framhävdes.

⁷¹⁸ Topelius 2010, 253 ff.

⁷¹⁹ *Papperslyktan* 16.7.1860. Vännen som skrivit brevet är A. Schauman. Se också Knif 1987, 65.

Helsingfors Tidningar

En mycket stor öfverraskning var det dock, när en dag i början af Juni 1860 B. A. Thunberg, afl. Konsul G. O. Wasenii gamle bokhandels-kompanjon och dennes efterträdare i eganderätten till Helsingfors Tidningar, infann sig hos mig och frågade om jag vore benägen att från följande års början öfvertaga redaktionen af hans blad [...].⁷²⁰

Zacharias Topelius, *Helsingfors Tidningars* redaktör sedan 1842, hade bestämt sig för att lämna bladet och tidningen behövde således en ny redaktör. Valet av August Schauman kan anses något förvånande i och med att han och Topelius hade ganska olika offentliga profiler, samtidigt som Schaumans *Papperslyktans* popularitet dalade. Men samtidigt påminde Topelius i sina avskedsord om att hans efterträdare ”har tillräckligt witsordat sig sjelf” för att inta en plats på *Helsingfors Tidningars* redaktion. Topelius biograf Valfrid Vasenius har i valet av Schauman sett ett bevis på Topelius försonlighet och på hur tiderna förändrats sedan 1854.⁷²¹ Att Schauman å sin sida var manad att anta Thunbergs erbjudande är mindre förvånande. *Helsingfors Tidningar*, som 1860 hade börjat utkomma tre gånger i veckan i stället för två, var en enormt populär tidning med en upplaga på 2 800 exemplar år 1860 och dessutom en anrik tidning i de finländska pressannalerna.⁷²² Den erbjöd således August Schauman ett bredare forum och en avsevärt större läsekrets.

August Schaumans tid på *Helsingfors Tidningar* kom emellertid inte att bli en större framgångssaga. Samtidsobservatören Sven Gabriel Elmgren ansåg att ”han vårdslösat bladet nog mycket”, och det stämmer att upplagan hade sjunkit från 2 800 år 1860 till 1 800 år 1863. Också Topelius, som fortfarande ägde 20 procent av tidningens aktier, var missnöjd, ”Schauman är och förblir lat och likgiltig”, skrev han till sin mor.⁷²³ Schaumans kontrakt var på tre år och någon förlängning blev det inte fråga om. Får man tro Z. Topelius blev Schauman ”litet flat när han uppsades”, alltså kom det som något av en överraskning för honom även om han, enligt Topelius, hade umgåtts med tankar på att lämna tidningen självmant.⁷²⁴ Efter Schauman övertogs tidningen av Otto Donner, Emil Böök och Thiodolf Rein. Dessa tre skulle enligt S. G. Elmgren, som också hade blivit erbjuden redaktörskapet, ge tidningen en ”åtminstone halft Fennomansk redaktion”.⁷²⁵ Topelius själv skrev

⁷²⁰ Schauman 1893, 368.

⁷²¹ Vasenius 1924, 147.

⁷²² *Helsingfors Tidningar* 29.12.1860. I *Suomen lehdistön historia* anges upplagan som 2 356 år 1860. Tommila et al. 1988, 128. Det bör också anmärkas att en god nypa kritik av censurförhållandena i landet var inbakade i Z. Topelius avsked. I kontraktet stipulerades arvudet som 50 kopek för var prenumeration ända upp till 2 000 ex, och för varje prenumeration efter det 1 rubel. Se B. A. Thunberg till A. Schauman 13.6.1860, Coll. 201.7, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁷²³ Z. Topelius till Sofia Topelius 8.1.1863, Topelius 2018.

⁷²⁴ Z. Topelius till Sofia Topelius 1.1.1864, Topelius 2018; Vasenius 1924, 171–172.

⁷²⁵ Båda citaten från Elmgren 1939, 506.

till sin mor att *Helsingfors Tidningar* nu skulle bli ett organ för de ”moderat-liberala och för finska partiet”. I mycket skulle tidningen ansluta sig till ”J. W. Snellmans åsikter”, skrev Topelius. Man får anta att Topelius hade hyst förhoppningar om att Schauman som redaktör skulle ha företrätt en dylik moderatliberal och finsksinnad linje. Det här framgår delvis av ett brev från Topelius till Schauman där den förre framhåller sin åsikt om den politiska linjen: ”Jag tror också att nu, när partierna börja få färg, vore särdeles lyckligt, om du ville vidhålla den moderat liberala ståndpunkt du intog i No 2.”⁷²⁶

Topelius förhoppningar kom trots allt på skam och tidningen blev med Schauman vid rodret till sin politik alltför lik *Helsingfors Dagblad*, vilket Topelius harmset berättade för sin mor: ”Aug. Schauman intager sin rätta plats i Dagbladet, dit han alltid hört, men icke ger hans namn Dagbl. många prenumeranter numera.”⁷²⁷ Själv formulerade Schauman sitt linjeval i sitt sista nummer av *Helsingfors Tidningar* så här: ”Men lyckligtvis har förhållandet varit sådant, att jag kunna räkna nästan hvarje seger, hvarje framgång, som medtäflaren vunnit, till en seger också för mig – icke för mig personligen, men för de åsikter, de idéer, för hvilka äfven jag sökt att strida.”⁷²⁸ Därmed var det inte alls förvånande att provnumret för *Helsingfors Dagblad* följt med just *Helsingfors Tidningar* i slutet av 1861.

När August Schauman tog över redaktörskapet för *Helsingfors Tidningar* fanns inte ännu *Helsingfors Dagblad*, vilket betydde att tidningen stod som ensam representant för huvudstadspressen. Grundandet av *Helsingfors Dagblad* i slutet av år 1861 skulle komma att i grunden ändra pressförhållandena i huvudstaden. Två svenskspråkiga tidningar med liknande ideologisk grund var helt enkelt ohållbart i en liten nation likt Finland, trots att August Schauman hade hoppats på motsatsen och på att de skulle ”såsom bröder strida under samma fana”.⁷²⁹ Dessutom hade den nya konkurrenten en redaktion i mer modern bemärkelse, vilket naturligen var till dess fördel i fråga om ett ge ut en dagsaktuell tidning. I den här tävlingskonstellationen hade *Helsingfors Tidningar* svårt att hävda sig, och därför ville Z. Topelius ge den en mer explicit fennomansk prägel på svenska.

Att efterträda en publicist av Zacharias Topelius rang var givetvis inte en lätt uppgift. Det här var August Schauman väl medveten om och han skrev också ut det i sitt första nummer av *Helsingfors Tidningar*. För att lite lätta på hans börda hade Topelius lovat fortsätta medverka i tidningen, liksom också andra skribenter hade förbundit sig att bistå tidningen.⁷³⁰ Tidningen kom dock ganska snabbt att utsättas för kritik för att inte ha någon tydlig linje och för att redaktören själv inte skrev några vägande inlägg i de nationella frågorna. I *Borgäbladet* såg man inte med blida ögon på att *Helsingfors Tidningar* tog in insändare av diametralt olika åsikter, vilket lämnade läsaren frågande om vilken åsikt tidningen stod för. Schauman hade själv motiverat den här linjedragningen med att förklara att: ”vi gifva plats åt hvarje artikel, som uttalar en på skäl grundad öfvertygelse, även om

⁷²⁶ Z. Topelius till A. Schauman 13.1.1862, Coll. 201.8, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁷²⁷ Z. Topelius till Sofia Topelius 4.12.1863, Topelius 2018.

⁷²⁸ *Helsingfors Tidningar* 31.12.1863.

⁷²⁹ *Helsingfors Tidningar* 7.1.1862. Den liberala tidningen *Wiborg* slutade utkomma år 1862.

⁷³⁰ Se *Helsingfors Tidningar* 3.1.1861.

den strider mot vår egen”.⁷³¹ Senare kan man däremot lägga märke till att redaktören förser de insändare vars innehåll han inte omfattar med en liten redaktionell brasklapp.

Borgåbladets kritik av *Helsingfors Tidningar* under August Schaumans tid är åtminstone delvis berättigad. Den första halva årgången innehåller mycket lite originaltext av redaktören, det är egentligen enbart de veckovisa revyerna från Helsingfors som härstammar från hans penna. Däremot upptas ett stort utrymme av den forne redaktören Z. Topelius och av Fredrik Cygnæus. Jämfört med *Papperslyktan* var *Helsingfors Tidningar* onekligen något oskarp och framför allt saknar man den publicistiska röst som skapat Schaumans rykte. August Schauman försvarade sig mot kritiken framförd i *Borgåbladet* med att det redaktionella arbetet tog så mycket tid i anspråk – ”Tidningen, det är redaktören” konstaterade han – att det helt enkelt inte var möjligt för honom att skriva längre artiklar själv.⁷³² Det synbarliga lugn som präglade det första halvåret av Schaumans redaktion skulle dock komma till sin ända i och med att J. V. Snellman publicerade artikeln ”Finska förhållanden och svenska pressen” i majnumret av *Litteraturbladet* 1861. Debattens närmare innehåll behandlar jag i kapitlet ”Finland och Ryssland”, medan här i korthet kan redogöras för debattens svans som fick August Schauman att än en gång i förtid säga upp sitt redaktörskontrakt.

Debatten, som handlade om januariutskottet och Finlands politiska förhållande till Ryssland, involverade stora delar av den finländska pressen och även den svenska. Huvudsakligen fördes den dock mellan J. V. Snellman, August Schauman och J. W. Lillja på *Åbo Underrättelser*. På samma sätt som den tidigare debatten mellan Snellman och Schauman spårade diskussionen ganska snabbt ur och antog en mindre saklig ton. Anklagelserna började flyga allt häftigare, och i *Litteraturbladet* kunde man till exempel läsa följande utlåtande om motståndaren: ”Det är icke om hans åsikter (om en så okunnig och oduglig publicist kan anses hafva några åsikter), det är icke om dessa vi talat, utan om de vanhederliga sträfvanden han sökt påbörda oss.” Vid ett annat tillfälle kallade Snellman Schauman för ”lögnare” och ”smädare”.⁷³³ Men sparade Snellman inte på krutet så gjorde Schauman inte det heller. I *Helsingfors Tidningar* kunde man läsa följande utlåtande om Snellmans två första artiklar i frågan:

Men likväl är det med ett fullkomligt olika intryck jag genomläst hvardera af dessa artiklar. Ty lika godt, som det alltid gör mig att läsa ett varmt – låt också värmen vara uppbragt till kokpunkten – försvar för en öfvertygelse, äfven om den är stridande mot min egen; lika vidrigt är det för mig att se någon med kallt beräknade konstgrepp, med användande af förvillande halvesanningar, med fullkomlig missaktning för sin publiks egna tankeförmåga, söka göra sin åsigt gällande och påtruga andra sin öfvertygelse.⁷³⁴

⁷³¹ *Borgåbladet* 13.7.1861 och *Helsingfors Tidningar* 8.1.1861.

⁷³² *Helsingfors Tidningar* 9.7.1861.

⁷³³ ”Revy”, *Litteraturbladet* 1861:9.

⁷³⁴ *Helsingfors Tidningar* 24.9.1861.

Så här fortsatte debatten under hela hösten och tonen blev allt oförsonligare – det hade gått så långt att Topelius ansåg det vara ett hot mot tryckfrihetssaken.⁷³⁵ Att det var fråga om något mer än enbart två personer med olika åsikter i en fråga blir ganska klart när man läser meningar som den här ur Schaumans penna: ”Men folket skänker åt dessa ett vildt och oregerligt sinnes svarta fantasier, oftast icke annat än ett medlidsamt löje.”⁷³⁶ Bakom det här måste ha legat en besvikelse över att Snellman inte infriade de förhoppningar man hade på honom i förening med en irritation över hans överlägsna framtoning.⁷³⁷ Schauman ville inte finna sig i att bli karakteriserad som en lögnare, varför han uppmanade tre personer som delade Snellmans åsikt att uppsöka sju professorer, vilka som helst, för att av dem utbe ett utlåtande om Snellmans respektive hans egna polemiska beteende. Ifall det här utlåtandet skulle falla till Snellmans fördel, lovade Schauman att lämna den publicistiska banan för gott.⁷³⁸ Z. Topelius tolkade det här draget som att Schauman uttryckligen ville dra sig tillbaka från tidningen, vilket det att han ”mera lätt” hade skött sitt redaktörsvärv också syntes tala för.⁷³⁹

Nu uppträdde Thorsten Renvall, Gustaf Ehrström och Agathon Meurman till Snellmans försvar med ett inlägg de önskade få publicerat i *Helsingfors Tidningar*. Men eftersom de inte gick med på Schaumans förslag att av sju professorer, alltså kolleger till Snellman, söka ett opartiskt utlåtande om debattens etiska dimension vägrade han publicera inlägget. Inlägget innehöll enligt Schauman ingenting nytt och inte heller väjde de tre herrarnas namn tillräckligt för att räcka till en dom över *Helsingfors Tidningars* agerande.⁷⁴⁰ Inlägget publicerades i stället i *Finlands Allmänna Tidning* tillsammans med en förklaring att det förvägrats utrymme i *Helsingfors Tidningar* och att skribenterna ansåg Schaumans kompromisslösning vara nog så barnslig. De underströk slutligen att de genom sitt agerande inte ville ifrågasätta någondera partens heder.⁷⁴¹

I artikeln ”Mixed pickles” tog August Schauman slutligen svängarna fullt ut och skrev i en svidande satirisk ton om Renvalls, Ehrströms och Meurmans försvar av Snellman – i memoarerna medger han att pepparn i artikeln kanske var väl stark.⁷⁴² Det hade inte blivit något av Schaumans kompromissförsök och nu fanns ingenting som längre som höll Schauman tillbaka. Artikeln hade effekt och för att visa för allmänheten att Snellman hade en bredare opinion bakom sig än enbart de tre personer som hittills uppträtt till hans försvar lät sexton namnkunniga personer, bland annat sju professorer, publicera en ”Adress” den 21 november 1861 i *Finlands Allmänna Tidning*. S. G. Elmgren, en av

⁷³⁵ Topelius 2004, 63.

⁷³⁶ *Helsingfors Tidningar* 3.10.1861.

⁷³⁷ Också J. J. Nordström, som kommenterade debatten för B. O. Lille, framhävde Snellmans förmyndarmanér. Han skrev: ”Äfven hos Aug. Schn lefver känslan för fosterlandets rätt lika varmt, och lika berättigad som Snellman måste Schauman få anses vara att derom få uttala sina divergerande meningar. Snellmans karakteristik är i korthet den, att han visserligen vill göra hela världen i gemen och hvar och en synnerhet lycklig; men världen och individen måste då finna sig uti att vara lycklig på de sätt, [Snellman] vill; ingen gensägelse eller opposition må försökas, så vida man ej vill krossas.” J. J. Nordström till B. O. Lille 16.12.1861, SLSA 160, B. O. Lille, SLS, Helsingfors.

⁷³⁸ Se *Helsingfors Tidningar* 3.10.1861.

⁷³⁹ Z. Topelius till Sofia Topelius 21.10.1861, Topelius 2018.

⁷⁴⁰ *Helsingfors Tidningar* 8.10.1861.

⁷⁴¹ *Finlands Allmänna Tidning* 10.10.1861.

⁷⁴² Artikeln publiceras i *Helsingfors Tidningar* 16.11.1861.

undertecknarna, skrev i sin dagbok att meningen var att ”stäfa den obehagliga på heder och ära gående polemiken mellan A. Schauman och J. V. Snellman, och i allmänhet att gendrifva det smygande muntliga förtälet mot Snellman, såsom vore han en affälling och köpt af regeringen.”⁷⁴³ Nu fick Schauman med andra ord det utlåtande han hade efterlyst, och det var till hans nackdel. I starka ordalag tillrättavisade man Schauman för hans tillvägagångssätt och lät antyda att en större opinion låg bakom den här uppfattningen om debattens art och om Schaumans förmenta försök att misstänkliggöra Snellman inför allmänheten.

För att intyga sin ordhållighet skrev Schauman två dagar senare i *Helsingfors Tidningar* att han tar till sig den kritik som framförts mot hans tillvägagångssätt – trots att han fann det förbluffande att felet helt och hållet vältrades på honom. Han ville hedra sitt löfte om att lägga ned pennan för gott och sade upp sig från redaktionen med omedelbar verkan. Efter det här uppkom dock mycket snabbt en sympatirörelse för Schauman och tidningarna fylldes av adresser och motadresser, pekande på en allt tydligare politisering av samhället – i en av Z. Topelius krönikor kan man läsa hur man på ”Läseföreningen, liksom i hela landet, söndrade sig i Snellmanianer och Schaumanianer”.⁷⁴⁴ Och Ernst Linder skriver för sin del i *Barometern* om det livaktiga adresspublicerandet: ”[...] likt en giftig pestböld har denna fråga stigit och stigit tills den nu omsider nått sin kulmination – skall den ej spricka också?”⁷⁴⁵

Topelius, som hade tagit över tidningsbestyren efter Schauman, behövde inte göra det länge eftersom den senare tog sympatyttringarna som ett förtroendebevis och återtog redaktörsansvaret genast från följande årgångs första nummer.⁷⁴⁶ Intressant nog diskuteras språkfrågan egentligen inte alls i den här debatten, vilket eventuellt berodde på att den föregående polemiken i frågan inte låg särskilt långt tillbaka i tiden. I *Litteraturbladets* första nummer för 1862 fortsatte Snellman sitt självförsvar och sin kritik av *Åbo Underrättelser* och framför allt av *Helsingfors Tidningar*. Topelius noterade det här med besvikelse i ett brev till sin mor där han skrev: ”Skada att Snellman i sitt första Literaturblad för detta år åter uppref den gamla fejden med Schauman. Jag hoppas Schauman ej svarar derpå.”⁷⁴⁷ Topelius förhoppning besannades och debatten tynade bort efter att de andra tidningarna teg i frågan.

August Schaumans två sista år på *Helsingfors Tidningar* kom att präglas av den politiska utvecklingen i landet. Det handlar om två mycket annorlunda år än vad Finland upplevt under dess tidigare historia. Plötsligt fick man i pressen skriva i en relativt fri anda om gemensamma angelägenheter, och sammankallandet av lantdagen var ett faktum. Nu var enligt Schauman ”[d]en tid [...] förbi när ett omyndigt folk i helig tystnad afbidade ett

⁷⁴³ Elmgren 1939, 435.

⁷⁴⁴ Topelius 2004, 66.

⁷⁴⁵ *Barometern* 29.11.1861.

⁷⁴⁶ *Helsingfors Tidningar* 23.11.1861 och Schauman 1893, 425–426. De två första adresserna till Schaumans försvar publicerades i *Finlands Allmänna Tidning* 27.11.1861 och undertecknades av bl.a. ett flertal liberalt sinnade personer ur Schaumans närmaste krets.

⁷⁴⁷ Z. Topelius till Sofia Topelius 24.2.1862, Topelius 2018.

orakelspråk från höjderna”.⁷⁴⁸ Ett konkret bevis på de friare förhållandena var att man nu började publicera artiklar som tidigare hade nekats trycktillstånd. Det här betydde liv och rörelse. Andra frågor som väckte diskussion var järnvägens utvecklande, missväxten 1862 och ordnandet av tryckfrihetsförhållandena – August Schauman såg tryckfrihetsfrågan och stipulerandet av periodiska lantdagar som de två viktigaste frågorna att avgöra för den stundande lantdagen.⁷⁴⁹ Också det polska upproret dyker upp som ett återkommande tema i pressen, men enbart i rapporteringssyfte eftersom en diskussion om det fortfarande stod utanför det tillåtnas gränser. Det som man däremot kunde göra, och som Schauman gjorde, var att förlöjliga den officiella tidningens rapportering om upprorets förmenta kväsning.⁷⁵⁰

Helsingfors Tidningar under August Schauman var en markerat liberal tidning, som reflekterade redaktörens politiska budskap. Den var inte en radikal tidning och i jämförelse med *Helsingfors Dagblad* var den mer moderat i sin liberalism – Schauman insåg de politiska realiteterna. Till exempel smålog han åt *Helsingfors Dagblads* förslag att förklara Finland neutralt i fall av krig – ”Man måste i sanning skänka sin beundran åt denna febrilt glimrande idé om neutralitet. Sjelfve Cavour kom 1859 ej på den tanken att förklara Italien neutralt!”, skrev Schauman.⁷⁵¹ I stället gällde det att inom det möjligas gränser utveckla och befästa Finlands konstitutionella ramar. Tidningens linje var kejsartrogen, och uttryckligen trogen kejsaren, inte Ryssland. I frågan om varför Finland inte borde avge en trohetsadress till kejsaren under det polska upproret förklarade Schauman att den finska nationalkänslan inte är entydig med den ryska, man är tillgiven monarken, men känner sig inte som ett med det ryska folket.⁷⁵² Finlands väg till en demokratisk republik skulle vara lång och enligt en organisk historieuppfattning skulle den inte ske genom snabba kast, utan genom ett långsamt inbakande av de värden som låg i republikens kärna. Den här organiska historieuppfattningen har jag redan antytt tidigare i samband med Schaumans analys av Danmarks framtida väg till republik. August Schauman talade inte i explicita ordalag om Finland som republik, men idén finns klart och tydligt där. Det handlade om att befästa republikanska värden som jämlikhet, utbildning och samhälleligt engagemang – allt det här finns hos Schauman.⁷⁵³ Om man kunde göra den republikanska idén till en del av den finländska politiska kulturen skulle det faktiska steget till republik trots allt göras kortare.

År 1863 utkom *Helsingfors Tidningar* redan sex dagar i veckan och August Schauman stod fortfarande ensam för tidningens redaktion. Moderniseringen av pressen, som följde i det nya politiska livets släptåg, började nu gå förbi den gamla traditionen med ensamma redaktörer, vilket *Helsingfors Dagblad* insett. Schaumans röst avmattades allt mer

⁷⁴⁸ *Helsingfors Tidningar* 10.1.1862.

⁷⁴⁹ *Helsingfors Tidningar* 8.9.1863. Det här var också två frågor han särskilt engagerade sig i under den första lantdagen.

⁷⁵⁰ *Finlands Allmänna Tidning* kom att utgöra August Schaumans huvudsakliga motståndare i pressen under åren 1862 till 1863.

⁷⁵¹ *Helsingfors Tidningar* 21.4.1863. Krusius-Ahrenberg menar att skandinavisterna i Finland åter valde ”blodlösheten” då de krävde neutralitet för Finland. Krusius-Ahrenberg 1981, 102.

⁷⁵² *Helsingfors Tidningar* 17.6.1863. För den påtänkta adressen se Krusius-Ahrenberg 1981, 103.

⁷⁵³ I *Helsingfors Tidningar* syns det här bland annat i uttalanden om att de nödlidande bör hjälpas utan krav på arbete, i ett applåderande av det svenska representationsreformsförslaget, i uttalanden om att finskan bör jämföras med svenskan och i att Schauman lät publicera en text av J. S. Mill i vilken Mill talar för demokratin som ett styrelsesätt som manar till samhällsengagemang och aktivitet bland befolkningen.

i den utvidgade tidningen, och dessutom delade han det dagsaktuella kommenterandet med Topelius, som fortsatte att framträda med opinionstexter signerade Undequingue. Schaumans lynne var kanske inte skapat för den här nya tidens politiska diskussion – han var helt enkelt inte den som gillade att skriva teoretiskt formulerade politiska inlägg. ”[F]ör min del älskar jag ej de abstrakta fraserna”, fastslog han i *Papperslyktan*. I sina tidningar lät han hellre politiska teoretiker som till exempel John Stuart Mill föra hans talan. August Schauman var en av de första i Finland med att ta upp Mills nyutkomna *Considerations on Representative Government* (1861) (bara *Papperslyktan* hann före honom) och referera dess innehåll och Mills demokrati. Den individualism som mer uttryckligt blir en del av det liberala språket i och med Mills författarskap och Mills betydelse i Finland har också noterats av Matti Klinge, men det är en viktig poäng att Mills inflytande i Finland gäller tiden efter 1860. Det här betyder samtidigt att man inte kan sammankoppla ett individualistiskt tänkesätt med det liberala språket före den här tiden. Det som jag också ser som väsentligt i sammanhanget är att på samma sätt som liberalismen hela tiden utvecklades ute i Europa var den ingalunda statisk i Finland.⁷⁵⁴

I september 1863 försågs den finländska pressen med en cirkulärnot som stipulerade att ”reflexioner” om ständernas beslut och diskussioner inte ankom pressen, men att kortare referat om förhandlingar och beslut var tillåtna.⁷⁵⁵ Den här åtgärden, som med Schaumans ord vittnade om det ”absoluta mörkret”, kom som ett bakslag för Schauman, som under årets sista månader inte längre skrev något eget i *Helsingfors Tidningar*.⁷⁵⁶ När han i december 1863 tog avsked från tidningen hade han på ett mentalt plan redan gjort det några månader tidigare. Den 3 december 1863 hade också *Helsingfors Dagblad* meddelat att tidningen ”vunnit förmånen” att erhålla Schauman som medarbetare för nästa årgång.

Efter att August Schauman lämnade *Helsingfors Tidningar* skrev han under år 1864 ett tjugotal artiklar för *Helsingfors Dagblad* och började planera grundandet av en helt ny tidning. Sina artiklar i *Helsingfors Dagblad* signerade Schauman S och ämnena varierade från politik till kultur och utrikesrapportering. Han hade antagligen inget fastställt arvode utan betalades artikelvis.⁷⁵⁷ Att jobba som fast medarbetare för någon annans tidning var säkert inte något som attraherade Schauman. Det passade honom därför bra att skriva på frilansbasis och samtidigt planera den egna lanseringen.

⁷⁵⁴ *Papperslyktan* 4.4.1859. Se ”Bref till en vän på landet”, *Helsingfors Tidningar* 1862, nr 172, 176, 184, 226 och 238; Klinge 1967, 87.

⁷⁵⁵ Bergh 1884, 145. Se också F. Heimbürger till A. Schauman 17.9.1863, Coll. 201.3, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁷⁵⁶ *Helsingfors Tidningar* 13.10.1863. Zacharias Topelius ansåg att Schauman genom ett svagt redaktörskap hade spelat *Helsingfors Dagblad* i händerna. Nämnda tidnings redaktion ville nämligen köpa upp *Helsingfors Tidningar* för att kunna agera ensam herre i huvudstaden, vilket underlättades då *Helsingfors Tidningars* prenumerationssiffra hade gått ned med 1 000 under Schaumans tid. Se Z. Topelius och Emilie Topelius till Sofia Topelius 25.10.1863, Topelius 2018.

⁷⁵⁷ Landgrén 1995, 76–77.

Hufvudstadsbladet

Idén att starta en ny tidning var kanske inte helt självklar – det fanns ju redan två svenskspråkiga huvudstadsorgan och dessutom företrädde det ena av dem en liknande samhällssyn som August Schauman. Z. Topelius beskrev följaktligen *Hufvudstadsbladet* som ”dödfödd”.⁷⁵⁸ Tidningen var hur som helst avsedd att fylla ett tomrum där Schauman såg potential för en ny tidning. Det framgångsrika *Helsingfors Dagblad* var i första hand en politisk tidning som riktade sig till en publik som var intresserad av politik, medan *Helsingfors Tidningar* under de nya redaktörerna var tänkt att vara en moderat fennomansk tidning på svenska. Det som däremot saknades helt och hållet var en lokalt präglad tidning för den växande huvudstaden. För Helsingfors växte i snabb takt, 1864 var invånarantalet redan 25 000, och det fanns ett ökande behov av en tidning med fokus på staden i sig – en tidning som med Schaumans ord är nyttig, lättillgänglig och läsbar för alla – för alla: det vill säga för så många som möjligt”.⁷⁵⁹ Att *Hufvudstadsbladet* dessutom som första tidning i Finland skulle bäras hem på morgnarna var Schauman övertygad om att skulle bidra till dess popularitet.

Hufvudstadsbladet, vars första nummer utkom den 5 december 1864 med en frekvens på sex dagar i veckan, var politiskt obunden, men andan var liberalt patriotisk. Man kunde också på tidningen tillämpa epitetet ”moderat-konstitutionel”, som Schauman använde för att karaktärisera det stundande årets 1865 övergripande anda.⁷⁶⁰ Det här blev klart genast i det första numret, där Schauman i sin veckovisa ”Helsingfors-krönika” applåderade ständernas beslut, även om han såg det som bristfälligt, att myndigförklara ogifta kvinnor över 25 år.⁷⁶¹ I samma veva kunde han dessutom baka in en liten pik mot det föråldrade ståndsrepresentationssystemet. Och genast i följande nummer försvarade han lantdagen mot anklagelser för att inte ha fått till stånd något med att tolka den som en grundbult i inplanterandet av en konstitutionell anda i Finland.⁷⁶²

August Schaumans nya tidning hittade snabbt sin publik; upplagan året 1865 var redan 1 625, vilket var mer än *Helsingfors Tidningar*.⁷⁶³ Det här var en pressrevolution med internationell motsvarighet. *Hufvudstadsbladets* pris var betydligt lägre än de närmaste konkurrenternas och dessutom levererades tidningen hem på morgonen utan extra kostnad, medan de andra tidningarna måste hämtas på postkontoret eller någon av stadens boklådor senare på förmiddagen eller eftermiddagen. I de ledande pressländerna Förenta staterna, England och Frankrike var den successiva prissänkningen ett gemensamt drag för pressens utveckling ända fram till sekelskiftet.⁷⁶⁴ Men ett lågt pris och bekvämare distribution var inte de enda nycklarna till *Hufvudstadsbladets* framgång, utan också tidningens mer demokratiska, folkliga ton slog an. Det fanns en efterfrågan på en

⁷⁵⁸ Z. Topelius till Sofia Topelius 5.12.1864, Topelius 2018.

⁷⁵⁹ *Hufvudstadsbladet* 5.12.1864. Uppgifterna om Helsingfors invånare från Ginström 1964, 11.

⁷⁶⁰ *Hufvudstadsbladet* 2.1.1865.

⁷⁶¹ Signaturen ”En finsk kvinna” svarade August Schauman i *Hufvudstadsbladet* 22.12.1863 och tackade honom för ”de ridderliga åsigter om kvinnan och hennes rättigheter, dem han både vid senaste landtdag och äfven eljest i skrift uttalat”.

⁷⁶² *Hufvudstadsbladet* 5.12 & 6.12.1864.

⁷⁶³ Tommila et al. 1988, 147.

⁷⁶⁴ Johannesson 2001, 149.

mindre elitistisk tidning som tog upp ämnen som berörde stadsbornas vardagliga åtaganden. För att svara på frågan vad som bidrog till *Hufvudstadsbladets* framgång kunde man låna Rudolf Walls svar för *Dagens Nyheter* del: ”priset och hembärningen var de viktigaste, därnäst det anseende som nyhetstidning *Dagens Nyheter* fick samt det politiska intresse som rådde under tidningens första år 1865”.⁷⁶⁵

Hufvudstadsbladet är ett talande bevis för hur bevandrad August Schauman var i den europeiska pressoffentligheten. Han hade följt med hur pressen utvecklades ända sedan unga år och under sina resor ägnat tidningarna stort intresse. En intressant parallell kan dras från *Hufvudstadsbladet* till dess svenska årsbarn *Dagens Nyheter*. Rudolf Wall, jämnårig med Schauman, grundade *Dagens Nyheter* med helt samma grundidé som Schauman. Tidningen skulle vara ett förmånligt och folkligt blad med hembärning på morgnarna. *Dagens Nyheter* vände sig till ett betydligt bredare skikt än dåtidens samhällselit. Walls mål styrdes av marknadens krav, inte av opinionsbildningens, vilket innebar att distributionen hamnade i fokus. Förebilderna fanns i Danmark och Frankrike. Den danska tidningen *Folkets Avis* hade med ett blandat innehåll av smånotiser, kriminalstoff, följetonger och kåserier under sina fyra första år fram till 1864 skaffat sig 15 000 prenumeranter. Precis som Rudolf Wall gjorde August Schauman en studieresa till Danmark sommaren 1864 och det är mycket troligt att också Schauman lät sig inspireras av *Folkets Avis* framgångar. *Göteborgs-Posten* med sin morgonutgivning, sin lätta ton och sin starka bevakning av lokala nyheter kan säkert också ha fungerat som förebild för *Hufvudstadsbladet* på samma sätt som den fick betydelse för *Dagens Nyheter*.⁷⁶⁶

Innehållet i den första årgången av *Hufvudstadsbladet* var varierande, precis som August Schauman hade bedyrat för de potentiella prenumeranterna. Kontrasten till det texttunga och sakligt politiskt hållna *Helsingfors Dagblad* är markant. Det här var faktiskt en tidning som var ”läsbar för alla”. Innehållet var lätt att ta till sig och det sakliga varvades med romanföljetonger och med uppseendeväckande inslag om diverse härresande olyckshändelser och brott. Schaumans personliga ton syns framför allt i hans veckovisa Helsingforskrönikor, där den bekanta humorn ofta får läsaren att dra på munnen. Utrikesnyheterna är ett viktigt inslag i tidningen, medan inrikesnyheterna var svårare att komma över. I Åbo hade Schauman en regelbunden korrespondent i ”Juan”, som i sina ”Småbref från Åbo” höll huvudstaden à jour med det senaste i Aurastaden. Intressant nog kom nyheterna från kontinenten de finländska tidningarna snabbare tillhanda än de från Sverige. Postgången från S:t Petersburg, därifrån de kontinentala bladen kom till Finland, var oändligt mycket snabbare än den från Stockholm.⁷⁶⁷

Den genomgående linjen i *Hufvudstadsbladet* var liberal med ett markant inslag av ett samhälleligt patos. August Schauman hade nu ett större rörelseutrymme för sin åsikter,

⁷⁶⁵ Det moderniserade citatet efter Johannesson 2001, 154.

⁷⁶⁶ Ibid. 149–150 och A. Schauman till B. O. Schauman 18.8.1864, där August berättar om att han tillsammans med brodern Frans Ludvig från Köpenhamn kommit till Lund för att därifrån fortsätta till Göteborg. Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁷⁶⁷ Ginström 1964, 33.

vilket kommer fram i ett jämlikhetsideal och i en humanistisk människosyn. Det nord-amerikanska slaveriet framställs genom inlänade artiklar i kritiskt ljus och dödsstraffets omänsklighet påpekas genom en brutal brittisk artikel om en avrättning genom hängning utförd i England. Vid ett tillfälle frågar sig Schauman om de Revalbor, som genom en adress krävde att boktryckaren Lackners mördare skulle straffas med döden skulle ha tagit ett dylikt steg, ifall det upprörande mordet hade drabbat någon individ av samhällets lägre klasser? Eller var adressen endast ”ett uttryck af fasa och blodig hämndlystnad för det att en medlem af den högre borgerliga societeten varit mordets offer, och kanske för det att man icke mera kan spela sitt aftonparti på Schwarzenhäupterklubben utan tanke på att möjligen vid sin hemkomst mötas af mördaredolken?”⁷⁶⁸

Vårvintern 1865 var exceptionellt kall och i inlägget ”De fattiga frysa” undrade August Schauman om inte Fruntimmersföreningen borde göra de välbeställda klasserna uppmärksamma på hjälpbehovet. Skolor borde inrättas för Finlands blinda barn enligt modell från Danmark, Schweiz eller Dresden – alla sådana ställen som Schauman personligen hade besökt, och åtminstone i Köpenhamn hade han själv bekantat sig med blindskolan. Den finska järnvägen borde förstatligas, eftersom fördelarna av ett statligt ägande i detta fall övervägde privatägande. Här byggde Schauman sitt resonemang på en artikel i *The Economist*. England var i många avseenden framträdande i *Hufvudstadsbladets* rapportering, och till exempel kunde man där ta del av en artikel om strejkväsendet i nämnda land inlänad från *Aftonbladet*. Schauman följde med intresse representationsreformen i Sverige, och förhoppningarna låg på ett upphävande av ståndsrepresentationen, vilket genomfört i Sverige också måste få konsekvenser i Finland, resonerade Schauman.⁷⁶⁹ Vid återkommande tillfällen levererade Schauman pikar åt det hemlighetsmakeri som omgav det finländska politiska arbetet, vilket gjorde en diskussion om den inhemska politiken omöjlig. Grundläggande för liberalismen är ju en offentlighetsprincip.

Ovan har jag gett några prov på den ton som kännetecknade *Hufvudstadsbladets* första årgång och som bidrog till dess framgång. Det var en modern tidning som låg rätt i tiden. I det allt mer splittrade politiska klimatet i Finland stod *Hufvudstadsbladet* för ett demokratiskt och framstegsvänligt perspektiv – ”Tiderna gå framåt.” August Schauman stod fast vid sin republikanism, som han nu under de friare tiderna efter lantdagen också kunde skriva ut i sin tidning. Det här gjorde han i samband med att den amerikanska monitorn ”Miantonomach” besökte Helsingfors sommaren 1866. Den talande hyllningen till den amerikanska nationen och till dess republikanska statsskick, i vilken Schauman dessutom på ett fint sätt lyckades baka in en pik åt den forne rivalen J. V. Snellman lyder i sin helhet så här:

⁷⁶⁸ *Hufvudstadsbladet* 4.12.1865.

⁷⁶⁹ *Hufvudstadsbladet* 14.2, 20.1, 8.2, 21.2, 26.10.1865. Se också *Helsingfors Tidningar* 30.1.1863.

Tiderna gå framåt. Huru roligt var det icke att tillsammans med personer, hvilka för några år sedan ännu ryste tillbaka för blotta ordet: republik, och ansågo detsamma för ungefär liktydigt med: röfvarcula, nu för Förenta staterna och deras president få stämma upp de mest högtskallande lefverop! Huru roligt var det icke att få höra föreslås och få tömma en skål för ”den stora amerikanska nationen”, här i denna stad, der den finska lärdomens och visdomens summitet för sex, sju år sedan på fullt allvar och med stor pretension förklarade det för ett vanvett att tala om en nation, som kunde kallas amerikanare! – Den som lefver, den får alltid någonting lära.⁷⁷⁰

När lantdagen sammanträdde 1863–1864 var liberalernas påverkningsmöjligheter goda tack vare att en stor del av den finska pressen var liberalt sinnad.⁷⁷¹ Den här utvecklingen hade sin upprinnelse i den friare tidsperiod som tog vid efter Krimkriget. Redan under kriget hade August Schauman och Edvard Bergh i *Morgonbladet* gett uttryck för en uppfattning som inte motsvarade den äldre lojalistiska linjen och på så sätt uttryckt liberal idébildning i Finland. Tidningens framgångar visar vidare på att det fanns en efterfrågan på ett alternativ till den lojala ämbetsmannavärldsbilden. Modellen för en modern opinionsbildning tog man inte minst från Danmark och Sverige, där man som jag har visat särskilt följde med de liberala tidningarna *Faedrelandet* och *Aftonbladet*. Matti Klinge har konstaterat att Sverige efter Krimkriget var den kanal längs vilken de liberala idéerna på kontinenten nådde Finland, vilket ledde till att debatten intensifierades efter kriget.⁷⁷² Den här bilden kan vidare nyanseras om man ser till den betydelse som personliga vistelser på den europeiska kontinenten hade. August Schaumans resa 1855–1858 var en veritabel studieresa genom det samtida liberala och republikanska idélandskapet.

Gränserna för vad som kunde yttras i tidningsspaltarna var förvisso mycket stramare i Finland än i övriga Norden, men huvudtanken att via pressen utöva inflytande på det allmänna samtalet var alltid densamma. Dessutom fungerade de liberala tidningarna som en förenande länk vad gällde liberalerna i Finland, utan tidningarna skulle de i en parallell till Alexis de Tocqueville blott ha varit kringströvande själar letande efter varandra i mörkret.⁷⁷³ Trots att censuren tidvis gick hårt åt liberala pressförsök i Finland fanns det från och med Krimkriget hela tiden åtminstone ett liberalt sinnat organ till buds på den finländska tidningsmarknaden.

⁷⁷⁰ *Hufvudstadsbladet* 13.8.1866.

⁷⁷¹ Se t.ex. Landgrén 1995, 21.

⁷⁷² Klinge 2012, 452.

⁷⁷³ de Tocqueville 1974b, 135.

Ovan har jag behandlat det mest konkreta uttrycket för August Schaumans idéspredning, tidningarna. Genom tidningarna kunde man uttrycka den allmänna opinionen, men också leda den. I *Morgonbladet* presenterade Schauman för den läsande publiken ett alternativ till den uttalat kejsarlojala linjen, som intogs av huvudstadens andra svenskspråkiga tidning *Helsingfors Tidningar*. Också den frisinnade och humoristiska stil som Schauman introducerade i finländsk press avvek markant från konkurrenternas. Tidningens spridning växte avsevärt under Schaumans och medredaktören Edvard Berghs tid, vilket visar på att det fanns efterfrågan på en tidning redigerad i liberal anda. I *Papperslyktan* finslipade August Schauman sin journalistiska stil och den kom också att bli den tidning som allra tydligast återspeglar hans personlighet. Kring tidningen samlade Schauman det liberala tankekollektivet, och den kom att bli en plantskola för det ledande liberala organet *Helsingfors Dagblad*. Från *Papperslyktan* gick Schauman över till Topelius framgångssaga *Helsingfors Tidningar*, som han redigerade i tre år. Här hade han trots allt svårt att följa upp Topelius framgångar och lyckades inte ge tidningen en profil som skulle ha slagit an hos publiken. Dessutom blev *Helsingfors Dagblad* från och med 1862 den ledande politiska tidningen i Finland och rummet blev för litet för två stora liberala tidningar. I stället grundade August Schauman *Hufvudstadsbladet* efter utländska förebilder för att betjäna det växande borgerskapet i Helsingfors. Stilen var mer folkslig och humanistisk än hos konkurrenternas och tidningen fann snabbt en stor läsarkrets.

BÄRANDE TEMAN

Det liberala språket introducerades i Finland genom olika för liberalismen centrala teman. Det här förändrade så småningom den politiska kulturen i Finland när sättet att uppfatta samhället förändrades genom att nya värden och förväntningar genomträngde idélandskapet. Hos August Schauman kan man följa med hur ett liberalt och republikanskt språk inarbetas i hans tidningar för att på så sätt integreras i samhällsdiskussionen och i den politiska kulturen. Det här kommer tydligast till uttryck i några större temahelheter som bildar ledmotiv i hans sätt att se på Finland på den här tiden. I grund och botten handlade det om att försöka skriva fram Finland som en modern västlig stat. Pressen skulle vara fri att diskutera regeringens förhållanden, det parlamentariska livet skulle garanteras och patriotism och medborgaranda skulle gynnas genom att förutsättningarna för samhälleligt deltagande utvecklades. Läskunnigheten var här central. August Schauman skrev med beundran till brodern Otto om förhållandet i Danmark: ”I kolumnen för de menniskor, som icke kunna skrifva och räkna sätter statistiken ziffran 0.”⁷⁷⁴ Samtidigt som August Schauman var kejsarlojal motsatte han sig imperier som idé och praktik, vilket framkommer som tydligast i hans rapportering om Italiens enande. I de här hållpunkterna förtätas centrala idéer i liberalt och republikanskt språk som finner sitt uttryck i finländska förhållanden framför allt genom diskussioner om dessa frågor.

Finland och Ryssland

I finländskt 1800-tal var frågan om Finlands statsrättsliga förhållande till Ryssland på många sätt central. Vad hade sagts och fastslagits i Borgå 1809 och vad betydde det för det

⁷⁷⁴ A. Schauman till B. O. Schauman 18.11.1851, Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

moderna Finland? Var Finland en stat, en provins, ett landskap eller någonting annat? Skulle man vara nöjd eller missnöjd med de rådande förhållandena? Vad var Finlands grundlag? Frågorna var inte minst av intresse för liberalt sinnade finländare, och eftersom man var mån om att framhäva landets separata och självständiga karaktär så mycket som möjligt var det viktigt att kunna diskutera dem. Som jag redan har nämnt försökte J. J. Nordström och J. Ph. Palmén genom juridiken befästa bilden av Finlands statskaraktär, vilket Osmo Jussila kallar för den finska "statsmyten". För 1850- och 1860-talets liberaler var den här statsmyten en akademisk konstruktion att stöda sig på. Däremot var den svårare att förena med en hegeliansk statsuppfattning där staten var något annat än blott en juridiskt förstådd helhet – J. V. Snellman talade i *Läran om staten* om "den sedliga anda, som utgör statens verkliga väsende".⁷⁷⁵ Begreppet sedlighet, *Sittlichkeit*, är ett nyckelbegrepp för den snellmanska uppfattningen av staten, som också företrädades av Topelius, medan begreppet helt saknades i den liberala förståelsen av staten. Henrik Stenius har följaktligen utgående från Tuija Pulkkinens analys framhåvt att termerna stat och medborgarsamhälle hos Snellman betecknar moraliska handelskategorier och hänför sig på det sättet till en ideologisk sfär. I hegelianismen ingick också en tro på reform uppifrån, vilket stod i stark kontrast till det liberala synsättet.⁷⁷⁶ I den utdragna polemiken mellan J. V. Snellman och August Schauman 1861 skulle det här ideologiska gapet klagöras med önskvärd tydlighet.

Historikern Jonathan Israel har talat för en metod att inträda i det studerade samhällets mentala landskap genom att fokusera på en serie samtida kontroverser. På det här sättet kan man nå fram till det som de samtida människorna ansåg vara mest angeläget.⁷⁷⁷ I slutet av 1850-talet ser man i debatten mellan Schauman och Snellman att språkfrågan hade nått sin kulminationspunkt. Några år senare pekar ett utdraget meningsutbyte mellan samma personer på att frågan om Finlands statsrättsliga förhållande till Ryssland hade blivit mer angelägen än någonsin. Utvecklingen hängde samman med den bredare samhällsliga utvecklingen mot ett allt mer modernt samhälle med en ny politisk livaktighet. Samtidigt ledde det censurerade offentliga samtalet, även om censuren hade lättat, till att dylika meningsutbyten relativt lätt utmynnade i publik pajkastning som en följd av ett undertryckt behov av att diskutera allmänna frågor.

En av de frågor som tidvis hade stuckit fram under 1800-talet var hur Finlands förhållande till Ryssland skulle förstås, vilken Schauman i *Helsingfors Tidningar* kallar för "en fråga af dyrbaraste intresse för hvarje finsk medborgare".⁷⁷⁸ Var Finland efter 1809 en provins, ett landskap eller rentav en stat? Frågan var öppen för diskussion och vacklande uttalanden av personer som J. Ph. Palmén och Snellman visar på den oklarhet som rådde i

⁷⁷⁵ Snellman 1842, 9. Begreppet sedlig introducerades i det finska begrepps-batteriet av J. V. Snellman, som i sin tur hade inspirerats av Hegel och det tyska *Sittlichkeit*. Enligt Snellman agerar individen sedligt då han eller hon erkänner sig själv som delaktig av en bestämd kultur och aktivt försöker främja och utveckla den här kulturen i enlighet med dess historiska linje. Se Dahlberg 2016, 363.

⁷⁷⁶ Stenius 1987, 52 och Beiser 2005, 308.

⁷⁷⁷ Lerner 2011, 22.

⁷⁷⁸ *Helsingfors Tidningar* 23.7.1861.

frågan.⁷⁷⁹ Censuren gjorde inte heller något för att underlätta utredandet av frågan.⁷⁸⁰ Den så kallade statsmyten har jag redan nämnt, och den kom också att ge utslag i det offentliga samtalet genom Snellmans och Schaumans debatt år 1861 – en debatt som också konkretiserade hur olika deras ”språk” var och hur illa ägnade de egentligen var för att engagera i den här typens samtal. I ett brev till B. O. Lille sätter J. J. Nordström fingret på skillnaden mellan Schaumans liberala och Snellmans hegelianska språk. Dialektiken lämpade sig enligt Nordström inte för att svara mot framstegets eviga krav, den står tvärtom som ett hinder för all förnuftig utveckling.⁷⁸¹ Lika lite som efter den tidigare språkdebatten mellan Schauman och Snellman blev den nu diskuterade frågan klarare efter den förda diskussionen.

I *Helsingfors Tidningar* svarade August Schauman i en längre serie, ”Bref till en vän på landet”, på Snellmans artikel ”Finska förhållanden och svenska pressen” publicerad i *Litteraturbladets* majnummer 1861.⁷⁸² Möjligen hade Schauman sporrats till det här av J. J. Nordström, som i ett brev till Frans Schauman beklagade sig över Snellmans despotiska manér. Nordström skrev: ”Hvad som ofta högeligen förundrat mig, är, att man år ut och år in kan fördraga detta tyranni öfver andra, utan gensägelse, då likväl denna brutala personlighet ständigt i allt hvad han talar eller skrifver blottar så många svaga sidor, så mycken okunnighet [...]. Din Bror, Momus⁷⁸³ med långa skägget, han som verkligen besitter en ganska utbildad talent att med få ord drabba löjligheterna på hufvudet, hvarföre tager ej han i tu med denne kaxe? Tillfälle dertill har han numera rikligt ss. redaktör af H. Tidgr. Åtlöjet, då det eger fog, åstadkommer oerhörda ting [...].”⁷⁸⁴ Punkt för punkt går Schauman igenom Snellmans artikel för att peka på det som han såg som svagheter i kollegans resonemang. Två disparata världsåskådningar ligger bakom den förda diskussionen och i den bemärkelsen kunde de båda debattörerna ha lika fel i varandras ögon. Den ene ansåg i hegeliansk anda att historien var ett verk av folken, medan den andre följde en liberal-republikansk tradition och lyfte fram individen som förklarande faktor. För den ene hade folket enbart sig självt att skylla om det ansåg sig förfördelat på något sätt, medan den andre såg att en viss skuld också kunde läggas på de maktavande. Här fanns med andra ord inte mycket rum för förståelse.

Som stöd för sin argumentation att Finland i verkligheten var en särskild stat ”oskiljaktligen förenad med Ryssland” presenterade Schauman en rad olika akter för läsarna av *Helsingfors Tidningar*.⁷⁸⁵ Här var framför allt Alexander I:s trontal i Borgå 1809 viktigt. För Snellman var det däremot inte de olika statsrättsliga ramverken som var det intressanta, de var snarast ett yttre skal eller ett uttryck för folkanden.⁷⁸⁶ I grunden försvarade Schauman och Snellman samma syn om Finland som en stat, men frågan gällde snarare på

⁷⁷⁹ Se Jussila 1987, 98.

⁷⁸⁰ Se t.ex. Savolainen 2006, 690 och *Helsingfors Tidningar* 23.7.1861.

⁷⁸¹ Brev från J. J. Nordström till B. O. Lille 16.12.1861, SLISA 160, B. O. Lille, SLS, Helsingfors.

⁷⁸² Debatten har behandlats av bl.a. Virkkunen 1938, Klinge 1967, Autero 1993, Rein 1899 och Savolainen 2004, vilket gör det överflödigt att här återge den i detalj.

⁷⁸³ Momus är i grekisk mytologi hänets och kverulansens gud.

⁷⁸⁴ J. J. Nordström till Frans Ludvig Schauman 23.2.1861, SLISA 349.2, Frans Ludvig Schauman, SLS, Helsingfors. För Nordström och Snellman se också Havu 1945, 202 ff.

⁷⁸⁵ *Helsingfors Tidningar* 15.8.1861.

⁷⁸⁶ Se Savolainen 2006, 691 och Jussila 1987, 98.

vilka grunder och vad som var vägen framåt som en del av det ryska imperiet. Liberalerna byggde sin framtidsvision på den konstitutionella utvecklingen medan Snellman fann att utvecklingen skulle gå genom folkets fullständiga progression till självmedvetande.

I debatten mellan Schauman och Snellman ingick många dagsaktuella frågor och den uppskrivade tonen berodde i mångt och mycket på att censuren äntligen i generalguvernören von Bergs frånvaro lämnade rum för en relativt fri politisk diskussion och på motsättningen mellan Snellman och Schauman hade vuxit sig allt starkare sedan slutet av 1850-talet. Det som de flesta tidningar trots allt kunde enas om var att den förda diskussionen hade bidragit till att öka den politiska medvetenheten i offentligheten. I *Hämäläinen* kan man exempelvis läsa följande bedömning av debatten: ”Tämä mieltenliikutus on ollut terveellinen: raitista ilmaa on nyt kerta päästetty Suomen kansan keuhkoihin, ja toivotavasti on se verta puhdistava vielä kauan senki jälkeen kuin tämän valiokunnan pienet vehkeet ikuisesti ovat unohtuksen haudassa lahoneet.” L. A. Puntila är inne på samma linje när han framför att debatten skakade liv i Finlands lärda krets och tvingade folk att ta ställning. Det var ett typiskt exempel på en allmän opinion i vardande – i mer utvecklade förhållanden skulle debatten enbart ha förts på saknivå, menar Puntila.⁷⁸⁷

För liberalerna var det viktigt att befästa det konstitutionella ramverket för att kodifiera Finland som en separat enhet av det ryska imperiet. På alla sätt var man mån om att vidmakthålla den faktiska och den mentala gränsen länderna emellan. När en trohetsed till kejsaren kommit på tal 1863 i och med händelserna i Polen talade August Schauman offentligen emot idén. I *Helsingfors Tidningar* förklarade han varför det inte fanns skäl att avge adresser: ”Dessa adresser äro ett uttryck af den *ryska* nationalkänslan. Också vi finnar ega en nationalkänsla, men denna är finsk. Vi känna oss som en egen nation; vi räkna oss icke till den ryska, vi skola aldrig göra det. Hvad som uppeldar den ryska nationalkänslan, lemna vår orörd; hvad som kränker vår nationalkänsla, sårar icke den ryska.” Och han fortsätter: ”Att sammangjuta adresser från Finland med adresserna från Ryssland, det hade varit att införa Europa förklara Finlands intressen identiska med Rysslands, att i den allmänna opinionens ögon göra finska nationen till ett med den ryska. Det hade varit att ljuga bort våra bästa känslor, det hade varit att med egen hand beröfva oss det säkraste stödet för våra bästa sträfvanden. Detta kände hvarje oförevillad i botten af sitt hjerta, och – derföre har man icke afgifvit adresser.”⁷⁸⁸

Också av August Schaumans inställning till undervisningen i ryska i Finland framgår samma nationalistiska hållning – en fråga som enligt honom inte var ”blott en skol- och examens-fråga, denna språkfråga, det känner ju hvarje finne i sitt inre”. År 1863 fattades beslut om att ryska inte längre skulle vara obligatoriskt läroämne i skolorna och att examen i ryska endast skulle fordras av dem som ämnade beträda tjänstemannabanan. Schaumans glädje över beslutet är påtaglig i *Helsingfors Tidningar*:

⁷⁸⁷ Denna sinnesröring har varit hälsosam: frisk luft har nu släppts in i det finska folkets lungor, och förhoppningsvis ska den rena blodet ännu länge efter att detta utskotts små intriger för länge sedan har murknat i glömskans grav. Egen övers. *Hämäläinen* 24.1.1862; Puntila 1947, 507.

⁷⁸⁸ *Helsingfors Tidningar* 17.6.1863.

O, kunde man nu göra en hekatomb af alla de ryska grammatikor, läseböcker och lexika, som i landet under femtio år blifvit tryckta, af alla de penningar och alla de timmar, som på detta språk blifvit använda, af alla de handplaggor som för dess skull blifvit utslitna, af alla de tårar, alla de speord, all den bitterhet som det framkallat – det skulle blifva ett glädje- och tacksamhetsoffer, hvars lågors sken kunde sprida öfver verlden ungefär samma ljus som urmakarekonsten uppenbarade för Carl V i tiden!⁷⁸⁹

Tryck- och yttrandefrihet

Då Finland blev en del av det ryska kejsardömet 1809 förblev 1792 års tryckfrihetsförordning med samtliga tillägg i kraft. Den censurapparatur som utvecklades under storfurstendömet hade med andra ord anor som sträckte sig tillbaka ända till svenska tiden. År 1829 fick Finland en egen censurförordning, som följde den allmänryska från 1828. Ur ett samtidsperspektiv var den ryska lagen rätt liberal, men den kom trots allt att kompletteras med olika direktiv som gjorde den allt striktare med tiden och dessutom kunde den tolkas olika strängt.⁷⁹⁰ Också i Finland, som genom censurförordningen hade blivit en officiell del av det ryska byråkratiska systemet, gick utvecklingen parallellt med den i Ryssland. Censuren skärptes ytterligare på 1840-talet, för att helt och hållet läggas i generalguvernörens händer 1847. I ett nordiskt perspektiv var den finländska verkligheten ett undantag, men ser man till Europa som helhet så var censursystemet snarare regel än undantag.⁷⁹¹

Trots att censuren ur 1800-talspublicisternas synvinkel ofta ter sig som en förtrycksåtgärd så har Päivö Tommila påmint om att censuren inte i sig är någonting absolut ont eller förtryckande. Genom tiderna har censuren varit en viktig del av den upprätthållande maktens inrikes- och utrikespolitik – eller kort och gott en del av säkerhetspolitiken. Med hjälp av censuren, som till sin natur är preventiv, har man strävat efter att förhindra spridningen av obekväma åsikter ur ett säkerhets- och överhetsperspektiv. Censuren är med andra ord konserverande eftersom den syftar till att upprätthålla den rådande ordningen. Ur ett regeringsperspektiv är censur i den här bemärkelsen legitimerat. Tommila menar att man måste betrakta censuren också ur denna synvinkel, och inte enbart genom olikttänkarnas glasögon, vilket ofta har varit fallet i det självständiga Finland. På samma

⁷⁸⁹ *Helsingfors Tidningar* 24.1.1863.

⁷⁹⁰ Ruud 2009, 38 ff och Knif 2016, 226–227. Topelius berättar i sin *Finlandskrönika* hur en oerfaren censorsvikarie fick reprimander för att ha tolkat lagen för givmilt. Då hade censorn enligt Topelius bara försökt följa författningens bokstav. Topelius 2004, 61.

⁷⁹¹ Med tryckfrihet avses här rätten att i tryck yttra sina åsikter för allmänheten till skillnad från yttrandefrihet som avser rätten att muntligen eller brevlides framföra uppgifter och åsikter. Den här indelningen följer Björne 2018, 11 och Ingram 2000, 2–3. Att också yttrandefriheten begränsades påvisas t.ex. av att deltagarna i Tölömiddagen, som var en privat tillställning, straffades för det som sades under middagen.

sätt har Charles A. Ruud, som studerat den ryska censuren, fört fram att censuren borde undersökas lika neutralt som till exempel beskattning.⁷⁹²

Betraktad ur regeringens perspektiv var censuren framgångsrik – samhällslugnet upprätthölls i Finland. Ur medborgarnas perspektiv var censuren ett hinder för deltagande och samhällsengagemang. A. I. Arwidsson hade redan 1821 i *Åbo Morgonblad* förklarat förhållandet mellan tryckfrihet och offentlighet: ”Likasom en i sjelfva verket utöfvad offentlighet icke kan tänkas utan tryckfrihet, så måste denna sednare alltid medföra den förra.”⁷⁹³ Citatet uttrycker grundläggande idén hos de censurkritiska rösterna i 1800-talets Finland. I ett land som Finland med lagstadgad förhandscensur var självcensuren också en naturlig konsekvens av att man inte ville riskera censur. Den här typens självcensur är ofta framgångsrik i att skapa sociala hämningar och fungerar på så vis som ett komplement till förhandscensuren.⁷⁹⁴ Dessutom måste man också hålla i minnet att censuren var ett intrång i publicisternas näringsfrihet, vilket ytterligare ställde den i ett motsatsförhållande till liberalismens grundvärden.

Vad gäller censuren var Krimkriget ett slags vattendelare. Redan under kriget började censuren uppluckras, trots att själva förordningen som berörde censuren förblev oförändrad. Språkreskriptet från 1850, som förbjöd utgivande av finskspråkiga skrifter i andra än religiösa och ekonomiska ämnen, upphävdes 1860. Följande år överfördes bevakningen av tidningspressen på Överstyrelsen för Pressärendena, som bestod av vicekansler J. R. Munck, chefen för senatens kansliexpedition M. W. Nordenheim samt prokuratorn C. E. Gadd. Överstyrelsen utnämnde i sin tur de lokala censorerna, som lydde under det vid sidan om Överstyrelsen ställde organet censurkommittén bestående av en ordförande och fyra ledamöter. I Helsingfors verkade Fredrik Heimbürger sedan 1854 som censor, vilket innebar att han ensam ansvarade för censureringen av alla tidningar som utkom i Helsingfors. Detta garanterade en jämlik behandling för alla.⁷⁹⁵

Censursystemet kunde redan i sig vara ett frustrationsmoment för dem som var syselsatta med publicistik i storfurstendömet, men det som tenderade att förvärra situationen var att censuren var relativt godtycklig. I förordningen stipulerades det på 16 rader vad som inte var tillåtet att skriva om.⁷⁹⁶ Det framgick klart och tydligt att man inte fick kritisera den lutherska tron, liksom inte heller kejsaren, landets regering eller grundlagar. Man fick inte heller kränka allmän sed eller enskilda personers heder. Detta var vad censurförordningen gav publicisterna och censorerna att utgå ifrån i sitt arbete. Censurlagens tolkningsutrymme var stort, vilket helt riktigt ledde till att det som förbjöds i en stad mycket väl kunde passera censuren i en annan.⁷⁹⁷ Om censurförhållandena skriver August Schauman

⁷⁹² Landgrén 1995, 90; Tommila 1980, 1; Ingram 2000, 3–4, 16–17, 20–22; Ruud 2009, 4; Björne 2018, 13–14.

⁷⁹³ *Åbo Morgonblad* 23.6.1821.

⁷⁹⁴ Se Ingram 2000, 8.

⁷⁹⁵ Landgrén 1995, 90–91.

⁷⁹⁶ Hans Kejsrerliga Majestäts Nådiga Förordning angående Censuren och Bokhandeln i Stor-Furstendömet Finland. <http://www.mlang.name/theeta/Censur-1829.pdf> (hämtad 29.2.2016). Se också Björne 2018, 177 och Knif 2016, 235.

⁷⁹⁷ T.ex. skickade Jacob Alfthan i ett skede en artikel, som refuserats av censorn i Viborg, till August Schauman för publicering i *Helsingfors Tidningar* i stället. J. Alfthan till A. Schauman, 2.3.1861, Coll.201.1, August Schauman, NB, Helsingfors. Artikeln verkar dock inte ha passerat censuren i Helsingfors heller, eftersom den inte ingår i *Helsingfors Tidningar*. Se också Nordberg 1957, 57; Tommila 1980b, 10; Björne 2018, 177.

rätt så utförligt i memoarerna, därifrån bland annat den ofta citerade beskrivningen av censuren är hämtad: ”Det var att segla i ett trångt vatten, fullt af klippor och blindskär, men utan prickar, efter osäker landkänning blott.” Ofta var det enklast att låta bli att behandla känsliga ämnen för att i stället hålla sig till säkra ämnen såsom teater och litteratur.⁷⁹⁸ På det här sättet kunde man censurera sig själv för att inte riskera en tidnings försening på grund av censurhinder.

Det säger sig självt att de ovan beskrivna omständigheterna försvårade en sådan offentlig samhällelig och politisk diskussion som skulle ha behövts för ett fullständigt genomslag av medborgarsamhället. Clas Zilliacus och Henrik Knif har i verket *Opinionens tryck* lyft fram hur 1800-talspressen trots allt försökte kringgå censuren med hjälp av mångtydigheter. Ofta kan de här mångtydigheterna vara svårupptäckta för eftervärlden, men mest uppebara är de just när det gäller censuren. Att använda anspelningar var ett effektivt sätt att kringgå censuren i och med att det i censurförordningen stipulerades att orden alltid måste tolkas enligt deras ”tydeliga mening, utan att tillåta sig någon egenmäktig uttydning deraf”.⁷⁹⁹ I tidningen *Wiborg* ger August Schauman i december 1855 ett exempel på det här: ”Lyckligt dock att era spalters utrymme icke är det enda som håller min penna tillbaka från alltför vida utflykter!” Och för att ge piken en ytterligare udd: ”Jag lemnar mycket åt elektriska telegrafan och – gamla madam Fama.”⁸⁰⁰ Fama är ryktets gudinna i romersk mytologi. Fem år senare kunde Schauman mer rakt på sak skriva i *Helsingfors Tidningar*: ”Man börjar redan anse den offentliga pressen vara en säkrare kolportör af dagens nyheter, än det smygande sqvallret.” I *Helsingfors Tidningar* hette det: ”Man känner redan i luften att någonting riktigt ruskigt är i annalkande. Det kommer bestämdt mycket snart, men ännu är det ej här” när Helsingfors censor Fredrik Heimbürger var på väg tillbaka från en semestervistelse.⁸⁰¹ Det var med andra ord möjligt att kringgå censuren, men särskilt konstruktiv blev inte den diskussionen.

Från 1850-talet till 1865 års tryckfrihetslag kan man också observera en förändring i August Schaumans inställning till censuren och tryckfriheten. Han går från total oförståelse till att också framhäva tryckfrihetens gränser. När han skrev brev hem från Paris efter uppbrottet från *Morgonbladet* 1855 antog han att han på grund av det rådande censursystemet aldrig mera skulle skriva i en finländsk tidning. Efter att han skrivit de sista artiklarna för *Wiborg* kunde han för Edvard Bergh med lättnad skriva: ”Nu gå vi våra skilda banor, jag och censuren”.⁸⁰² För brodern Otto Schauman framhöll han att han inte ens längre kom ihåg hur man skrev under censur: ”Men konsten att skriva under censur har jag redan temligen lyckats att glömma bort, och som den i grunden är en neslig konst,

⁷⁹⁸ Schauman 1893, 75; Ruud 2009, 63.

⁷⁹⁹ Zilliacus & Knif 1985, 15; Björne 2018, 177 och Knif 2016, 230.

⁸⁰⁰ *Wiborg* 14.12.1855.

⁸⁰¹ *Helsingfors Tidningar* 8.1.1861. Under Krimkriget hade *Suometars* redaktör Paavo Tikkanen lyckats övertyga myndigheterna om nyttan av att tillåta den finska pressen att publicera krigsnyheter, långt innan förbudet från 1850 upphävdes, för att förhindra ryktesspridningen bland den finskspråkiga befolkningen. Förbudet upphävdes slutligen 1860. Se Tommila et al., 1988, 175–176. *Helsingfors Tidningar* 21.9.1861.

⁸⁰² A. Schauman till E. Bergh 26.5.1855, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

så kommer jag väl aldrig att lära den ånyo.”⁸⁰³ Jag har tidigare redogjort för hur censuren försvarade en debatt mellan August Schauman och Zacharias Topelius, hur censuren förbjöd utgivningen av tidningen *Dagen* och hurdana försiktighetsåtgärder som måste vidtas för att få Schauman publicerad i *Wiborg*. Precis som landets andra redaktörer försvarades August Schaumans arbete av censuren – och förutom idéspridning handlade det ju också om affärsverksamhet.⁸⁰⁴ Av de här orsakerna föll det sig naturligt att kritisera censuren och att arbeta för ett upphävande av den.

I början av 1860-talet när man började vädra lantdag – en antydan om det hade redan i maj 1859 publicerats i den officiella tidningen – kom diskussionen om censurens avskaffande igång på allvar.⁸⁰⁵ En tydlig kursändring hade alltså ägt rum sedan 1850-talet i den bemärkelsen att man nu kunde diskutera censuren utan att själv bli censurerad. Det rådde också ganska bred konsensus kring censurmotståndet. Den nyutnämnde generalguvernören Platon Rokassovskij hade i december 1861 utfärdat en kungörelse om att en kommitté skulle tillsättas för förberedande av en ny pressförordning. Samtidigt trädde också några temporära lättnader i kraft.⁸⁰⁶ Diskussionen som fördes visar på att Schauman var mån om att vinna tryckfrihet och om att värna den genom att inte missbruka den. Av de inlägg som Schauman skrev beträffande censuren framgår det att han insåg att den nyvunna friheten för pressen var ett bräckligt tillstånd, och att regeringen när som helst kunde strama åt censuren om den började anse den oppositionella andan som ett hot. En frihet som inte var lagstadgad var långt från ett idealtillstånd.

Lars-Folke Landgrén har om *Helsingfors Dagblad* konstaterat att det var givet att tidningen i egenskap av liberalt organ förhöll sig negativt till det rådande censursystemet.⁸⁰⁷ Detsamma kan man säga om August Schauman och hans tidningar *Helsingfors Tidningar* och *Hufvudstadsbladet*. I det andra numret av *Helsingfors Tidningar* 1862 satte han i artikeln ”Några ord om och till Finlands tidningspress” fingret på det friare åsiktsklimatet i landet, vilket enligt Schauman i förlängningen betydde att ”pressen i Finland håller på att blifwa en stormakt”. Nu kunde man till och med få trycktillstånd till meningar likt den följande: ”Ty censuren har till sin grundwal ingenting annat än godtycket, nycken, – och dåre den, som förlitar sig på en byggnad, uppförd på sådan hand.” Schauman ville dock samtidigt uppmana sina kolleger att inte ta ut svängarna, eftersom det kunde få ödesdigra följder för alla utöware av det redaktionella yrket. I stället skulle man ta tillfället i akt att nu visa beslutsfattarna att en fri press förmådde utöva självcensur till den grad att tryckfrihet inte motsvarade total anarki på åsiktsmarknaden. Man skulle ge prov på att censuren helt enkelt var överflödig på grund av att pressen kände sitt samhällliga ansvar. Till sina kolleger formulerade han sitt argument bland annat så här:

⁸⁰³ A. Schauman till B. O. Schauman, 29.3.1857, Coll. 198.9, Berndt Otto Schauman, NB.

⁸⁰⁴ I ett brev till Edvard Bergh skrivet efter uppbrottet från *Morgonbladet* ironiserar August Schauman friskt över censuren: ”Jag som förr alla dagar haft att göra med censuren, – jag har nu icke ens ett stående skithus, utan är fri i den vägen som fogeln på qvist.” A. Schauman till E. Bergh 5.8.1855, SLSA 357, Edvard Bergh, SLS, Helsingfors.

⁸⁰⁵ *Finlands Allmänna Tidning* 31.5.1859.

⁸⁰⁶ Rein 1899, 355; *Helsingfors Tidningar* 10.1.1862.

⁸⁰⁷ Landgrén 1995, 96–97.

Wi anse allas vår pligt nu böra wara att begagna det närwarande tillståndet till att hos hwarje ännu twifflande inplanta den öfvertygelsen, att det fria ordet icke är detsamma som det sjelfswäldiga ordet, till att wänja dem wid tanken att en anmärkning emot en åtgärd, emot ett ord, icke alltid behöfwer betraktas såsom ett angrepp mot någons moraliska person, – kort sagdt: till att öfvertyga allt folk om wälsignelserna och om nödwändigheten af en lagbunden yttrandefrihet.⁸⁰⁸

August Schauman ville samtidigt poängtera att detta inte betydde att han avrådde redaktörerna från att uttrycka sig fritt i rädsla för att gå miste om rättigheten att tala. Han ansåg däremot att man in i det sista skulle undvika sådant som endast tjänade till att underblåsa fördomar: ”Nej, talom öppet ut hwarje öfvertygadt ord, som kan lända det allmänna till någon båtnad; men undwikom i det längsta allt sådant, som endast tjenar till att underblåsa fördomarne, genom att reta småsinnet, stöta fåfången och andra mensklige passioner”⁸⁰⁹ – ett tidlöst redaktionellt rättesnöre, som är lika aktuellt i dagens debatt om gränserna för det fria ordet som det var för 150 år sedan.

Den kampanj som hade förts i pressen för en tryckfrihetslag för Finland ledde till resultat. På lantdagen 1863–1864 behandlades en proposition angående tryckfrihet i Finland och villkoren för dess begagnande. För Schauman var detta en stor seger, vilket blir tydligt av hans många inlägg i diskussionerna om denna fråga på lantdagen. Av lantdagsprotokollen framgår det också att lagutskottet som behandlade propositionen var influerat av liberalismens idévärld och att liberalerna hade en stark position i utskottet.⁸¹⁰ Lagutskottets betänkande med anledning av propositionen är talande för hur liberalerna uppfattade frågan om tryckfrihet och varifrån de hämtade inspiration för sina argument för en tryckfrihetslag. Följande mening ur betänkandet pekar på hur liberalerna uppfattade idealtillståndet och hur de argumenterade för sin sak med hjälp av utländska exempel:

Sedan England redan 1694 föregått med exempel och afskaffat censuren samt Nordamerikanska Fristaterna år 1791 i sin författning upptagit tryckfriheten såsom en konstitutionell grundsats, hafva de flesta andra civiliserade länder efterföljt hvardera exemplet och efterhand icke allenast ordnat pressen genom särskild

⁸⁰⁸ *Helsingfors Tidningar* 4.1.1862. Det här var ett uttalande som också gillades av tidningens tidigare redaktör Topelius, som kallade det för en moderat liberal ståndpunkt. Z. Topelius till A. Schauman 13.1.1862, Coll. 201.8, August Schauman, NB, Helsingfors.

⁸⁰⁹ *Helsingfors Tidningar* 4.1.1862.

⁸¹⁰ Krusius-Ahrenberg & Tuominen 1981, 169.

lagstiftning, utan äfven i sina grundlagar upptagit tryckfriheten såsom en konstitutionell rättighet, hvilken icke är underkastad några andra än i lag uttalade inskränkningar.⁸¹¹

Laguskottet noterade också i sitt betänkande det friare pressklimat som var rådande i Finland sedan ett par år tillbaka, men konstaterade samtidigt att ett sådant tillstånd som är abhängig av den sittande regeringen inte kan anses acceptabelt. Det fanns inga garantier för att den följande regeringen skulle vara lika välvilligt inställd till pressen. Detta uttrycker också en av liberalismens grundsatser, nämligen att lagar ska reglera samhällen, inte regeringar. Utskottet motiverade en tryckfrihetslag med att en nation behöver en fri och kritisk press för att den ska kunna göra framsteg. Offentliga angelägenheter måste få skärskådas ifrån alla sidor liksom bestående förhållanden och vidtagna regeringsåtgärder måste få underställas kritik, ”så att det klandervärda kan tadlas och det förtjenstfulla lofordas”.⁸¹² Man kunde säga att laguskottets betänkande antar skepnaden av ett liberalt manifest till förmån för tryckfriheten.

Själva behandlingen av ärendet på lantdagen försvårades dock av att man blev tvungen att vänta på propositionens färdigställande eftersom den inte stod till buds när lantdagen inledde sitt arbete. Detta frustrerade August Schauman, som hade sett fram emot att få diskutera ärendet på den offentliga arena som lantdagen utgjorde. Han var väl medveten om att det som sades på de olika ståndens sammanträden hade större bärrvidd än enbart lantdagens krets, vilket han under en taltur uttryckte inför sitt stånd: ”Jag ber att få fästa märke derpå, att vi icke här befinna oss uti ett hofförmaks fönstersmyg, det våra ord och tankar förblifva gömda bakom ett par gardiner; vi sitta här, såsom representanter för vårt folk, inför öppna dörrar; våra ord höras icke blott till dessa uppfyllda läktare, vi tala här inför hela vårt land, ja, inför hela världen, – om den blott vill höra oss.”⁸¹³

På ridderskapet och adelns sammanträden kom frågan om en tryckfrihetslag första gången upp den 20 oktober 1863 när Wolmar Schildts memorial på finska om censurers avskaffande lästes upp. Memorialet togs till behandling en vecka senare, men innan diskussionen inleddes meddelade lantmarskalken J. M. Nordenstam att en kommitté framarbetat ett förslag till ny presslag, som nu var hos kejsaren för fastställande till proposition. Nordenstam frågade alltså om ståndet ville behandla frågan redan nu, eller först sedan när det fanns en proposition att utgå från. August Schauman tog till orda och yttrade sin oro för att det skulle bli för sent att företa petitionsförslaget om man blev tvungen att vänta några veckor. Lantdagen skulle enligt den ursprungliga planen avslutas redan den 15 december 1863. Det här föranledde Schauman att kritisera den långsamhet som utmärkte

⁸¹¹ Laguskottets betänkande N:o 25 i anledning af Hans Kejslerliga Majestäts nådiga proposition, angående tryckfrihet i Finland och villkoren för dess begagnande, *Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Propositioner till Storfurstendömet Finlands ständer å landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864 III*, 1663.

⁸¹² Laguskottets betänkande N:o 25 i anledning af Hans Kejslerliga Majestäts nådiga proposition, angående tryckfrihet i Finland och villkoren för dess begagnande, *Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Propositioner till Storfurstendömet Finlands ständer å landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864 III*, 1695.

⁸¹³ *Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Första Häftet*, 1864, 324–325.

kommittén, där bland andra J. V. Snellman ingick. Dessutom ogillade han den långsamhet och den hemlighetsfullhet som omgett kommitténs arbete. Fördröjningen berodde dock inte på kommittén, utan på att kejsaren förhalade processen på grund av osäkerhet. Hans bryderi berodde på att den tryckfrihetslag som var ämnad för Ryssland hade uppskjutits. Därför var det aktuellt också för Finlands del med ett liknande beslut och en återgång till enbart administrativ lagstiftning. Det fanns inget hinder för kejsaren att lova att saken i stället skulle behandlas av följande lantdag.⁸¹⁴

”Jag är visst ej den, som vill misstro regeringen, men mig tyckes, att saken är alltför viktig, för att ståndet skulle lemna den helt och hållet åsido”, yttrade Schauman i anslutning till en eventuell behandling av Schildts memorial. Eftersom ingen annan ville utnyttja ordet fortsatte han ännu: ”Jag har genom min anmärkning blott velat gifva ett uttryck åt den åsigt, som jag tror vara ganska allmän inom ridderskapet och adeln, att denna fråga ingalunda är likgiltig, utan att dess lösning utgör kanske det främsta bland ridderskapets och adelns, liksom de öfriga ståndens, önskningsmål.”⁸¹⁵

Eftersom man inte ännu hade något petitionsförslag beslutade man trots allt att ajournera diskussionen om Schildts memorial med två veckor. Då frågan åter togs till behandling förelåg fortfarande inget petitionsförslag, varför Carl Johan Carpelan föreslog att saken skulle ajourneras ytterligare. Schauman å sin sida yrkade på frågans omedelbara upptagande. Därefter följde en utdragen debatt om huruvida frågan skulle behandlas nu eller ajourneras vidare, under vilken August Schauman försökte få ordet ett antal gånger. Frågan avslutades med votering, eftersom ståndet inte kunde komma överens om ajournering eller behandling. De som röstade för en ajournering av frågan segrade, vilket betydde att Schauman inte fick möjlighet att uttala sig om Schildts memorial. Efter voteringen tog en av liberalernas inofficiella ledare, J. A. von Essen, till orda till förmån för censurens avskaffande:

Det torde icke vara ett alltför vågadt påstående, om man säger, att censurinstitutionen utgör föremål för allmän ovilja, för att icke säga hat. Och det är ganska förklarligt att det så måste vara, ty i samma mån det konstitutionella medvetandet vinner utbredning och stadga, i samma mån måste redan sjelfva det faktum, att en såbeskaffad institution finnes, i och för sig vara tillräcklig att verka upprörande på det allmänna tänkesättet. Censuren är nemligen en institution fullkomligt fremmande för vårt konstitutionella lagskick och utgör en onaturlig utvext på detsamma, en verklig parasit, som der klängt sig fast, men som med de lagar, hvilka reglera våra öfriga

⁸¹⁴ Landgrén 1995, 90, 100–101; Krusius-Ahrenberg & Tuominen 1981, 168; *Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Första Häftet*, 1864, 342, 371–372.

⁸¹⁵ *Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Första Häftet*, 1864, 372.

samhällsförhållanden, har intet gemensamt; ty den är en helt annan andas barn och är fullkomligt okunnig om den grundprincip, på hvilken hela vårt lagskick stöder sig, nemligen att ransakningen skall föregå dom och dom föregå straff. Censuren deremot hvarken ransakar eller dömmar – den blott stryker och stryper.⁸¹⁶

von Essen fortsatte sitt inlägg med en utförlig tirad mot censuren och med ett förslag om att censuren måste avskaffas och ersättas med en tryckfrihetslag. Efter von Essens inlägg tillade Schauman att han på alla punkter delade den förre talarens åsikt. Han påminde de närvarande om att han mycket väl kände till det förhållande som von Essen beskrev, kanske bättre än någon i rummet. Det var således med erfarenhetens visdom han yrkade på att ståndet måste enas om en petition om censurens avskaffande samt framlägga en proposition till presslag, helst tillsammans med de andra stånden, av vilka två redan lärde ha slutit sig till en dylik petition. Sedan tillade Schauman ännu att i fall den kejserliga propositionen skulle föregå detta förslag så skulle ingenting glädja honom mera. En votering genomfördes i frågan och rösterna föll till fördel för att framställa en proposition, som sedan skulle presenteras för de övriga stånden.⁸¹⁷

När frågan om lagutskottets betänkande om presslagen åter kom upp på adelsståndets dagordning den 30 mars 1864 hade ärendet placerats i slutet på dagordningen, varför det allmänt troddes att man inte skulle hinna behandla ärendet. Lantmarskalk Nordenstam bedrev taktikspel och flyttade ärendet i en paus som hade uppstått efter brännvinsfrågan.⁸¹⁸ Frågan kom alltså plötsligt upp helt oväntat, varför Schauman yrkade på att diskussionen om frågan skulle skjutas framåt så att alla skulle få mera tid att begrunda lagutskottets betänkande. Av Schaumans uttalande kan man sluta sig till att han skulle ha velat behandla ärendet grundligt, i stället för att utan vidare godkänna kejsarens proposition: ”Denna fråga är verkligen för viktig att behandlas såsom ett mellanarbete, då man af en händelse för en stund råkat blifva utan annan sysselsättning och i ett ögonblick, då (jag må så säga) allas hufvuden äro fulla af bränvin [förbudandet av hembränningen hade diskuterats som föregående punkt].”⁸¹⁹ Här fick Schauman hur som helst erfaras att alla i ståndet inte delade hans iver att diskutera saken mera ingående, för flerparten räckte det helt enkelt att man nu skulle få en presslag. Dessutom ställde kejsaren som krav att propositionen skulle godtas som sådan eller med tillägg som accepterades av kejsaren, annars skulle censuren fortsätta som förr.⁸²⁰

I den påföljande voteringen föll rösterna på att presslagen skulle godkännas som sådan utan vidare diskussion. Resultatet accepterades inte av alla, och en rad reservationer

⁸¹⁶ *Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Andra Häftet, 1864, 585–586.* August Schauman nämnde detta anförande av von Essen i en nekrolog över honom i *Hufvudstadsbladet* 28.8.1873.

⁸¹⁷ *Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Femte häftet, 90.* Krusius-Ahrenberg & Tuominen 1981, 170.

⁸¹⁹ *Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Femte häftet, 88–89.*

⁸²⁰ Krusius-Ahrenberg & Tuominen 1981, 169.

oberoende av politisk färg lades fram.⁸²¹ Personligen var Schauman besviken över att han inte fick en möjlighet att gå igenom lagen paragraf för paragraf. Han förenade sig i Alexander von Weissenbergs reservation och lät sitt missnöje höras: ”emedan jag anser det vara ständets föga värdigt att utan diskussion antaga ett förslag, hvars paragrafer troligen en stor del af ständets ledamöter ej genomläst, och att sålunda beröfva de enskilde medlemmarne tillfälle att särskildt yttra sin mening öfver de punkter, hvarvid de kunnat hafva något att anmärka”.⁸²² Också Otto Schauman, som i lantdagsdiskussionerna om presslagen delade Augusts synpunkter, förenade sig med dem som reserverade sig mot godkännandet av tryckfrihetslagen. Trots motstånd från det byråkratiska lägret godkände lantdagen propositionen till tryckfrihetslag.⁸²³

Trots att behandlingen av tryckfrihetslagen inte gick som August Schauman hade önskat var det ändå en stor seger för liberalerna att Finland nu fick tryckfriheten garanterad i lag. Lagen trädde i kraft den 1 januari 1866 och skulle gälla ända fram till slutet av följande lantdag, vilket innebar utgången av maj 1867. Följande lantdag förkastade emellertid kejsarens proposition till ny presslag, vilket hade som följd att förhållandena gick tillbaka till läget före lantdagen 1863–1864.⁸²⁴ August Schauman hade med andra ord rätt när han i 1865 års sista nummer av *Hufvudstadsbladet* om censuren skrev: ”Wi låta den döda – som wi tro icke blott vara stendöd – hwila.”⁸²⁵ Den tryckfrihetslag som Finland nu hade fått var ett steg i rätt riktning, och det som Schauman inte hade fått en möjlighet att säga under lantdagen kunde han i stället försöka sprida genom sitt andra forum, pressen:

Utur den kan man leda sig till såwäl det ena som det andra: – till ett tillstånd, som man kunde kalla ett af verklig lagbunden tryckfrihet, och å andra sidan till ett tillstånd af högsta odräglighet, ja omöjlighet. Allt beror på begagnandet af lagen; på begagnandet såwäl ifrån deras sida, hwilka blifwit ställda att waka öfwer dess efterlefnad, som ifrån deras, för hwilka den skall tjena till rättesnöre. Will presstyrelsen sätta sitt nit och sin ära uti att beifra hwarje förflugit ord, som enligt lagens strängaste bokstaf möjligen kunde betraktas som förbrytelse, då skall omöjlighets-tillståndet mycket snart wara inne. Och will åter pressen begagna sig af hwarje utwäg att skrifwa retande saker, som lagen har lemnat öppen, då skall också samma tillstånd af omöjlighet inträda. Ty må man komma ihåg att behofwet af tryckfrihet ännu icke är så djupt rotadt hos nationen. Det finnes många, som tillochmed öppet bekänna att

⁸²¹ Krusius-Ahrenberg & Tuominen 1981, 170.

⁸²² *Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Femte Häftet*, 1864, 90.

⁸²³ Landgrén 1995, 90.

⁸²⁴ Landgrén 1995, 90.

⁸²⁵ *Hufvudstadsbladet* 30.12.1865.

de anse tryckfriheten för en styggelse och som skola jubla öfwer hwarje missbruk deraf. Och det finnes mångfaldigt flere, hwilka wäl hylla tryckfriheten som princip, men hwilka af owana wid dess tillämpning lätt skola kunna bringas att gifwa densamma på båten. Det behöfwes wana till allt, och hwad som i ett land med gammal tryckfrihet betraktas som t.ex. ett litet elakt skämt, det skall lätt kunna anses här för en smädelse af gröfsta art. Må pressen lägga detta på hjertat. Wi hoppas att Finlands tidningspress skall kunna wisa prof på urskiljning och takt, utan att derföre för mycket rädas för begagnandet af den frihet, den wunnit. Wi hoppas också, att presstyrelsen skall fatta sin uppgift wara den att göra tryckfrihet i Finland möjlig, icke omöjlig. Och så hoppas wi af det nya tillståndet allt det bästa.

Citatet visar att August Schauman fortsättningsvis var orolig för att det rådande friare klimatet inte var hugget i sten. Han påpekade att det fanns tolkningsutrymme i lagen, varför den var behäftad med risker för det fria ordet. Det fanns alltså fortfarande skäl för landets redaktörer att ha detta i åtanke när de redigerade sina tidningar. Det gällde nu att försvara den rätt som hade tillvunnits. Det ligger utanför denna avhandlingens område, men det kan ändå nämnas att Schauman också i fortsättningen skulle komma att debattera censuren i pressen i och med att den återinfördes efter 1867.

Italien

Nu är hämnens timma slagen!
Frihetsklingan hvässes, dragen
Ur den slida, der den rostat
Uti hundraårig skam.
Och de sår, som länge gömdes,
Bryta nu – ty ej de glömdes, –
För all smärta, de oss kostat,
Uti blodig feber fram.

Ur J. J. Wecksells dikt ”Italienaren”, publicerad i *Papperslyktan*
23.5.1859.

Daniele Manin var vid sidan av George Washington August Schaumans främsta inspiratörer. På bilden utlyser Daniele Manin den venetianska republiken 1848. © [De Agostini Editore]/ [agefotostock].

Jussi Kurunmäki har konstaterat att ”den europeiska nationalliberalismen, som ställde sig kritisk till diverse monarkier och hyllade den grekiska, ungerska, italienska och polska ’frihetskampen’, hade en nordisk variant i skandinavismen och en finsk variant i den unga liberalismen”.⁸²⁶ Matti Klinge har å sin sida poängterat att frihetsstriderna som sådana väckte intresse bland alla som hyllade idén om folkens frihet. Händelserna ute på kontinenten gav naturligt nog också upphov till jämförelser med de egna förhållandena. Klinge påpekar att August Schauman så gott som i varje nummer av *Papperslyktan* lät publicera något om Italien. Studentungdomen, som var trogna läsare av *Papperslyktan*, hejade förstas på Viktor Emanuel och Garibaldi.⁸²⁷ Också den i liberal anda redigerade *Åbo Underrättelser* följde noggrant med händelserna i Italien, men med ett något mer beundrande förhållande till Garibaldi.⁸²⁸ Till den Kurunmäki och Klinge presenterade bilden skulle jag ytterligare vilja tillägga det republikanska momentet i de italienska frihetskriegen, som lyfts fram av Sudhir Hazareesingh. I en republikansk förståelse var krig ett legitimt medel för medborgarna av en nation att uppnå politiskt självbestämmande.⁸²⁹

⁸²⁶ Kurunmäki 2007, 66.

⁸²⁷ Klinge 1967, 119–120.

⁸²⁸ Autero 1993, 380.

⁸²⁹ Hazareesingh 2001, 8.

Att de italienska frihetskrigen och den mytomspunne gerillakrigaren Garibaldi fann genklang i samtiden påvisas bland annat av att man i *Papperslyktan* den 3 september 1860 kan läsa att det i Sederholmska bokhandeln gick att köpa en ”teatraliskt draperadt” byst föreställande Garibaldi. Dessa bysters popularitet var uppenbarligen stor, eftersom det i samma tidning konstaterades att ”[p]orträtter af Garibaldi inkomma till boklådorna det ena efter det andra”.⁸³⁰ Ur August Schaumans perspektiv var det däremot inte Garibaldi som var mest intressant, utan snarare den utveckling som hade tagit avstamp i den moderata patriotism som hade uppstått i Italien efter Parisfreden 1815.⁸³¹ Denna nationella rörelse karakteriserades, enligt Martin Clark, av att den aldrig vände sig mot upplysningen, liksom hade skett i Tyskland. I stället var den progressiv och appellerade till samma typ av urbant läskunnigt folk, som hade influerats av franska revolutionen. Dessutom kännetecknades den italienska nationalismen av att största delen av de moderata patrioterna strävade efter självständighet, frihet från utländskt styre, i mycket högre grad än italiensk enhet.

Liksom i Finland förbättrades förutsättningarna för en politisk offentlighet i Italien under 1800-talet, vilket bidrog till spridningen av nationella idéer. I sitt översiktsverk över *risorgimento* räknar Clark upp klubbar, frimurarloger, lantbruksföreningar, offentliga banketter, kaféer och teatrar som rum där den italienska nationalismen fick fotfäste. Dessutom är det klart att den offentliga diskussionen i pressen, i lärda tidskrifter och i pamfletter var avgörande för utvecklingen i Italien. De nationella tankegångarna blev allt synligare i Italien på 1830- och 1840-talen. De var ofta sammanlänkade med det redan för länge sedan framlagda kravet på en konstitution, och med nyare trender rörande liberala reformer av alla de slag – fri press, näringsfrihet, allmän utbildning och så vidare.⁸³²

I Finland var den italienska enhetsrörelsen inte ett helt oproblematiskt ämne ur ett myndighetsperspektiv. Hela poängen att skriva och tala om kriget var ju i grund och botten politisk, det var en kritik av det österrikiska imperiet och ett hyllande av den nationella självständighetskampen, som ofta fördes i republikanska tecken. Klinge har skrivit om hur detta intresse för händelserna i Italien helt riktigt så småningom började irritera generalguvernören von Berg.⁸³³ Irritationen berodde på sådana skrivelser som man till exempel kunde läsa i *Papperslyktan*: ”Kossuth är i Italien; han berättas stå i den intimaste beröring med Garibaldi och de sardinske ministrarne. Ungrarne tror sig veta, att Garibaldi yttrat: ’Sedan Neapel är frigjort, skall jag eröfra Venedig i Pesth.’ Hvem kan förutse hvilka alla hävlfningar Europa ännu inom kort har att genomgå.”⁸³⁴ Klinge påminner om att det från Ungern inte skulle ha varit lång väg till Polen och därifrån vidare norrut. Bergs mått rågades när den nygrundade tidningen *Folkvännen* ville publicera en kritisk artikel om

⁸³⁰ *Papperslyktan* 3.9.1860. Också i tidens namnskick kan man notera Garibaldi-vurmen, t.ex. fick den finländske kritikern och psykologen Hjalmar Neiglick, född 1860, heta Garibaldi i mellannamn.

⁸³¹ För moderat patriotism i Italien se Clark 1998, 40–46.

⁸³² Clark 1998, 40–46.

⁸³³ Klinge 1967, 120.

⁸³⁴ *Papperslyktan* 17.9.1860.

Bourbonerna i Sicilien.⁸³⁵ I augusti 1860 skickade han ett cirkulär till censorerna där han krävde ett slut på skrivierna om Italien.⁸³⁶ Samma tendenser kunde man se i andra länder där censuren övervakade den offentliga diskussionen, liksom i Frankrike där tidningen *Presse* 1854 erhöll en varning för att ha tagit in ett brev av Venedigs exilpresident Daniele Manin. August Schauman kommenterade händelsen som ett bevis på att den franska regeringen ville upprätthålla goda förbindelser med Österrike.⁸³⁷ Italienfrågan var ett känsligt ämne runtom i Europa.

Med hjälp av den ovan nämnde presidenten och republikanen, Daniele Manin, kan man få en inblick i det politiska tänkesättet hos denna avhandlingens huvudperson. Jussi Kurunmäki har noterat att de finska liberalerna i sina tidningar presenterade bland andra revolutionsledarna Mazzini, Garibaldi och Kossuth,⁸³⁸ men det som han däremot inte, och inte någon annan heller för den delen, har registrerat är bröderna August och Otto Schaumans uppskattning för venetianen Manin. Skillnaderna mellan Garibaldi och Manin, och vilkendera man väljer att hylla är talande för vilka metoder man anser vara rätta för samhällelig förändring. Garibaldi var en krigare, som uppfattades som modig och manligt orädd. Han kämpade för en sak han trodde på – Italiens lösgörande från österrikiskt övervälde och enande under en kung. Det var lätt för en samtid som hade vuxit upp med hjältesagor att sluta sig kring den här typens heros, som likt en David stod upp mot Goliat. Daniele Manin (1804–1857) däremot var jurist och politiker, som i sin kamp för Kungariket Lombardiet-Venetiens frigörande från Österrike till att börja med förlitade sig på lagliga medel för att uppnå sina mål. Han stiftade bland annat sällskapet *Società italiana*, som skulle verka för höjande av folkets politiska medvetande. När den italienska frihets- och enhetsrörelsen började vädra morgonluft 1847 försökte Manin genom en petition förmå Österrike att ge kungariket en självständig ställning, vilket var ett led i hans lagliga kamp, *lotta legale*, för politiskt deltagande.⁸³⁹

Helt säkert tilltalades Schauman av det här konceptet, som gick ut på att vinna självständighet på laglig väg. Manin gjorde ytterligare ett försök med en petition i början av 1848, i vilken han krävde att Venedig skulle vara ”i sanning nationellt och italienskt”.⁸⁴⁰ Denna petition ledde dock inte till annat än hans fängslande. Efter att uppror utbrutit i Milano tvingade Venedigs befolkning den österrikiske guvernören att frige Manin, varefter han ställde sig i ledningen för ett framgångsrikt uppror i Venedig. Österrikarna tvingades lämna staden, och den 28 mars 1848 utropades den venetianska republiken med en provisorisk regering och Manin som president. Den 11 augusti utsågs han till diktator och i början av 1849 valdes han till republikens president. Under den venetianska revolutionens

⁸³⁵ Se von Qvanten 1861, 117. Bakom tidningen stod Fredrik Cygnaeus, F. L. Schauman, August Schauman, G. Ehrström och Robert Frenckell. Viktor Öhberg var tidningens första redaktör. Tanken var att producera en tidning avsedd att bilda den svenskspråkiga allmogen, samtidigt som man inte ville göra tidningen till ett anti-finskt organ. Den skulle enligt den ursprungliga planen inte ta del i språkstriden. Se Lille 1921, 77–81.

⁸³⁶ Klinge 1967, 120.

⁸³⁷ *Morgonbladet* 6.4.1854.

⁸³⁸ Kurunmäki 2007, 66.

⁸³⁹ För Manins lagliga kamp se Ginsborg 1979, 69.

⁸⁴⁰ Ginsborg 1979, 73.

lopp gled Manin högerut, särskilt efter händelserna i Paris. Paul Ginsborg, som har skrivit om Manin och revolutionen, menar att den sida av Manin som ställde ordning framom allt blev mer framträdande efter rapporter om arbetarnas kamp i Paris i juni 1848. Han oroade sig för att samma sak kunde ske i alla europeiska städer i fall de revolutionära ledarna inte främst av allt prioriterade inre ordning.⁸⁴¹ I augusti 1849 förmåddes Venedig slutligen att kapitulera för den österrikiska armén. Manin gick i landsflykt och bosatte sig i Paris för återstoden av sitt liv. Han fortsatte därifrån att verka för den italienska enhetstankens förverkligande genom grundandet av Società Nazionale italiana.⁸⁴²

”Manin är en af de få nutidens män, åt hvilka jag kan skänka en odelad vördnad”, skrev August Schauman till Otto från Paris i november 1856. Han berättade vidare att han under sin vistelse i staden hade vinnlagt sig om att bättre lära känna Manin, och att han ofta känt en lust att personligen presentera sig för den i Paris bosatte venetianske frihetskämpen. Han läste bland annat Hippolyte Castilles *Daniele Manin*, som ingick i serien *Portraits Politiques*, trots att han i övrigt inte verkade uppskatta Castilles författarskap. Schauman hade redan tänkt ut vad han skulle säga vid ett eventuellt sammanträffande med Manin: ”Bort med österrikarna!”⁸⁴³ Jag har också tidigare nämnt porträtten på Manin, Washington och Maria, som Schauman hade hängande på sin vägg. Så som bröderna Schauman såg det stod Manin för *ordning* och *frihet*. Manin var en politiker som i sin verksamhet tillämpade de republikanska idealen om frihet från övervalde, om makt baserad på lagar och om medborgarskap. Revolutioner ansåg August och Otto Schauman vara negativa företeelser, och som sådana inte lämpade som medel för att åstadkomma verklig och bestående förändring. Om detta stod det att läsa i *Papperslyktan*: ”Revolutionen är hvarken målet eller medlet för en sann national emancipations-politik, den är dess eviga hinder och fiende.”⁸⁴⁴ De här gällde överhuvud för liberaler i runtom Europa – den terror och tyranni som hade förvrängt den franska revolutionen hade etsat sig som en varning för revolter i deras politiska fantasi. Det var en rådande övertygelse bland de bildade, såväl konservativa som liberala, att det inte var revolution utan fri och offentlig kamp om opinionerna som skulle föra med sig en förändring av det allmänna medvetandet.⁸⁴⁵

När August Schauman i *Papperslyktan* i maj 1859 gick in för att presentera olika nyckelpersoner i det andra italienska frihetskriget, som hade brutit ut månaden innan, var hans framställning av Garibaldi talande för hans ideologiska ståndpunkt. Jag återger därför här ett längre avsnitt ur denna framställning:

⁸⁴¹ Ginsborg 1979, 267.

⁸⁴² Uppgifterna om Manin grundar sig på artikeln om honom i *Nordisk familjebok*, Uggleupplagan 1912.

⁸⁴³ A. Schauman till B. O. Schauman 22.11.1856. I brevet: ”Qui les Autrichiens s'en aillent!” Coll 198.9, Berndt Otto Schauman, NB, Helsingfors.

⁸⁴⁴ *Papperslyktan* 18.4.1858. I det liberala partiets program formulerades den anti-revolutionära hållningen med följande ord: ”Vår politik är framför allt en den jemna, på historisk grund fortgående rättsutvecklingens politik.” *Hufvudstadsbladet* 5.12.1880.

⁸⁴⁵ Sheehan 1978, 47 och Heideking et al. 2004, 27.

Garibaldi blef invald i den romerska konstituerande församlingen och deltog en tid i dess öfverläggningar. I den första sessionen ville man utfinna en ”laglig” väg, som från påfveväldet skulle leda öfver till publiken. Då reste sig Garibaldi, darrande af otålighet, och utropade: ”Hvartill tjenar det att förspilla tiden på toma former? Söla en minut, är att begå ett brott. Lefve republiken!” Men så snart den nya republiken började att hotas med krig, lemnade han de politiska debatterne åt andra och egnade sig helt och hållet åt sin legion. Med den franska interventions-arméens landstigning begynte hans lefnads korta glansperiod.⁸⁴⁶

Samma ton och budskap går igen i *Hufvudstadsbladet* när fredskongressen i Genève behandlades i oktober 1867:

För Garib. synes satsen: ”alla vägar föra till Rom”, wara bestämmande såväl i teorin som praktiken; i medvetande af sina rena afsigter ryggas han ej tillbaka för några betänkligheter och han tror sig med eldfångda ord och swärdet i hand kunna bana broderlighetens väg och befordra frid uppå jorden. Han, liksom så mången annan frihetens man, sammanblandar ändamål och medel. Med anfallsplaner i hågen emot Rom hade han aldrig bort komma till Genève; swärdet är nu wridet ur hans hand, de krigsmanande ropen skola wäl ock dö på hans läppar.⁸⁴⁷

Garibaldi's medel för att uppnå frihet för Italien var inte de rätta, men det var Manins. Detta var August och Otto Schauman fast övertygade om, vilket bekräftas av Jac. Ahrenbergs karakteristik av Otto Schauman. Otto deltog personligen vid bisättningen av Manins aska i domen i Venedig, där han köpte en broschyr om Manin med ett förord av Victor Hugo. Där står det att läsa: ”den döde Manins återkomst till Venedig betydde den lefvande Garibaldi's snara inträde i Rom”. Vid läsandet av detta ska Otto Schauman enligt Ahrenberg ha yttrat: ”Nej, detta är ej sant! [...] dessa ord profanera fullkomligt Manins minne. Manins namn innebär ordning med frihet, som kan bestå, Garibaldi's, frihet och oordning som icke kan bestå och hvarpå förr eller senare följa reaktion och frihetens hämmande.”⁸⁴⁸ Det här betecknar kärnan i bröderna Schaumans uppfattning av hur politik

⁸⁴⁶ *Papperslyktan* 30.5.1859.

⁸⁴⁷ *Hufvudstadsbladet* 14.10.1867. Texten antagligen skriven av någon av bröderna Schauman.

⁸⁴⁸ Ahrenberg 1904, 199.

bör bedrivas och hur samhällen kan utvecklas i en liberal riktning. Utvecklingen bör ske på laglig väg genom processer som man kommit överens om i samförstånd med alla parter.

Efter Daniele Manins död 1857 lämnade den verkliga italienska frihetens hjälte scenen. Intresset för händelserna i Italien fanns ändå kvar, och kom att bli ett viktigt tema i *Papperslyktan*. Det var ändå i ett större perspektiv fråga om en ädel kamp mot en förkastlig regim. Man kunde dock fråga sig hur det skulle gå med ordningen och friheten i landet ifall Garibaldi och Viktor Emanuel lyckades förena det. Bröderna Schauman var inte helt och hållet övertygade om att detta skulle lyckas. I *Papperslyktan* i juli 1859 har signaturen *—gh* satt fingret på hur August och Otto uppfattade frihetssträvandena i Italien och de personer som företrädde denna rörelse:

Och, hvad helst det må sägas om de Italienska frihetsmännens förhållande i andra delar af landet, så kan åtminstone ingen förneka, att åtminstone i Venedig, under ledning af den utmärkte fosterlandsvännen och statsmannen Manin, den nya styrelsens åtgärder voro förestafvade af den synbaraste moderation och praktiska klokhet. Med hvarje dag förökade sig den nya regeringens styrka och den allmännaste tillfredsställelse var herrskande.⁸⁴⁹

Denna beskrivning påminner till stora delar om den som man kunde läsa i engelska *The Times* då revolutionen ännu var vid liv:

Whilst the rest of Italy has been disgraced or polluted by recreants and assassins, Venice has still found within her walls men able to govern, and a people not unworthy to be free [...]. We regard the defence of Venice and the administration of D. Manin with the administration and sympathy due to a people who are still contending for the restoration of their ancient independence, without having allowed themselves to fall into any of the excesses of modern revolution.⁸⁵⁰

Daniele Manin, som i August Schaumans föreställningsvärld stod för ordning och frihet från kejsarligt styre, var den historiska aktör som vid sidan om Washington fick äran att pryda hans vägg. De representerade för honom ett legalistiskt republikanskt statsideal och

⁸⁴⁹ *Papperslyktan* 11.7.1859.

⁸⁵⁰ Citerat efter Ginsborg 1979, 375.

en ärorik självständighetskamp från främmande styre. De var därtill sina respektive länders första demokratiskt valda statsöverhuvuden, och på det sättet ett slags bevis på att ett ungt självständigt land på ett lyckligt sätt kan byggas på sådana liberala och republikanska ideal som hyllades av Schauman. Garibaldi's framgångar var visserligen beundransvärda, men han var inte en statsman. I slutet av 1860-talet hade man redan erfarenhet av ett flertal revolutioner som slutat med att reaktionen tagit den slutliga segern. Något nytt och bestående kunde inte skapas med våld, utan det behövdes legitimitet, maktfördelning och friheter. Men friheterna förutsatte också plikter av medborgarna, endast genom att delta i samhällslivet kunde man vara fria, liksom August Schauman hade fått lära sig i Paris av Laboulaye.

På lantdagen 1863–1864 behandlades ytterligare en fråga med relevans för denna avhandlingens tematik och som jag här vill lyfta fram. Man kan inte säga att det skulle vara ett bärande tema hos August Schauman, men frågans behandling talar trots allt på ett konkret sätt om hans liberalism och om ett jämlikhetsetos. Det handlar om ogifta kvinnors myndighet, och August Schaumans långa inlägg i lantdagsprotokollet fungerar som en signifikativ avrundning av mitt ämne och som en sammanfattning av hans liberala åskådningssätt.

Frågan kom upp på ridderskapets och adelns sammanträde den 8 december 1863 och föranledde en ingående diskussion. I den kejserliga propositionen förordades att kvinnors myndighet skulle fastställas till 25 år i motsats till rådande lagstiftning enligt vilken alla kvinnor förutom änkor alltid var underställda någon mans förmyndar- eller målmannskap. Att myndighet på det här sättet skulle garanteras i lag var alla överens om, men frågan om vid vilken ålder myndigheten skulle infalla kom ändå att väcka debatt. I lagförslaget föreslog man för ständerna 25 års ålder då man i Finland ”ännu icke [...] mer än uti åtskilliga andra nordiska länder, anse den ogifta qvinnan hafva vunnit nödig erfarenhet och förmåga att vårda sina angelägenheter, innan hon fyllt tjugofem år; ty för att hon i afseende å myndighetsåldern skulle likställas med mannen, borde hennes uppfostran och förhållanden inom samhället jemväl undergå vissa förändringar, som först i framtiden kunna blifva möjliga”. Schauman kommenterade det här på följande sätt: ”Utskottet har således betraktat qvinnan såsom i rättsligt afseende väl icke mannen direkte underordnad, men dock såsom stående några trappsteg nedanom honom.”⁸⁵¹

Förslaget om kvinnors myndighet vann bifall i alla tre stånd förutom adeln. Där ville man gå ännu längre och föreslog att kvinnors myndighet skulle infalla samtidigt som för män, vid fyllda 21 år. Eftersom det här dock inte var ett alternativ betraktade man det som att också adeln biföll den kejserliga propositionen.⁸⁵² Också i adelsståndet gick meningarna isär, men i den slutliga omröstningen vann förslaget om jämställd myndighetslag för kvinnor och män. Det var flera av ståndets representanter som inte kunde underteckna tanken om att kvinnor skulle behandlas på ett annat sätt än männen, vilket kan

⁸⁵¹ *Hans Kejserliga Majestäts Nådiga Propositioner* I 1864, 1; *Protokoll fördrat hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln å Lantdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Andra Häftet* 1864, 846; *Utrio* 2006, 56.

⁸⁵² *Hans Kejserliga Majestäts Nådiga Propositioner* I 1864, 1–27. Krusius-Ahrenberg har också noterat att adeln under denna lantdag var det mest progressiva ståndet. Krusius-Ahrenberg 1981, 130.

ses som ett uttryck för jämlikhetsidealets genomslag i ståndet. Schauman försvarade för egen del sänkandet av myndighetsåldern med följande resonemang: ”De motiver utskottet anfört till stöd för detta sitt betraktelsesätt synas mig mycket haltande och svaga. De tyckas mig utgå från en kvarleva af den gamla fördomen, af den åsigten att qvinnan blott är ett appendix till mannen, en varelse skapad endast till mannens behag, och att hon blir ett väsende för sig, först sedan mannen, att så säga, vändt sina ögon ifrån henne.”⁸⁵³

Sitt inlägg fortsatte Schauman med en överblick över läget i Sverige och i ”Europas främsta kulturländer” Frankrike, England och Tyskland. Där blev kvinnor myndiga vid 21-års ålder, och Code Napoléon ”denna den yppersta lagen i verlden” framförs som ett efterföljansvärt exempel. ”Men hennes uppfostran, säger man, hennes inom den husliga kretsen inskränkta verksamhet, göra i alla fall, att hon icke förrän vid en längre framskriden ålder kan anses mogen att på egen hand öfvertaga vården af sitt gods och sina angelägenheter. – Icke heller dessa skäl äro, i min tanke, annat än toma fraser”, fortsatte Schauman. Kärnan i Schaumans argument är att det inte finns några hållbara argument för att göra skillnad på man och kvinna i den här frågan; varken Bibeln, utbildning eller fysiska och mentala egenskaper kunde rättfärdiga separat lagstiftning. Precis lika väl som en man kunde en kvinna inhämta kunskap och lära sig att förvalta egendom. Det fanns en värld utanför hemmet också för kvinnor:

[D]et [höglofliga lagutskottet] har resonerat så här: Det inträffar för mången qvinna en tidpunkt, då hoppet att få äga ett stöd för lifvet begynner vackla, och tanken på att nödgas sörja för sig sjelf måste vakna. Denna tid kan anses inträffa vid det 25:te året, och därför är denna ålder den naturligaste för qvinnans myndigblifvande. – Så ungefär heter det i utskottets betänkande. Det vill säga: det är först när hon börjar förlora hoppet att få sköta om någon annan än sig sjelf, som hos qvinnan bör väckas tanken på lifvets allvarsamma, praktiska värf; men så länge man har utsigt att blifva maka och moder, att få en familj och dess angelägenheter att vårda, så länge må hon få lefva i sina drömmier, så länge må man hålla ifrån henne hvarje tanke på att det finnes en verld utom hemmet. – Det resonementet synes mig mycket besynnerligt!⁸⁵⁴

⁸⁵³ Protokoll fördt hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln å Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Andra Häftet 1864, 847.

⁸⁵⁴ Protokoll fördt hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln å Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864. Andra Häftet 1864, 848.

Dessvärre levde August Schauman inte tillräckligt länge för att se det här initiativet förverkligas – det skedde ett år efter hans död, år 1897. Giftna kvinnor fick vänta ända fram till 1930.

August Schauman var inte en teoretisk politisk tänkare, och han skrev aldrig pamfletter eller teoretiska verk i stil med Johan Vilhelm Snellmans *Läran om staten*. Man kunde i stället säga att hans stil och hans sätt att välja och behandla olika teman var en del av hans ”budskap”. De teman han tog upp och de frågor han fäste uppmärksamhet vid är uttrycket för hans liberalism och republikanism. Av den här orsaken lämpar sig hans texter inte för politisk teori eller för begreppshistoriska analyser. Man kan i stället lägga märke till hur han genom att behandla frågor som till exempel Finlands förhållande till Ryssland, tryckfrihet, Italiens enanade och kvinnors myndighet formulerar ett liberalt och republikanskt språk och försöker ge det större spridning. Man måste med andra ord se på August Schauman i förhållande till de arenor han var verksam på och knyta samman dem för att kunna belysa hans politiska projekt. Det är en kombination av stil, teman, strategi, aktivism och livsstil som beskriver August Schauman som liberal, republikan och påverkare.

AVSLUTNING: ETT ÅRTIONDE SOM FÖRÄNDRADE FINLAND

När 1850-talet inleddes hade Finland varit en del av Ryssland i blott 40 år. Det relativt korta tidsspännat till trots hade mycket hunnit hända. Konturerna av en stat började framträda och uppfattningen om ett eget folk slog rot. Ser man tillbaka till tiden före 1809 är den hastiga nationella vändningen uppenbar. Parallellt med utvecklingen i storfurstendömet skedde avgörande samhälleliga och politiska förändringar på ett internationellt plan. Franska revolutionen lämnade i arv till 1800-talet en frihetsideologi, som tog sig uttryck i revolutionsrörelser, republikanism och liberalism. Budskapet om att människan hade vissa grundläggande rättigheter i förhållande till staten slog igenom och kom att beröra Europas alla hörn. I Finland fanns det som en följd av landets ställning som imperiedel ett större motstånd från regeringshåll mot liberalism och republikanism jämfört med de andra nordiska länderna.⁸⁵⁵ Det här vill visserligen inte säga att liberal idébildning helt och hållet skulle ha förhindrats av överheten. Den medborgerliga offentligheten var på 1850-talet redan så pass välutvecklad i Finland att liberalismen på ett naturligt sätt fann ett rum att verka inom. Man kunde säga att både liberalerna och den kejsrerliga politiken var framgångsrika i sina strävanden – storfurstendömet började moderniseras samtidigt som samhällsfreden upprätthölls.

I Finland var det i början Helsingfors med universitetet som fungerade som rum för den liberala idébildningen. I den här huvudstaden i vardande växte också August Schau-man upp. Det var en fysisk och mental byggarbetsplats som sökte sin form mellan det gamla och det nya, och det här navigerandet påverkade idébildningens dynamik. I spänningsfältet mellan det kontrollerade rummet och den medborgerliga offentligheten uppkom det liberala språket i finländsk tappning. Som en ny del av det ryska imperiet fanns det en stark impuls i storfurstendömet Finland att utveckla en egen identitet. Nationsbyggandet

⁸⁵⁵ Som referens kan nämnas att tryckfrihet hade återinförts i Sverige 1810, i Norge rådde tryckfrihet sedan 1814 och i Danmark sedan 1815. Se Landgrén 2015, 58.

var en del av en större europeisk trend och i Finland gav det här tidigt utslag i fennofil – ett kulturellt intresse för finskt språk och finsk kultur. I det här idélandskapet med nationalistiska och liberala ingredienser fick den tidiga finländska liberalismen sin karaktär av nationalliberalism.

Det svenska arvet, de europeiska revolutionerna, Förenta staternas samhällsskick, nationalismen, den kejsrerliga politiken, den unga huvudstaden och offentligheten, släktbakgrunden, universitetet – allt det här kom att forma hur liberalismen och republikanismen kom till uttryck hos August Schauman. Han härstammade från en militärläkt som tjänat den svenska armén och det svenska historiska minnet var närvarande i hemmet i Helsingfors i form av läsning och 1808–09 års minneskultur. Samtidigt fann man sig väl i det nya storfurstendömet och August Schaumans fennofil uppmuntrades av fadern, ämbetsmannen Carl Schauman, själv tidig medlem av Finska Litteratursällskapet. Studenternas aktiva finskhetsintresse under 1840-talet i *Saimas* anda var en tidig inskolning i samhällspåverkan, något som kom att präglade flera av de involverades framtida banor. Medverkan i det nationella projektet gav en insikt om att också medborgaren kunde ha en samhällelig roll att spela.

Idéer rör på sig och det kan regeringar svårligen förhindra. Det långa 1700-talet sträckte sig in i 1800-talet och angav tonen för den politiska och samhälleliga utvecklingen. Upplysningsarvet levde vidare i liberalismen och republikanismen i form av ett framhävande av jämlikhet och frihet. De här värdena hade ett genomslag som är svårt att överskatta. De spridde sig hasigt runtom i Europa burna av litteratur, tidningar och människor i rörelse. Frågan om när liberalismen slog rot i Finland är omdiskuterad, och högst antagligen kan man inte peka på en särskild tidpunkt i historien. Jag menar i stället att det skedde gradvis, genom olika skribenters och akademikers insatser för att införa ett liberalt språk i det politiska landskapet i Finland. Ofta var dessa personer själva inte liberaler i den bemärkelse man tänker sig liberala portalfigurer som till exempel Germaine de Staël, Benjamin Constant, Alexis de Tocqueville eller John Stuart Mill, utan snarare hade de gjort vissa nyckelbegrepp ur de liberala och republikanska språken till sina.

För August Schaumans liberala och republikanska idébildning var det inte enbart utvecklingen i Finland som spelade in, utan också resorna utomlands kom att få en stor betydelse. I Danmark, Belgien, Frankrike, Österrike, Schweiz och Tyskland kom han i kontakt med liberalism och republikanism satt i praktik, liksom med dessas motpol – den expanderande despotismen. Han sökte upp parlament, där sådana fanns, läste tidningar och deltog i föreläsningar. Han intresserade sig för kulturlivet och gjorde sig bekant med rådande sinnesstämningar. Schweiz blev för honom en av höjdpunkterna – en fri republik med en patriotisk anda. För Schauman var resandet ett sätt att delta i samhällsutvecklingen på hemmaplan genom att observera och rapportera. I Helsingfors fanns en krets av likasinnade som läste och diskuterade hans resebrev, och i vissa fall även publicerade dem i stadens tidningar. På det här sättet var individernas rörelse i det europeiska rummet en del av idébildningen, men också de helsingforsiska platserna kan i den här bemärkelsen tolkas som betydelsebärande. Det var inte endast de utländska orterna som August Schauman

iakttag och skrev om, utan lika viktiga var hans observationer från hemstaden. Vid sidan om Zacharias Topelius är August Schauman en av 1800-talets främsta skildrare av Helsingfors. ”Helsingfors, som ändå är ett af de bästa ting jag vet uppå jorden”, skrev Schauman i *Morgonbladet* om sitt förhållande till huvudstaden.⁸⁵⁶

August Schaumans biografi blir på det här sättet uppfattad en beskrivning av hur olika kulturella förmedlare genom sitt engagemang för utländska idéer skapade rum av kulturellt tillägnande som överlappade de nationella gränserna. Med hjälp av en rumslig förståelse kan man på ett nationellt plan urskilja olika sub-rum, där det kulturella tillägnandet var särskilt markant. I Finland var Helsingfors ett sådant rum vad gäller liberalismens genombrott, och i samma andetag kan man beteckna den finländska huvudstaden som en ”europaisk region” i den bemärkelsen att staden var en del av en bredare europeisk idébildningsprocess. Likaväl var tillägnandet av liberalism i Finland en asymmetrisk process eftersom den finländska idébildningen inte på samma sätt kom att ha inflytande på utlandet.

De idéer om frihet som var i rörelse i 1800-talets idélandskap handlar inte enbart om liberalism, utan i hög grad påverkades diskussionen också av det republikanska språket. De här begreppen – liberalism, republikanism och även konservatism – var ingalunda monolitiska till sitt väsen, utan elastiska och öppna för omdefiniering. Det här har också påverkat historieskrivningen, som har tenderat att förbise det komplexa förhållandet mellan de här begreppen. I Finland var det egentligen först på 1860-talet som man började använda begreppet liberal på inhemska förhållanden. I den idébildning som hade ägt rum före det här kan man trots allt även finna spår av republikanskt tankegods, vilket å andra sidan är föga förvånande i och med att republikanismen lånade centrala drag till den tidiga liberalismen. August Schauman använde sig på ett tydligt sätt av det republikanska språket, som tilltalade honom med sina demokratiska inslag och med sitt medborgarideal. Ett republikanskt språk skulle hur som helst ha varit svårt att torgföra i 1850-talets Finland – som framgått hade censuren ur en novell av George Sand strukit utropet ”frihet, frihet!” Den offentliga diskussionen måste med andra ord föras på ett mera subilt plan och med andra medel. Samtidigt kan man ändå notera att det här inte betydde ett slut för republikanismen i Finland, vilket skulle vara ett givande ämne att forska vidare i.

Det parlamentariska livet i Finland var satt på undantag ända fram till 1863 då ståndslantdagen återuppväcktes. Jag vill ändå inte i en Yrjö Koskinensk anda tolka det här som en total ”statsnatt”, utan tvärtom kan man under perioden från Krimkriget fram till lantdagen observera ett livligt mentalt förberedande inför parlamentarismen på samma sätt som många aktörer gjorde sitt yttersta för att befästa uppfattningen om Finland som en separat stat.⁸⁵⁷ För att spinna vidare på Yrjö Koskinens metafor vore det omöjligt att tänka

⁸⁵⁶ *Morgonbladet* 22.5.1854. Schauman skrev artikeln ”Topografiska skilderier af staden Helsingfors präntade i en fiskarhamnsglugg för efterkommande behof” i en tid då man befارade att de allierade styrkorna i grunden skulle förstöra staden. Han skrev följaktligen: ”Och det var ändå en så vacker stad, en så glad, en så älsklig stad, som visst förtjente att lefva i godt minne!”

⁸⁵⁷ Yrjö Koskinen myntade begreppet i *Suometar* 17.8.1864.

August Schauman tillsammans med dottern Ebba f. 1875, en av parets tre döttrar. Bild: Daniel Nyblin (fotograf), Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

sig morgonen utan gryningen. Den här gryningen kan sägas ha tagit vid med Krimkriget och den nye kejsaren Alexander II.

Samtidigt med det här utvidgades det offentliga rummet och den horisontella kontakten människor – eller snarare medborgare – emellan ökade. Föreningar, klubbar och caféer liksom också stadens gator och parker fungerade som rum för medborgerlighet. På det här sättet kunde man ta initiativet i egna händer och driva på utvecklingen utan ingrepp från regeringens sida. Inte sällan hade dessutom de olika föreningarna sina egna tidskrifter för att underbygga idéspridningen. Tidningspressen gjorde också sitt för att sprida kännedomen om det arbete som föreningarna gjorde. I den här bemärkelsen fungerade dessa olika offentliga arenor som ett gynnsamt kretslopp. För det faktum att liberalismen hade slagit igenom vid ingången av 1860-talet talar grundandet av Industriföreningen 1860, som kan ses som ett uttryck för de liberala strävandena i Finland från 1860 fram till lantdagen 1863–1864. Samtidigt är det här också ett tecken på en diversifiering av det ideologiska fältet då Finska Litteratursällskapet började förlora positionen som Finlands centrumförening.

För August Schauman var det ändå tidningarna som var det främsta medlet för idéspridningen. Först i *Morgonbladet* och sedan i *Papperslyktan*, *Helsingfors Tidningar* och *Hufvudstadsbladet* uttryckte han de idéer och tankar som låg honom nära hjärtat. På tidningarnas sidor framskymtar fennofilin, liberalismen och republikanismen. Han deltar här i omformandet av den finländska politiska kulturen mot ett mer deltagande och modernt samhälle. Utgångspunkten var att försöka få tidningarna att diskutera med varandra för att skapa ett bredare intresse för olika relevanta frågor bland den läsande befolkningen. Det här var en fungerande strategi, vilket lades i dagen i några bemärkta debatter med Zacharias Topelius och J. V. Snellman.

När det parlamentariska livet åter kom igång med lantdagen 1863–1864 var August Schauman med också där – inte som självskriven lanttagsman utan som en representant för andra adliga ätter. I ridderskapets och adelns överläggningar talade han i samma anda och använde samma stil som i sina tidningar. Av lantdagsprotokollen kan man utläsa att liberalismen vid det här skedet hade slagit igenom på bredare front, åtminstone vad gäller adelsståndet. August Schauman var med andra ord inte ensam om att förespråka tryckfrihet, regelbundna lantdagar och utvidgandet av kvinnors rättigheter.

August Schauman var aldrig en statsman eller en teoretisk tänkare i samma bemärkelse som Snellman, utan snarare en opinionsbildare som bidrog med en fläkt av västerländsk modernitet i det finländska idélandskapet. Han gjorde det här genom tidningarna, föreningarna och lantdagen, men också genom det mera privata samtalet. Han var inte heller ensam om det här – i samma anda talade också andra tidningar såsom *Wiborg* på 1850-talet, och senare på 1860-talet många fler. Kontakterna mellan dessa röster var livliga redan på 1850-talet, och politiskt började de samarbeta för att organisera ett motstånd mot det tilltänkta januariutskottet, som sågs som ett hot mot parlamentarismen. Före det här kan man svårligen tala om en liberal rörelse i Finland. Den skandinavistiska aktivismen på 1850-talet kan inte heller direkt göras till en del av den finländska liberalismens historia.

Det finns oneklingen kopplingar, men få av liberalerna drömde om något slags tillbakagång till svensk överhet eller ens självständighet under svenskt beskydd. Själv var August Schauman kejsarlojal och in i hans texter kan man inte ens med bästa vilja läsa något annat.

Med den här avhandlingen har jag velat belysa ett mångskiftande idélandskap, som i min mening tidigare har varit för oproblematiserat. Liberalt, republikanskt och nationalistiskt språk gick här in i varandra och skapade grunden för den fortsatta diskussionen från 1860-talet framåt. Den finländska liberalismen före 1866 var mångdimensionell och samtidigt också utmanad. Man kan inte heller förstå liberalismen i Finland utan att göra fennomanerna till en del av berättelsen. Från och med 1860-talet, då fennomanin och liberalismen fick klarare konturer, utmanades liberalernas begreppsmonopol av fennomanerna. Liberalismen hade gått från att vara en hotfull och potentiellt samhällsstörtande ideologi till att vara någonting som alla ville göra sig till förespråkare av. Utvecklingen var också ett led i fennomanernas strävan efter att utmanövrera liberalismen som politiskt alternativ. Liberalismen hade senast nu blivit en integrerad del av den finländska politiska kulturen.

"Free societies [...] are societies in motion,
and with motion comes tension, dissent, friction.
Free people strike sparks, and those sparks are the
best evidence of freedom's existence."

– Salman Rushdie

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Nationalbiblioteket (NB), Helsingfors

Handschriftssamlingarna

Schaumanska samlingen, Coll. 197

Berndt Otto Schaumans arkiv, Coll. 198

Carl Schauman, Coll. 199

August Schaumans arkiv, Coll. 201

Karl Collans arkiv, Coll. 317

Universitetsbibliotekets tjänstearkiv Ba5.1.1

Förteckning över hemlån 1850–1859

Österbottniska avdelningens arkiv

Varia, Ma:109

Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS), Helsingfors

Edvard Bergh, SLSA 357

B. O. Lille, SLSA 160

Frans Ludvig Schauman, SLSA 349

Tryckta källor

- Adress-kalender för Helsingfors stad 1859* *Adress-kalender och vägvisare inom hufvudstaden Helsingfors. utgifven 1859 jämte plankarta, Helsingfors 1859.*
- Ahrenberg 1904 J. Ahrenberg, *Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar, Helsingfors 1904.*
- Bergh 1884 E. Bergh, *Vår styrelse och våra landtdagar. Återblick på Finlands konstitutionella utveckling under de senaste tjugu åren, Helsingfors 1884.*
- Elmgren 1939 S. G. Elmgren, S. G. Elmgrenin *muistiinpanot*, julk. Aarno Maliniemi, Helsinki 1939.
- Geijer 1855 E. G. Geijer, *Samlade skrifter, Förra afdelningen. Åttonde bandet, Stockholm 1855.*
- Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Förordning* *Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Förordning angående Censuren och Bokhandeln i Stor Furstendömet Finland, Helsingfors 1829.*
- Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Propositioner* *Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Propositioner till Storfurstendömet Finlands ständer å landtdagen I Helsingfors åren 1863–1864 I–III, Wiborg 1865.*
- Palmén 1859 J. Ph. Palmén, *Juridisk handbok för medborgerlig bildning, Helsingfors 1859*
- Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet* *Protokoll hållna hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864, 1–5, Helsingfors 1864.*

- von Qvanten 1855 E. von Qvanten, *Fennomani och skandinavism*, Stockholm 1855.
- von Qvanten 1861 E. von Qvanten, *Censurkalender. Samling af skeppsbrudet gods, tillhörigt den finska pressen, jemte skizzer från de finska censurförhållandenas område*, Stockholm 1861.
- Rein 1842 G. Rein, ”Om nationallitteraturens i Finland utveckling, och nödvändigheten af dess vidare bearbetning”, *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen* 1842:2, 25–42.
- Schauman 1886 A. Schauman, *Nu och förr*, häften 1–6, Helsingfors 1886.
- Schauman 1892 A. Schauman, *Från sex årtionden i Finland I*, Helsingfors 1892.
- Schauman 1893 A. Schauman, *Från sex årtionden i Finland II*, Helsingfors 1893.
- Schauman 1922 A. Schauman, *Från sex årtionden i Finland I–II*, Ny, illustrerad uppl., Helsingfors 1922.
- Snellman 1842 J. V. Snellman, *Läran om staten*, Stockholm 1842.
- Snellman 1842 J. V. Snellman, *Tyskland, skildringar och omdömen från en resa 1840–1841*, Stockholm 1842.
- Snellman 1993 J. V. Snellman, *Samlade arbeten III*, Helsingfors 1993.
- de Tocqueville 1974a&b A. de Tocqueville, *Democracy in America I–II*, New York 1974.

- Topelius 2004 Z. Topelius, *Finlands krönika, 1860–1878*, Helsingfors 2004.
- Topelius 2010 Z. Topelius, *Ljungblommor*, Carola Herberts (utg.), Zacharias Topelius Skrifter I, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 742, Helsingfors 2010.
- Topelius 2011 Z. Topelius, *Finland framställt i teckningar*, Jens Grandell & Rainer Knapas (utg.), Zacharias Topelius Skrifter XII, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 747, Helsingfors 2011.
- Topelius 2017 Z. Topelius, *Naturens Bok och Boken om Vårt Land*, Magnus Nylund (utg.), Zacharias Topelius Skrifter XVII, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 816, Helsingfors 2017.
- Topelius 2018 Z. Topelius, *Zacharias Topelius korrespondens med föräldrarna*, Eliel Kilpelä under medverkan av Mats Dahlberg (utg.), Zacharias Topelius Skrifter XX:2, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 835:2, Helsingfors 2018.
- Topelius 2018b Z. Topelius, *Dagböcker 1832–1840, 1842*, Pia Asp (utg.), Zacharias Topelius Skrifter XXI, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 823, Helsingfors 2018
- Wecksell 1919 J. J. Wecksell, *Samlade dikter I–II*, Helsingfors 1919.

Tidningar och tidskrifter

Aftonbladet 1831, 1857–1858

Barometern 1861

Borgåbladet 1861

Borgå Tidning 1854

Borgå Nya Tidning 1896

Finlands Allmänna Tidning 1835, 1839, 1859, 1861–1863, 1895

Helsingfors Dagblad 1862

Helsingfors Posten 1864

Helsingfors Tidningar 1831, 1846–1847, 1854–1855, 1859, 1861–1863

Hufvudstadsbladet (Hbl) 1864, 1865–1867, 1873, 1880, 1896, 1926

Hämäläinen 1862

Keski-Suomi 1895

Kotka 1896

Kyläkirjaston kuvalehti 1896

Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning 1859, 1861

Litterär Tidskrift. Första bandet. Jemte profhäfte för december 1863. 1864

Mehiläinen 1859, 1861

Morgonbladet 1853–1855

Norrländska Korrespondenten 1854

Nya pressen 1896

Papperslyktan 1858–1860

Päivätär 1865

Saima 1845

Ströskrifter utgifna af Industrieföreningen I

Suomalainen 1895

Suomen Julkisia Sanomia 1858

Suometar 1855, 1864–1865

Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen 1856, 1858

Typografibladet 1896

Uusi Suometar 1878, 1896

Wiborg 1855, 1856, 1859

Wiborgsbladet 1895

Åbo Morgonblad 1821

Åbo Tidningar 1840

Åbo Underrättelser 1855, 1859–1860

Litteratur

- Ahonen 2003 J. Ahonen, *Raittiuden voima. Raittiuden ystäväät 1853–2003*, Helsinki 2003.
- Alapuro 1988 R. Alapuro, *State and Revolution in Finland*, Berkeley 1988.
- Anhava 1993 J. Anhava (toim.), *Suomen kieli, Suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana*, Suomi 171, Helsinki 1993.
- Appadurai 1990 A. Appadurai, "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy", *Theory, Culture & Society* 1990:7, 295–310.
- Arblaster 1985 A. Arblaster, *The Rise and Decline of Western Liberalism*, Oxford 1985.
- Aspelin 1987 J. R. Aspelin, "August Schauman", *Suomen matkailijayhdistyksen vuosikirja* 1897, 1–5.
- Autero 1993 O. Autero, *J. W. Lillja 1817–1878. Kirjamiehestä poliittiseksi taistelijaksi*, Helsinki 1993.
- Badersten 2002 B. Badersten, *Medborgardygd. Den europeiska staden och det offentliga rummets etos*, Lund 2002.
- Barton 2009 H. A. Barton, *Essays on Scandinavian history*, Carbondale 2009.
- Beiser 2005 F. Beiser, *Hegel*, New York 2005.
- Berlin 1969 I. Berlin, "Two concepts of liberty", I. Berlin, *Four Essays on Liberty*, Oxford & New York 1969, 118–172.

- Björne 2018 L. Björne, *Frihetens gränser. Yttrandefriheten i Norden 1815–1914*, Oslo 2018.
- von Bonsdorff 1954 G. von Bonsdorff, *Studier rörande den moderna liberalismen i de skandinaviska länderna*, Lund 1954.
- Bramsted & Melhuish 1978 E. K. Bramsted & K. J. Melhuish, *Western Liberalism. A History in Documents from Locke to Croce*, London & New York 1978.
- Bååth-Holmberg 1906 C. Bååth-Holmberg, *Skaldedrämmar och skaldepolitik. Emil von Quanten och hans tid*, Stockholm 1906.
- Carter 2019 I. Carter, "Positive and Negative Liberty", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), forthcoming URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/liberty-positive-negative/>>.
- Castrén 1919 G. Castrén, "Josef Julius Wecksell", J. J. Wecksell, *Samlade dikter I*, Helsingfors 1919, VI–LVI.
- Castrén 1945 G. Castrén, *Herman Kellgren. Ett bidrag till 1840- och 1850-talens kulturhistoria*, Helsingfors 1945.
- Cederberg 1934 A. R. Cederberg, "Valtiollinen ja yhteiskunnallinen heräämisen vuosilta Suomessa 1856–1863", *Historiallinen Aikakauskirja* 1934:3, 208–212.
- Clark 1998 M. Clark, *The Italian Risorgimento*, London & New York 1998.

- Cost 2018 J. Cost, "The Return of Civic Republicanism", *National Affairs* 41/2019.
- Cresswell 2004 T. Cresswell, *Place. A Short Introduction*, Malden MA 2004.
- Cronqvist 2014 M. Cronqvist, "Spatialisera alltid! Rummets återkomst i de historiska vetenskaperna", *Scandia* 2010, 9–14.
- Dahlberg 2011 J. Dahlberg, "Vardagsstöd, kontaktförmedling och förebilder. Syskonens position i den samhällsaktiva, borgerliga kvinnans nätverk under sent 1800-tal", *Historisk Tidskrift för Finland* 96 (2011:3), 201–224.
- Dahlberg 2016 J. Dahlberg, "Den sanna bildningen. Nationellt och universellt som strategi inom den finska kunskapseliten, ca 1820–1850", *Historisk Tidskrift för Finland* 101 (2016:4), 351–381
- Dahlberg 2018 J. Dahlberg, *Konstnär, kvinna, medborgare. Helena Westermarck och den finska bildningskulturen i det moderna genombrottets tid 1880–1910*, Helsingfors 2018.
- Edel 1984 L. Edel, *Writing lives. Principa Biographica*, New York 1984.
- Ehnmark 1999 A. Ehnmark, *Minnets hemlighet. En bok om Erik Gustaf Geijer*, Stockholm 1999.
- Engman 2009 M. Engman, *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*, Helsinki 2009.

- Engman 2009b M. Engman, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809*, Stockholm 2009.
- Engman 2016 M. Engman, *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*, Helsingfors 2016.
- Eriksson 1989 G. Eriksson, *Platon & smitaren. Vägar till idéhistorien*, Stockholm 1989.
- Eriksson 1997 G. Eriksson, ”Att inte skilja på sak och person. Ett utkast till ett utkast till en biografisk metod”, S. Åkerman, R. Ambjörnsson & P. Ringby (red.), *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, 103–120.
- Ervalahti & Knapas 2006 N. Ervalahti & R. Knapas (utg.), *J. V. Snellman i Europa. Resebilder 1840–1847*, Helsingfors 2006.
- Espagne 1999 M. Espagne, *Les transferts culturels franco-allemands*, Paris 1999.
- Estlander 1918 C. G. Estlander, *Ungdomsminnen*, Helsingfors 1918.
- Fleck 1979 L. Fleck, *Genesis and Development of a Scientific Fact*, Chicago 1979.
- Fredriksson et al. 1981 G. Fredriksson et al., *Aftonbladet – en svensk historia*, Stockholm 1981.
- Freeden 2013 M. Freeden, ”Liberalisme i en morfologisk optik”, J. Nevers, N. Olsen, C. Sylvest, *Liberalisme. Danske og internationale perspektiver*, Odense 2013, 21–41.

- Freeden 2015 M. Freeden, *Liberalism. A Very Short Introduction*, Oxford 2015.
- Ginström 1964 E. Ginström, *Hufvudstadsbladet under 50 år. 1864–1914*, Helsingfors 1964.
- Ginsborg 1979 P. Ginsborg, *Daniele Manin and the Venetian Revolution of 1848–49*, Cambridge 1979.
- Grandell 2017 J. Grandell, ”Inledning”, Zacharias Topelius, *Föreläsningar i geografi och historia*, Jens Grandell (utg.), ZTS XV, Helsingfors 2017.
- Grandell 2019 J. Grandell, ”Den Andre på egen mark, Zacharias Topelius, Finlands folk och samerna”, P. Forssell & C. Herberts (red.), *Författaren Topelius – med historien mot strömmen*, Helsingfors 2019, 265–288.
- Gray 1994 W. D. Gray, *Interpreting American Democracy in France. The Career of Édouard Laboulaye, 1811–1883*, New York & London 1994.
- Greene 2007 M. T. Greene, ”Writing Scientific Biography”, *Journal of the History of Biology*, Vol. 40, No. 4 (Dec., 2007), 727–759.
- Habermas 1988 J. Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna ”privat” och ”offentligt” i det moderna samhället*, Lund 1988.
- Hakala 1998 P. Hakala, ”Savolax-karelska avdelningen år 1845. En studentkorporation och dess plats i stadsgeografin”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 73, Helsingfors 1998, 91–142.

- Halldórdóttir, Kinnunen, Leskelä-Kärki 2016 E. H. Halldórdóttir, T. Kinnunen, M. Leskelä-Kärki, "Doing biography", E. H. Halldórdóttir et al. (eds), *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*, Turku 2016, 7–34.
- Hallenberg & Linnarsson 2015 M. Hallenberg & G. Linnarsson (red.), *Politiska rum. Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850*, Lund 2014.
- Hart 2002 G. Hart, *Restoration of the Republic: The Jeffersonian Ideal in 21st-Century America*, New York 2002.
- Hasselgren 2017 B. Hasselgren ed., *Freedom in Sweden. Selected Works of Erik Gustaf Geijer*, Stockholm 2017.
- Hasselgren & Klein 2017 B. Hasselgren & D. Klein, "The Warm Liberalism of Erik Gustaf Geijer", <https://www.liberalcurrents.com/the-warm-liberalism-of-erik-gustaf-geijer/> (hämtad 13.11.2018)
- Havu 1945 I. Havu, *Lauantaiseura ja sen miehet*, Helsinki 1945.
- Hazareesingh 2001 S. Hazareesingh, *Intellectual Founders of the Republic. Five Studies in Nineteenth-Century French Political Thought*, Oxford 2001.
- Heideking et al. 2004 J. Heideking et al., *Republicanism and Liberalism in America and the German States, 1750–1850*, Cambridge 2002.

- Helsing 2014
M. Helsing, ”Frihet, jämlikhet, avskildhet. Park och politisk kultur vid det gustavianska hovet”, M. Hallenberg & M. Linnarsson (red.), *Politiska rum. Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850*, Lund 2014, s. 235–254.
- Helo 2014
A. Helo, *Yhdysvaltalaisen demokratian synty. Unionin idea ja amerikkalainen historikäsitys*, Helsinki 2014.
- Hirn 1960
S. Hirn, ”Johannes Alfthan. Författare och publicist”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 35, Helsingfors 1960,
- Hirn 2007
S. Hirn, *Från värdsbus till grand hôtel. Hotell och restauranger i Helsingfors före självständighetstiden*, Helsingfors 2007.
- Honohan & Jennings 2006
I. Honohan & J. Jennings, *Republicanism in Theory and Practice*, E-bok, 2006
- Hornborg 1950
E. Hornborg (red.), *Helsingfors stads historia*, III:1, Helsingfors 1950.
- Hunt 1984
L. Hunt, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, Berkeley 1984.
- Hyvämäki 1967
L. Hyvämäki, ”August Schauman ja hänen muistelmansa”, L. Hyvämäki [A. Schauman], *Kuudelta vuosikymmeneltä. Muistoja elämän varrelta* 1, Helsinki 1967.
- Ingram 2000
P. G. Ingram, *Censorship and Free Speech. Some Philosophical Bearings*, Aldershot 2000.

- Iordachi 2019 C. Iordachi, *Liberalism, Constitutional Nationalism, and Minorities. The Making of Romanian Citizenship, c. 1750–1918*, Leiden & Boston 2019.
- Jainchill 2012 A. Jainchill, "The importance of republican liberty in French liberalism", H. Ronseblatt & R. Geenens, *French Liberalism from Montesquieu To the Present Day*, Cambridge 2012, 73–89.
- Jalava 2006 M. Jalava, *J. V. Snellman. Mies ja suurmies*, Helsinki 2006.
- Jaume 1997 L. Jaume, *L'individu efface ou le paradoxe du libéralisme français*, Paris 1997.
- Jennings 2011 J. Jennings, *Revolution and the republic. A history of political thought in France since the eighteenth century*, Oxford 2011.
- Johannesson et al. 1987 K. Johannesson et al., *Heroer på offentlighetens scen*, Stockholm 1987
- Johannesson 1987 E. Johannesson, "August Blanche, den ädle folkvännen", K. Johannesson, *Heroer på offentlighetens scen*, Stockholm 1987, 80–172.
- Johannesson 2001 E. Johannesson, "Med det nya på väg (1858–1880)", K. E. Gustafsson & P. Rydén (red.), *Den svenska pressens historia II. Åren då allting hände (1830–1897)*, Stockholm 2001, 126–235.
- Johansson 1930 R. Johansson, "Skandinavismen i Finland", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 6, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCXIV, Helsingfors 1930, 217–333

- Jolly (ed.) 2001 M. Jolly (ed.), *Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms*, London 2001.
- Jussila 1987 O. Jussila, *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty*, Porvoo 1987.
- Jussila 2004 O. Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta 1808–1917*, Helsinki 2004.
- Jussila 2007 O. Jussila, *Suomen historian suuret myytit*, Helsinki 2007.
- Jutikkala & Pirinen 2002 E. Jutikkala & K. Pirinen, *Suomen historia*, Helsinki 2002.
- Juva 1950 M. Juva, *Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848–1869*, Helsinki 1950.
- Juva 1962 M. Juva, ”Suomen kielitaistelun ensimmäinen vaihe”, *Jublaulkaisu Einar W. Juvan kunniaksi hänen täyttäänsä 70 vuotta 7.1.1962*, Helsinki 1962, 364–380
- Juva 1966 M. Juva, *Suomen kansan historia IV. Kansallinen herääminen*, Helsinki 1966.
- Kahan 2003 A. S. Kahan, *Liberalism in nineteenth century Europe. The political culture of limited suffrage*, Basingstoke 2003.
- Kallio 1943 V. J. Kallio, ”Eräitä anonymien kirjoitusten laatijoita vuoden 1853 ’Morgonbladetissa’”, *Jublakirja J. V. Lehtosen täyttäänsä 60 vuotta 8. XII. 1943*, Helsinki 1943, 76–78.

- Kalyvas & Katznelson 2008 A. Kalyvas & I. Katznelson, *Liberal Beginnings. Making a Republic for the Moderns*, New York 2008.
- Kelly 2015 P. Kelly, "Liberalism and nationalism", *The Cambridge Companion to Liberalism*, Cambridge 2015.
- Kilpelä 2018 E. Kilpelä, "Inledning", Z. Topelius, *Dagböcker 1832–1840*, 1842, Pia Asp (utg.), ZTS XXI, 2018, URN:NBN:fi:sls-7059-1525330243 (hämtad 29.10.2019).
- Klinge 1967 M. Klinge, *Ylioppilaskunnan historia. Toinen osa 1853–1871. Kansalaismielen synty*, Helsinki 1978.
- Klinge 1975 M. Klinge, *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aibeista*, Porvoo 1975.
- Klinge 1980 M. Klinge, "Poliittisen ja kulttuurisen Suomen muodostaminen, P. Tommila et al., *Suomen kulttuurihistoria 2*, Helsinki 1980, 11–41.
- Klinge 2012 M. Klinge, *Huvudstaden. Helsingfors och finska staten 1808–1863*, Helsingfors 2012.
- Klinge 2012b M. Klinge, *Pääkaupunki. Helsinki ja Suomen valtio 1808–1863*, Helsinki 2012.
- Klinge et al. 1989 M. Klinge et al., *Kejsarliga Alexanders Universitetet 1808–1917*, Helsingfors 1989.

- Knapas & Ervalahti 2006 R. Knapas & N. Ervalahti, *J. V. Snellman i Europa. Resebilder 1840–1847*, Helsingfors & Stockholm 2006.
- Knif 1980 H. Knif, *Utrikeskorrespondens efter liberalismens genombrott i Finland. En studie av utrikeskorrespondensen i Helsingfors dagblad, Åbo underrättelser och Wasabladet åren 1864, 1870 och 1876*, Åbo 1980.
- Knif 1987 H. Knif, ”Spectator-genren på främmande botten. Från London till Åbo och lite mer”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 62, Helsingfors 1987, 5–70.
- Knif 2016 H. Knif, ”Offentlighet och tryckfrihet före 1809 och efter – en finländsk vinkling”, *Fritt ord 250 år. Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland – ett levande arv från 1766*, Stockholm 2016, 207–240.
- Krusius-Ahrenberg 1934 L. Krusius-Ahrenberg, *Der Durchbruch des Nationalismus und Liberalismus im Politischen Leben Finnlands 1856–1863*, Helsinki 1934.
- Krusius-Ahrenberg 1946 L. Krusius-Ahrenberg, ”J. J. Nordström och hans två fädernesland. Glimtar ur brevväxlingen med hans vänner i Finland”, *Svensk Tidskrift* 33 1946, 120–133.
- Krusius-Ahrenberg & Tuominen 1981 L. Krusius-Ahrenberg & Uuno Tuominen, *Suomen kansanedustuslaitoksen historia. Osa 2, Säätyedustuslaitos 1850-luvun puolivälistä 1870-luvun loppuun*, Helsinki 1981.

- Kurunmäki 2004 J. Kurunmäki, "Ulkomaiset mallit ja poliittinen traditio 1860-luvun alun suomalaisessa keskustelussa valtiopäivistä", S. Hänninen & K. Palonen, *Lue poliittisesti. Profileja politiikan tutkimukseen*, Jyväskylä 2004.
- Kurunmäki 2007 J. Kurunmäki, "Kan en nation byggas på politisk vilja? Debatten mellan J. V. Snellman och August Schauaman 1859–1860", *Historisk Tidskrift för Finland* 92 (2007:1), 63–89.
- Kurunmäki 2013 J. Kurunmäki, "On the Difficulty of Being National Liberal in Nineteenth-Century Finland", *Contributions to the History of Concepts* 2:2013, 83–95.
- Lagerlöf 1920 S. Lagerlöf, *Zachris Topelius. Utveckling och mognad*, Stockholm 1920.
- Landgrén 1995 L-F Landgrén, *För frihet och framåtskridande. Helsingfors Dagblads etableringsskede 1861–1864*, Helsingfors 1995.
- Landgrén 1999 L-F Landgrén, "Liberalism och tidningspress 1856–1896", J. Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria*, Helsingfors & Stockholm 1999, 426–430.
- Landgrén 2015 L-F Landgrén, "Censuren i Finland 1809–1919", H. Bø et al. (red.), *Filologi og sensur*, Oslo 2015, 53–68.
- Langewische 1993 D. Langewische, "Liberalism and the Middle Classes in Europe", J. Kocka & A. Mitchell (eds), *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe*, Oxford & Providence 1993, 40–69.

- Laski 1947 H. J. Laski, *The Rise of European Liberalism. An Essay in Interpretation*, London 1947.
- Lerner 2011 M. Lerner, *A Laboratory of Liberty. The Transformation of Political Culture in Republican Switzerland, 1750–1848*, Boston 2011.
- Leonhard 2004 ”From European Liberalism to the Languages of Liberalisms: The Semantics of Liberalism in European Comparison”, *Redescriptions Yearbook of Political Thought and Conceptual History*, Vol. 8, 2004, 17–51.
- Lille 1921 A. Lille, *Den svenska nationalitetens i Finlands samlingsrörelse*, Helsingfors 1921.
- Lindberg 1995 C. Lindberg, *Erland Nordenskiöld. Ett indianlif*, Stockholm 1995.
- Lindberg 1998 C. Lindberg, ”Den problematiserande forskarbiografin som ett samhällsvetenskapligt verktyg”, E. Baudou (red.), *Forskarbiografin. Föredrag vid symposium i Stockholm 12–13 maj 1997*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 41, Stockholm 1998, 39–54.
- Lindman 1939 S. Lindman, ”Drag ur den finländska liberalismens 1800-tals historia”, *Granskaren* 9:1939, 107–111, 126–128.
- Lindman 1948 S. Lindman, *Johan Jacob Nordström. Hans samhällsyn och politiska personlighet*, Åbo 1948.

- Linnarsson & Hallenberg 2014 M. Linnarsson & M. Hallenberg, *Politiska rum. Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850*, Lund 2014.
- Lundberg 2007 V. Lundberg, *Folket, yxan och orättvisans rot. Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap, 1887–1902*, diss., Umeå 2007.
- Lundkvist 2005 I. Lundkvist, *Kulturprosten. Torsten Fogelqvist som DN-publicist och folkbildare*, Stockholm 2005.
- Lundkvist 2011 I. Lundkvist, ”Med tematik som berör”, Johan Östling & Henrik Rosengren, *Med livet som insats. Biografin som humanistisk genre*, Lund 2011, xx–xx.
- Lönnroth 1998 E. Lönnroth, *Tidens flykt: stora historiska förändringar och människor som har levat i den*, Stockholm 1998.
- Magnússon 2017 S. G. Magnússon, ”The life is never over. Biography as a microhistorical approach”, Hans Renders, Binne de Haan and Jonne Harmsma (eds), *The Biographical Turn. Lives in History*, London & New York 2017, 42–52.
- Manent 1996 P. Manent, *An Intellectual History of Liberalism*, Princeton 1996.
- Manninen 1981 O. Manninen, ”Punainen punssiseura vakavoitui vanhetessaan”, *Suomen Kuvalehti* 1981:41, 20–21.

- Marjanen 2013 J. Marjanen, *Den ekonomiska patriotismens uppgång och fall. Finska hushållningssällskapet i europeisk, svensk och finsk kontext 1720–1840*, diss., Helsingfors 2013.
- Mazzarella 1999 M. Mazzarella, ”Memoarer och självbiografier”, Johan Wrede (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900*, Helsingfors 1999, 467–472.
- Meinander 2012 H. Meinander, ”Kalejdoskopet August Schauman”, Christer Kuvaja & Ann-Catrin Östman (red.), *Svärdet, ordet och pennan. Kring människa, makt och rum i nordisk historia. Festskrift till Nils Erik Villstrand*, Skrifter utgivna av Historiska samfundet i Åbo 12, Åbo 2012.
- Monnier 2005 R. Monnier, *Républicanisme, patriotisme et révolution français*, Paris 2005.
- Mostafavi 2017 M. Mostafavi, ”Agonistic Urbanism”, Mohsen Mostafavi (ed.), *Ethics of the Urban. The City and the Spaces of the Political*, Baden 2017, 9–16.
- Mustelin 1966 O. Mustelin, *Theodeor Sederholm*, Särtryck ur finländska gestalter V, Ekenäs 1966.
- Myllyntaus 2003 T. Myllyntaus, ”Discovering Switzerland. Internationalisation among Nordic Students of Technology prior to the World War II”, Ana Simões, Ana Carneiro, Maria Paula Diogo (eds.), *Travels of Learning. A Geography of Science in Europe*, Dordrecht 2002, 299–328.

- Mörne 1916 A. Mörne, *Från "Saima" till "Vikingen". En studie över den svenska nationalitetssidéns utveckling i Finlands press*, Borgå 1916.
- Mörne 1913 A. Mörne, "Studier i Finlands press 1854–1856", *Förhandlingar och uppsatser 26 1912*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CXII, Helsingfors 1913.
- Mörne 1925 A. Mörne, "Liberala meningsyttringar i finländska pressen före 1860-talet", *Historiska och litteraturhistoriska studier 1*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CLXXX, Helsingfors 1925.
- Mörne 1927 A. Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, Helsingfors 1927.
- Nabulsi 1999 K. Nabulsi, *Traditions of war. Occupation, resistance, and the law*, Oxford 1999.
- Nevers (red.) 2013 J. Nevers, N. Olsen, C. Sylvest, *Liberalisme. Danske og internationale perspektiver*, Odense 2013.
- Nevers 2013 J. Nevers, "Frihed over by og land: De liberale og liberalismen i Danmark, 1830–1940", J. Nevers, N. Olsen, C. Sylvest, *Liberalisme. Danske og internationale perspektiver*, Odense 2013, 101–126.
- Nieminen 1946 K. Nieminen, *Suometar 2. 1853–1866. Uusi Suometar 1. 1869–1889*, Helsinki 1946.

- Nolte 2004 P. Nolte, "Republicanism, Liberalism, and Market Society", James A Henretta & Jürgen Heideking (eds.), *Republicanism and Liberalism in America and the German States, 1750–1850*, Cambridge 2002, 187–208.
- Norberg 1998 J. Norberg, *Den svenska liberalismens historia*, Timbro 1998.
- Nordberg 1957 T. Nordberg, "Huhtikuun manifestista tammikuun valiokuntaan", *Historiallinen Arkisto* 56 1958, 256–314.
- Nordenstreng 1920 S. Nordenstreng, *Borgarståndets historia vid Finlands landtdagar 1809–1906 I*, Helsingfors 1920.
- Nordmark 2001 D. Nordmark, "Liberalernas segertåg (1830–1858)", K. E. Gustafsson & P. Rydén (red.), *Den svenska pressens historia II. Åren då allting hände (1830–1897)*, Stockholm 2001.
- Norrby 2005 G. Norrby, *Adel i förvandling. Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*, Uppsala 2005.
- Nycander 2009 S. Nycander, *Liberalismens idéhistoria. Frihet och modernitet*, Stockholm 2009.
- Nyberg 1949 P. Nyberg, *Zachris Topelius. En biografisk skildring*, Helsingfors 1949.
- Nygård 2008 S. Nygård, *Filosofins renässans eller modern mystik. Bergsondebatten i Finland*, diss., Helsingfors 2008.
- Oldstone-Moore 2015 C. Oldstone-Moore, *Of Beards and Men. The Revealing History of Facial Hair*, Chicago and London 2015.

- Oredsson 1999 ”Recension av Johan Norbergs Den svenska liberalismens historia”, *Scandia* 65 (1:1999), 129–130.
- Palmén 1899 E. G. Palmén, ”Uusimman historiamme alalta”, *Valvoja* 12. vihko 1899, 754–761.
- Palmén 1915 E. G. Palmén, *Till hundraårsminnet af Johan Philip Palmén. Lefnadsteckning 2*, Helsingfors 1915.
- Pettit 2002 P. Pettit, *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*, [e-bok] Oxford 2002.
- Pietiäinen 1988 J-P Pietiäinen, *Suomen postin historia 1*, Helsinki 1988.
- Pipping 1921 H. E. Pipping, ”Finlands ställning till skandinavismen”, *Förhandlingar och uppsatser* 34, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CLVII, Helsingfors 1913, 131–198.
- Pipping 1932 H. E. Pipping, ”Breven i ’Finska förhållanden’ och deras författare”, *Nya Argus* 1932, 126–128
- Porter 1991 D. Porter, *Haunted Journeys. Desire and Transgression in European Travel Writing*, Princeton 1991.
- Posing 2013 ”Biography: Historical”, föredrag publicerat på <http://www.posing.dk/pdf/historicalbio.pdf> (senast ändrad 2013).
- Pulkkinen 1987 T. Pulkkinen, ”Kansalaisyhteiskunta ja valtio”, R. Alapuro et al., *Kansa liikkeessä*, Helsinki 1987, s. 54–69.

- Pulkkinen 1989 T. Pulkkinen, *Valtio ja vapaus*, Helsinki 1989.
- Puntila 1944 L. A. Puntila, *Ruotsalaisuus Suomessa. Aatesuunnan synty*, Helsinki 1944.
- Puntila 1947 L. A. Puntila, *Yleisen mielipiteen muodostuminen Suomessa 1860-luvulla*, Helsinki 1947.
- von Qvanten 1890 E. von Qvanten, ”Nestor Tallgrens minne”, *Finsk Tidskrift* H. 4 1890, 257–278
- Ramsay 1927 A. Ramsay, *Från barnaår til silverhår. Skildringar*, Fjärde afdelningen, Helsingfors 1921.
- Ramsay 1927 A. Ramsay, *Från barnaår til silverhår. Skildringar*, Tredje avdelningen, Helsingfors 1927.
- Ramsay 1949 A. Ramsay, *Från barnaår til silverhår. Skildringar* I, Helsingfors 1949.
- Rein 1943 G. Rein, ”Lisävalaisua ns. Tamelanderin juttuun ja Töölön jupakkaan”, *Historiallinen aikakauskirja* 1943, 12–28.
- Rein 1878 T. Rein, ”Liberalismi ja socialismi”, *Kirjallinen Kuukauslehti* 4:1878, 73–79.
- Rein 1899 T. Rein, *Johan Vilhelm Snellman. Senare delen*, Helsingfors 1899.
- Rein 1918 T. Rein, *Lefnadsminnen*, Helsingfors 1918.

- Renders, Haan & Harmsma 2017 H. Renders, B. Haan & J. Harmsma, "The biographical turn. Biography as critical method in the humanities and in society", *The Biographical Turn. Lives in History*, Lodon & New York 2017.
- Rommi 1974 P. Rommi, "Puolueet ja valtiopäivätoiminta", Eino Jutikkala (toim.), *Suomen kansanedustuslaitoksen historia* 4, Helsinki 1974, 373–399.
- Rosenblatt 2018 H. Rosenblatt, *The Lost History of Liberalism, From Ancient Rome to the Twenty-First Century*, Princeton & Oxford, 2018.
- Rosenqvist 1927 V. T. Rosenqvist, *Frans Ludvig Schauman I*, Helsingfors 1927.
- Ruud 2009 C. A. Ruud, *Fighting Words. Imperial Censorship and the Russian Press, 1804–1906*, Toronto 2009.
- Ryan 2012 A. Ryan, *The Making of Modern Liberalism*, Princeton 2012.
- Sandström 2004 Å. Sandström, "Sverige 1809–1864", M. Engman & Å. Sandström (red.), *Det nya Norden efter Napoleon*, Stockholm 2004, 119–149.
- Savolainen 2006 R. Savolainen, *Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä*, Helsinki 2006.
- Schauman 1958 H. Schauman, "August Schauman och hans lantdagsfullmakter", *Historisk Tidskrift för Finland* 42 (1958).

- Schauman 1958B H. Schauman, "August Schauman inför valet av levnadsbana", Oscar Nikula och Olof Mustelin (red.), *Böcker och människor. Hyllningskrift till Carl-Rudolf Gardberg 9 september 1958*, Åbo 1958.
- Schauman 1964 A. Schauman, *Kuudelta vuosikymmeneltä. Muistoja elämän varrelta*, Ikivihreitä muistelmia 7, Porvoo 1967.
- Schulte & von Tippelskirch 2004 R. Schulte & X. von Tippelskirch, *Reading, Interpreting and Historicizing: Letters as Historical Sources*, Italy 2004. http://webdoc.sub.gwdg.de/ebook/p/2005/european_univ_inst/HEC04-02.pdf (hämtad 7.11.2019).
- Schybergson 1917 M. G. Schybergson, "Studentorganisationerna i Helsingfors på 1850-talet", *Historisk Tidskrift för Finland* 1917:2, 88–131.
- Schybergson 1918 M. G. Schybergson, "Historisk-filologiska studentfakulteten i Helsingfors 1853–1863", *Förhandlingar och uppsatser* 31 1917, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CXL, Helsingfors 1918, 198–316.
- Sheehan 1978 J. J. Sheehan, *German Liberalism in the 19th Century*, Chicago 1978.
- Setälä 1889 E. Setälä, "August Ahlqvist", *Valvoja* 9 (1889), 553–572.
- Sidentop 2012 L. Sidentop, "Two liberal traditions", *French Liberalism from Montesquieu To the Present Day*, 15–35.

- Silvennoinen & Keskinen 2004 O. Silvennoinen & K. Keskinen, *Helsingin poliisilaitoksen historia 1826–2001*, Helsinki 2004.
- Stenius 1987 H. Stenius, *Frivilligt jämlikt samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början, med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott*, Helsingfors 1987.
- Strömberg 1989 J. Strömberg, ”Studenterna”, Matti Klinge et al., *Kejsrerliga Alexanders Universitet 1808–1917*, Helsingfors 1989, 277–332.
- Sulkunen 2004 I. Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*, Helsinki 2004.
- Takeda 2018 C. Takeda, *Mme de Staël & political liberalism in France*, Singapore 2018.
- Tandefelt 2007 H. Tandefelt, *Gustaf III inför sina undersåtar. Konsten att härska och politikens kulturhistoria*, diss., Helsingfors 2007.
- Tanner 2016 A. Tanner, ”Switzerland: a European model of liberal nationalism”, I. Z. Dénes, *Liberty and the Search for Identity. Liberal Nationalisms and the Legacy of Empires*, Budapest 2016.
- Tarkiainen 1993 K. Tarkiainen, *Finnarnas historia i Sverige. 2, Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809–1944*, Helsinki 1993.
- Teperi 1959 J. Teperi, *Viipurilainen osakunta 1828–1868*, Helsinki 1959.

- Terho 1981 O. Terho et al., *Helsingin kadunnimet*, Helsinki 1981.
- Tommila 1963 *Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860*, Helsinki 1963.
- Tommila 1980 P. Tommila, ”Sensuuri ja sen tutkimisen tarve”, *Sensuuri ja sananvapaus Suomessa* 1980
- Tommila 1980b P. Tommila, ”Sensuuriolot ennen vuotta 1865”, *Sensuuri ja sananvapaus Suomessa* 1980
- Tommila et al. 1988 P. Tommila et al., *Suomen lehdistön historia* 5, Kuopio 1988.
- Tommila & Pohls 1989 P. Tommila & M. Pohls, *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, Kuopio 1989.
- Tunturi 1961 M. Tunturi, *Länsisuomalaisten osakuntien aatehistoriaa vu. 1830–1852*, pro-gradu, Helsinki 1961.
- Turunen & Stenius 1995 I. Turunen & H. Stenius, ”Finnish Liberalism”, *Liberalism*, I. Lakaniemi, A. Rotkirch & H. Stenius (eds.), Helsinki 1995, 49–62.
- Tuusvuori 2007 J. Tuusvuori, *Kulttuurilehti 1771–2007*, Helsinki 2007.
- von Törne 1935 P. O. v. Törne, *Finlands riddarhus 1818–1918. 2, 1845–1918*, Helsingfors 1935.
- Ulvros 2007 E. H. Ulvros, ”Att skriva livet”, H. Rosengren & J. Östling (red.), *Med livet som insats. Biografin som humanistisk genre*, Lund 2007, 141–148.

- Utrio 2006
K. Utrio, *Suomen naisen tie. Pirtistä parlamenttiin*, Helsinki 2006.
- Vares 2000
V. Vares, *Varpuset ja pääskyset. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*, Helsinki 2000.
- Vares 2002
V. Vares (toim.), *Valta, vapaus, edistys ja kasvatus. Liberaalisten liikkeiden la liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*, Jyväskylä 2002.
- Vasenius 1918
V. Vasenius, *Zacharias Topelius. Hans liv och skaldegärning. Tredje delen*, Helsingfors 1918.
- Vasenius 1924
V. Vasenius, *Zacharias Topelius. Hans liv och skaldegärning. Fjärde delen*, Helsingfors 1924.
- Walton 2000
W. Walton, *Eve's Proud Descendants. Four Women Writers and Republican Politics in Nineteenth-Century France*, Stanford 2000.
- Wenman 1990
N. Wenman, ”Professorerna i bostadsbristens Helsingfors. Familjen Lagus vid Trekanten i kvarteret Örnen som exempelfall”, *Opusculum* 10 1999, 37–47, 143–144.
- Vesikansa 1997
J. Vesikanska, *Sinivalkoiseen Suomeen. Uuden Suomen ja sen edeltäjien historia. I, 1847–1939*, Helsinki 1997.
- Vihavainen 2017
T. Vihavainen, ”Liberalismin kysymyksiä” <http://timo-vihavainen.blogspot.com/2017/03/liberalismin-kysymyksiä.html> (hämtad 13.11.2018).

- Villstrand 2005
N. E. Villstrand, "Från morgonstjärna till memorial – politisk kultur i det svenska riket 1500–1800", *Sphinx. Årsbok – Vuosikirja – Yearbook 2004–2005*, Helsingfors 2005, 115–128.
- Villstrand 2014
B-M Villstrand, "Veteraner på piedestal femtio år efter 1808–09 års krig", *Historisk Tidskrift för Finland* 99 (2014:1), 1–37.
- Virkkunen 1938
P. Virkkunen, *Agathon Meurman. Henkilö ja elämäntyö 2. 1855–1880*, Helsinki 1938.
- Viroli 2002
M. Viroli, *Republicanism*, New York 2002.
- Withers 2009
"Place and the 'Spatial Turn' in Geography and in History, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 70, No. 4 (Oct., 2009), 637–658.
- Knapas 1999
R. Knapas "XX", J. Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen, Åren 1400–1900*, Helsingfors 1999.
- Zafirovski 2007
M. Zafirovski, *Liberal Modernity and Its Adversaries. Freedom, Liberalism and Anti-Liberalism in the 21st Century*, Leiden & Boston 2007.
- Zilliacus & Knif 1985
C. Zilliacus & H. Knif, *Opinionens tryck. En studie över pressens bildnings-skede i Finland*, Helsingfors 1985.
- Österberg 1996
E. Österberg, "Individen i historien – en (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault", *Det roliga börjar hela tiden*, Stockholm 1996, 321–331.

Opublicerade manuskript

Edgren & Olofsson

M. Edgren & M. Olofsson, "A Legacy Forgotten. The Disappearance of 19th Century Radicalism in Swedish Historical Memory", unpublished paper held at the 37th Annual Meeting of the Social Science History Association, Vancouver, BD, 1–4 November 2012.

Olofsson a

M. Olofsson, "Rödrepublikanerna i riksdagen. Nyliberala partiet – 'liberaler' eller 'republikaner'? Några funderingar kring svenskt politiskt liv under 1800-talet", opublicerat manuskript.

Olofsson b

M. Olofsson, "Red Republicans in the Riksdag. The New Liberal Party misremembered", unpublished paper at the ESSHC 2014, The Shaping of Liberal Democratic Political Cultures.

Digitala resurser

Biografiskt lexikon för Finland, <http://www.blf.fi/index.php>

danmarkshistorien.dk, <https://danmarkshistorien.dk> (hämtad 22.10.2019)

Den Store Danske, <http://denstoredanske.dk/> (hämtad 18.12.2018)

Det digitala tidningsbiblioteket, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu>

Geneanet, <https://gw.geneanet.org/rafaelo?lang=en&n=schauman&oc=0&p=carl+hannibal> (hämtad 29.10.18).

Helsingfors universitets studentmatrikel 1640–1852, <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikeli/> (läst 19.11.2015).

Kansallisbiografia, <https://kansallisbiografia.fi/>

Nordisk familjebok, Ugglepplagan 1912, <http://runeberg.org/nf/>

Rahanarvolaskin, <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN> (19.3.2019)

<http://urbanhistory.historia.su.se/cybercity/stad/stockholm/bild/stockholm1AbefB.gif>
(senast sedd 26.4.2013).

Tieteen termipankki, <http://www.tieteentermipankki.fi> (hämtad 1.11.2018)

Svenskt biografiskt lexikon, <https://riksarkivet.se/sbl>

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk

1	(1858) PIPPING, FREDR. WILLH.:	Historiska bidrag till Finlands calendariografi.	140 pp.
2	(1858) BURMAN, JOHAN JAKOB:	Berättelse om femte brigadens af Finska arméen krigsrörelser och operationer i Savolaks, Karelen, Öster- och Westerbotten åren 1808 och 1809.	112 pp.

50	(1957) GENETZ, ARVID:	Kuollan Lapin sanakirja ynnä kielinäyteitä.	291 pp.

100:1	(1957) REUTER, MÄRTA:	Pflanzenphänologische Beobachtungen in Finnland 1951–1955.	63 pp.
100:2	(1958) REUTER, MÄRTA:	Tierphänologische Beobachtungen in Finnland 1951–1955.	56 pp.
100:3	(1958) STADIUS, GUNNAR:	Undersökning av språkbegåvningen hos 10–14 åringar.	137 pp.

192	(2013) LEHTO, OLLI:	Tieteen huipulla: Lars Ahlforsin elämä.	150 pp.
193	(2014) KEPSU, KASPER K.:	Den besvärliga provinsen. Reduktion, skattearrendering och bondeoroligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet.	340 pp.
194	(2015) KAKKURI, JUHANI:	Jämpti mies. Tauno Johannes Kukkamäen elämä.	96 pp.
195	(2015) KORSMAN, KALEVI:	Pentti Eskola - Geologisen tutkimuksen ja opetuksen uudistaja.	124 pp.
196	(2015) GUSTAFFSON, SOFIA:	Leverantörer och profitörer.	255 pp.
197	(2015) KAUPPI, PEKKA & KOTILEHTO, JENNA (toim.):	Vuosisadan metsäbiologi. Peitsa Mikolan juhlikirja.	237 pp.
198	(2016) KLINGE, MATTI:	Furstendömet Idensalmi.	515 pp.
199	(2016) MINARD-TÖRMÄNEN, NATHANAËLLE:	An Imperial Idyll. Finland in Russian Travelogues (1810–1860).	350 pp.
200	(2017) NEVANLINNA, HEIKKI:	Suomalainen polaariretkikunta Lapissa 1882–1884.	173 pp.
201	(2017) HÖCKERSTEDT, KRISTER & LINDQVIST, MARDY:	Lever för liv	342 pp.
202	(2017) DONNER, JOAKIM:	Marine shells in the study of the Holocene	55 pp.
203	(2017) SUNDBACK, SUSAN & ROSENBERG, THOMAS & ROSENLEW, ANNE:	Knut Pipping och etableringen av den moderna sociologin vid Åbo akademi	254 pp.
204	(2018) DAHLBERG, JULIA:	Konstnär, kvinna, medborgare. Helena Westermarck och den finska bildningskulturen i det moderna genombrottets tid 1880–1910.	333 pp.
205	(2018) NEVANLINNA, HEIKKI:	Geofyysikko Eyvind Sucksdorff - havaintojen taituri	183 pp.
206	(2019) STÉN, JOHAN C.-E.:	Anders Johan Lexell Brevväxling, Commerce épistolaire	721 pp.
207	(2019) PERÄLÄ, ANNA:	Tilanomistaja kirja-alalla: Christian Ludvig Hjelt kirjanpainajana, kustantajana ja kirjakauppiiana 1823–1849	411 pp.
208	(2019) KALLEINEN, KRISTIINA:	Nils Gustaf Nordenskiöld - vuorimiehen ja tiedemiehen elämä	223 pp.
209	(2020) SUNDHOLM, FRANCISKA:	Wilhelm Ramsay, Livslång vandring i Fennoskandia	163 pp.
210	(2020) HOLM, SOPHIE:	Diplomatins ideal och praktik. Utländska sändebud i Stockholm 1746–1748.	225 pp.
211	(2020) HOLMBERG, PETER OCH STÉN, JOHAN:	Att observera, mäta och räkna, Blickar på den matematisk-naturvetenskapliga forskningens historia i Finland.	541 pp.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 213

När 1850-talet inleddes hade Finland varit en del av Ryssland i blott 40 år. Det relativt korta tidsspannet till trots hade mycket hunnit hända. Konturerna av en stat hade börjat framträda och det politiska språkbruket utvecklades i takt med internationella trender. I förgrunden låg de finländska tidningarna och publicisterna som allt intensivare skrev fram en inhemsk offentlighet. En av de aktivaste inom detta område var August Schauman (1826–1896) som med sina olika tidningar bidrog till den mentala moderniseringen av Finland.

Det starka liberala genomslaget på 1860-talet och i synnerhet på de första lantdagarna i Finland har hamnat i skuggan av det stora nationella narrativ om finskans frammarsch till en dominerande ställning i landets politiska och offentliga liv. I så långt högre grad gäller det här de första uttrycken för liberalism som kan märkas redan under 1840-talet. Att det dessutom fanns republikanska tankegångar invävda med de liberala är det inte vanligt att lägga märke till. August Schauman hade tagit starka intryck av såväl liberalt som republikanskt tankegods, och han var även aktivt verksam för att befrämja dessa ideal, så långt det lät sig göra i en av censur hårt kringskuren offentlighet.

Det har varit bekvämt att se liberalerna/konstitutionalisterna som föregångare till 1800-talets svenska parti, såsom en vilsen gruppering som bekände färg först när finska partiet fått fart och inflytande. Det här tillbakavisar Jens Grandell med besked genom att borra djupare i seklets mitt med August Schauman som prisma. Om Schauman kanske väl ofta tilldelats en förlorares ställning – ett J. V. Snellmans hinder och en nedgjord motståndare – så framstår August Schauman definitivt som en större och mångsidigare gestalt för den som fått ta del av Grandells bok.

Finska Vetenskaps-Societeten 2020
ISBN: 978-951-653-447-6 (tryckt version)
ISBN: 978-951-653-448-3 (open access)
ISSN: 0067-8481
Oy Grano Ab, 65100 Vasa